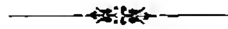

TEZAURUL LITURGIC

IN

3 TOMURI

TEZAURUL LITURGIC

AL

SFINTEI BISERICI CREŞTINE ORTODOXE DE RĂSĂRIT

TOMUL I

ISTORIA ŞI LITERATURA LITURGICĂ

CUPRINZÂND MONUMENTELE ŞI SCRIERILE LITURGICE RĂSĂRITENE ŞI APUSENE, ÎMPREUNĂ CU AUTORII LOR, DE LA ÎNCEPUTUL CREŞTINISMULUI ŞI PÂNĂ ASTĂZI

CURSURI UNIVERSITARE

ROSTITE DE

BADEA CIREŞEANU

DOCTOR IN TEOLOGIE

PROFESOR DE LITURGICĂ, PASTORALĂ, OMILETICĂ ŞI CATECHETICĂ

LA FACULTATEA DE TEOLOGIE A UNIVERSITĂŢEI DIN BUCUREŞTI

CU 44 ILUSTRAŢII

Acest Tezaur Liturgic este aprobat de sfântul Sinod din Bucureşti al Bisericei ortodoxe române, în şedinţa sa din 23 Octombre, anul 1909

BUCUREŞTI 1910

TIPOGRAFIA „GUTENBERG“, JOSEPH GÖBL S-sori

20. — STRADA DOAMNEI, — 20.

TIPĂRITU-S'A ÎN 2.000 EXEMPLARE ŞI FIE CARE EXEMPLAR ÎN 3 TOMURI

CU TOATĂ ÎNGRIJIREA ŞI CHELTUEALA AUTORULUI

Chipul Domnului Doctor în Teologie **BADEA CIREȘEANU**
Autorul Tezaurului Liturgic, în ținută de scriitor la masa sa de lucru, având după cum se vede, etatea 51 de ani în timpul tipărirei acestei Cărți. Domnia Sa s'a născut în România în anul 1859 din părinți țărani români, în comuna Spineni, județul Oltul. A fost numit Profesor universitar la Facultatea de Teologie din București în anul 1891, unde a funcționat neîntrerupt de atunci până acum în anul 1910, și până va mai voi Dumnezeu.

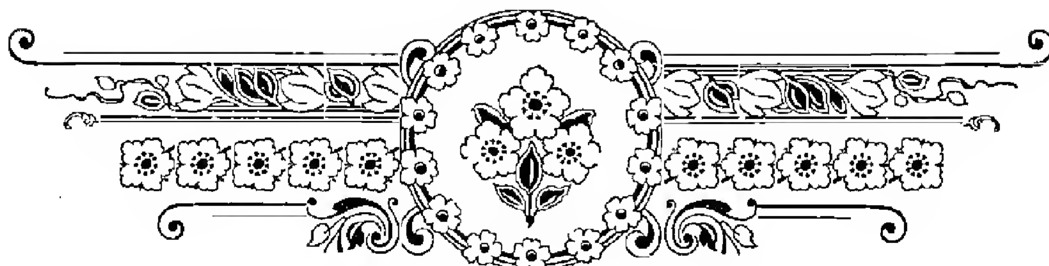

INCHIN

TEZAURUL MEU LITURGIC

SFINTEI NOASTRE BISERICI AUTOCEFALE ORTODOXE ROMÂNE
ŞI NAŢIUNEI MELE

Badea Cireşeanu
Doctor în Teologie

APROBAREA TEZAURULUI LITURGIC

DE CĂTRE

SFÂNTUL SINOD DIN BUCUREŞTI, AL SFINTEI BISERICI AUTOCEFALE ORTODOXE ROMÂNE

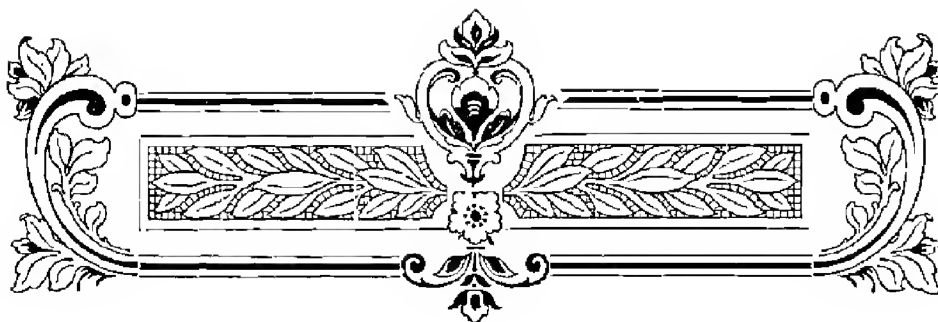
În ziua de 8 Mai anul 1909, autorul acestui «Tezaur Liturgic», Domnul **Badea Cireşeanu,** Doctor în Teologie şi Profesor la Facultatea de Teologie a Universităţei din Bucureşti, a înaintat sfântului Sinod din Bucureşti, al sfintei Biserici autocefale ortodoxe române, Manuscriptul său intitulat: **„Tezaurul Liturgic al sfintei Biserici ortodoxe de răsărit“,** în trei Tomuri, cu rugămintea ca Comisiunea aleasă din sânul acestui Înalt Corp Bisericesc, să cetească şi să studieze Manuscriptul, şi apoi, cuvenindu-se, să aducă în sfântul Sinod Încheerea de aprobare, pentru ca astfel Cartea aceasta să aibă o mai mare strălucire.

Sfântul Sinod a orânduit ca Manuscriptul să fie cetit de Comisiunea întocmită din Prea Sfinţiţii Membrii ai acestei Înalte Adunări, şi după aceea să se aducă de aceasta Cuvânt scris înaintea sfântului Sinod, asupra cuprinsului, formei şi valoarei Manuscriptului.

De aceea, în vara anului mai sus numit, Comisiunea a cetit cu amănuntul, scrierea monumentală ce i s'a încredințat, iar în şedinţa sfântului Sinod din ziua de 23 Octombrie acelaşi an, a adus o bogată şi elogioasă Incheere care a terminat cu aceste cuvinte: *«Lucrarea este de mare importanţă pentru literatura noastră teologică şi merită a se da autorului aprobarea»*.

Sfântul Sinod în acea şedinţă *a investit cu Înalta sa aprobare «Tezaurul Liturgic»*, pentru ca să fie în folosul ori cărui om, fie el cleric ori laic, spre a se lumina sufleteşte, şi a se îndulci din cele ce se cuprind în această Carte.

CUGETĂRI LITURGICE

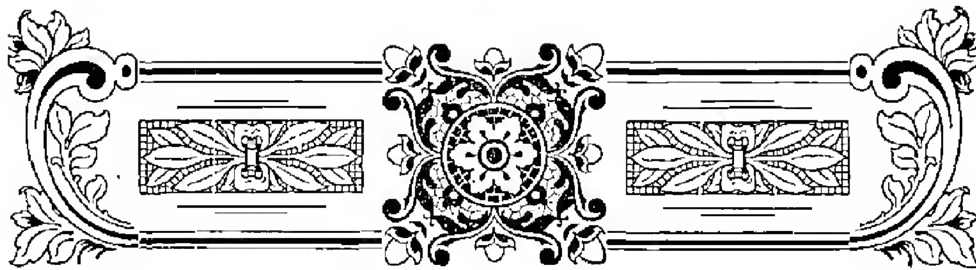

Cum că puterea tainică, eficace și bine făcătoare a sfintelor Liturgii, a sfintelor Misterii și a rugăciunilor bisericești, există de și nu se vede, o dovedim aceasta, între altele, cu puterea magnetică a oțelului și cea electrică din atmosferă, care de și nu se vede, dar totuși există. Puterea magnetică și electrică se înțelege din efectele ce se văd în atragerea ferului, în trăsnet, etc. Tot așà și căldura : ea nu se vede, dar se simte, căci arde, distruge.

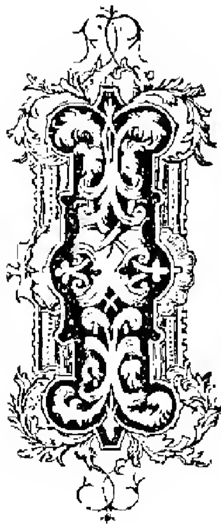
Omului nu-i este îngăduit a cerne toate tainele Dumnezeirei. El nu cunoaște materia astrelor cerești, depărtarea lor, numărul lor, și nici ideea de nemărginit și infinit. Omului nu-i este îngăduit până acum a cunoaște nici polul de nord ori de sud al micului atom din Univers, ce se cheamă «pământul». Și cu atât mai vârtos, el nu poate pătrunde cele ce trec peste mintea lui neputincioasă.

Prin urmare, omul să nu se încerce a înțelege puterea dumnezeească și tainele cele mai pre sus de fire, ci să se întărească cu credința acolo unde cugetarea încetează de a lucrà, și să se închine necontenit Celui Nemărginit și Infinit.

AUTORUL

INSCRIPȚIA CĂRȚEI

În primăvara anului 1893 când firea pământească își sărbătorea frumusețea ei, și când pădurile se îmbrăcau cu frunzele lor, atunci cu ajutorul lui Dumnezeu Tatăl Cel fără de început, al lui Dumnezeu Fiul Cel Unul născut Mântuitorul lumei, şi al lui Dumnezeu sfântul Spirit Mângâitorul, început-am lucrarea acestei Cărți ce se cheamă **„Tezaurul Liturgic al sfintei Biserici creştine ortodoxe de răsărit“**, pe limba noastră cea dulce românească.

Şi am zidit această Carte, pe temelie de peatră aleasă din scripturile sfinte cu învățături adânci insuflate de Dumnezeu, și pe temelie scoasă din scripturile sfinţilor Părinţi ai creştinismului, și pe temelie luată din cărţile învăţaţilor din lumea veche și cea nouă, scrise în multe limbi streine.

Iar în anul 1910 am sfârșit-o, spre mărirea sfintei Biserici ortodoxe, și a neamului nostru românesc, în zilele Prea Înălțatului nostru Domn

CAROL I-IU

Regele Romániei, Stăpânitorul Viteaz, Înțelept și Blând al poporului român.

Am început, am lucrat și am sfârșit Cartea cu greutăți mari, eu singur

Badea Cireşeanu, Doctor în Teologie și Dascăl iscusit de științele liturgice în Facultatea de Teologie a Universității din București, născut în satul Spineni al jude-

Majestatea Sa Regele României **CAROL I**
născut în anul 1839 din marea familie germană «Hohenzollern», înălțat pe tronul României în anul 1866, și cu voea lui Dumnezeu, fiind și acum în anul 1910 tot pe acelaşi tron.

țului Oltul, din părinți țărani, și încercat în științe de peste 40 de ani.

Şi am tipărit-o eu cu toate cheltuelele mele, jertfind

pentru aceasta suma de 25.000 lei, pe lângă munca ce am depus-o cu această lucrare în timp de 17 ani. Tipăritura s'a făcut în timpul când s'au împlinit 26 de ani de la înființarea Facultății noastre de Teologie, întru amintirea acestui eveniment și spre sărbătorirea trăiniciei acestui sfânt Așezământ, din care au eșit mulți bărbați folositori Bisericei și țărei. În acest Mare Așezământ cultural teologic, am lucrat și eu din toată puterea sufletească și cu toată dragostea un mare număr de ani, fiind între Dascălii cei mai vechi ai Facultăței.

Iar acum, vouă, Frații mei Români, vă doresc fericire, iubire de Biserică, de neam și de legea strămoșească. Și vă rog să cetiți Cartea aceasta folositoare sufletelor și dătătoare de lumină.

AUTORUL

București, anul 1910 luna Iunie, ziua 14.

CĂTRE CETITORI

Muncit-am fără preget 17 ani din viaţa mea, la săvârşirea acestei lucrări în 3 Tomuri, intitulată „**Tezaurul liturgic al sfintei Biserici creştine ortodoxe de răsărit**".

Anii tinereţei şi ai etăţei mele în putere, i-am închinat muncei obositoare pentru compunerea acestei cărţi. Şi am început a lucrà la această scriere în primăvara anului 1893 şi am terminat-o în anul 1910. Deci, într'un mare număr de ani am muncit la masa mea de lucru, de multe ori, nemişcat din zorile dimineţei şi până după miezul nopţei, cu puţine şi mici întreruperi. Această muncă istovitoare îmi sfârşea puterile întru atât, în cât cădeam într'un somn greu şi hrănitor. Chiar şi sănătatea mi-am sdruncinat-o, lucrând atâta timp în stare de nemişcare a corpului. Cine s'a chinuit cu studii grele, întinse, şi cu cercetări ştiinţifice, înţelege rostul acestor cuvinte.

Trăit-am retras de lume, de petreceri şi mulţumiri deşarte, numai ca să sfârşesc ceea ce începusem şi să dau

astfel *Bisericei şi naţiunei mele române*, acest fruct eşit din sudoarea frunţei. *«Tezaurul Liturgic» este jertfa mea adusă pe altarul Bisericei şi al ţărei noastre*. În timpul îndelungat al acestei lucrări, m'am luptat şi cu nevoile vieţei, *cu amărăciunele şi durerile sufleteşti cari m'au isbit;* căci omul în griji şi nevoi se naşte, trăeşte, şi nu are de cât prea puţine clipe de fericire în viaţă. Dar şi acestea sboară repede, iar omul rămâne tot în lupta cu viaţa amărâtă. Aşà este traiul nostru şi aşà finim viaţa.

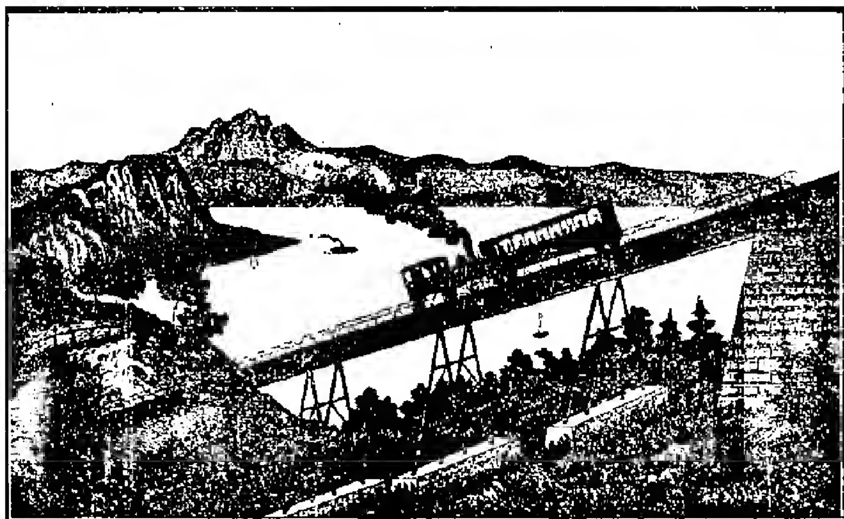
Am economisit micul meu avut bănesc, şi am umblat într'un şir mare de ani, şi anume în vacanţele de vară, prin ţări depărtate, ca să cercetez muzeele bogate din Londra, Paris, Berlin, Roma, Neapole, Pompei, Copenhaga, Stockholm, Lipsca, Dresda, Petersburg, Moscva, Kiev, Viena, Constantinopole, Atena, Alexandria Egiptului, Cairo, ş. a. În aceste mari şi bogate aşezăminte arheologice, m'am desfătat sufleteşte la vederea diferitelor obiecte vechi religioase ce se păstrează în muzee, şi am dobândit putere ca să înfloresc cestiunele din cercul vechimilor creştine, cuprinse în «Tezaurul Liturgic».

N'am lăsat la o parte nici monumentele vechi rămase de la Egipteni, Fenicieni, Arabi, Greci, Romani şi de la alte popoare cari au domnit odinioară în lume. M'am dus ca să văd acele resturi atât de scumpe omenirei, şi să înţeleg stilurile arhitectonice din ruinele templelor vechi, ale palatelor, ale clădirilor de tot felul şi ale podoabelor lor. De folos mare mi-a fost şi studiul la faţa locului, asupra monumentelor creştine, presărate în *ţările europene, asiatice şi africane*. De acì am învăţat să cunosc, până la ce grad de înaintare s'au înălţat stilurile arhitectonice în creştinism cum şi meşteşugul lor de împodobire. În urma acestor cercetări mi-am dat seamă de stilurile bisericeşti din toate timpurile şi am prins putere să scriu cele ce se cuvin în Cartea mea.

Călătoriile pe cari le-am făcut la mânăstirile din Muntele Athos, la cele din Palestina şi Egipt, apoi la cele din Rusia şi România, m'au luminat în scrierea mea asupra vieţei monahale din creştinism, cum şi asupra picturei bisericeşti. Fără de aceste călătorii nu aşi fi putut să scriu drept şi cu putere. M'am coborît în catacombe, peşteri şi

ascunzători, pe unde au vieţuit primii creştini de frica păgânilor, ca să ştiu tainele vieţei lor şi închinarea pe care o aduceau Celui Prea Înalt.

Dar şi călătoriile mele făcute *cu mare cheltueală şi osteneală* în Suedia, Anglia, Elveţia, Francia, Ispania, Germania, Rusia, Turcia, România, ş. a., m'au deslușit asupra culturei lumei de astăzi, despre care iarăşi am făcut încheerile trebuitoare în lucrarea mea. Întâmplarea tristă de pe vaporul «Wellamo» în care călătoream pe Marea Baltică de la Stockholm (Suedia) la Petersburg (Rusia) în

Domnul Doctor **BADEA CIREŞEANU,**
Autorul «Tezaurului Liturgic», se sue la înălţimea de 1800 metrii pe muntele Righi din Elveţia cu trenul dinţat, pentru studii ştiinţifice, Joi 10 August anul 1900. Tot pe atunci Domnia Sa a străbătut întreaga Elveţie în cercetări religioase.

noaptea de 4 August 1898, mi-a rămas neştearsă în sufletul meu şi am dat mărire lui Dumnezeu că toţi călătorii am scăpat cu viaţă. Pentru aceea, străbătut-am cu temere Marea Neagră, Egee, Mediterană, a Nordului, Adriatică, Tirenică, Baltică, ş. a., ca să cunosc din pericolele acestor călătorii, cum şi din frumuseţea lor, puterea Celui Nemărginit şi micimea sau neputinţa omenească.

Străbătut-am munţii cei mai frumoşi din lume, ca

să învăţ din măreţia lor să cânt pe Cel Nemărginit. În Europa, am umblat prin munţii Carpaţi, Balcani, Alpi, Apenini şi Pirinei; în Asia, prin munţii Olimpului (lângă Brusa) şi ai Iudeei; iar în Africa, prin munţii Mocatam, de unde s'a scos piatră pentru piramidele din *Ghizeh*, şi pentru clădirile cetăţei Memfis. Munţii Europei sunt frumoşi prin florile, verdeaţa şi isvoarele lor; iar cei din Asia şi Africa, sunt golaşi şi uscaţi de soare, dar ei sunt martorii atâtor fapte strălucite ale vechei omeniri.

În nopţile senine, am privit uimit de frumuseţe, mişcarea regulată a stelelor şi a lunei, pentru a mă duce cu gândul în orizontul depărtat al ideilor religioase. Munţii, dealurile, văile şi isvoarele cu apă, văzute de mine în podoabele lor fireşti, m'au ajutat şi acestea la a lăudà în «Tezaurul Liturgic» pe Cel A-Tot-Puternic, căruia îi este închinat tot serviciul divin. Călătoriile mele pe lângă măreţele râuri: Iordanul, Nilul, Tamisa, Sena, Rinul, Dunărea, Elba, Dniprul, Vistula, Donul, Prutul, etc., au răvărsat în sufletul meu multe scântei de poezie sfântă. Curgerea lină şi măreaţă a acestor ape, m'au umplut de mulţumire nemăsurată.

Am ascultat şi am privit cu luare aminte actele cultului din Bisericele creştine şi din pagodele păgâne, ca să fiu în stare să deosebesc frumuseţea uimitoare a cultului nostru ortodox, mai ales când el să săvârşeşte de preoţi vrednici de chemarea lor.

Iar dacă am fost în Palestina, am dorit să cunosc locurile unde au vieţuit David, Solomon şi profeţii Vechiului Testament; am dorit să văd Betleemul, adică oraşul în care s'a născut Domnul, cum şi câmpiile pe cari păstorii îşi păşteau turmele în noaptea Naşterei Domnului. Am fost să cunosc pustia râului Iordanul unde predica Ioan Botezătorul şi râul cel sfânt în care Domnul s'a botezat. Acolo în Palestina am văzut căile pe cari a umblat Mântuitorul cu sfinţii săi apostoli, apoi Ierihonul în care trăiau profeţii Ilie, Elisei şi mai pe urmă bogatul Zacheu; am văzut Muntele Maslinilor unde se rugà Domnul, pârâul Cedrilor peste care trecea Mântuitorul nostru de multe ori când mergeà în grădină să se roage. Mai pre sus de acestea am intrat şi am vieţuit şi eu în cetatea Ierusalimului, în

care învăţă Mântuitorul pe popor şi unde el a fost răstignit.

Eu aveam nevoe de aceste călătorii la locurile sfinte, ca să ştiu ce să scriu în această Carte, despre profeţi, Mântuitorul, apostoli, sărbătorile împărăteşti, şi cu deosebire despre aşăzarea geografică a Palestinei, şi mai ales despre *cultul creştin* început în acele locuri.

Apoi dacă am mers şi la Egipt, am voit să cunosc leagănul înţelepciunei vechi, al arhitecturei şi al lucrurilor

Domnul Doctor **BADEA CIREŞEANU,**
Autorul «Tezaurului Liturgic», se scaldă cu adâncă pietate în râul sfânt Iordanul din Palestina, Vineri 13 August anul 1904, în locul unde s'a botezat Domnul nostru Iisus Hristos. In aceeaşi lună Domnia Sa a călătorit aproape în întreaga Palestină cu scopuri liturgice.

minunate. Aci, la vederea uriaşelor piramide, a marelui sfinx, a templelor şi a mormintelor, mi-am adus aminte de strălucirea vechilor Egipteni, am rămas uimit de roadele muncei lor, dar i-am plâns că le lipsea religia cea dreaptă. Amon, Isis şi Osiris erau luceferii zeilor lor. Dar mai târziu şi adică cu începere dela secolul al II-lea după Hristos încoace, învăţăturile creştinismului se răspândiră cu iuţeală prin şcoalele catechetice din Alexandria. In veacul al IV-lea, aci propoveduiră monahismul cei mai fericiţi pust-

nici ca d. e. Paul Tibeul, Antonie cel Mare, Macarie Bătrânul ş. a.

Şi în Muntele Athos, am fost mulţumit sufleteşte. Aci am ascultat în sfintele chinovii, cântările liturgice, am înţeles întocmirea atât de înţeleaptă a monahismului, am văzut icoanele făcute de marii zugravi bisericeşti şi alte rândueli sfinte. Asupra acestora, în legătură cu cultul am făcut bune spicuiri în această scriere.

Căldurile Palestinei şi ale Africei, ca şi frigul Suediei nordice, le-am suferit de o potrivă în călătoriile mele, ca să văd cele ce se află în aceste locuri, şi apoi să scriu în Cartea mea cele de folos. Foamea, setea, oboseala, pericolele pe mare şi pe uscat, nu le-am luat în seamă în aceste căi lungi ale vieţei mele, căci căutam lumina atât de plăcută sufletului meu.

In timpul acestor 17 ani cât am lucrat la această Carte, am fost ca un drumeţ care aleargă pe jos un timp îndelungat şi necontenit, către un oraş frumos şi depărtat în care se ascunde fericirea lui. În drumul său acest călător întâmpină păduri, isvoare, văi frumoase, dar şi locuri uscate de soare cu piedici şi stânci puternice aşternute în calea lui. Călătorul trece însă peste toate acestea, străbate mai departe, şi dacă Dumnezeu îi ajută soseşte la sfârşitul drumului. Aşà am ajuns şi eu la sfârşitul Cărţei mele şi am finit drumul cel lung şi greu.

Pentru înlesnirea înţelesului şi ca să întăresc luarea aminte a cetitorului, am împodobit Cartea nu numai cu texte şi adnotaţiuni dar şi cu *ilustraţii* în legătură cu cuprinsul. Ilustraţiile mele înfăcişează monumentele cele mai mari şi frumoase din lume, pe cari le-am văzut eu la faţa locului în lungile mele călătorii; mai înfăcişează apoi, icoane, chipuri şi unele din vapoarele cu cari am umblat pe ape întinse. Multe din ilustraţii sunt desemnate de mine.

Ilustraţiile, chipurile şi icoanele dintr'o carte, sunt atât de folositoare şi atrăgătoare pentru cetitor, ca şi mierea pentru pustnici sau ca farul pentru corăbieri. Ilustraţiile înveselesc sufletul cetitorului, îl luminează, îl răcoresc şi îl ajută în calea lungă a cetirei să ţină minte cele ce a cetit.

Iar după 17 ani de muncă chinuitoare, jertfe şi cheltueli, terminându-mi manuscriptul «Tezaurului Liturgic»,

l-am tipărit tot eu cu cheltuelele mele și mai mari și cu toată îngrijirea mea în 2.000 de exemplare și fie care exemplar în 3 Tomuri, lipsindu-mă totdeauna în scopul acesta de multe trebuințe ale vieței mele. Toți cerem cărți bune și de știință, dar alții să le lucreze cu jertfa vieței lor și apoi tot ei să le tipărească din toată sărăcia ce îi covârșește; iar după aceea să le dea în dar încoace și încolo, ne având nici mângâerea că vor fi cetite. Iată pentru ce literatura noastră românească nu înflorește așà cum voim.

* * *

În legătură cu cercetările mai sus arătate, mi-am adunat și studiat operele liturgice de tot felul, scrise din timpurile bătrâne ale creștinismului și până astăzi de bărbați încercați în această ramură de știință. În apropiere de acestea, pus-am și scrierile meritoase cu conținut lumesc, dar pline de învățături folositoare pentru studiul meu. Cărțile autorilor clasici și moderni, cari se deosebesc prin cuprinsul lor bogat și iscusință științifică, iarăși au fost apropiate de mine. Dintr'însele am citat părțile cumpenitoare, cu privire la faptele mari petrecute înainte de venirea Domnului nostru Iisus Hristos pe pământ, cum și la cele ce s'au făptuit mai târziu în Biserică. Ca o albină am cules nectarul din aceste cărți, ca să zidesc faguri de miere învățătorească, pe cari cetitorul să-i guste în Tezaurul meu Liturgic.

Dacă m'am nevoit să aduc în corpul scrierei, textele cumpenitoare, traduse în românește, iar sub linie să aduc originalul acestor texte cu caracterele lor, așà cum au fost ele compuse de autorii lor în limbile clasice ori moderne s. e. *ebraică, cuneiformă, sanscrită, chineză, arabă, greacă, latină, germană, rusească* ori *franceză*, aceasta am făcut-o pentru a se încredință cetitorul, că în adevăr, acesta este textul în cestiune, găsit de mine cu o grea și covârșitoare muncă. Unii însă dintre scriitori, inventează texte închipuite, sau le citează după buna lor plăcere, ori atribuesc pe nedrept cuvinte, marilor bărbați ai vechimei, pentru a se da în lături de la greutatea lucrului și căutarea isvoarelor. Aceștia vorbind de cestiuni foarte folositoare, se rostesc astfel: «sfânta scriptură spune»..,

«sfinții părinți grăesc»... «canoanele bisericești opresc»... fără a arătà însă locul, unde și ce grăește autoritatea.

Pe lângă cursurile catedrei mele de *Liturgică, Pastorală, Omiletică și Catechetică,* pe cari le-am predat neîntrerupt la Universitatea din București, de la anul 1891, până astăzi, și până când va voi Dumnezeu, am mai predat în această Universitate și cursurile de *«Teologia Morală»* de la anul 1898 și până la 1901. Și apoi am mai propus și cursurile de *«Limba Ebraică»* cu toate obiectele ei, în anii 1904 și 1905.

Propunerea îndelungată a cursurilor mele de Liturgică, m'a adâncit mult în studiul amănunțit și temeinic al subiectelor din această știință. Totuși în Tezaurul meu Liturgic, am sămănat nu numai învățături liturgice, dar se găsesc într'însul și învățături pastorale și chiar omiletice și catechetice. Prin urmare s'ar puteà zice, că *Cartea aceasta cuprinde toate ramurele catedrei mele;* dar în deosebi, în toată întinderea și bogăția științifică, cuprinde numai studiile liturgice. Cursurile de Morală, iarăși mi-au fost și ele de mare folos în cugetările mele morale, ce se oglindesc neîncetat în această lucrare; iar cursurile de Limba ebraică, mi-au înlesnit în deosebi aflarea și cercetarea textelor ebraice originale, din Vechiul Testament, cari stau în legătură cu studiul meu liturgic. Cu toate acestea nici întâmplările mari din Istoria și cultura popoarelor vechi și noui, apoi din Istoria Bisericei creștine, din Arheologie și Dreptul bisericesc, nu lipsesc din lucrarea mea, acolò unde eu am crezut de nevoe, ca prin ele să se limpezească unele învățături cu privire la cultul nostru. Textele cumpenitoare liturgice din Noul Testament și Dogmatică, asemenea sunt presărate pe unde am văzut că se cuvine locul lor. Tot așà și roadele cercetărilor mele științifice, arheologice, practice și ale experienței îndelungate, încă răsar din belșug pe unde am aruncat sămânța în Cartea aceasta.

Nu m'am mulțumit să desfășur cestiunele în mod legendar, sau să le cercetez după manuale greșite și întemeiate pe tradițiuni, închipuiri, sau pe interpretări arbitrare și silnice; ci m'am muncit să caut cu o *îndelungată și anevoioasă răbdare,* textele originale și să le traduc în

cuprinsul lucrărei. La această grea și amănunțită muncă, m'am supus și pentru motivul, că nu toți cetitorii au la îndemână, și nu toți cunosc scrierile ebraice, ori patristice grecești, latinești, și alte opere cari mi-au servit de călăuză, și pe cari le-am găsit cu *multă alergătură și cheltuială.*

Pe cât a fost cu putință, mi-am ilustrat «Tezaurul Liturgic», cu adnotațiuni, cu cugetările mele proprii, cu observațiuni din călătoriile mele, istorisiri în legătură cu subiectele studiate, ca să pot face cât mai luminos cuprinsul acestei lucrări. Tot așà, nu m'am sfiit de a-mi arătà părerile mele, câte odată cam aspre, acolo unde am combătut vr'un obiceiu rău, fără însă să mă depărtez *o iotă sau o cirtă*[1]), de învățăturele și spiritul Bisericei noastre creștine ortodoxe. Aci ca și pretutindenea am fost însuflețit de dragostea către cultul ce ni s'a păstrat din timpurile începătoare ale creștinismului și până în zilele noastre.

Manualele de Liturgică cari au apărut până acum în Biserica orientală, sunt adesea ori lipsite de isvoare, literatură, texte, dovezi și citațiuni din autoritatea bisericească; dar tocmai studiul liturgic are nevoe de citațiuni și texte ce stau în legătură cu învățăturele de acest fel. *Sistemul citațiunelor liturgice*, dă putere studiului, îl înviorează și îl face atrăgător. Istorisirile liturgice s'au făcut până acum în cea mai mare parte pe temeiul tradițiunelor, fără a se căutà dovezile reale în comorile bogate ale literaturei patristice. *De aceea eu am căutat pe cât mi-a fost cu putință, să dau o direcțiune sistematică și temeinică acestui studiu, și să inaugurez o eră nouă în cercetările liturgice ale Bisericei noastre.*

Cunoscând că mulți dintre miniștrii altarului, nu servesc cele sfinte cu toată râvna și focul sacru, am dorit ca prin studiul meu, să înfloresc cât mai mult sentimentele liturgice și dragostea către cele bisericești. Dar și

1) Cuvintele „o iotă sau o cirtă“ sunt rostite de Domnul nostru Iisus Hristos, și se află în evangelia lui Mateiu 5, 18. Prin ele Dumnezeescul Răscumpărător a arătat că „o iotă sau o cirtă nu va trece din legea sfântă până ce se vor împlinì toate“. *Iota* (ἰῶτα) este cea mai mică literă ebraică numită *iod* (י); iar *cirta* (κεραία) este vârful literilor ebraice ך, ח, ה și ד; adică nici atât nu se va știrbi din învățăturile sfinte. (Autorul).

sentimentele sfinte româneşti şi căldura patriotică, încă le recomand cu insistenţă în «Tezaurul Liturgic», tuturor treptelor ierarhice bisericeşti, cum şi întregului popor românesc.

Mai toate subiectele din această lucrare, încep de regulă cu primele timpuri ale Bisericei; iar unele din ele sunt puse în legătură şi cu Vechiul Testament. Motivul ce m'a determinat la acest fel de lucrare este următorul: o umbră a cultului creştin, a treptelor noastre ierarhice bisericeşti, a împărţirei lăuntrice a Bisericei, ş. a., o găsim în Vechiul Testament, pentru că Mântuitorul nu a venit să strice Legea sau Testamentul Vechiu, ci să o plinească (Mat. 5, 17). Apoi dacă se încep multe subiecte cu timpurile prime ale Bisericei, acest lucru l-am făcut ca să dovedesc că noi ortodocşii suntem în adevăr păstrători ai învăţăturilor lui Hristos, şi că cultul nostru stă întemeiat pe piatra mesianică şi apostolică şi nu s'a întrodus în timp, nici o schimbare esenţială. Cultul ortodox de astăzi, este înflorit prin urmare, pe temelia pusă de Iisus şi apostolii săi; iar Liturgiile noastre sunt *neschimbate*, adică aşă cum le-au întocmit ss. Părinţi Vasilie cel Mare, Ioan Hrisostom şi Grigorie Dialogul. Acest fapt îl afirmă şi cei mai iuţi critici liturgişti orientali şi occidentali.

* * *

M'am ostenit iarăşi ca stilul literar din această scriere să fie românesc şi înţeles de fie care cetitor. Feritu-m'am de cuvinte streine ne împământenite, şi de cele ce mi s'au părut că nu au o pronunţare dulce. Pentru aceea fie cărui paragraf i-am făcut planul, apoi l-am înflorit cu chibzuială şi răbdare, cu multe îndreptări şi adăogiri de cuvinte, ori cu schimbarea multora din acestea. In repetite rânduri mi s'a întâmplat ca să şterg un cuvânt din propoziţiune şi d'asupra lui am scris altul mai potrivit; ne fiind nici acesta cel căutat, l-am înlocuit cu al treilea şi al patrulea, până ce mi s'a părut că acesta este mai în măsură a da ideia hotărîtă. După compunerea paragrafului în acest fel, l-am scris din nou şi l-am întrodus în corpul scrierei.

In fie care paragraf am presărat cifre, litere şi alte

semne despărţitoare de idei, pentru ca cetitorul la întâmpinarea lor să se odihnească şi să cugete asupra celor cetite. Greu este drumul cetitului şi se face prea obositor la o scriere deasă, fără despărţiri, titluri şi alte semne luminoase. Aceasta se întâmplă tot aşà ca şi când călătorul merge numai prin păduri şi nu mai întâmpină luminişuri pentru odihnă; ori merge numai pe câmpii sau locuri pustii şi nu mai află dealuri, văi, isvoare. Din lipsa de variaţie a călătoriei, greutatea drumului se măreşte.

Nici un paragraf din «Tezaurul Liturgic» nu este scris de odată, ci pe fie care din ele l-am lucrat cel puţin de două ori; iar altele sunt lucrate din nou şi de mai multe ori, cum am făcut d. e. cu paragrafele: «Literatura liturgică la Români» (Tom. I), «Catacombele creştine din împrejurimea Romei» (Tom. II), «Scriitorii de cântări bisericeşti în răsărit» (Tom. II), «Rânduiala dumnezeeştei Proscomidii» (Tom. III), etc. Am căutat ca propoziţiunile să fie scurte, frazele rotunde şi bine legate între ele.

La potrivirea şi lustruirea stilului literar, am avut în vedere lucrarea obiectelor de artă făcute din lemn ori metal. Acestea nu pot să iasă de odată lustruite din barda ori ciocanul meşterului, ci trebue trecute prin migăloase prefaceri până ce ajung să împodobească căminele noastre cu frumuseţea lor.

Marii scriitori clasici şi moderni, nu au dat la lumină operele lor, de cât după o muncă încordată şi prefacere anevoioasă. Iată acum şi felul cum lucrau ei: *Leonida*, iscusitul poet grec (sec. III a. Hr.), îşi corectà de câte 10 ori pe fie care din poeziile lui, până ce o da la iveală. *Petrarca* († 1348), vestitul poet italian, refăcù de vr'o 12 ori unul din versurile sale, mai ales pentru motivul că acesta erà cumpăna unui cerc de poezii. *Malherbe* († 1628), un mare scriitor francez, a schimbat de multe ori compunerea sa, până ce ne-a dat frumoasele lui cugetări. In acelaş chip a lucrat şi *Pascal* († 1662), cunoscutul învăţat al Franciei; el a schimbat de vr'o 4 ori una din epistolele sale «provinciale». *Bucquet* († 1740), un literat francez, recitì necontenit scrierea sa «Justiţia» pentru a'i cunoaşte neajunsurile. Aşà a făcut şi naturalistul francez *Buffon* († 1788), care puse să-i copieze de 7 ori com-

punerea sa «Epocele naturei». Iar scriitorii grăbiţi în lucrările lor, au publicat opere mediocre cu stiluri întunecoase.

Dar şi pictorii vestiţi în lume ca d. e. *Apelles* (sec. IV a. Hr.), *Leonardo da Vinci* († 1519), *Rafael* († 1520), *Michel Angelo* († 1563), *Panselin* (sec. XVI), *Rubens* († 1640), *Natoire* († 1777) şi alţi amici ai penelului, de multe ori şi-au prefăcut picturile lor, până ce le-au îmbrăcat cu perspectiva, coloritul şi vioiciunea. Valoarea acestor pânze, se preţueşte astăzi cu sume fabuloase de arginţi. In pinacotecile Galeriei Naţionale din Londra şi în muzeul Luvru din Paris, am văzut în vara anului 1897 picturi vechi cumpărate cu milioane de franci, de marii bogătaşi din Anglia şi Francia, şi apoi dăruite acestor mari pinacoteci.

Mare răbdare au dovedit în zidăriile lor mai cu seamă arhitecţii lumei: *Vitruviu,* contemporanul cezarului August, *Antemius* († 534), ziditorul Bisericei sfânta Sofia din Constantinopole, *Giocondo* († 1514), *Wolkow* († 1803), ş. a. Aceştia şi-au schimbat de multe ori planurile monumentelor ce au clădit, ca astfel să facă fala cetăţilor şi a oraşelor, şi ca să dobândească cununi frumoase pe fruntea lor.

Sculptorii templelor egiptene şi babilonene, tot cu răbdare mare au cioplit bolovanii de piatră şi granit, până ce ne-au lăsat monumentele şi columnele de care ne minunăm şi azi. Eu când am văzut în vara anului 1904 templul egiptean de lângă piramida lui *Cheops,* m'am mirat de zidirea lui, închegată numai din câteva lespezi uriaşe de granit negru, foarte bine cioplite şi lustruite cum nu se mai poate acum. Acei meşteri din văile Nilului, cu mare răbdare au netezit pietrele până ce le-au dat strălucirea neştearsă păstrată şi în zilele noastre. *Fidias, Policlet, Cleon* şi *Ctesilau,* toţi sculptori greci din secolul al V înainte de Hristos, rămaseră ne uitaţi de posteritate pentru lucrările lor cioplite cu atâta iscusinţă. Sculptorul danez din Copenhaga, anume *Thorwaldzen* († 1844), ale cărui sculpturi le-am văzut şi eu în capitala Danemarcei, abiă a putut să se apropie în fineţe de vestitul Fidias.

Apoi şi scriitorul, este un poet în felul său, un pictor,

un arhitect şi un sculptor. El este poet, căci trebue să dea o frumuseţe ritmică lucrărilor sale şi în deosebi fie cărui paragraf; pictor, fiind că este nevoit să zugrăvească frumos cu pana, chiar şi cele mai ne însemnate subiecte, ca să aibă valoare în faţa cetitorului. Scriitorul se mai aseamănă arhitectului, căci compunerea lui se cuvine a aveà un plan hotărît, iar zidirea să fie răzimată pe columne tari, ca să nu fie cu înlesnire spulberată de duşmani; el mai este şi sculptor, căci trebue să netezească bine materia, stilul, periodul, fraza şi fie care cuvânt.

Nici un poet, sau pictor, ori arhitect şi mai ales sculptor, nu face de odată munca sa, fără multe şi infinite modificări şi lustruiri. Scriitorul care se leneveşte, scrie slab, fără chibzuială şi fără adnotaţiuni, ori cât de învăţat şi-ar închipuì că este el.

Pentru aceea şi eu am lucrat cu atâta răbdare la Opera mea, fiind că am avut în vedere cele de mai sus, şi am ştiut că o carte este cetită cu plăcere şi folos, când ea are o formă frumoasă, un stil literar curgător şi idei sănătoase. Cu toate acestea şi stilul ca ori ce lucrare omenească, nu poate împăcà pe toată lumea, ori cât de îngrijit ar fi el. Tânărului îi place stilul cu neologisme şi împestriţat cu cuvinte împrumutate din limbi streine; bătrânul să mângâe cu stilul aşezat, lin, bătrânesc. Filosofului îi plac ideile înalte date într'o formă anevoioasă; iar pe omul bisericesc îl încălzeşte stilul biblic, limpede şi figurile retorice clasice. Etatea şi profesiunea omului doreşte stilul şi ideea potrivite gustului său. *La cele 3 Tomuri ale scrierei mele, am muncit fără preget numai eu singur; nimene altul nu a scris într'însele vr'o literă; dar nici nu am cerut sfaturi de la cineva, ca să mă lumineze pe mine, care am muncit o viaţă întreagă în studii liturgice.*

*
* *

Aduc deci, mulţumire lui Dumnezeu, că m'a învrednicit să fac prinos Bisericei şi ţărei mele acest «Tezaur Liturgic» pe care l-am îmbrăcat în haina eruditiunei cu care îi stă foarte bine. In limba română nu a apărut până acum o asemenea carte cu atâta întindere documentată,

dar nici Bisericile ortodoxe surori, nu au dobândit până astăzi o comoară liturgică în felul acesta, lucrată adică cu atâta răbdare şi cu atâtea isvoare.

Acum după terminarea acestui monument românesc, scris cu inimă curată, pot şi eu să mă laud întru Domnul, şi să zic ca şi împăratul Justinian (527—565) după ce

Chipul împăratului bizantin **JUSTINIAN** (527—565) şi al soţiei sale **TEODORA**, ctitorii Bisericei sfântaSofia din Constantinopole, prefăcută de Turci în moschee turcească în anul 1453, dar şi acum se află în bună stare.

s'a terminat falnica sa biserică «Sfânta Sofia» din Constantinopole: *«Te-am biruit Solomoane»* (νενίκηκά σε Σολομὼν). Aşà grăesc şi eu fie cărui bun scriitor, care a scris vr'o lucrare cu învăţături liturgice. Bunele însuşiri ale Cărţei mele se văd îndată, după ce cetitorul încercat în ştiinţă, va face cu voe bună cetire într'însa, şi nu va aruncă peste ea numai o privire repede şi pornită aiurea.

În întregul creştinism eu nu cunosc o lucrare li-

lurgică pe câmpul științific, care să o întreacă pe aceasta, sau cel puțin să-i fie egală în cuprins și dovezi. Și aceasta o spun ca să știe Românul că de multe ori are și el cărți și scriitori de valoare în neamul său, și totuși el laudă numai pe scriitorii și cărțile streine, ori cât de slabe și rele ar fi ele. *Să înceteze dar Românul a lăudà slăbiciunile streine și să nu mai defaime tot ce este făcut de fratele său.* Noi știm că streinii, de multe ori, când scriu câte o carte, o trâmbițează în toată lumea cu sunete tari; apoi când cu mari greutăți cumpărăm acea lucrare, vedem cât este de slabă și rămânem uimiți de îndrăsneala autorului.

Iar dacă am zis mai sus fie cărui blând scriitor: «Te-am biruit Solomoane», am făcut-o aceasta nu din mândrie, ci ca să-l îndemnez și pe el să scrie mai iscusit și să aducă un prinos mai prețios pe altarul literaturei noastre. Românul poate să scrie bine când el voește; *lui îi lipsește însă, răbdarea și stăruința în lucru.* Am scris această carte, cu atâta înfrânare de la dulcețile lumești și de la măririle deșarte, ca să arăt celor ce viețuesc acum și celor ce vor trăi *după ducerea mea din această lume,* că și eu am muncit în via Domnului; că și mie mi-a dăruit Dumnezeu știință; iar eu am întrebuințat în bine darul său cel sfânt, l-am înflorit și nu l-am ascuns în pământ.

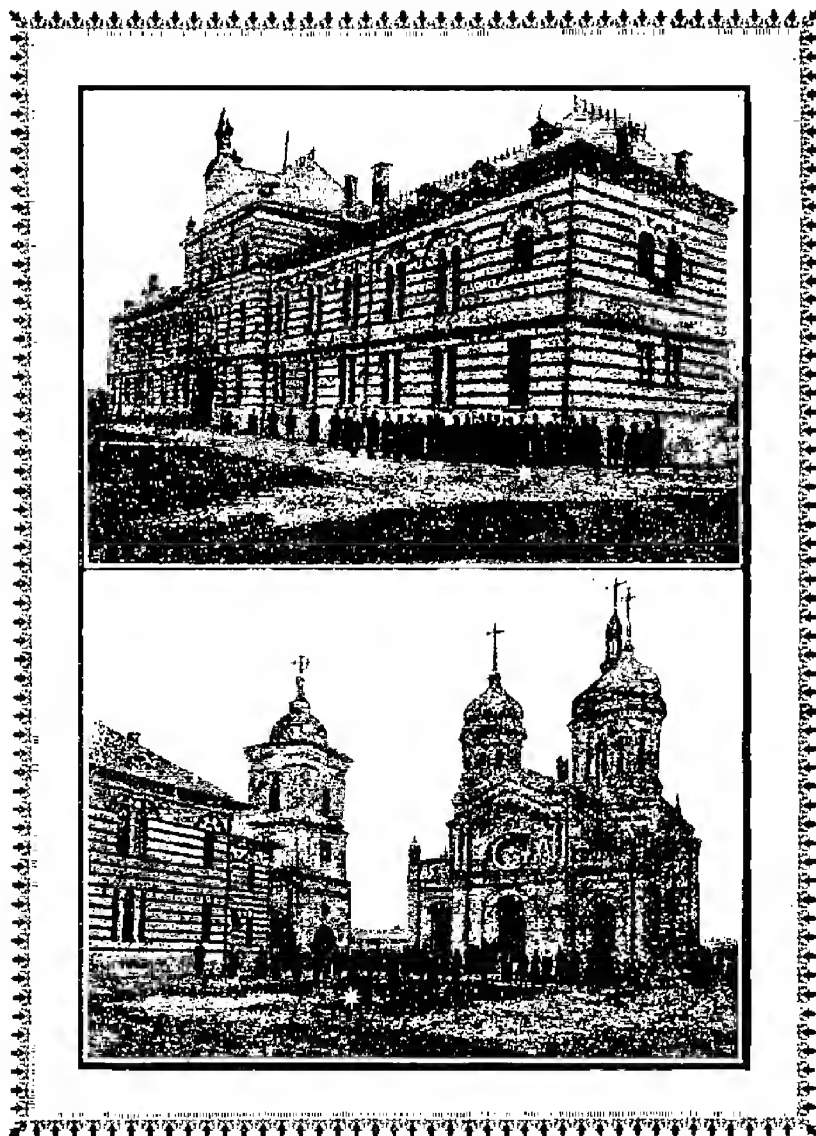
Nu am folosit însă acest dar cu trâmbițări pe la răspântii, nici în sunete de surle și strigări de laude, ci l-am întrebuințat cu înțelepciune și spre lauda Celui a Tot Sfânt. Cel ce umblă după mărire, chiverniseală și câștiguri lumești, acela nu are timp să scrie, și nici nu are timp să învețe; la unul ca acela de mult s'a înțelenit puțina știință ce a avut odinioară, și spor nu a făcut într'însa. Știința se păstrează și se mărește numai dacă omul muncește necontenit în toată viața; iar dacă el nu va face așà, rămâne lipsit de lumină și își închipue numai că știe cevà, dar se ferește cu iscusință să nu i se vadă a lui neștiință. Pilde de acestea sunt destule în cei ce aveau în tinerețe o urmă de învățătură; mai târziu lenevindu-se, au perdut-o și pe aceea. Această perdere o ascund însă, cu sunete deșarte, vorbe goale și cu trufie respingătoare.

M'am nevoit să muncesc atâţia ani la acest «Tezaur Liturgic», cu o mulţime de greutăţi, pentru cuvântul că după mine va trece o mare lungime de timp, până ce se va mai găsi cinevà cu ştiinţă şi cu o îndelungată răbdare, să-şi închine viaţa la munca unei cărţi la fel cu aceasta. Mulţi dintre oamenii acestui timp, aleargă după toate bunătăţile şi traiul cel dulce, iar nu şi după munca chinuită a ştiinţei. Se vor face deci, prescurtări după Cartea mea, se vor face schimbări de formă, întorsături de cuvinte, dar o lucrare muncită în chipul acesta, *nu cred că se va mai face curând*. Eu am întâmpinat şi greutatea mai mare, pentru că am fost cel d'întâi muncitor care am dus brazda pe un ogor mânos, dar nelucrat în limba noastră. Cei ce vor scrie de acum înainte pe această cale, vor aveà înlesnirea, căci ogorul cel frumos l-am muncit eu şi l-am zugrăvit în carte cu colori plăcute.

De mult timp erà, deci, nevoe de un «Tezaur Liturgic», pentru ca sfinţiţii servitori ai altarului, tinerii noştri studenţi ai Facultăţei de Teologie, precum şi bunii creştini, să cetească şi să înveţe rîurile adânci şi folositoare cari cuprind cultul sfintei noastre Biserici. Eu însă am fost cel ce m'am gândit la această nevoe şi m'am hotărît la depărtarea ei, prin urzirea şi zidirea lucrărei mele. Şi am întocmit-o în aşà fel, în cât nu numai sfinţiţii servitori ai tainelor dumnezeeşti se pot folosì de ea, dar ori ce om învăţat şi ne învăţat, căci stilul ei este împletit din cuvinte alese ale Bisericei noastre şi ale cărturarilor încercaţi, aşà în cât să se priceapă de tot omul. Iar textele de sub linie, aşezate în felurite limbi vechi şi în limbi vorbite în timpul nostru, se vor cercetà şi folosì numai de cei ştiutori. Tot aşà şi cuvintele evreeşti, greceşti, ori latineşti ce sunt presărate în textul românesc, sunt traduse ori explicate în româneşte la locul unde se află ele, fără ca cetitorul să întâmpine vr'o greutate în înţeles. Motivul care m'a hotărît să presăr unele cuvinte streine în textul românesc, a fost ca să arăt acele cuvinte cumpenitoare în origina lor, şi să vadă cetitorul că m'am folosit de însăşi textele originale, iar nu de traduceri ori copii de pe acestea cu înţelesuri depărtate şi greşite.

* * *

Adâncă mulţumire mai aduc ÎNĂLŢIMEI SALE MAJESTOASE, REGELUI NOSTRU CAROL I-IU, Mitropolitului României CALINIC MICLESCU, precum şi Marilor noştrii bărbaţi

Palatul Internatului Facultăţei de Teologie din Bucureşti,
cu Biserica, biblioteca, clopotniţa, studenţii teologi şi cu profesorul Dr. **BADEA CIREŞEANU,** (*)
fotografiaţi împreună la faţa locului, Luni 8 Martie anul 1910.

de stat, cari au înfiinţat în Universitatea din Bucureşti *Facultatea de Teologie*, întemeiată pe piatra legei în anul 1890.

Aceeaşi mulţumire o păstrez şi Înalt Prea Sfinţiei Sale Episcopului de Argeş (1876—1893) şi apoi Mitropolit al Ungro-Vlahiei (1893—1896) D. D. GHENADIE PETRESCU, care

Înalt Prea Sfinţia Sa Mitropolitul Primat al României **D. D. GHENADIE PETRESCU**, Marele Filantrop şi unul din fericiţii Ctitori ai Facultăţei de Teologie din Bucureşti. S'a născut în Bucureşti în anul 1837, fiind în viaţă şi acum în anul 1910.

m'a sprijinit cu cuvântul şi cu fapta în timpul studielor mele seminariale, şi cu deosebire în timpul celor universitare din Cernăuţi. Dar mai pe urmă (în anul 1906) Înalt

Prea Sfinţia Sa s'a făcut şi Ctitor al Facultăţei de Teologie cu marea şi preţioasa sa Donaţiune. Bărbaţi mari de felul acesta trebue respectaţi şi daţi ca o frumoasă pilduire şi altora.

Vrednici de lauda noastră pentru sprijinul şi ajutorul ce au dat acestei Facultăţi, mai sunt şi Miniştrii Ţărei: Lascăr Catargiu, Dimitrie Sturdza, Take Ionescu, Petre Carp, etc., cum şi Donatorii: Maria Schiopescu, apoi episcopii Inochentie al Buzăului, Silvestru al Huşilor, Gherasim al Argeşului, ş. a.

În lunga mea dăscălie în această Instituţie, de la anul 1891 încoace, am avut timp îndestulător să mă adâncesc în ştiinţa liturgică pe care am predat-o tinerilor teologi, şi să dau apoi la lumină *cu toate cheltuelele mele* această carte, fructul meu curat şi muncit. Cartea cuprinde, după cum am zis, învăţăturile sfinte, pe cari eu le-am împărtăşit celor ce au urmat cursurile universitare teologice.

Greu lucru este a fi învăţător al altora şi pe timpuri de boală, ca şi pe cele de sănătate; când este veselie în inimă, ca şi când întristarea îneacă sufletul. Învăţătorul trebue să vorbească totdeauna elevilor săi cu seninătate şi bună voinţă ca şi un artist care joacă rolul bufonului, chiar în seara când părintele său a încetat din viaţă. Dar greutatea aceasta mi s'a uşurat prin fapta, că mi-am îndeplinit datoriile didactice cu toată sfinţenia şi esactitatea, cum ştie aceasta toată lumea care mă cunoaşte. În lunga mea dăscălie, *nici odată nu am lipsit de la cursuri, de la examene ori teze, sau consilii profesorale,* de cât atunci când am fost trimis să supraveghez examenele pe la alte şcoale. Nu m'am abătut de la greutăţi, nu m'am lenevit, nu mi-am cruţat odihna, şi nu m'am dat la o parte de la împlinirea sfintelor datorii. Chiar când eram Director al Mitropoliei din Bucureşti (1893—1896), nu am lipsit nici odată de la împlinirea greutăţilor.

Am purtat cu plăcere titlul de «dascăl», şi nu l-am schimbat cu altul, nici nu l-am înjosit prin fapte neomenoase. Ca fiu de sătean [1]), crescut de părinţi în frica lui

1) Sunt născut în anul 1859 Maiu 16, în România, şi anume în comuna Spineni, judeţul Oltu, plasa Vedea, cătunul Vineţii de Jos, din părinţii

Dumnezeu, s'a potrivit de minune dăscălia din via teologică, cu firea şi sârguinţa mea. Mi-a plăcut munca în această vie, şi am căutat să fiu un bun vier.

* * *

Cuprinsul «Tezaurului Liturgic» am voit să fie cât mai bogat, ca cetitorul să se îndestuleze cu cele ce va aflà în această carte. Am pus la început «Literatura liturgică» a întregului creştinism, ca să se ştie cari sunt cărţile folositoare ale cultului creştin, şi de cine au fost ele compuse. Acele cărţi sunt oglinda principiilor feluritelor culte cari au de temeiu Evangelia lui Hristos. In adevăr, multe ramure de ştiinţă sunt folositoare omului; dar mult mai de folos luminărei sale este ştiinţa cultelor numeroaselor popoare.

Cultul religios este icoana treptei de lumină a omului, a cugetului său, a vieţei sale, a istoriei şi a tuturor împrejurărilor în cari vieţueşte el. Cultul luminează pe închinător, atunci când el este aşternut pe învăţături înalte; însă îl coboară, îl umileşte, şi îl întunecă când cultul cuprinde învăţături josnice.

Eu am văzut în călătoriile mele, practica unora din cultele păgâne, asiatice şi africane, şi am rămas mâhnit de josnicia acelor religiuni. Acestea nu au într'însele nimic înălţător, nimic luminător, nimic care să mulţumească sufletul. In aceste culte totul se învârteşte împre-

temători de Dumnezeu **Gheorghe** şi **Floarea.** Amândoi părinţii mei au fost coborîtori *din viţa cea mai curată românească* pe care au reprezentat-o cu vrednicie în toate împrejurările religioase şi naţionale. Clasele primare le am învăţat în şcoala sătească din cătun şi le-am complectat în oraşele Piteşti şi Slatina. In timpul pe când învăţam clasele primare, am făcut o întrerupere în anul 1870. Atunci în etate de 11 ani, am plecat amărât de la părinţi *cu 2 opinci în traistă,* şi am mers în Piteşti unde am intrat ca băiat de prăvălie la *Nae Băcanul* din acel oraş. Tatăl meu nu s'a mulţumit cu această ocupaţiune a meu, şi de aceea am trecut să învăţ boiangeria sau văpsitoria de ţăsături casnice, la *Niculcea Boiangiul* din piaţa oraşului Piteşti. Dar tatăl meu ne voind să fiu meşteşugar m'a dus la Slatină unde am continuat clasele primare pe cari le-am absolvit cu eminent succes în vara anului 1874. Am trecut deci şi prin firele negoţului şi ale meşteşugului. Chemarea mi-a fost însă la învăţătura cărţilor şi ştiinţelor cu cari m'am muncit din copilărie şi până astăzi. Seminariul cursul inferior, adică clasa I, II, III şi IV l-am studiat (1874—1878) în Curtea de Argeş; iar seminariul cursul superior, adică clasa V, VI şi VII, l-am studiat (1879—1882) în Bucureşti. Studiile înalte teologice, le-am învăţat (1886—1891) în timp de 4 ani şi jumătate, în Facultatea de Teologie a Universităţei din oraşul Cernăuţi (Bucovina), unde am obţinut titlul de *Doctor în Teologie* (Autorul).

jurul unor obiceiuri religioase tăcute sau sgomotoase, pline de veselie și jocuri ameţitoare.

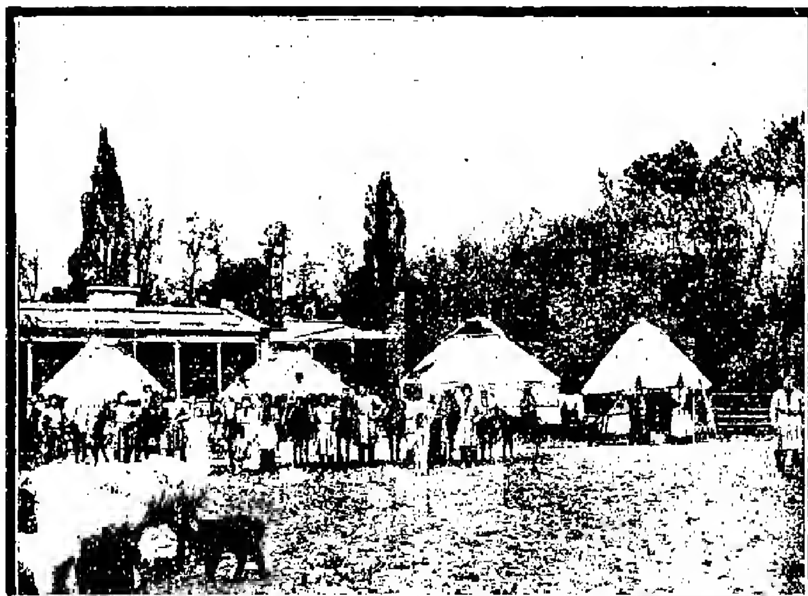
Unele din *actele cultului budist*, eu le-am văzut însoţite de tăcere şi lipsite de învăţături. Toată solemnitatea cultului se reducea la purtarea sărbătorească a statuelor, draconilor şi a închipuirei spiritelor. Acestea erau duse

Statua zeului Buda așà cum se află în templele budiste din India, înaintea căreea stau în genuchi credincioșii acestei religiuni. O statue în felul acesta însă foarte mare și aurită, am văzut-o Sâmbătă 26 Iulie anul 1897 în muzeul etnografic din Berlin; iar Luni 14 August anul 1800, am văzut altă statue într'un templu budist. (Autorul).

de la templu şi până la o distanţă oare care, apoi se aduceau iarăşi de unde au fost luate. *Cultul Calmucilor* budiști, locuitori asiatici între munţii Altai și Tibet, l-am

văzut ca pe un fel de procesiune cu catâri, căruțe și cântece de femei și bărbați. Preoții lor foarte triști și umiliți, îmbrăcați cu halate și pânze pestrițe, mergeau înnaintea convoiului; după sfârșitul serviciului, ei au șezut liniștiți pe niște lespezi de pietre și aprinzându-și lulelele lor cu tutun, au fumat în tihnă. M'am mirat și de *Dervișii urlători,* niște călugări ai Islamismului, pe cari i-am privit în cultul lor mahomedan, înfiorători la chip, urlând și mugind groaznic, jucând în același timp pe loc, învâr-

Calmucii din China în repaus după procesiunele lor religioase în felul cum 'i am văzut eu Sâmbătă 26 Iulie anul 1897. Cei doi Calmuci din dreapta, cari stau în ușa cortului sunt preoții lor. (Autorul).

tindu-și gâturile lor cu extaz, până ce amețeau și cădeau în mijlocul giamiei. Alți Derviși, cântau jalnic versete din Coran, șăzând jos pe covoare cu picioarele încrucișate. Bice, darale, săbii și alte lucruri de acestea, împodobiau Techeaua (giamia) lor. Mulți dintre credincioșii Islamismului, luau și ei parte la aceste jocuri religioase, însă

aceia erau mai aleşi dintre dânşii, cari cădeau în ameţeală din causa acestor mişcări grele.

Mai jos de cât aceste danţuri religioase, sunt cultele unor triburi sălbatece din *Siberia*. Aci preoţii păgâni, cu daraua în mână pe care o bat ne încetat, îmbrăcaţi în

Preoţii triburilor păgâne din Siberia (Rusia) joacă din toate puterile înaintea credincioşilor lor.

haine rupte şi cârpite, joacă în felurite chipuri înaintea pioşilor lor. Dar preoţii mai sunt împodobiţi cu scoici, oase de animale şi alte lucruri sunătoare, ca să cheme cu aceste zornăituri, luarea aminte şi mirarea credincioşilor lor.

Pe toate acestea le întrec în josnicie cultele triburilor

sălbatece din *Africa*. Credincioșii acestor religiuni, strigă noaptea spre stele, lună, munți și ape, căci ei nu au pagode, nici preoți, nici statui și nici cărți scrise. *Antropofagii* africani, australieni și insulari, aduc și jertfe stelelor pe prizonierii lor, ori pe cei mai nevoiași dintre dânșii, înjunghiindu-i și apoi mâncându-i cu veselie mare.

Aceste obiceiuri religioase atât de urâte, cheamă a noastră luare aminte, ca să plângem starea de înjosire în care se află închinătorii acestor culte. Ei zac în întunerec, săvârșesc mâncătoria fraților lor și totuși cred că aduc

Sălbatecii din Africa ascunși în desișuri se închină crocodililor și reptilelor îngrozitoare.

jertfe unor spirite înalte. Iar *Fetișiștii*, africani și insulari, au perdut acum și cultul stelelor pe care l-au avut strămoșii lor. Ei să mângâe în timpul de față, cu purtarea rădăcinelor de lemn și burueni uscate, pe peptul lor, în semn de talismane, cu podoabe de oase găsite pe drum, cu adorarea arborilor, pietrelor, peșterilor și râpelor prăpăstioase. Alți frați ai lor se închină șerpilor, balaurilor, crocodililor și altor vietăți fioroase.

Chiar în zilele noastre, locuitorii indigeni din insulele

Cuba şi *Haiti*, păstrează ascunşi în păduri *«cultul şarpelui»* cu obiceiuri înfiorătoare. Pentru săvârşirea acestui cult, păgânii se adună în întunecoasele păduri insulare, acolò fac un altar din lemne, şi apoi cheamă prin fluere şi glasuri ascuţite, un şarpe de o mărime înspăimântătoare. Reptila deprinsă cu asemenea chemări, vine şi se sue pe altar, mişcându-şi capul şi limbile în toate părţile în semn de furie şi foame Adoratorii şarpelui încep acum nişte danţuri iuţi şi sgomotoase împrejurul altarului până ce cad jos de oboseală şi extaz. După acestea aduc câţivà oameni vii hotărîţi pentru sacrificiu, îi leagă strâns de copaci, şi îi sfâşie în bucăţi mici pe cari le aruncă calde în gura monstrului, ca pe un prinos bine ales. Şarpele înghite cu lăcomie bucăţile ce i se dau. Autoritatea spaniolă de odinioară şi apoi cea americană, nu au putut să desfiinţeze aceste cruzimi omeneşti.

Acum vedem cât de fericiţi suntem noi creştinii ortodocşi, cari cetim sfânta Evangelie cu ale ei înalte învăţături şi ascultăm un cult religios atât de curat şi împodobit cu actele lui mărețe şi impunătoare. *Cultul ortodox* luminează pe om, îl învaţă cele de folos, îl mângâe, îl îmbărbătează şi îl cheamă a cunoaşte pe Creatorul Universului, al lumei văzute şi nevăzute. Îi deşteaptă mintea cu învăţătura despre corp şi suflet, despre frăţia lumei, precum şi despre tot ce îi este de nevoe fie cărui om. Cultul ortodox nu propovedueşte ura ca Islamismul, nici pesimismul cum face budismul, dar nici faptele copilăreşti şi înfiorătoare cum fac fetişiştii cu toate cultele triburilor sălbatece.

*
* *

Pentru aceea şi eu, după *«Literatura liturgică»*, am trecut în Tezaurul meu, la închinarea lui Dumnezeu, sfântă şi nevinovată făptuită de primii creştini, ascunderea acestora în *catacombe* de frica păgânilor, şi am arătat patimile lor înfricoşate, suferite de la idololatrii până în timpul sfântului şi Marelui Constantin. În zilele tiranilor prigonitori, arderile de vii pătimite de fiii Bisericei, învârtirea lor pe roată d'asupra focului aprins, frigerea pe jăratec, ruperea măruntaelor cu căngi de fier şi alte grozăvii la

fel cu acestea, erau suferite de bună voe de către vitejii credinţei în Hristos. Istoricul Tacit, retorul Lactanţiu, istoricul bisericesc Eusebiu al Cezareei Palestinei şi alţi mânuitori iscusiţi ai condeiului, se înfiorează când scriu în hronicele lor chinurile îndurate de sfinţii martiri.

Dar Dumnezeu, ocrotitorul Bisericei Sale, a economisit ca să se înalţe Constantin cel Mare pe tronul împărătesc, să răsară soarele cel luminos asupra creştinismului şi să înceteze goanele cari îngroziseră pe nevinovaţii creştini, mai mult de 250 de ani. În zilele Marelui Împărat *se zidiră biserici mărețe* în toată împărăţia romană din răsărit şi apus, înflorì ierarhia bisericească, şi crucea lui Hristos scoasă acum din catacombe şi ascunzători, se înălţă d'asupra Bisericilor, palatelor imperiale şi a tuturor clădirilor religioase.

Până la Constantin cel Mare, Biserica lui Hristos erà mică şi păstorită cu sfială ; iar de acì înainte, cultul creştinesc se răspândeşte cu iuţeală în toate părţile lumei, fără sâlnicie, fără ascuţişul sabiei, fără ruguri aprinse, ci numai prin luminarea sufletească. De acì răsar şi luceferii Bisericei în fiinţa sfinţilor Părinţi : Efrem Sirul († 379), Vasilie cel Mare († 379), Ciril episcopul Ierusalimului († 386), Grigorie de Nazianz († 390), Ioan Hrisostom († 407), Ciril al Alexandriei († 444), Grigorie Dialogul († 604) şi alţi mari dascali, puternici în cuvânt, în ştiinţă şi în răbdare evangelică.

Dintre toţi aceştia se deosebiră în înfrumuseţarea cultului sfinţii: *Vasilie cel Mare, Ioan Hrisostom* şi *Grigorie Dialogul*, făcătorii liturgiilor cari poartă până astăzi numele lor. Creştinii aveau şi mai înainte de dânşii cărţi liturgice, şi chiar în timpul persecuţiilor se săvârşeà cultul dumnezeesc public, în răsărit, după rânduiala liturgiei sfântului Iacov, ori a sf. Clement, sau după aceea a sf. Marcu.

Erà însă nevoe de a se potrivì săvârşirea liturgiei cu înflorirea cultului şi cu fericita stare a credincioşilor, şi de aceea cei 3 sfinţi Părinţi, purtară grijă de alcătuirea liturgiilor lor, zidite tot pe temeiul vechilor liturgii moştenite de creştini din începutul Bisericei. Să potriveà de minune frumuseţea acestor liturgii cu măreţia sfintelor

Biserici cari se înălţau în strălucirea aurului şi argintului cu cheltuiala împăraţilor evlavioşi: Constantin cel Mare, Teodosie Bătrânul, Teodosie cel Mic, Justinian şi alţi puternici monarhi autocraţi, foarte darnici în obolul lor pentru înflorirea casei Domnului.

In faţa acestor Luceferi bisericeşti şi a Marilor Impăraţi pioşi, bătrânul păgânism,· egiptean, babilonean, fenician, asirian, roman, grec, ş. a., se stingeà repede şi abià mai licăreà ici şi colò viaţa lui, întocmai ca un bolnav în agonia morţei. Păgânismul trăise destul timp; multe mii de ani propoveduise el deşărtăciunile lui de la o margine a lumei până la cealaltă. Multe desfrânări se făptuiseră în pagodele sale; mulţi prunci sugători au fost arşi în braţele de aramă ale zeului Baal. Erau destule aceste fapte ne omeneşti; iar cu naşterea Domnului nostru Iisus Hristos, venise plinirea vremei, ca să înceteze toate aceste cruzimi şi să răsară în locul lor învăţăturile blânde şi dragostea cea nemărginită a Celui răstignit pe cruce.

In timpul acestor pioşi împăraţi, nu numai liturgia se împodobì cu a ei strălucire, dar şi locaşurile sfinte se ridicară cu mari podoabe; iar chipurile lor de zidărie, întrecură tot ce poate să fie mai frumos, şi tot ce se clădise până atunci. Biserica din Tir făcută în timpul şi din porunca Marelui Constantin, apoi cea din Constantinopole închinată sfintei Sofii, tot din voinţa acestui Impărat, şi mai pre sus de acestea, Biserica lui Justinian care străluceşte şi acum în capitala Sultanilor turceşti, sunt mari probe de puternicia şi buna voinţă a acelor Impăraţi faţă de creştinism.

Mai târziu răsăriră Biserici sfinte în fie ce ţară creştină, împodobite cu tot ceea ce arta şi puterea omului a putut să deà la iveală. Să împletiră *stiluri arhitectonice bisericeşti* în lucrarea sfintelor locaşuri, atât de amănunţit muncite în interiorul şi exteriorul lor, în cât ne minunăm de răbdarea şi dragostea meşterilor şi de imaginaţiunea vie ce i-a călăuzit. Eu când am văzut catedrala sfântului Isac din Petersburg, Bisericile cu atâta variaţie de forme din Moscva, Kiev şi Odesa, apoi Bisericile noastre româneşti, pe cele din Muntele Athos, Palestina şi Egipt, din Serbia, Bulgaria şi de pretutindenea pe unde luminează

învăţătura creştină ortodoxă, m'am umplut de mulţumire şi de admiraţie faţă de pietatea fericiţilor Ctitori şi frumosul meşteşug al lucrătorilor. Dar am rămas uimit şi atunci când am văzut împreunate la un loc, arta zidăriei şi a sculpturei, cu fineţea şi colosul, în fiinţa acestor catedrale renumite în lume: sfântul Stefan din Viena, sfântul Marcu din Veneţia, catedrala din Milan, catedrala din Colonia, Notre Dame din Paris, sfântul Paul din Londra, sfântul Petru din Roma, catedrala din Strasburg, şi alte monumente de felul acesta, pentru cari s'au cheltuit sume abià închipuite de mintea omenească. Aşà că mulţumită lui Dumnezeu, astăzi şi prin sate se întrec creştinii a face locaşuri sfinte de închinare, vrednice de lauda Celui Prea Inalt.

* * *

Sfintele case dumnezeeşti în care s'a săvârşit liturgia, de la început au fost împodobite cu *icoanele Dumnezeirei şi ale sfinţilor.* Prin secolul al VIII-lea însă, se porniră şi în contra icoanelor prigoniri, cu toate acestea, ele nu au fost aşà de iuţi cum erau prigonirile în contra primilor creştini. Totuşi şi luptele iconoclastice turburară pacea Bisericei, dar se restatornicì în secolul IX-lea împreună cu cultul icoanelor prin ajutorul împărătesei Teodora. In răsărit se păstrară chipurile sfinţilor prin pictură potrivit tradiţiilor şi învăţăturilor bisericeşti. *Panselin* însă, în secolul al XVI-lea, un mare pictor bizantin, dădù o înfăţişare mai frumoasă iconografiei răsăritene, şi aşà se ţine de la el până astăzi în Muntele Athos, Grecia, Asia Mică, Macedonia şi România. Pictura lui Panselin e bogată, colorată frumos, cu haine împododite după chemarea sfântului; iar chipurile au înfăţişarea cuvioşiei şi a cugetărilor sfinte.

In apus se deosebiră prin penelul lor bisericesc *Georgione, Leonardo da Vinci, Rafael Sanzio, Coregio, Michel Angelo, Tiţian, Rubens, Van-Dyck,* şi alţi meşteri ai coloritului şi staturei. Aceşti pictori însă căutară să se impună mai mult prin frumuseţe şi efect, de cât prin imprimarea cuvioşiei sfinţilor. Totuşi lucrările lor sunt cunoscute în lume ca ne întrecute în artă şi ca scumpă-

tate în valoare; pentru aceea, eu când am cercetat pinacotecile mari din Europa, în care să păstrează pânzele acestor maeştri, am văzut cu câtă îngrijire şi luare aminte se ţin ele. Luteranii şi Calvinii în despărţirea lor de Biserica latină, împreună cu alte aşezăminte creştine, lepădară şi icoanele, şi lăsară locaşurile lor de închinare lipsite de aceste podoabe sfinte, în cari se citeşte întreaga Istorie a creştinismului. Numai Anglicanii au pictură în Biserică după felul şi chipul credinţei lor; însă de şi venerează pe sfinţi, totuşi ei nu îi cheamă în ajutor.

Dar cea mai bogată Biserică în pictură, este cea ortodoxă a răsăritului, care îşi acoperă sfintele locaşuri cu chipuri, nu numai în läuntru, dar şi în afară. Bogăţia aceasta picturală, ne dă în lumină vie icoana Dumnezeirei, a crucei şi a sfintei Fecioare; mai departe, icoanele apostolilor, evangeliştilor, martirilor, mărturisitorilor, cuvioaselor femei şi ale sărbătorilor împărăteşti. Apoi ne mai dă înfăţişarea celor petrecute în Vechiul Testament, a îngerilor, diavolilor şi a altor chipuri amintite în cultul sfintei noastre Biserici. Despre toate acestea am scris amănunţit în «Tezaurul Liturgic».

Sfânta liturgie se săvârşeşte numai de episcop şi preot ajutaţi de diacon, dar fără ca acesta să poată săvârşi cele sfinte. De aceea numărăm în ierarhia bisericească superioară numai aceste 3 trepte: *episcopatul, presviteratul* şi *diaconatul*. Iar servitorii de jos cari cetesc şi cântă în Biserică sunt ipodiaconii şi ceteţii; ei întocmesc cele două trepte inferioare ierarhice şi anume: *ipodiaconatul* şi *lectoratul*. Mai sunt şi alţi servitori cari nu intră în ierarhie ca d. e. psalţii, ostiarii, exorciştii şi acoluţii; apoi înmormântătorii, parabolanii, adunătorii poporului, eclesiarhii, paraeclesiarhii, ş. a., ale căror îndatoriri sunt arătate în acest Tezaur; iar unii dintr'înşii ca d. e. ostiarii, exorciştii, acoluţii, au încetat de mult de a mai face parte din servitorii bisericeşti.

Patriarhii, Exarhii, Arhiepiscopii şi Mitropoliţii, nu sunt mai pre sus de arhierei ori episcopi, de cât prin puterea lor administrativă; iar puterea sacerdotală este una şi aceiaşi. De aceea şi fericitul Ieronim zice: «*Episcopul din ori ce loc, fie el al Romei sau al Eugubiei,*

ori al Constantinopolului, sau al Regiului, ori al Alexandriei sau al Tanisiei, are acelaşi merit şi aceeaşi treaptă de hirotonie».

Sfinţiţii liturgisitori ai altarului au trebuinţă în săvârşirea cultului de *cărţi, vestminte* şi *vase liturgice*, întocmite şi unele şi altele cu începere din epoca apostolică încoace, dar înflorite în curgerea timpului, aşà ca să fie potrivite cu strălucirea creştinismului. Cărţile, vestmintele şi vasele, au răsărit din trebuinţa firească, căci nu se puteà ţine o unitate şi stabilitate liturgică între diferitele popoare ortodoxe, de cât numai prin ajutorul acestor sfinte odoare cu înţelesuri adânci şi cu forme deosebite de cele lumeşti.

Eu am văzut chiar pe preoţii cultelor păgâne îmbrăcaţi în haine pestriţe ori negre, atunci când începeau procesiunele şi actele închinărei lor; apoi cu atât mai vârtos se cuvine o îmbrăcăminte majestoasă sfinţiţilor servitori ai celui mai strălucit cult, ortodox, atunci când ei aduc jertfa euharistică Celui Prea Inalt. Mai sunt în pagodele păgâne cărţi şi obiecte religioase, dar cu înţelesuri potrivite zeităţilor lor; numai în cultele sălbaticilor din Africa lipsesc toate acestea, căci ele nu au literatură, pagode şi un cult sistematic. Chiar în cultul budist, icoanele sunt nişte chipuri de draconi fioroşi; cântarea o dau sunetele tobelor, ale clopoţeilor şi ale strigărilor fanatice şi inconsciente glăsuite de închinătorii lui Buda. Creştinul este cuprins de spaimă în faţa unor acte şi obiceiuri atât de fioroase petrecute în cultele de felul acesta.

* * *

Serviciul nostru divin este împodobit cu *cântări* sfinte, căci prin ele simţurile noastre se deschid, se înalţă şi se curăţă de elementele pământeşti. Chiar şi paserile cerului arată bucuria lor prin cântările şi ciripitul atât de plăcut nouă. Cântarea este darul firesc al omului sălbatec ori luminat, şi de aceea fie care din aceştia îşi spune taina sufletului său, prin strigări răguşite sau prin melodii duioase.

Sălbaticii africani răgesc şi ei într'un chip groaznic, închipuindu-şi că cântă, şi chiar dănţuesc cu sărituri fără rânduealâ, zicând toţi deodată monosilabe după felul

danţului lor. In anul 1897 când am auzit strigările tari şi sgomotoase ale africanilor din triburile *Wanyamwessi*, *Wasukuma* şi *Wassaramo*, însoţite de jocuri ameţitoare şi schimonosirea trupului, m'am înfricoşat de ferocitatea sentimentală a acestor locuitori din continentul negru. La

Chipuri din triburile sălbatece africane **Wanyamwessi, Wasukuma** şi **Wassaramo** cu cultul lor barbar. Astfel 'i am văzut eu Joi 24 Iulie anul 1897. (Autorul).

corpurile şi feţele lor fioroase, se mai adăogă şi îmbrăcămintea de piei nelucrate de animale, ca să aibă un efect mai înspăimântător. Prin urmare cântarea fiind rodul simţului omenesc, o aflăm la toate popoarele, din vechime şi

până în zilele noastre. Ea s'a cultivat potrivit spiritului de lumină al omului, şi de aceea după cum se deosebesc sentimentele între oameni, aşà se potriveşte şi cântarea cu lumina intelectuală a celui ce cântă.

Nu ne mirăm deci de forma instrumentelor de cântare, închipuite pe monumentele egiptene, asiriene, babilonene şi ebraice, întrebuinţate de acele popoare înainte de noi cu 4000 de ani, nici de instrumentele greceşti şi romane, dar ne mirăm mai ales că instrumentele noastre muzicale de astăzi, sunt tot cele de atunci, afară de vr'o câtevà cari au răsărit din lumina omului de acum. Totuşi eu am văzut şi instrumente muzicale foarte originale la Laponi, Chinezi, Indieni, Arabi, Negrii din Africa ş. a. Sunetele erau tot aşà de ciudate ca şi chipul instrumentelor.

Şi cântau Egiptenii ca şi toate popoarele vechi, din instrumente şi din gură, la temple, la palatele împărăteşti, la sărbători, nunţi, înmormântări, la petreceri, la semănături, la culegerea roadelor şi în tot timpul când erà de trebuinţă. Greutatea vieţei omului fiind aspră din împrejurarea suferinţelor, firea mai îndulceşte toate acestea, pentru câtevà clipe de petrecere spirituală ori corporală, prin cântece, danţuri şi tot ceea ce împuterniceşte şi înviorează pe om.

Dar cântarea liturgică a cultului ortodox, se intonează *numai cu vocea omului*, şi nu se aseamănă întru nimic cu cântările lumeşti sau chiar religioase ale altor culte. Ea este spirituală, cu un cuprins de învăţătură dumnezeească şi întocmită după anume melodii. Nu cântă în Biserică de cât oamenii cari au pregătirea, ştiinţa şi îngădueala de a face aceasta. Făcătorii de cântări bisericeşti se împart în două: *imnologi* sau cei ce au compus textele imnelor şi *psalţi* adică cei ce au cântat şi au pus pe note textele cântărilor. De multe ori însă imnologii au fost şi mari cântăreţi ca d. e. Cosma din Maiuma, Ioan Damascen, Studiţii, Leon Înţeleptul, etc.

În strânsă legătură cu cântarea stau şi *formulele* de începere ori încheere a cultului ortodox. Ele de şi sunt scurte totuşi au un înţeles bogat şi nepătruns dacă nu se fac studii asupra originei lor. Asemenea şi Trisagiul, ecteniile şi simbolul credinţei, sunt rostiri solemne, au isto-

ria lor şi cuprind învăţături foarte însemnate din Dogmele Bisericei noastre. Toate acestea le-am arătat cu dovezi şi multe lămuriri în Cartea aceasta.

Cum însă în cult avem o mulţime de simbolisme în obiectele, vestmintele, vasele bisericeşti şi în construcţiunile arhitectonice, am păstrat o despărţitură şi pentru *simbolica cultului* nostru, apoi pentru *alegorismul* şi *misticismul* atât de răspândit în cuprinsul serviciului divin. Am explicat aşà dar simbolismele ivite în creştinism din vechime şi până astăzi, cu lămurirea că timpurile prime ale Bisericei au fost foarte bogate în asemenea forme sub cari se ascund idei mari. Simbolismele le mai găsim în felul credinţei lor şi la Egipteni, Evrei, Greci, Romani cum şi la toate popoarele vechi, asupra cărora iarăşi am stăruit în această lucrare.

*
* *

Cultul dumnezeesc public se împarte în *general* şi *particular;* cel d'întâi se săvârşeşte pentru trebuinţa întregei Biserici; iar cel de al doilea pentru folosul şi mântuirea unui creştin. Dar la plinirea cultului nu îi este îngăduit piosului a se înfăcişà fără cuviinţă, ci să-şi descopere capul, să se îndrepteze cu faţa spre răsărit, să fie cu atenţiune, să facă semnul sfintei cruci, să stea drept ori în genuchi şi să fie pătruns de cele auzite din graiul preotului. În Bisericile creştine şi chiar în moscheele islamiste, eu am văzut ordine, tăcere şi respect în locaşurile cultului. Numai în unele Biserici din România se aud între creştini şopte, vorbe de glumă şi se văd oameni chiar râzând. Acestea sunt semnele lipsei de lumină, bună cuviinţă şi de credinţă religioasă. Mai cu părere de rău vedem acestea şi la unii dintre preoţi cari nu-şi cunosc înalta lor chemare.

Liturgiile noastre sunt alcătuite din rugăciuni compuse de sfinţii Liturgişti în înfăcişarea cea mai înaltă a cugetărei şi a învăţăturilor dumnezeeşti. Dar şi misticismul acestor rugăciuni, ne dovedeşte inspiraţiunea sfinţilor autori: *Iacov, Vasilie, Hrisostom* şi *Grigorie Dialogul.* Spiritualitatea textelor şi forma sfintelor liturgii ne arată superioritatea acestor sfinţi şi suirea lor cu gândul în no-

ianul fericirei cereşti. De aceea şi înţelesul acestor texte nu este uşor fără călăuza explicărilor făcute tot de sfinţii Părinţi.

În «Tezaurul Liturgic» am arătat amănunţit cum se făceà liturgia în timpul sfinţilor apostoli, apoi în secolul II-lea, după aceea în secolul III-lea unde am aşternut întreaga liturgie a lui Clement cuprinsă în Constituţiunile Apostolice. Am trecut mai departe la cea mai veche liturgie a creştinismului, adică a sfântului *Iacov*, cu tot cuprinsul ei, urmând după aceea a sfântului *Marcu* cu întregul ei conţinut, folosindu-mă întru aceasta de textele greceşti ale acestor liturgii.

Cu multă atenţiune şi greutate am studiat cele 7 laude dumnezeeşti, adică serviciul divin public, introducător în cele 3 liturgii ale sfinţilor: *Vasilie, Hrisostom* şi *Grigorie Dialogul.* Numai pe aceste liturgii Biserica ortodoxă de răsărit le-a învestit cu autoritate deplină şi le foloseşte neschimbate în cursul anului, la timpurile hotărîte, cu începere din secolul al IV-lea şi al VI-lea, şi până astăzi. Iar de la începutul creştinismului şi până în secolul al IV-lea, aveà această autoritate liturgia sfântului Iacov.

Mai mare greutate însă am întâmpinat în comentarea şi studiile asupra sfintei Proscomidii, apoi asupra liturgiei catehumenilor şi credincioşilor, din liturgiile sfinţilor Vasilie şi Hrisostom. Aceeaşi grijă şi pătrundere am avut-o şi la liturgia sfântului Grigorie sau a «celor mai înainte sfinţite». Mi-am dat seama de greutatea acestor subiecte, din cunoştinţa că liturgiile noastre sunt alcătuite de sfinţii lor autori, din tot ce are Biserica mai sfânt. Pentru aceea în studierea lor, scriitorul să fie cu multă sfială, ca nu cumvà să micşoreze veri una din învăţăturile dogmatice şi liturgice împletite atât de bine în cuprinsul liturgiilor. Iată pentru ce eu am avut de călăuză aci, textele româneşti, alăturate de cele greceşti originale, din Codicii Liturgici, lângă cari am adaos şi explicările autoritare ale sfinţilor bărbaţi ca d. e. Ciril al Ierusalimului, Hrisostom, Sofronie al Ierusalimului, Simeon Tesaloniceanul ş. a. Bine înţeles că aşezarea, îmbogăţirea şi forma cât mai plăcută şi înţeleasă a subiectelor se datoreşte ştiinţei şi muncei mele încordate.

Unele din formele mici ale cultului, se săvârşesc nu numai după litera şi spiritul textelor liturgice, ci şi după datina şi obiceiul locului. Pentru aceea rânduelile ce nu sunt scrise în cărţile liturgice, se fac după obiceiul locului păstrat prin tradiţie. Aceste obiceiuri sunt respectate şi de rânduelile cultului, şi pentru aceea cetim de multe ori în cărţile noastre bisericeşti: *«se va face cum este obiceiul locului»*, sau *«cum va voi cel mai mare»*. Aceste datine ne aduc aminte de timpurile începătoare ale Bisericei, când însăşi liturgia se făceà după tradiţii gurale şi nescrise, lăsate de apostoli urmaşilor lor. Chiar şi astăzi sunt multe rândueli nescrise, dar făcute după tradiţii vechi s. e. sfinţirea anaforei, unele cădiri în Biserică, închiderea ori deschiderea perdelei de la uşile împărăteşti, etc. Totuşi este bine ca tradiţiile să fie în spiritul bisericesc şi să nu se schimbe de fie care liturgisitor după a sa plăcere şi bună voinţă. Sunt însă unele obiceiuri vătămătoare sfinţeniei cultului s. e. pomenirile pentru noroc, câştiguri materiale, ş. a. Unele ca acestea să nu treacă nici prin mintea liturgisitorului.

Biserica a rânduit ca sfânta liturgie să se săvârşească în toate zilele anului, dar mai ales în zilele de *Duminici* şi *sărbători*, când fie care creştin este liber de lucrul său şi are timp să vină şi el în casa Domnului pentru a se învrednici de cele sfinte. Duminicile şi sărbătorile sunt aşezate întru amintirea unor evenimente mari şi pentru ca creştinul să 'şi aducă aminte de Creatorul său, odihnindu-se în acelaşi timp de greul vieţei purtat în celelalte zile ale săptămânei.

Toate popoarele au sărbători şi le ţin cu mult respect şi supunere. Sâmbăta Iudeului, Vinerea Mahomedanului şi nopţile cu lună nouă ale Sabeiştilor, sunt sărbători mari în cultele acestor popoare. Sărbătoarea este deci, nu numai o zi sanctificată prin religiune, dar este şi o cerinţă a firei, de a se căută cele sfinte, a se odihni corpul şi a se face deosebire între zilele anului.

Mijloacele pentru mântuirea noastră sunt *Misteriile* prin cari dobândim harul sfântului Spirit; lângă ele se alătură *sfinţirile* şi *binecuvântările* bisericeşti cum şi zilele de *postire*. Toate acestea sunt arătate în Cartea de faţă,

cu toată lumina lor, pentru ca omul să înţeleagă rostul acestor aşăzăminte Sfinte. Misterul, binecuvântarea şi postul, introduc pe om în sânul creştinismului, îl întăresc şi îl curăţesc de păcate.

Fie ca „Tezaurul Liturgic" lucrat de mine cu o covârşitoare muncă, într'un mare şir de ani, şi cu mari sacrificii, pentru lauda lui Dumnezeu, iubirea de ţară şi folosul Românismului, să răspândească roadele cele dulci şi binefăcătoare ale învăţăturilor liturgice la cari eu m'am gândit, ca să am cu aceasta unica şi singura recompensă sufletească a ostenelelor mele.

BADEA CIREŞEANU
Doctor în teologie

Bucureşti, anul 1910, luna Iunie, ziua 14.

BIBLIOGRAFIA

CLASICĂ ŞI MODERNĂ CONSULTATĂ ÎN LUCRAREA TEZAURULUI LITURGIC

Am alăturat aci această Tabelă cu cărţile mai *principale* consultate, cu numele autorului, titlul deplin al scrierei, oraşul, anul când s'a tipărit, ş. a., fiind că în corpul scrierei mele pentru prescurtare am arătat în unele locuri numai autorul şi pagina; iar cetitorul de va avea nevoe va căuta în această Tabelă, titlul deplin al cărţei şi tot ce va voi.

a) CĂRŢI ROMÂNEŞTI

Cireşeanu Badea Dr., Călătoria mea în sfântul Munte Athos, în Palestina şi Egipt, publ. în Revista «Bis. ort. Rom.» din Bucureşti, anii 1906 şi 1907.

Chiricescu Const. Dr. şi **Nazarie Const. Icon.,** Călăuza Predicatorului, Bucureşti, 1901 şi 1902.

Cipariu Timoteiu, Acte şi fragmente, 1885.

Candela, Revistă bisericească, Cernăuţi, 1883.

Bianu Ioan şi **Nerva Hodoş,** Bibliografia românească veche, 1508—1830, 2 Tomuri, Bucureşti, 1898—1910.

Cerne Titus, Dicţionar de Muzică, Iaşi, 1899.

Atanasiu Teodosie, arhiereu. Coment. sf. Hrisost. asupra epist. Rom. Galat. Filip. Corint., Bucureşti, 1901—1910.

Arhieraticonul hirotoniilor şi hirotesiilor, Bucureşti, 1899.

Antonescu Teohari, Cultul Cabirilor în Dacia, Bucureşti, 1889.

Constantinescu Barbu Dr., Confesiunea ortodoxă, Bucureşti, 1872.

Elie Miron Cristea Dr., Iconografia biser., Sibiiu, 1905.

Eusevie Popovici, Istoria Bisericească în limba germ. trad. în rom. de Atanasie ep. Rîmn. şi Gherasim al Arg., 2 Vol., Bucureşti, 1901.

George Şincai, Hronica Românilor, 3 Tom., Iaşi, 1853.

Ghenadie episc. Rîmnicului, Iconografia, Bucureşti, 1891.

Gheorghian Iosif, mitrop. Ungro-Vlah., Istoria Bisericească

a lui Eusebiu, Socrat, Sozomen şi Evagrie, trad. din franc. în rom., Bucureşti, 1896—1899.
Georgescu P. M., Tablou sinoptic de toate relig. păm., Bucureşti, 1870.
Idieru N. E., Istoria artelor frumoase, Bucureşti, 1898.
Ionescu Gion I. G., Istoria Bucureştilor, Bucureşti, 1899.
Hamangiu Const., Codul general al Rom. 3 volume, Bucureşti, 1900.
Îndreptarea Legei, (Pravila cea Mare). Târgovişte, 1652.
Gherasim Piteşteanu, arhiereu, Teologia Dogmatică, trad. după Macarie ed. franc., 3 Tom., Bucureşti, 1887.
Gherasim Piteşteanu, arhiereu, Tetravanghelul diac. Corêsi, reimpr. după ed. primă din 1560, Bucureşti, 1889.
Golubinschi E., Privire asupra Ist. Bis. Rom., Iaşi, 1879.
Georgescu P. M., Muscle lui Herodot, Bucureşti, 1893.
Mureşianu Sever, Iconologia creştină, Bucureşti, 1893.
Nicolai Filip Icon., Liturgica, trad. din rus. după P. Lebedev, Bucureşti, 1899.
Onciul Isidor, Arheologia biblică, Cernăuţi, 1884.
Melchisedec, episc. de Roman. Biogr. lui Antim Ivireanul, 1888.
Olariu Iuliu, Introd. în V. şi N. Test., Caransebeş, 1891.
Odobescu A., Istoria Arheologiei, Bucureşti, 1877.
Pharmacopea Română, Bucureşti, 1862.
Pidalionul, trad. din grec. de Veniamin Costachi. Mânăstirea Neamţul, 1844.
Revista Română pentru litere şi ştiinţe, Bucureşti, 1861.
Sfânta Scriptură a V. şi N. T. diferite ediţii.
Sfântul Simeon Arhiep. Tesalonicului, Explicarea serviciului divin, Bucureşti, 1865.
Sarmacaş L., Taina botezului şi liturgia Bisericei armene de răsărit, Iaşi, 1895.
Sbiera I. G., Mişcări culturale şi literare la Românii din stânga Dunărei în restimpul 1504—1714, Cernăuţi, 1897.
Tarnavschi Teodor Dr., Despre cele mai însemnate liturgii ale Bis. orient., Cernăuţi, 1893.
Teodorescu G. Dem., Încercări critice asupra datinelor pop. rom., Bucureşti, 1874.
Tocilescu Grigore G., Revista pentru istorie, arheologie şi filologie, Bucureşti, 1883.
Ureche V. A., Istoria Românilor, Bucureşti, 1892.
Veniamin Costachi, mitr. Mold. Trimiterile cele 14 ale sf. ap. Pavel, trad. din grec. şi tip. 3 Tom., Bucureşti, 1904—1906.
Xenopol A. D., Istoria Românilor 12 vol. ed., Iaşi, 1896.
Veniamin Costachi, Bisericeasca Istorie a lui Meletie Mitrop. Atenelor, trad. din grec. 4 Tom., Iaşi, 1841.

b) CĂRŢI EBRAICE

ספר תורה נביאים וכתובים מדויק היטיב על פי המסורה:

c) CĂRȚI GRECEȘTI

Gass W. Dr., Νικολάου τοῦ Καβασίλα, περὶ τῆς ἐν Χριστῷ Ζωῆς, Greifswald, 1849.

Leandri van Ess, Ἡ Παλαιά διαθήκη κατὰ τοὺς Ἑβδομήκοντα (Septuaginta). Lipsiae, 1824.

Homère, L'Iliade et L'Odysée, ed. Paris, 1873.

Ἡροδότου, ἡ βίβλος πρώτη, Paris, 1877.

Papadopol George I., Συμβουλαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, Atena, 1890.

Panaghiotes Rompotes, Λειτουργική, Atena, 1869.

Goar Iacob, Εὐχολόγιον, ed. II, Veneția, 1730.

Migne J. P., Patrologia completa, seria graeca, 161 Tomuri, Paris, 1866—1886.

Ernestus Julius Kimmel, Libri symbolici ecclesiae orientalis, Jenae, 1843.

Tischendorf Const. de, Ἡ καινὴ Διαθήκη, ed. 15. Lipsiae, 1886.

Ξενοφῶντος, τῆς Κύρου παιδείας, βιβλίον πρότον, Paris, 1879.

Daniel Hermann Adalbert, Codex Liturgicus ecclesiae universae, 4 Tom. Lipsia, 1847—1854.

d) CĂRȚI LATINE

Binghamus Josephus, Origines sive antiquitates ecclesiasticae, ex lingua anglicana in latina vertit Io. Henricus Grischovius, 10 Tom. Halae, 1724—1729.

Allatius Leo, De templis Graecorum, recent. Cologne, 1645.

Cicero Marcus Tullius, De senectute.

Cornelii Taciti, Annales, ed. Paris, 1868.

Virgilii opera, ed. Paris, 1876.

e) CĂRȚI FRANCEZE

Bourassé J. J. L'abbé, Archéologie chrétienne, Tours, 1867.

Bouillet M. N., Dictionnaire universel d'hist. et de géogr. ed. 16, Paris, 1860.

Gaume Mr, Histoire des Catacombes de Rome, Paris (fin. sec. XIX).

Guéranger Prosper, Institutions Liturgiques ed. 2. 4 Tom., Paris, 1878—1885.

Caston Alfred de, Musulmans et chrétiens, Constantinople, 1874.

Grimoüard Le Cte de, Guide de L'art chrétien 4 Tom., Paris, 1873.

Harlez, C. D. Avesta, Livre sacré du Zoroastrisme, Paris, 1881.

Jacolliot Louis, Moïse, Manou-Mahomet, traditions religieuses comparées avec commentaire, Paris, 1880.

Lamairesse E., Kama—Soutra, Théologie Hindoue, Morale des Brahmanes, Paris (fin. sec. XIX).

Langlois M., Rig-Veda, Paris, 1848.
Lerosey A., Manuel Liturgique, 4 vol. Paris, 1890.
Guettée Wladimir, Histoire de L'église depuis la naissance de N. S. jusqu'à nos jours, Paris (fin. sec. XIX).
Clugnet Léon, Dictionnaire grec-français des noms liturgiques, en usage dans l'église grecque, Paris, 1895.
Martigny M. L'abbé, Dictionnaire des antiquités chrétienne, Paris, 1889.
Girardin M. I., Leçons de Chimie eléméntaire, Paris, 1880.
Matignon, J. J. Dr., L'orient lointain Chine, Corée, Mongolie, Japon, Paris, 1903.
Kasimirski M., Mahomet, Le Koran, traduction nouvelle. Paris, 1906.
Dante, La divine comedie, Paris (fin. sec. XIX).
Michel Sailer Mgr, Théologie Pastorale 2 vol., Paris, 1860.
Pressensé E. de, Histoire des trois premiers siècles de l'église chrétienne 4 vol., Paris, 1851—1861.
Stanislas M., Tao-te King, Paris, 1842.
Ribet, M. J., L'ascétique chrétienne, Paris, 1898.
Perrone R. P., Théologie Dogmatique, Paris, 1871.

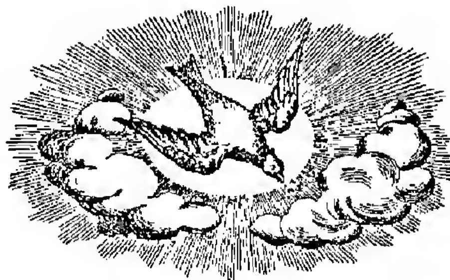
f) CĂRȚI GERMANE

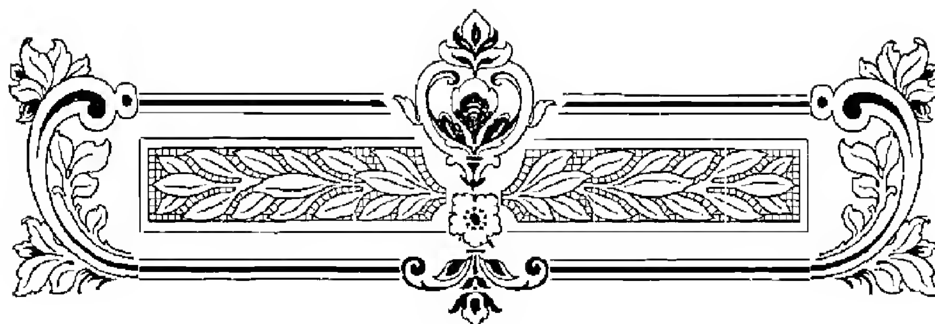
Allgemeine, deutsche Real-Encyklopedie, Conversations-Lexicon, 15 Bände, X Aufl., Leipzig, 1853.
Bisping Aug. Dr., Erklärung des Evangeliums nach Mat. Mark, Luk. Joh. u. a. 12 vol. Münster II Aufl., 1871.
Brockhaus' Konversations-Lexicon, XIV Aufl., 16 Bände, Leipzig, 1892.
Harnack, Praktische Theologie, Erlangen, 1877.
Kraus, Begriff, Umfangund Geschichte der christliche Archeologie, 1879.
Heinecius Mich., Abbildung der alten und neuen Griechischen Kirche, Leipzig, 1711.
Heinrich Adolf Koestlin, Geschichte des christl. Gottesdienstes, Freiburg, 1887.
Hickmann A. L., Geographisch-statistischer-Universal Atlas. Wien, 1897.
Kugler, Handbuch der Geschichte der Malerei, Berlin, 1837.
Geschichte d. Budhismus in Indien, Petersburg, 1869.
Probst Ferd., Die Liturgie der drei ersten Jahrhunderte, Tübingen, 1870.
Thalhofer Valentin Dr., Handbuch der Katholischen Liturgik, Freiburg im Breisgau, 1883.
Schultze, Archäologische Studien über altchristliche Monumente. Wien, 1880.
Vering Fridrich H. Dr., Lehrbuch des katholischen, orientalischen und protestantischen Kirchenrecht, Freiburg im Breisgau, 1881.

g) CĂRȚI RUSEȘTI

Alexe Dimitrievschi, Описаніе литургическихъ рукописей. 2 Tom., Kiev, 1895—1901.

După cum se vede din această Bibliografie, la compunerea «Tezaurului Liturgic» m'am adăpat atât din isvoare bogate, cu apă rece și limpede, cât și din isvoare mai sărace și turbure, tot așà ca omul care într'o lungă călătorie însetat fiind, se adapă ori de unde găsește să bea, și nu prea alege apa, aflându-se în arșița soarelui. Eu însă când am văzut isvoarele că sunt turbure, le-am părăsit, sau am dat gunoaele la o parte pe cât mi-a fost cu putință, și numai după aceea am băut (Autorul).

TEZAURUL LITURGIC

DE

Dr. BADEA CIREȘEANU

TOMUL I-iu

ISTORIA și LITERATURA LITURGICĂ

---

§ 1.

Definiția Tezaurului Liturgic.

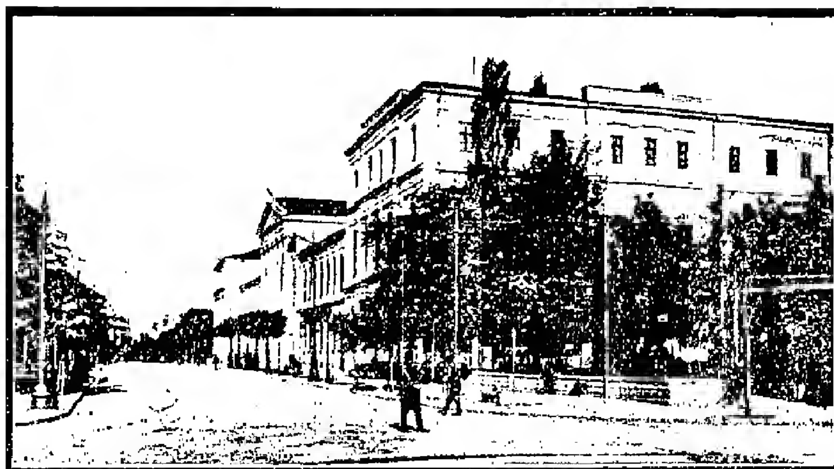
Sub numirea de **„Tezaur Liturgic“** înțelegem adunarea și păstrarea la un loc a învățăturilor și studielor liturgice, temeinice, îmbogățite și complecte. Cartea aceasta în care sunt așezate aceste studii și cercetări, am numit-o **„Tezaur Liturgic“**, fiind că într'însa se află tot ceea ce îi este de folos Liturgisitorului și chiar fie cărui creștin. Pentru aceea și etimologia intitulărei «Tezaurului Liturgic», este alcătuită din două elemente alese din limba latină: **„Thesaurus liturgicus“** adică **„Comoara liturgică“** în care se găsește și se păstrează bogăția științei liturgice [1]). Origina însă a acestor două latinisme o

---

1) S'ar mai puteà numì „Thesaurus Liturgicus“ și o colecțiune de odoare trebuincioase în cult s. e. vestminte, vase, cărți, icoane, ș. a.; dar aici nu este vorba de comoara obiectelor, ci de aceea a învățăturilor și studiilor liturgice. (Autorul).

aflăm şi în limba greacă, şi anume în cele două cuvinte «Θησαυρός λειτουργικός» cari au aceeaşi însemnare ca şi «Thesaurus liturgicus»; eu însă în întitularea Cărţei mele m'am folosit de cuvintele latine, ca fiind mai potrivite şi mai apropiate de limba română.

1. «Tezaurul Liturgic» se deosebeşte de cartea ce se cheamă «*Liturgica*» (Λειτουργική), prin studii bogate, întinse, prin cercetări documentate şi alte amănunte cari covârşesc cuprinsul Liturgicei. Prin urmare, «Tezaurul Liturgic» conţine în sine nu numai învăţăturile asupra cultului ce trebue să fie într'o Liturgică, dar şi alte cercetări cu cuprins clasic şi modern. In acest «Tezaur» găsim literatura liturgică din întregul creştinism, de la începutul său şi până astăzi; apoi priviri asupra cultelor păgâne

Palatul Universităţei din Bucureşti în care se ţin cursurile Facultăţei de Teologie.

şi sălbatece, dovezi despre primele locaşuri de închinare creştină, despre catacombele în cari se ascundeau creştinii, studii cari luminează cuprinsul tainic al acestor ascunzători din timpul persecuţiilor, ş. a. In Liturgică lipsesc aceste cunoştinţe atât de folositoare pentru hrana sufletelor noastre.

Mai departe, «Tezaurul» acesta întrece Liturgica prin cercetările amănunţite cu privire la arhitectura şi bogăţia stilurilor arhitectonice creştine, apoi cu privire la pictura bisericească, odoarele liturgice, şi sprijinirea cu dovezi a fie cărei cestiuni. Chiar şi comentariile liturgiilor ortodoxe au la temelia lor texte din sfânta Scriptură şi din scrierile marilor Liturgişti orientali. In «Tezaurul Liturgic» mai aflăm şi cunoştinţe adânci asupra

tuturor liturgiilor din întreaga Biserică creştină, de la a ei înfiinţare şi până astăzi. Unele din aceste liturgii sunt în fiinţă şi acum; iar altele s'au stins de mult, şi le păstrăm numai ca monumente sfinte, din cari au răsărit liturgiile de mai târziu. Toate studiile din «Tezaur» mai sunt însoţite de cugetările mele proprii, de istorisiri din felurite întâmplări ce s'au ivit în lume, de cercetările ce am făcut asupra cultelor creştine şi păgâne. *«Tezaurul Liturgic» cu cuprinsul lui, este potrivit deci, pentru cursurile Facultăţei de Teologie; iar Liturgica pentru cursurile seminariilor.*

2. In cărţile noastre româneşti liturgice, găsim în traducere, foarte adesea ori, verbul grecesc λειτουργέω, cu substantivele ce s'au născut dintr'însul: λειτουργική, λειτουργός, λειτουργία, ş. a. Verbul şi cu aceste substantive au mare însemnătate în serviciul liturgic; ele stau chiar şi la temelia întitulărei acestei Cărţi. Este deci nevoe să ştim că verbul şi cu substantivele lui, se aflau în limba greacă cu mult mai înainte de ivirea creştinismului. Atunci însă aceste cuvinte, aveau alte însemnări cu totul deosebite de cele primite în creştinism. Verbul λειτουργέω însemnă la Grecii cei vechi: *îndeplinesc o funcţiune publică, ajut Statul într'o nevoie a lui, sau servesc ţărei într'o calitate oare care*[1]) In creştinism însă, λειτουργέω a dobândit această însemnare: *fac serviciul divin, liturgisesc;* iar în înţelesul cel mai strâns al cuvântului: *săvârşesc sfânta liturgie.*

Acela care îndeplinea în vechime la Greci un serviciu public, se numea λειτουργός; dar putea să poarte acest calificativ şi un artist meritos; în spiritul bisericesc însă, λειτουργός însemnează *«preot», «servitor al altarului».*

Cuvântul *«Liturgia»* (λειτουργία) este compus din ┼ λέϊτον sau λεῖτον care corespunde ionicului λήϊτον (ceea ce se cuvine poporului = τῷ λαῷ) şi ἔργον (lucru, folos); în total aşà dar cuvântul «liturgia» astfel alcătuit însemnează: *funcţiune publică,* datorie patriotică, sau obligaţiunea de a îndeplinì nişte poveri ale Statului [2]). In înţelesul bisericesc λειτουργία însemnează: *serviciul dumnezeesc, sacrificiu* [3]), pentru mântuirea poporului.

1) Conf. *H. Weil, Démostène,* Les quatre Philippiques, Paris 1898, pag. 31, nota 1: Τριηράρχους „La triérarchie, c. — à. — d. le soin de mettre un vaisseau de *guerre* en état et de l'entretenir, était un charge (λειτουργία) imposée aux citoyens les plus riches, comme la chorégie, et la gymnasiarchie".

2) La Atenieni cele 4 *datorii patriotice,* cari puteau să fie numite, λειτουργία erau acestea: τριηραρχία adică obligaţiunea cetăţenilor bogaţi, de a contribuì la îngrijirea vaselor de răsboi; Χορηγία sau contribuirea pentru înflorirea horurilor de la temple: γυμνασιαρχία adică întreţinerea gimnasticilor şi a celor ce făceau mişcări minunate în faţa poporului; şi ἑστίασις sau contribuţia pentru ospeţele date în onoarea comandanţilor în răsboae, a arhonţilor şi a demnitarilor naţiunei greceşti. Conf. Valentin Thalhofer, Handbuch der Katolischen Liturgik, I Bd. Freiburg, 1883, S. 2. Asem. A. Lerosey, Introduction a la Liturgie, Paris, 1890, p. 3.

3) Sub numirea de „*sacrificiu*" înţelegem un dar exterior adus lui Dumnezeu, cu scopul de a se arătà prin acesta credinţa şi simţirile religioase.

3. In desfăşurarea mai întinsă a cuvântului, liturgia este *totalitatea actelor sfinte,* săvârşite în Biserica lui Dumnezeu cea de pe pământ, de către miniştrii altarului *preoţii* şi *episcopii,* ca organe văzute, ale Mântuitorului Hristos, Cerescul Păstor — λειτουργός — [1]), pentru credincioşi şi în legătură cu aceştia, după orânduirile întemeiate de Biserică. Sau: liturgia este săvârşirea sacrificiului euharistic de preoţi şi episcopi, pentru membri corpului mistic al Bisericei, după regulele stabilite şi neschimbate.

Liturgia, însă privită în general, este comoara simbolelor, a cântărilor şi a diferitelor acte, prin mijlocul cărora Biserica îndreptează cultul său către Dumnezeu; *este expresiunea cea mai înaltă şi cea mai sfântă a cugetărei şi a credinţei,* folosită de Biserică în comunicarea ei directă cu Dumnezeu, prin mărturisire, rugăciune şi laudă. Liturgia nu este numai o simplă rugăciune (εὐχή) săvârşită într'o adunare creştină; de aceea o rugăciune a unui om, ori cine ar fi el, făcută pentru sine, nu este o liturgie. Cu toate acestea unele formule şi semne ale liturgiei, pot fi cu respect şi pătrundere folosite şi de laici, cu gândul curat de a da mai multă viaţă actelor de adoraţiune către Creator d. e. *cetirea unor rugăciuni, cântarea imnelor, a răspunsurilor liturgice,* etc. Tezaurul nostru Liturgic se mai poate defini ca *o ştiinţă a cultului,* şi ne va arăta prin urmare împrejurările şi înflorirea cultului, pietatea din timpurile prime ale creştinismului, fie care act liturgic cu istoria sa, partea simbolică a cultului, precum şi tot ce se atinge de serviciul divin. In ori ce împrejurare Cartea aceasta trebue să aibă de obiect cultul sfintei noastre Biserici ortodoxe, privit după toate regulele ştiinţei şi ale misticismului.

4. Şi în limba ebraică găsim o umbră de coincidenţă între verbul λειτουργέω şi următoarele verbe ebraice: *abad* (עָבַד, a servit la templu [2]), *ţaba* (צָבָא, s'a adunat la rugăciune [3]), *şarat* (שָׁרַת, a servit ne încetat lui Iehova [4]), şi *kahan* (כָּהַן, a fost făcut preot [5]). De aceea şi în *Septuaginta* aflăm aceste 4 verbe traduse în greceşte prin δουλεύω, λειτουργέω, ori ἱερατεύω [6]); iar

1) Ebr. VIII, 2: Τῶν ἁγίων λειτουργὸς καὶ τῆς σκηνῆς τῆς ἀληθινῆς, ἣν ἔπηξεν ὁ κύριος, οὐκ ἄνθρωπος.

2) עִבְדוּ אֶת־יְהוָה בְּיִרְאָה Ps. 2, 11.

3) כָּל הַבָּא לִצְבֹא צָבָא לַעֲבֹד עֲבֹדָה Num. 4, 23.

4) לְשָׁרֵת בְּשֵׁם יְהוָה Deuter. 18, 5.

5) וַיְכַהֵן אֶלְעָזָר בְּנוֹ תַּחְתָּיו Deuter. 10, 6.

6) Leandri van Ess, Ἡ παλαιά διαθήκη κατά τούς Ἑβδομίκοντα, Lipsiae 1824: δουλεύσατε (Ps. 2, 11); λειτουργεῖν (Num. 4, 23); λειτουργία (Num. 4, 24); λειτουργεῖν (Deuter. 18, 5); ἱεράτευσεν (Deuter. 10, 6).

substantivul *abodah* (עֲבֹדָה [1]), prin cuvântul λειτουργία [2]), înțelegându-se adică serviciul cel sfânt îndeplinit de preoți și leviți în cultul Vechiului Testament. Pentru acest serviciu săvârșit întru mărirea lui Iehova și folosul poporului, eră foarte bine ales cuvântul λειτουργία, căci în acțiunea acestor persoane sfințite, se făceă un λεῖτον ἔργον, cum arată aceasta și însăși cartea II a Chronicelor din Septuaginta: «λειτουργεῖν τῷ κυρίῳ καὶ τῷ λαῷ αὐτοῦ» [3]). Dar mai ales aducerea sacrificiului de preoți și leviți se traduce de cei 70 prin cuvântul λειτουργία, privindu-se acest act ca cea mai măreață servire divină [4]).

5. In Noul Testament, acolo unde întâlnim cuvântul λειτουργία cu înțelesul de *«serviciu sfânt»*, se are în vedere în general *serviciul levitic* săvârșit la sanctuarul judaic [5]); iar în special însuși *«sacrificiul ebraic»* [6]). Când însă sacrificiul din Vechiul Testament se privește ca o preînchipuire a celui din Testamentul Nou, se întrebuințează de obiceiu infinitivul λειτουργεῖν; iar Iisus Hristos [7]), este aci Marele Preot — λειτουργός — care aduce sacrificiu înaintea lui Dumnezeu pentru mântuirea lumei [8]). Dacă în judaism sacrificiul preoților și al leviților eră un «λεῖτον ἔργον» sau un *«munus publicum»* (serviciu pentru popor), cu atât mai mult în creștinism este proprie această noțiune sacrificiului adus de locțiitorii lui Hristos. In faptele Apostolilor însă, și anume în cap. 13 v. 2, găsim verbul λειτουργέω însemnând însăși rugăciunile făcute de credincioșii din Antiohia, când apostolul Pavel și Varnava au fost trimiși să predice cuvântul [9]).

Creștinii din epoca apostolică tot în felurile arătate până aci s'au folosit de infinitivul λειτουργεῖν, spre a arătă adică sacrificiul de pe altarele lor, ca o perfecțiune, întrecere, sau ca o împlinire (πλήρωμα) a tuturor serviciilor levitice și spre a exprimă respectul ce aveau ei către sfânta jertfă euharistică [10]).

---

1) כָּל־ הַבָּא לַעֲבֹד עֲבֹדַת עֲבֹדָה Num. 4, 47.

2) In Cartea Numerelor din Septuaginta, cap. 4, întâlnim de 17 ori verbul λειτουργέω și substantivul λειτουργία.

3) עַתָּה עִבְדוּ אֶת־ יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם וְאֵת עַמּוֹ II Chron. 35, 3.

4) עַל־ הַמִּזְבֵּחַ הַגָּדוֹל הַקְטֵר אֶת־עֹלַת־הַבֹּקֶר II Reg. 16, 15.

5) Ebr. 9, 21.

6) Luca 1, 23.

7) Iată etimologia și însemnarea numelui „Iisus Hristos". Cuvântul „Iisus" Ἰησοῦς (יְהוֹשׁוּעַ ori יְהוֹשֻׁעַ) este de origină ebraică și însemnează „Mântuitor". Mat. 1, 21. Iar cuvântul „Hristos" (Χριστὸς) este traducerea în grecește a ebraicului „Meșiah" (מָשִׁיחַ) și însemnează „Uns". Adică: „Iisus" însemnează „Mântuitor", iar „Hristos", „Uns".

8) Ebr. 5, 1.

9) Fapt. Apost. 13, 2: Λειτουργούντων δὲ αὐτῶν τῷ κυρίῳ καὶ νηστευόντων εἶπεν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον· ἀφορίσατε δή μοι τὸν Βαρνάβαν καὶ Σαῦλον εἰς τὸ ἔργον ὅ προσκέκλημαι αὐτούς.

10) Fapt. Apost. 13, 2.

Iar în unele scrieri ale bărbaţilor apostolici, când se vorbeşte de sacrificiul plinit de episcopi şi preoţi ca urmaşi ai apostolilor, se întrebuinţează adesea ori în înţelesul mai depărtat al cuvântului şi verbul ἱερατεύω, în loc de λειτουργέω[1]; apoi în loc de «λειτουργία» aflăm cuvintele «μυσταγωγία» şi «ἱερουργία»[2].

Din cele zise până aci, conchidem că cuvântul λειτουργία se dă sacrificiului euharistic săvârşit de preot — λειτουργός; — iar diaconul, ipodiaconul şi anagnostul se numeau în Biserica veche «ajutători ai preotului» (συλλειτουργοί[3]). Altă dată în scrierile vechi creştine, găsim numirea de λειτουργός dată preotului, diaconului şi ipodiaconului, apoi abià anagnostul se numeà συλλειτουργός[4]). În înţelesul strâns al cuvântului însă, συλλειτουργοί fură numiţi numai episcopii, mitropoliţii şi patriarhii[5]). Mai întâlnim în canoanele bisericeşti sub numirea de λειτουργία, nu numai plinirea sacrificiului euharistic, ci şi serviciile religioase publice făcute de preot[6]), ori diacon[7]), pentru trebuinţele poporului[8]).

§ 2.

Înţelesul cuvântului „missa" în Biserica latină.

Ceea ce înţelege Biserica ortodoxă orientală[9]), prin cuvântul şi acţiunea λειτουργία, aceea înţelege şi Biserica romano-catolică

1) Clem. Rom. I. Corint. 44, 3.

2) Conf. Herm. Adalb Daniel, Codex Liturgicus ecclesiae universae. Lipsiae, 1853, Tom. IV, p. 327 şi 328.

3) Goar, Euchologium graecorum. ed. II, Veneţia 1730, p. 9.

4) Dionys. Areopag. De Eccles. Hierarch. cap. 3.

5) Mai târziu cuvântul „συλλειτουργός" dobândi în creştinism o însemnare înaltă şi fu dată numai persoanelor ierarhice s. e. episcopilor, mitropoliţilor şi patriarhilor. Aşà, Atanasie cel Mare, în epistola sa către Rufinian, numeşte συλλειτουργοί pe episcopii Eladei, ai Galiei şi Ispaniei. Iar *Ghenadie* patriarhul Constantinopolului († 1460) numeşte şi el pe mitropoliţii din diecesa sa, şi chiar pe episcopul Romei de atunci „συλλειτουργοί" (împreună liturgisitori) într'o epistolă pe care le o trimite acestora. Tot „συλλειτουργός" numeşte şi *Tarasie* patriarhul Constantinopolului (784—806) pe episcopul de atunci al Romei *Adrian I* (772—795), într'o epistolă pe care i-o trimite acestuia.

Numirea aceasta de „împreună liturgisitor" se întrebuinţează şi astăzi în Biserica ortodoxă de răsărit, când un Ierarh trimite o epistolă sau enciclică unei coleg al său. Conf. „Cuvânt pentru preoţie al sfântului Grigorie de Nazianz", Bucureşti, 1821, pag 136 şi 142.

6) Sinod. Ancyra an. 314 can. 1: Πεπαῦσθαι πρεσβύτεροι ἐρέτικοι προσφέρειν δὲ αὐτούς, ἢ ὁμιλεῖν, ἢ ὅλως λειτουργεῖν τι τῶν ἱερατικῶν λειτουργιῶν.

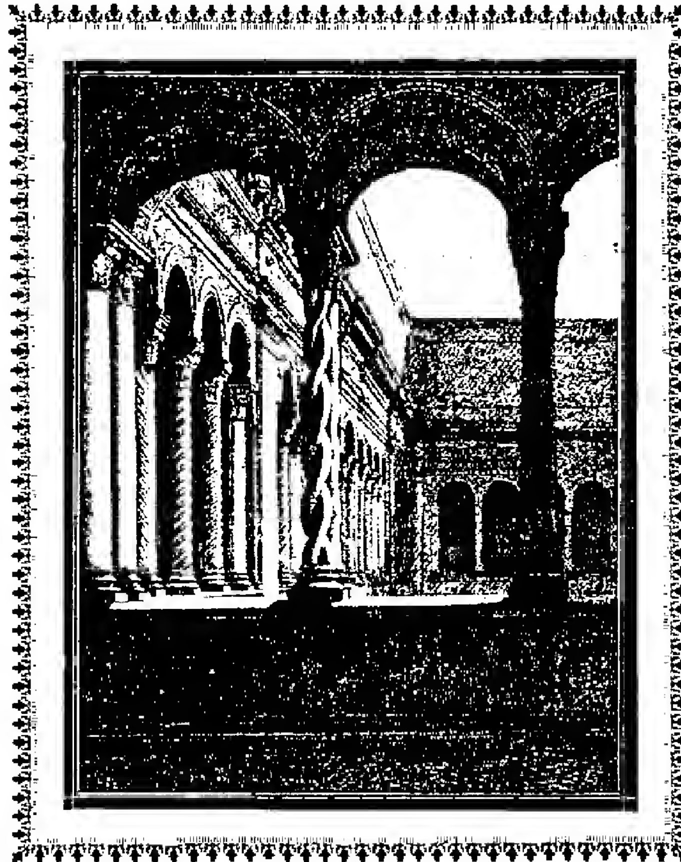
7) Sinod. Ancyra an. 314, can 2: Πεπαῦσθαι δὲ αὐτοὺς (διάκονοι ἐρέτικοι) πάσης τῆς ἱερᾶς λειτουργίας, τῆς τε τοῦ ἄρτον ἢ ποτήριον ἀναφέρειν ἢ κηρύσσειν. Conf. şi can. 4 al sinod. din Antiohia an. 341.

8) Zilele patruzecimei în cari nu se face liturgie se zic ἀλειτούργηται (fără liturgii); iar Cartea care conţine textul sfintelor liturgii se cheamă Θεία λειτουργία (Sfânta Liturgie).

9) Cuvântul „ortodox" 'ορθόδοξος (ὀρθῶς δοκέω) înfăcişează pe cel ce cugetă drept în materie religioasă; iar cuvântul „eterodox" ἑτερόδοξος (ἑτερῶς δοκέω), arată pe cel ce cugetă altfel, şi nu ţine adevărata credinţă.

prin *«officium»* sau *«ministerium divinum vel ecclesiasticum»*. Iar în Codicii liturgici, în loc de cuvântul «liturgie», când se vorbeşte de liturgiile Bisericei latine, se întrebuinţează cuvântul *«ordo»* s. e. *«ordo romanus»*, *ordo ambrosianus*, *«ordo gallicanus»*, *«ordo mozarabicus»* [1]).

Dar latinii, oficial îşi numesc liturgia lor **„missa"** cu începere de la secolul al V-lea încoace. Augustin şi Casian între-

Biserica **Sfântul Paul** de lângă Roma (Italia) în care am intrat în luna August anul 1897. Tot atunci am străbătut aproape întreaga Italie în scopuri ştiinţifice. (Autorul).

buinţează foarte des această numire [2]). Învăţaţii apuseni însă discută din vechime şi până acum origina acestei numiri, fără ca să-i o poată află. Voiu arătă aci cele mai însemnate păreri în această privinţă.

1) Herm. Adalb. Daniel, Codex Liturgicus, op. c. Tom. I, p. 48—112.

2) Cassian. Institut. Lib. II, c. XIII: „Quare post missam nocturnam, dormire non oporteat". Dar şi în canonul 10 al sinodului apusean Antisiodorean, ţinut în anul 590, aflăm cuvântul „missa". Conf. Goar, Euchologium Graecorum, op. c., p. 131, n. 187.

Cardinalul *Baroniu* crede că derivaţiunea acestui cuvânt descinde din substantivul ebraic מִסָּה (missah), ceea ce însemnează «ofranda făcută lui Dumnezeu din roadele pământului». Iată cuvintele cardinalului: «*Fiind că multe sunt numirile acestui sacrificiu, acela care este mai vechiu şi mai întrebuinţat la Latini este «missa»; după cum se vede, această numire îşi are origina în limba ebraică ori haldaica. Deci, ceea ce în Vulgata noastră se zice «spontanea oblatio»* (Deuter. XVI), *în ebraica şi haldaica se zice «missah» adică ofranda pe care o aduceau Domnului din roadele pământului»* [1]).

Ebraiştii împrumutând părerea lui Baroniu sunt şi ei de aceeaşi credinţă. *Elenişlii* cred însă că cuvântul «missa» derivă din grecescul μύησις (întroducerea în lucruri tainice). Iar cardinalul *Bona* îl aseamănă cuvântului «remissio» (ertare), fiind că sacrificiul euharistic, se face pentru ertarea păcatelor. Cei mai mulţi însă îl deduc din verbul latin **„mittere“** (a trimite, a dà drumul adunărei), fiind că în apus când se concediau din Biserică vechii catehumeni, se pronunţau aceste cuvinte solemne: «Ite missa est» [2]), adică «mergeţi», adunarea catehumenilor este concediată, pentru a se începe liturgia credincioşilor. Dar şi în răsărit se zicea: «ἀπολύεσθε ἐν εἰρήνῃ» (Liturg. sf. Iacov. n. XXIII) adică: «sunteţi liberi să mergeţi în pace», formulă rămasă până astăzi în acest fel: «Cu pace să eşim».

Această trimitere a pioşilor (în latineşte «dimissio» ori «missa»), a dat în apus numirea sa întregului serviciu liturgic, fiind că el erà cuprins între două trimiteri ori retrageri: una care terminà prima parte şi se numeà «missa» sau trimiterea catehumenilor, iar alta care terminà liturgia credincioşilor şi se numeà tot «missa». De aci vine în Biserica latină zicerea tradiţională: *missas celebrare, missarum solemnia*, pentru a arăta un singur sacrificiu, sau trimiterea poporului din biserică, la finele serviciului divin [3]).

Dintre toate aceste păreri credem a fi mai apropiată de adevăr aceea a lui Baroniu.

---

1) Baron. an. XXXIV, n. 59: Quum multa sint huius sacrificii nomina, illud est antiquissimum et apud Latinos usitatius atque frequentius, *„missa“*; quod quidem ex hebraica vel chaldaica nomenclatura acceptum esse videtur, etc.

2) Iată ce cetim în cartea lui Lerosey, Hist. et symbolisme, Paris 1890, p. 195: Notre, *Ite missa est*, paraît être une imitation des usages anciens. Car les Romains avaient coutume de se servir, pour concedier les assemblées, d'une forme équivalente. Un hèraut criait: *„Ilicet“*, pour *Ire licet* (a merge este îngăduit).

3) Bingham, Antiq. eccles. Tom. V, cap. I, § 4. Conf. Lerosey, Histoire et symbolisme de la Liturgie p. 108 şi 195.

§ 3.

Noţiunea cultului protestant.

Protestanţii nu au o liturgie în înţelesul Bisericei ortodoxe, căci ei resping misteriul sacrificiului real şi al preoţiei. Cu toate acestea între ramurile Teologiei Practice, şi Protestanţii numără studiul liturgic şi îl privesc ca pe o ştiinţă care cuprinde în sine învăţătura actelor stabilite pentru serviciul divin, şi se ocupă cu cultul în toată fiinţa lui proprie. Dar din acest cult, chiar după părerea urmaşilor lui Luter şi Calvin, sunt înlăturate actele libere cari nu sunt expresiunea societăţei s. e. predica, botezul şi binecuvântările [1]). Iar cultul sau liturgia în spiritul bisericei protestante, este *«trebuincioasa, comuna, propria şi externa săvârşire şi exercitare a actelor latreutice ale societăţei intemeiate în Hristos»*. Sau : *«este exercitarea raporturilor hotărite, pentru trebuinţa comună a edificărei societăţei în Dumnezeu, întru creşterea şi propăşirea ei, spre eterna şi deplina unitate şi vieţuire cu El»*. Cu alte cuvinte, cultul în felul acesta, este ordinea autoritară stabilită, ori aplicarea ritualului hotărît al serviciului divin, săvârşit în numele societăţei în timpul liturgic [2]).

1. Dar între protestanţi nu există o unitate de vederi in ceea ce priveşte definiţiunea liturgiei şi mai ales a actelor cari compun serviciul liturgic; căci pe când unii înlătură din acest serviciu actele libere s. e. predica, botezul, confirmaţiunea, sfinţirea lucrurilor, ş. a., alţii le numără şi pe acestea [3]). Cauza acestor neînţelegeri răsare de acolo, că urmaşii lui Luter şi Calvin, nu au o preoţie şi un sacrificiu după învăţăturile Domnului nostru Iisus Hristos, şi de aceea nu au nici Liturgisitori (λειτούργοι), nici liturgie cu temeiuri apostolice, şi prin urmare nici un studiu cu lumină liturgică [4]).

2. Acum este uşor de a face o deosebire între Biserica ortodoxă răsăriteană şi cea protestantă în ceea ce priveşte ideea de cult sau Liturgie. Cultul ortodox este o lucrare dumneze-

---

1) Harnack, prakt Theologie, Erlangen, 1877, II Bd. S. 404. Conf. Zezschwitz, System der prakt. Theologie, S. 132.

2) Harnack, prakt. Theologie, I Bd. S. 250: „Der christliche Kultus, zice Harnack, ist die im religiösen Leben nothwendige und eigenthümliche, gemeinsame und äußere Bethätigung und Vollziehung der schon bestehenden Gottesgemeinschaft in Christo in der Form von Feier und That, d. h. des darstellenden und mittheilenden Handelns behufs der Gemeinde-Erbauung in Gott oder der Erhaltung jener Gemeinschaft und der Förderung derselben zu immer vollerer Lebenseinheit mit ihm".

3) Hagenbach, Grundlinien der Liturgik und Homiletik § 1.

4) „Liturgisitor" (λειτουργός) se cheamă cel ce săvârşeşte sfânta Liturgie; iar „Liturgist" se zice cel ce studiază temeinic ştiinţa liturgică.

ească hotărîtă de Marele Preot Dumnezeu-Omul, şi săvârşită de locţiitorii săi vizibili — miniştrii altarului — pentru mântuirea credincioşilor, până la finitul vremei. Protestanţii tuturor confesiunelor însă, tăgăduesc cu statornicie caracterul preoţesc şi mijlocitor al cultului, şi nu recunosc că prin sacrificiul euharistic se înfăcişează lauda, mulţumirea, cererea către Dumnezeu şi restabilirea omului în graţia divină.

§ 4.

Caracterul pozitiv al Tezaurului Liturgic.

Acest Tezaur cuprinde în sine ştiinţa, care se ocupă cu minuţiositate de actele cari compun liturgia, arată partea lor istorică, canonică, simbolică şi exegetică, şi ne dă o idee luminoasă de chipul cum se săvârşesc aceste acte în sfânta noastră Biserică. Tezaurul deci, conţine o ştiinţă pozitivă, fiind că obiectul său — liturgia — nu este o lucrare care s'ar acomoda împrejurărilor timpului, ci este o întocmire dumnezeească păstrată de Biserică, parte ca un fruct al descoperirei divine, parte ca un rod frumos al primelor timpuri creştine; iar sub înriurirea sfântului Spirit şi a păstorilor bisericeşti, s'a săvârşit până astăzi aşà cum a fost alcătuită în acele zile de fericire pentru neamul omenesc [1]).

1. «Tezaurul Liturgic» având de obiect real cultul Bisericei, nu înlătură din sine cercetările ştiinţifice; păstrează însă pretutindenea veneraţiunea pioasă a celor sfinte şi înţelepciunea ce trebue să însoţească aceste cercetări. Din Tezaur mai aflăm particularităţile cultului şi înţelegem că liturgia nu este o grămădire de părţi lipsite de viaţă, ci este un organism viu, purtat nu numai de legile spiritului omenesc, dar şi de înalta ocârmuire dumnezeească; iar acest organism, va vieţui în Biserică până în finele secolilor. De aceea ştiinţa liturgică are o temelie tare şi puternică, cum şi o privire încordată asupra liturgiilor creştine şi în deosebi asupra celor ortodoxe, şi ca atare este *temeinică* şi *practică* [2]).

Temeinică se numeşte, pentru că studiază liturgia cu multă putere din toate punctele de vedere; iar practică fiind că nu se ocupă cu teorii sofistice, ci cu sfintele învăţături de închinare, cari au fost totdeauna întrebuinţate şi păzite de către sfinţiţii servitori ai altarului.

---

1) Latinii însă vorbesc astfel de liturgia lor: „Die Liturgie hat ja auch eine rein natürliche oder menschliche Seite, ist nicht bis ins Kleinste hinein durch götliche Offenbarung, oder auch nur ausdrückliche Gesetzgebung der Kirche festgestellt". Heinrich, Dogm. II. Bd , § 111.

2) Biserica latină priveşte ştiinţa liturgică ca o ramură a Teologiei Pastorale (Conf. Valentin Thalhofer, Handb. der Kath. Liturg. op. c., p. 6); Biserica ortodoxă o priveşte însă ca o ştiinţă de sine stătătoare.

2. Protestanții introducând idealismul în misteriul lor euharistic, privesc știința liturgică ca având un caracter idealic. Caracterul pozitiv al acestei științe însă, din punctul de vedere al Bisericei ortodoxe, se vădește cu cea mai mare înlesnire, când se știe că liturgia este o lucrare reală, care poartă în sine roadele primelor timpuri creștine.

Dar din cult, nici partea istorică nu se poate înlătură; căci numai pe temeiul istoric dovedim tăria actelor și a formelor de închinare. Raționaliștii, pietiștii și protestanții din toate cercurile, nu au pus preț pe clasicismul și istoria cultului creștin, și de aceea au căzut în rătăcire prin reforme și reducerea actelor liturgice [1]). Nu ne mirăm deci, când vedem în timpul de față la unii dintre protestanți, dorința pentru îmbogățirea cultului *lor*, cum și îndreptarea gândului spre caracterul pozitiv al închinărei religioase; acesta este însă efectul numai al studiului serios ce ei au făcut mai în urmă asupra istoriei liturgiilor creștine.

Și în sânul Bisericei latine s'a întâmplat în secolul XVII-lea, un răsboiu crâncen pe câmpul liturgic, provocat de *Galicani* și *Ianseniști*, cari își prefăcură liturgia romană în graiul și gustul lor lumesc [2]). Acest răsboiu se datorește însă, clericilor latini, cari își schimbă după împrejurări liturgia cu toate formele cultului. Schimbarea aceasta radicală o făcură și Galicanii cu Ianseniștii întocmind o liturgie nouă «galicană» cu o trăinicie foarte scurtă, și depărtată întru totul de formele cultului latin. Erà lucru firesc să se întâmple în Biserica latină această luptă liturgică, căci acesta este rodul celor cari își modifică infinit cultul moștenit din primele începuturi creștine.

Numai Biserica noastră ortodoxă, pentru fericirea fiilor ei, păstrează cărțile ei liturgice cu toate formele cultului, neschimbate din vechime și până astăzi.

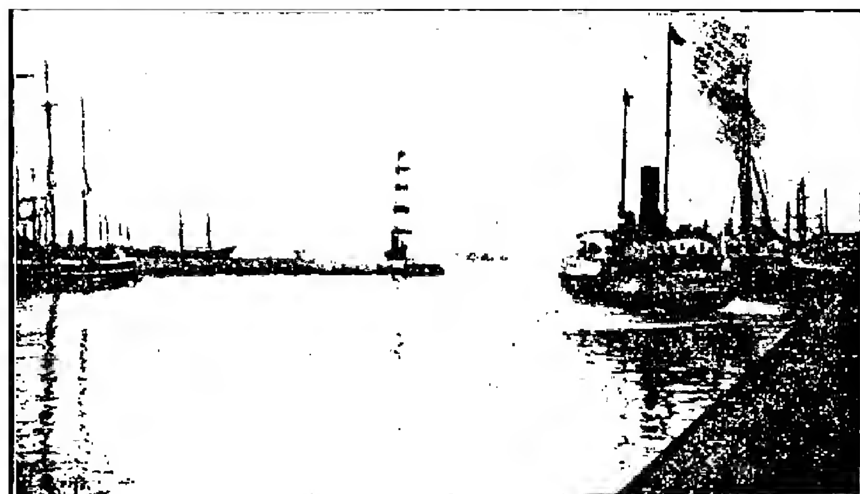
§ 5.

Însemnătatea studiului Liturgic pentru clerici și laici.

Liturgia cuprinde într'însa sâmburele științei pozitive, care se ocupă cu formulele apostolice de necontenită glorificare a lui Dumnezeu [3]), cu sacrificiul real însoțit de misteriele și ritualurile sale, și apoi cu bine cuvântările și tainele prin mijlocul cărora toată creatura este curățită.

1) Kraus, Begriff, Umfang und Geschichte der christl. Archeol. 1879, S. 9,
2) Prosper Guéranger, Institutions Liturgiques, II Tome, ed. II, Paris. 1880, p. 25.
3) Ebr. XIII. 15.

1. Dacă această arătare a bogăţiilor liturgice se pare întinsă, cu atât mai vârtos s'ar păreà aceasta, când pe temeiul tradiţiunilor bisericeşti aflate în scrierile sfinţilor Părinţi, în dispoziţiunele sinodale şi în monumentele vechi bisericeşti, am examinà prin cercetări amănunţite diferitele acte ale cultului, cari ne-au rămas moştenire din timpurile vechi creştine. Aceste acte sunt martore oculare ale nevinovăţiei primilor creştini; în ele se ascunde acea dragoste curată ce se află la *mesele de frăţie* (ἀγάπαι) ale urmaşilor apostolilor [1]); pe lângă acestea, ele sunt martore ale persecuţiunilor crâncene îndreptate de împăraţii păgâni în contra creştinilor, ale adunărilor tainice din întunecoasele catacombe, ale chinurilor înfiorătoare suferite cu bărbăţie de către martiri, şi tot odată ale bucuriei şi întristărei din acele timpuri [2]). Aceste acte ale cultului, au fost în fiinţă atât

Sosirea Domnului Doctor BADEA CIREŞEANU,
Autorul «Tezaurului Liturgic», cu vaporul din Danemarca la oraşul Malmö în sudul Suediei, Joi 31 Iulie anul 1897 în studii liturgice.

în momentele de fericire ale creştinului, precum şi în acele timpuri de încercări grele; în timpul serbătorilor domneşti când casa Domnului erà plină de credincioşi pe ale căror feţe străluceà bucuria şi astfel fiind se înălţau rugăciuni şi cântări Părintelui Ceresc, ca şi în zilele de rând ale săptămânei, actele sfinte de care ne ocupăm, erau împlinite cu sfinţenie.

1) Franz Xaver Kraus, Lehrbuch der Kirchengeschichte, S. 55.
2) J. Bourassé, Archéologie chrétienne, p. 55, Tours, 1867.

Părinţii şi marii dascăli ai Bisericei, aflară aceste comori păstrate prin graiul străbunilor lor şi în scrierile acestora, şi la rândul lor, *le întemeiară pe piatra eternităţei* prin aşezarea scrisă ce le-a dat, şi prin acomodarea cu cerinţele timpului din epoca de aur a Bisericei creştine. Pentru aceste mari servicii aduse creştinismului, Biserica aminteşte cu recunoştinţă în ale ei rugăciuni, pe aceşti bărbaţi sfinţi, cari ne încetat au lucrat pentru înfrumuseţarea ei. Liturgisitorul are prin urmare cel mai mare folos sufletesc, când înaintea ochilor lui se desfăşură un lanţ de întâmplări minunate în şirul zilelor comune şi ale serbătorilor anului, şi când îşi cunoaşte puterea ce are de a desface sigiliul misteriilor, păstrate din timpurile când Mântuitorul omenirei propoveduia sfintele lui învăţături.

2. Liturgia a fost privită în toate timpurile ca forma cea mai lămurită a espunerei dogmelor, şi în acelaşi timp ca înfăcişarea cea mai înţeleasă a acestora. Mai toţi scriitorii şi imnologii vechi bisericeşti, au fost şi Liturgişti şi au cultivat cu multă căldură ştiinţa sfintelor ritualuri. De asemenea, scriitorii bisericeşti ai timpurilor posterioare atât din Biserica orientală cât şi cea occidentală, şi chiar teologii scolastici, nu trecură cu vederea studiul acesta; iar epoca reformei, aduse cu sine un folos oare care ştiinţific, de oare ce ea a dat naştere *Colecţiunilor liturgice*, spre a se puteà face prin acestea lumină asupra trecutului liturgic al Bisericei creştine. Cărţile bisericeşti, şi mai ales formulariile liturgice, sunt îmbrăcate cu o sfântă autoritate care va domni totdeauna în Biserica ortodoxă, şi au un merit destul de mare că ne-au adus cu ele cunoştinţa nevinovăţiei timpurilor apostolice [1]).

Protestanţii, încă din secolul trecut, recunoscură lipsa ivită în ştiinţele teologice din Biserica lor, prin nepăsarea arătată de ei studiului liturgic. Pentru convingerea lor însă, li s'au dovedit cu argumente puternice, că *dogmele* pot să fie mai bine înţelese prin cunoştinţa acestui studiu; iar fructele culese din *Dreptul Canonic*, sunt mult mai dulci şi binefăcătoare atunci când se cunosc cu temeinicie cestiunile liturgice atinse în juridica eclesiastică. Dar şi *Istoria Bisericească*, este cu îndestulare înţeleasă, din momentul în care tradiţiunea ritualurilor din studiul istoric, va fi mai bine cunoscută şi i se va dà însemnătatea meritată. Cestiunile atingătoare de *Archeologia bisericească*, dau cu mai multă temeinicie roadele dorite, când ele sunt luminate prin cunoştinţa atât de folositoare a formulelor

1) Chiar şi protestantul *Pfaff* din Tübingen († 1760), în cartea „Disquisitiones (cercetări) de liturg. missalibus“, Tubingae, 1721, laudă cu aceste cuvinte *autoritatea* şi *vechimea* cărţilor bisericeşti: Cum libri ecclesiastici, Liturgiae, ecclesiastica publica auctoritate, atque approbatione totius, ubi quidem eorum est usus, ecclesiae gaudeant, cum etiam antiquissimae illae, quae in ecclesia orientali, atque occidentali olim viguere, atque etiam nunc vigent, *liturgiae ex apostolicis temporibus multa trahant.*

şi simbolelor cultului dumnezeesc, din timpurile în cari creştinismul se află în leagăn şi până în epoca în care serviciul liturgic ajunse în cea mai deplină înflorire. In fine, sentimentele religioase cresc şi se măresc cu mai mare repeziciune atunci, când piosul îşi dă seama de actele sfinte cari se desfăşură înaintea ochilor lui, şi cunoaşte după putinţă istoricul acestor acte, cum şi mijloacele prin cari ni s'au păstrat ele până în zilele noastre.

3. Studiul liturgic este folositor nu numai *clericilor*, dar şi *oamenilor învăţaţi*, laici, cari se ocupă cu origina datinelor religioase, introduse pe timpul propoveduirei evangeliei şi al încreştinărei diferitelor popoare. Lipsa acestui studiu, face ca cercetătorii acestor datine, să treacă peste o mulţime de descoperiri folositoare, cari dau la lumină adevărul căutat cu atâta sârguinţă. După cum un bărbat de ştiinţă, nu ar puteà cunoaşte moravurile *Indienilor*, *Perşilor*, sau *Egiptenilor* până când el nu va intrà în misteriile religioase ale credinţei lor, până când nu va cunoaşte cu temeinicie practica şi teoria cultelor păgâne, tot astfel s'ar găsì în faţa imposibilităţei, acela care ar încercà să cerceteze origina moravurilor creştine, dacă ar fi lipsit de ştiinţa cultului din Biserica Mântuitorului Hristos [1]).

Nu mai puţin este folositor studiul liturgic şi *artistului*. Ori ce om recunoaşte cu drept cuvânt, că arhitectura, pictura, sculptura şi cântarea, sunt înflorite în creştinism mai mult prin evlavia creştinului cimentată în timpul transportărei lui cu mintea întru cele de sus, pe timpul sfintei liturgii, de cât prin gustul născut în om în împrejurările de altă fire. Suirea cu gândul în regiunile cele înalte când s'a făcut serviciul divin, a dat naştere idealurilor de frumuseţe, cari s'au pus în evidenţă pentru mulţumirea piosului, prin construirea măreţelor Biserici, prin pictura frumoaselor icoane, prin împodobirea cu sculpturi a columnelor şi mobilierului bisericesc, şi în fine prin cântarea cea dulce şi armonioasă.

Numai prin studiul liturgic aflăm taina construirei Bisericilor, împletirea simbolelor religioase, atributele marilor dascăli ai lumei cari se jertfiră pentru întinderea luminei creştinismului, şi ale martirelor cari se făcură prin tăria lor de credinţă, pilde de virtute şi de înfruntare a deşărtăciunilor lumeşti. Mai departe, numai prin acest studiu se păstrează uniformitatea vestmintelor sacerdotale cu semnificaţiunea lor simbolică şi se ţine tradiţiunea cea bogată ce stă asupra coloriturilor bisericeşti.

În fine, numai prin studiul liturgic să inspiră pictorul bisericesc în trăsurile fisionomice ale feţelor sfinte, iar cântăreţul din casa Domnului, în clasicele melodii din epoca de aur a Bisericei. Se înlătură în acelaşi timp sunetele discordante, cari stau în legătură cu gusturile popoarelor barbare şi întăresc un contrast pronunţat cu sfinţenia locului.

1) Prosp. Guéranger, Instit. Liturg., T. I., ed. II, p. 12.

§ 6.

Ştiinţele auxiliare.

Pentru ca studiul liturgic să fie înţeles şi tot odată adâncit în mintea noastră, se cer unele cunoştinţe aflate în ştiinţele următoare :

1. De şi cea mai mare parte din cuprinsul liturgic stă întemeiat pe piatra timpurilor apostolice, când Mântuitorul omenirei a instituit sfânta Liturgie, *perfecţionând legea veche,* dar nu mai puţin se cere ca să cunoaştem şi cultul cu împrejurările cari erau în Vechiul Testament, ca prin comparaţiune să pricepem mai bine superioritatea celui întemeiat de Iisus Hristos. De aceea, primul loc ca ştiinţă auxiliară îl ocupă **Archeologia biblică,** din care se înţeleg multe părţi din mozaism şi timpul profetic, amintite adesea ori *în studiul nostru* [1]).

2. **Istoria popoarelor vechi** şi în special a acelora cari sunt amintite în serviciul divin s. e. Ebreii, Asirienii, Babilonenii, Egiptenii ş. a. [2]).

3. **Filosofia** unită cu **Teodicea,** cu ajutorul cărora omul îşi dă seama de actele sale psihice şi se înalţă conştient cu gândul la Creatorul lucrurilor văzute şi nevăzute, pe cari le admiră ne contenit mintea noastră [3]).

4. **Scrierile sfinţilor părinţi,** din cari Liturgistul se luminează asupra multor cestiuni explicate în acele scrieri, aşă după cum învaţă sfânta noastră Biserică [4]).

5. **Istoria religiunilor popoarelor vechi,** care ne arată

---

1) La cărţile auxiliare studiului liturgic se pot enumerà:

Geiger, Urspr. u. Übersetzungen der Bibel in ihrer Abhängigkeit von der innern Entwicklung des Judenthums, Breslau, 1857.

Flavii Josephi, opp. ed. Havercamp 2 Voll. Amstelod, 1726.

Rasta, Die Chronologie der Bibel im Einklang Zeitrechnung mit der Egyptier und Assyrier, Wien, 1878.

Isidor de Onciul, Archeologia Biblică, Cernăuţi, 1884.

2) *Geiger L.,* Quid de Iudaeorum moribus atque institutis scriptoribus Romanis persuarum fuerit comm. hist. Berol., 1873.

Fischer, Heident. u. Offenbarung. Religionsgesch. Studien über die Berührungspunkte der ältesten h. Schriften der Inder, Perser, Babylonier, Assyrer und Aegypter mit der Bibel, Mainz, 1878.

3) Hagemann, Elemente der Philosophie, Logik, Metaphysik, Psychologie, Freib. 1881—1886, 3 Bde.

Stöckl, Lehrbuch der Philosophie, Mainz 1873—1883, 9 Bde.

Werner, K Die Religionen und Kulte des vorchristl. Heidenth. Ein Beitrag zur Gesch. der Phylos. der Religionen, Regensb 1871—1886.

4) *D'Ashery,* Spicil. vett. Script. 13 voll., Paris, 1655.

Maxima bibliotheca vett. Patrum. 28 Vol., Lugdun, 1677.

Grabe, Spicileg. ss. Patrum et haeret. s. I, II, III. 2 vol. Oxon, 1700.

A. Gallandi, Biblioth. vett. Patrum. 14 Vol., Venet., 1756.

Migne. Patrologia completa, 217 Tomuri, Paris, 1843.

teogoniile complicate şi credinţele deşarte ce au avut loc în decursul treptelor culturale ale omului, precum şi diferitele sacrificii fioroase aduse zeilor, mai întâiu pe înălţimi şi la umbra arborilor şi apoi la temple sistematic construite, spre a se cunoaşte din acestea şi mai mult, superioritatea sacrificiului adus de însuşi Iisus Hristos [1].

§ 7.

Isvoarele principale ale Tezaurului Liturgic.

Scrierile patristice, colecţiunile liturgice şi canonice

Ca ramură teologică, «Tezaurul Liturgic» îşi are materialul său în cea mai mare parte cules din ştiinţele şi scrierile pozitive, între cari, în primul rând numărăm **„cărţile Vechiului [2]) şi ale Noului Testament“** [3]).

1. Din scrierile Vechiului Testament, în deosebi au mare preţ pentru studiul de care ne ocupăm, *Exodul*, *Leviticul* şi *Numerele*, în cari ni se înfăţişează o icoană vie a cultului mozaic, umbra cultului perfecţionat de Mântuitorul, prin instituirea sfintei Liturgii.

Iar cărţile Noului Testament şi în special *Evangeliile*, ne pun în cunoştinţă despre Răscumpărătorul Liturgisitor, Dumnezeu-Omul, despre rugăciunile şi sacrificiul său, despre învăţătura lui cu privire la închinarea în spirit şi în adevăr, şi în fine despre instituirea acestora. Apoi *Faptele şi epistolele apostolilor*, ne arată cum se făceâ cultul creştin în zilele ucenicilor mesianici, mai întâiu tainic prin casele pioşilor, de frica Judeilor, şi după aceea cum se propoveduia în public înaintea puternicilor lumei, închinarea înaintea adevăratului Dumnezeu. Toate aceste scrieri sfinte, alcătuesc un frumos buchet, din care extragem hrana atât de bine făcătoare studiului nostru.

2. Ca isvor principal al Tezaurului Liturgic poate fi şi **„Literatura patristică“**. Din aceasta învăţăm cum cultul întemeiat de Mântuitorul şi apoi săvârşit de apostolii săi în mijlocul celor mai vechi adunări creştine, asemenea unei seminţe de grâu, a crescut şi a dat roade însutite; iar în cursul timpului

1) *A. Bonnetty*, Histoire sur la religion des Romains et sur la connaissance qu'ils ont pu avoir des traditions bibliques par leurs rapports avec les Juifs. 4 Vol., Paris, 1867—78.

Cox, The Mythologie of the Aryan Nations, 2 Vol., Lond., 1870.

Aſmus, Indogermaniſchen Religionen, Halle, 1875.

Strauß, v. Torney, Eſſays z. allg. Religionſwiſſchft., Hdlbg., 1879.

2) הַתּוֹרָה הַנְּבִיאִים וְהַכְּתוּבִים

3) Ἡ καινὴ διαθήκη.

s'a ramificat după vederile feluritelor confesiuni creştine şi s'a împrăştiat peste suprafaţa pământului [1].

a) Intre scrierile patristice de cea mai însemnată valoare pentru studiul nostru este *prima apologie* a lui *Iustin Martirul* († 163 sau 167), trimisă împăratului Antonin Piul şi fiilor săi, precum şi poporului şi senatului roman. In această apologie, între alte apărări aduse în folosul creştinilor, voeşte scriitorul apo-

Vestitul arhiereu al Vechiului Testament Iadde * (sec. IV a. H.), desculţ (II M. 3. 5), dar îmbrăcat în vestmintele sacerdotale, săvârşeşte cultul său ajutat de leviţi. Lângă sine are: sfeşnicul cu 7 braţe, trâmbiţa şi vasul cu tămâe. Se ştie că Iadde a ocrotit Ierusalimul de mânia lui Alexandru cel Mare.

loget, ca împăratul să aibă cunoştinţă de curăţenia cultului creştin, care eră zugrăvit cu colorile cele mai negre de către inimicii religiunei întemeiate de Iisus Hristos. In scopul acesta, Iustin dă în apologia sa, o schiţă despre botez, eucharistie, însemnă-

---

1) Cea mai nouă şi mai complectă ediţie a scrierilor patristice greceşti este a lui *P. Migne* în 161 Tomuri, tipărită în Paris în anii 1866—1886.

tatea euharistiei, rugăciunile obișnuite, și arată că predica care constă mai ales din esplicarea sfintei scripturi, are un efect minunat în serviciul divin [1]).

b) O scriere de mare folos pentru studiul nostru, este *«Invățătura celor 12 apostoli»*, publicată în Constantinopole în anul 1883, de către invățatul mitropolit al Nicomidiei, Filoteiu Vrieniu, cu titlul următor: Διδαχὴ τῶν δώδεκα ἀποστόλων ἐκ τοῦ ἱεροσολυμιτικοῦ χειρογράφου νῦν πρῶτον ἐκδιδομένη ὑπὸ Φελοθέου Βρυεννίου μητροπολίτου Νικομηδείας. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1883. Vechimea acestui codice al cărui autor necunoscut a vietuit probabil în secolul II-lea, se adeverește prin întrebuințarea lui de către Climent Alexandreanul († 215), Eusebiu istoricul († 340), Atanasie cel Mare († 373), ș. a. Cele 15 capitole din cari se compune acest monument de literatură bisericească, se împart în două părți: partea I (cap. 1—6), conține învățături cu privire la cele două căi a vieței și a morței, avându-se de scop instruirea catehumenilor; iar partea II (cap. 7—15), cuprinde învățături liturgice relative la organismul bisericesc și arată ce este botezul, ajunarea, euharistia, servitorii altarului, etc. [2]).

c) De o asemenea valoare sunt și *«Constituțiunile apostolice»* «Διαταγαὶ τῶν ἁγίων ἀποστόλων διὰ Κλήμεντος» (Constitutiones sanctorum apostolorum [3]), ale căror șase cărți prime, le avem din secolul III-lea; cartea VII-a care conține intre alte învățături și rugăciuni liturgice în formă prescurtată, datează din începutul secolului IV-lea; iar a VIII-a carte, provine din prima jumătate a aceluiași secol [4]). Cartea VIII-a cuprinde sub titlul special: «Περὶ χαρισμάτων καὶ χειροτονιῶν καὶ κανόνων ἐκκλησιαστικῶν», după o introducere scurtă, învățături pentru alegerea și așezarea episcopului, apoi o *liturgie* deplină, atribuită de însăși aceste Constituțiuni și de Proclu patriarhul Constantinopolului († 447), lui Clement Romanul († 100), împărțită în două: a catehumenilor și a credincioșilor [5]). Mai departe, aflăm în cartea VIII-a a Constituțiunilor, rugăciuni pentru hirotonia preoților, diaconilor și hirotesia diaconițelor, a subdiaconilor și lectorilor; apoi pentru sfințirea apei botezului și a untului de lemn; iar mai pe urmă

1) Cele mai bune edițiuni ale scrierilor lui Justin sunt următoarele: edițiunea lui *Mauriner Maranus*, Paris, 1742; a lui *Gallandi* 1765; și în fine a lui Otto, a III-a edițiune 1876. Se mai află aceste scrieri și în „Kemptener Bibliothek der Kirchenväter", 1871, apoi în Patrologia lui Migne s. gr. Tom. 6.

2) Constantin Popovici, Fântânele și Codicii dreptului bisericesc ortodox, Cernăuți, 1886, pag. 33—35.

3) Migne, Patrologia, s. gr. Tom. I.

4) Hermann Adalbert Daniel. Codex Liturgicus, Tom. IV, Lipsiae, 1850, p. 42: Constitutionum Apostolicarum.., sex libros priores conscriptos esse saeculo tertio ad finem vergente, septimum quarti saeculi initia estendere, octavum circa medium saeculum quartum congestum esse".

5) Prosper Guéranger, Instit. Liturg. op. c, T. I, p. 68: Les Constitutions apostoliques contiennent, au livre huitième, une Liturgie du sacrifice si complète et si remplie en même temps de majesté et d'onction, que

găsim ritualul botezului, sfaturi pentru zilele de sărbători, rugăciuni felurite și învățături cu privire la cei morți[1]).

d) «Canoanele sfinților apostoli» «Κανόνες τῶν ἁγίων ἀποστόλων» (Canones sanctorum apostolorum), de și au fost întocmite prin secolul IV, totuși ele sunt de folos pentru un Liturgist, pentru că aci se cuprind hotărîri relative la preoțime, alegerea și hirotonia ei, purtarea ei morală, funcțiunile ei, precum: botezul, sacrificiul euharistic, cuminecătura, serbarea paștelor, botezul ereticilor, și alte datine tradiționale rămase de la apostoli[2]).

e) Cel mai bogat isvor pentru istoria și temeinica înțelegere a Liturgiei, se află răspândit în literatura patristică; dacă acest isvor s'ar află adunat într'un chip de o așă natură, în cât Liturgistul să poată găsi cu înlesnire într'însul ori ce cestiune liturgică cu privire la veri una din liturgiile orientale ori occidentale, cu aceasta s'ar da un sprijin și mai puternic studiului nostru. Abià romano-catolicul *Ferdinand Probst*, în a II-a jumătate a secolului XIX, a putut să adune la un loc cele scrise în primele trei secole creștine, cu privire la misterii și serviciul liturgic, precum și la învățătura, rugăciunea și disciplina bisericească. Cel mai însemnat rod l'a aflat acest liturgist, în scrierile lui Irineu, Clement Alexandreanul, Origen, Ipolit, Tertulian, Ciprian și în Constituțiunile apostolice[3]).

3. *«Colecțiunile de Liturgii»* orientale și occidentale, sunt iarăși cele mai mănoase fântâni ale acestei ramuri teologice. Aci aflăm copierea și păstrarea liturgiilor și traducerile străvechilor originale liturgice, cari ne vorbesc destul de limpede de zelul primilor creștini și în special de al autorilor liturgiști.

Grancolas n'a pu s'empêcher de la qualifier une des plus belles et une des plus grandes qui se trouvent dans l'antiquité.

Mais nous n'avons aucune preuve à fournir à l'appui du sentiment qui en attribuerait la rédaction à saint Clément.

Apoi acest autor în Tomul III al Instituțiunelor sale, p. 26, urmează: De savants hommes la reportent (la Liturgie), les uns du IIe, les autres au IIIe siècle. Nous ne demandons q'une chose: c'est qu'on veuille bien nous accorder que les Constitutions apostoliques étaient déjà compilées à l'époque du concile de Nicée qui fut tenu en 325.

1) „Constituțiile sfinților Apostoli" au apărut în limba română, în traducerea făcută de *Preotul Gh. N. Nițu*, și publicată în Teza sa pentru Licență în Teologie, în București, anul 1907. Lucrarea are 330 de pagini 8°.

2) Cetește cele 85 canoane ale sfinților apostoli, în Pidalionul tipărit în mânăstirea Neamțul, în anul 1844, pag. 1—74.

Conf. Constantin Popovici, Fântânele, op. cit., pag. 35—39. P. Rompotes, *Λειτουργική*, ἐν Ἀθήναις, 1869, σελ. 4. A. Lerosey, Introduction à la Liturgie, Paris, 1890, p. 16.

Cele mai bune edițiuni ale Constituțiunilor și Canoanelor apostolice, sunt: a lui Coteleriu, Paris, 1672; a lui Lagarde 1862; cea din Kemptener Bibliothek der Kirchenv. 1874, dar mai ales a lui P. Migne, din Patrologia sa, seria greacă. Tom. I, Atena 1879

3) Ferdinand *Probst*, profesor in Breslau, Die Liturgie der drei ersten Jahrhunderte. Tübingen 1870.

Biserica ortodoxă de răsărit, a hotărît pentru ea, ca cele trei formularii constantinopolitane, şi anume liturgia s. Vasilie, aceea a s. Hrisostom şi liturgia s. Grigorie Dialogul, să 'i fie pentru totdeauna texte liturgice neschimbate, în serviciul dumnezeesc din cursul anului întreg. Tot asemenea şi Biserica latină, 'şi a ales de model, liturgiile potrivite spiritului occidental, înlocuite mai târziu cu liturgia romană.

a) De un însemnat preţ, este renumita colecţie «Εὐχολόγιον, *sive rituale graecorum complectens ritus et ordines divinae liturgie, officiorum, sacramentorum, benedictionum, consecrationum, funerum, orationum»*, etc. a lui *Jacov Goar* (†1653) un învăţat teolog latin. În această carte de 735 pagini folio (ediţia II, Veneţia, 1730), se cuprind, cu notiţe ştiinţifice, în limba greacă şi latină, cele trei Liturgii ale Bisericei ortodoxe de răsărit, şi anume: Liturgia sfântului Vasilie, a s. Ioan Hrisostom, şi cea Mai înainte sfinţită. Mai sunt şi explicaţiuni foarte amănunţite asupra întregului cult ortodox, precum şi rugăciuni la felurite servicii religioase ale răsăritenilor [1]). În lucrarea acestei cărţi, Goar s'a servit între alte isvoare şi de un Evhologiu tipărit în anul 1638, pe care el îl citează foarte des s. e. la pag. 100 n. 37, pag. 101 n. 42 etc.

b) Un mare număr de Liturgii orientale, se află în opera abatelui francez *Eusebius Renaldotius* sau *Renaudotius* (Eusèbe Renaudot, †1720) intitulată *«Collectio liturgiarum orientalium»* [2]). Primul volum din ediţiunea a II-a a acestei colecţiuni, conţine cele trei liturgii coptice şi anume a ss. Vasilie, Grigorie de Nazianz şi Ciril din Alexandria, traduse în limba latină; apoi liturgia Marelui Vasilie şi a s. Grigorie de Nazianz în limba greacă, cum se întrebuinţau în vechime în patriarhatul alexandrean; şi în fine, liturgia s. Marcu, înrudită cu aceea a s. Iacov, tradusă în limba latină. Volumul al II-lea cuprinde un număr mare de liturgii — circa patruzeci — întrebuinţate de către Iacobiţi. Toate acestea, au fost traduse în limba latină de Renaudot.

c) Sirianul maronit, *Ioseph Alois Assemani*, eruditul bibliotecar al Vaticanului (†1768), a dat la lumină documente vechi liturgice, în cartea lui ne terminată *«Codex liturgicus ecclesiae universalis XIII libros distributus, in quo continentur Libri rituales, missales, pontificales, officia, diptycha, etc. ecclesiarum*

---

1) Vezi Jacob Goar, Euchologium Graecorum, ediţia I, Paris, 1645; ed. II, Veneţia 1730.

2) Abatele Eusèbe Renaudot (fiul lui Teofrast Renaudot), se născu în Paris la anul 1646. Aci a studiat teologia, istoria, limbile orientale, fu membru al academiei franceze şi muri la anul 1720, lăsând multe opere valoroase. Dintre scrierile lui Eusebiu Renaudot, amintim „Collectio liturgiarum orientalium", a cărei primă ediţiune a apărut în Paris la 1716, iar ediţiunea II în Francfurt la 1847. De la el a rămas şi „Istoria Patriarchilor Iacobiţi". Conf. A. Lerosey, Introduction à la Liturgie, Paris, 1890, pag. 29.

occidentis et orientis» [1]). Aci se cuprind, rînduelele orientale și occidentale relative la catehumeni, botez și ungerea cu sf. mir (Tom. I—III), rugăciunile liturgice compuse de Gelasie (Gelasianum Tom. IV), liturgia sf. Iacov (Tom. V), rugăciunile liturgice compuse de Leon (Leonianum Tom. VI), liturgia alexandrină (Tom. VII), rugăciuni orientale la diferite sfințiri (Tom. VIII), rugăciunile sirienilor maroniți (Tom. IX—X), rugăciuni grecești (Tom. XI—XII), și în fine, rugăciuni cu privire la sfințirile Sirienilor baldei, nestorienilor și creștinilor din Malabar (Tom. XIII). După planul lui Assemani, 20 de Tomuri ar fi ajuns pentru a termină opera sa.

d) Colecțiunile mai noui liturgice apărute în secolul XIX-lea sunt următoarele: opera profesorului protestant *Hermann Adalbert Daniel*, publicată în 4 Tomuri între anii 1847—1854 sub titlul: *«Codex liturgicus ecclesiæ universæ»* [2]). Această lucrare conține textele latine ale liturgiilor: romană, ambroziană, galicană și mozarabică, după cari urmează rugăciuni la tainele și sfințirile Bisericei latine (Tom. I); apoi rugăciuni la tainele și sfințirile luterane (Tom. II); la tainele și sfințirile Bisericei anglicane (Tom. III); în fine textele grecești ale liturgiilor sfinților: Iacov și Marcu; liturgia nestoriană a lui Adeu (Tadeu) și Maris în limba latină; orele Bisericei ortodoxe de răsărit, calendariul Bisericilor răsăritene: greacă, rusă, armeană și coptică. Vespera și cele 7 laude. Mai departe: textele grecești ale liturgiilor sfinților: Hrisostom, Vasilie și a celor Mai înainte sfințită. Apoi textul latin al liturgiei Armenilor. Rugăciuni în limba greacă la cele 7 taine ale Bisericei ortodoxe, etc. (Tom. IV). Textele sunt pretutindenea însoțite cu o mare bogăție de explicări.

e) In anul 1863, *Denzinger* și *Heinrich*, au tipărit o adunătură de liturgii sub titlul: *«Ritus orientalium, Coptorum, Syrorum et Armenorum in administrandis sacramentis»*, parte prelucrări după Assemani și Trombelli, parte după manuscriptele lui Renaudot date în limba latină, și în fine după documentele armene adunate de Richter, coptice de Scholz și arabe de Zingerle [3]).

f) Dintre Englezi, în secolul XVIII se făcù cunoscut *Toma Brett*. Acesta publică la Londra, pe la 1720 în limba engleză *«Colecțiunea principalelor liturgii ale Bisericei creștine intrebuințate în săvârșirea sfintei euharistii»*. Colecțiunea are următorul conținut: 1) Liturgia Constituțiunilor apostolice; 2) a sf-tului Iacov; 3) a sf-tului Marcu; 4) a sf-tului Ioan Hrisos-

---

1) Conf. Ios. Assemani, Codex liturgic. eccles. universalis. Romæ 1749—1766. 13 vol. 4°. Prosper Guéranger, Inst. Liturg. op. cit., Tom. II, ed. II, p. 496. Conf. V. Thalhofer, Hdb. d. Kath. Liturg. op. c. S. 2—35.

2) Conf. Hermann Adalb. Daniel, Codex liturg. ecclesiæ universæ, Lipsia 1847—1854. 4 Tom. Acest bogat Codice se află și in biblioteca mea. (Autorul).

3) Vezi, Denzinger și Heinrich, Ritus orientalium, Coptor. Syr. et Armenor. in administr. sacram. 2 Tom. 8°, 1863. Conf. V. Thalhofer, op. c. S. 35.

tom; 5) a sf-tului Vasilie; 6) liturgia Bisericei etiopene; 7) a lui Nestorie; 8) a lui Sever; 9) fragmente din liturgia gotică; 10) fragmente din liturgia galicană; 11) fragmente din liturgia mozarabică; 12) fragmente din liturgia romană; 13) liturgia lui Eduard VI; 14) formulele împărtăşirei în Biserica anglicană; 15) un fragment al primei Apologii a lui Justin Martirul şi 16) Catehesa V mistagogică a lui Ciril din Ierusalim [1]).

g) Iar în al XIX-lea secol se distinseră *Neale* (Nil), care publică în Londra în anul 1840 «*Tetralogia liturgică*» [2]); *Littledale*, care a edat în 1869 în Londra, liturgia ss. Marcu, Iacov, Clement, Hrisostom şi Vasilie [3]); şi în fine profesorul *Swainson*, care a dat la lumină în 1882 în Cambridge, liturgia ss. *Marcu*, *Vasilie* şi *Hrisostom*, pe temeiul textelor vechi comparate între ele [4]).

4. «*Actele sinoadelor ecumenice*» şi locale, de asemenea cuprind multe cestiuni liturgice discutate şi lămurite de părinţii şi scriitorii adunaţi la aceste concilii. Nu mai încape prin urmare nici o îndoială, de folosul ce 'l dobândeşte Liturgistul, atunci când cunoaşte aceste comori, rămase de la acei bărbaţi, cari luptară pentru întărirea credinţei.

a) Francesul iesuit *Jean Hardouin* († 1729), pe la începutul secolului XVIII desfăşură multă energie şi erudiţiune în privinţa publicărei actelor sinodale. El a tipărit în anul 1715 în 12 Tomuri opera sa intitulată: «*Collectio maxima conciliorum generalium et provincialium*» [5]).

b) O colecţiune şi mai bogată de o asemenea cuprindere, o publică în jumătatea a II-a a secolului XVIII, arhiepiscopul italian *Dominic Mansi* († 1769) sub titlul: «*Sanctorum conciliorum nova et amplissima collectio*», în 31 volume [6]).

c) Cu publicarea însă a actelor sinodale romano-catolice ţinute în diferitele provincii, s'au ocupat în deosebi *Sirmond Jacob* în secolul XVII [7]); iar *Hartzheim Joseph* [8]) şi *Wilkins David* [9]), se distinseră pe acest câmp în secolul XVIII. Apoi abia între anii 1870—1882, apărù sub titlul «*Collectio Lacensis*», o lucrare mai ştiinţifică în 6 Tomuri, care conţine actele sinoa-

1) Prosper Guéranger, Institutions Liturgiques, ed. II, T. II, p. 481.
2) Vezi, Neale, Tetralogia liturgica, London, 1840.
3) Vezi, Littledale, The liturgies of ss. Mark, James, Clement, Chrysostom, and Basil and the church of Malabar, translated with introduction and appendices. 2 edit. London 1869.
4) Vezi, Swainson, Die Liturgien des hl. Markus, Bas. u. Chr., Cambr. 1882. Conf. V. Thalhof. op. c. S. 35. M. N. Bouillet, Diction. d'hist. op. c. p. 786.
5) Conf. Hardouin J., Collectio maxima concil. general. et provincial. Paris, 1715. 12 Tom. fol.
6) Conf. Mansi J. Dom., Sanctor. concil. nova et amplissima collectio. Florent. 1759—1767. Venet. 1769—1798.
7) Conf. Sirmond Jacob, concilia antiqua Galliæ, Paris 1629-1666. 4 B-de.
8) Vezi, Hartzheim J., Concilia Germaniæ. Colon. 1749—1790, 11 Tom. fol.
9) Conf. Wilkins Dav., Concilia Magnæ Britaniæ et Hiberniæ, Lond. 1734. 4 Tom. fol.

delor ținute de romano-catolici în țările europene, asiatice, australiene și americane [1]).

5. Multă lumină revarsă asupra studiului nostru și *colecțiunile orientale de canoane* comentate în spiritul Bisericei creștine ortodoxe. Aci numărăm:

a) Colecțiunea marelui econom al patriarhiei din Constantinopole, *Alexie Aristen,* din secolul XII, intitulată: «Ἡ ὑπὸ Ἀριστίνου σύνοψις τῶν κανόνων».

b) Colecțiunea lui *Ioan Zonara,* secretar împărătesc și apoi monah atonit (✝ d. 1118); aceea a patriarhului Antiohiei *Teodor Balsamon* din același secol, și în fine colecțiunea ieromonahului *Matei Vlastare* din secolul XIV care are acest titlu: «Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον τῶν ἐμπεριειλημμένον ἁπασῶν ὑποθέσεων τοῖς ἱεροῖς καὶ θείοις κανόσι». În comentariile acestor adunări de canoane, aflăm lămurite multe cestiuni cari se ating de ritual.

Nu mai puțin folositoare sunt și aceste edițiuni:

c) Edițiunea grecească de canoane apărută în Veneția la anul 1753: «Σύνοψις νέα βιβλίου νομικοῦ καὶ περὶ ἐξομολογήσεως, ὁποῦ περιέχει ὡς φῶς ζωῆς τὰ ἀναγκαῖα κάθε τάξεως χριστιανῶν ἱερωμένων τε καὶ λαϊκῶν»... [2]).

d) Edițiunea Mitropolitului Filadelfiei *Spiridon Milias* tipărită la Paris în 2 Tomuri între anii 1761—1762 sub titlul următor: «Τῶν ἁγίων Συνόδων τῆς ἁγίας καθολικῆς Ἐκκλησίας τῶν ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην συναθροισθεισῶν οἰκουμενικῶν τε καὶ τοπικῶν»... [3]).

e) O colecțiune însă mai distinsă de canoane, este cea oficială a patriarhatului constantinopolitan, numită *«Pidalion»* (Πηδάλιον), care a aflat o priimire aproape generală în Biserica ortodoxă. Numele Πηδάλιον însemnează «cârmă», și s'a ales acest titlu, fiind că canoanele din această colecțiune sunt «cârma Bisericei»; drept aceea s'a și pus la începutul acestei cărți figura unei corăbii plutitoare pe marea vieței, condusă către liman de însuși Iisus Hristos. Această operă s'a tipărit în Lipsca în anul 1800 sub îngrijirea ieromonahului Teodorit.

f) Un codice mai nou, științific, este acela care s'a tipărit după orânduirea sinodului grecesc, de către președintele curței de Casație din Atena *George A. Rhalles* și profesorul universitar tot de acolo *Mihail Polles.* Codicele apăru la Atena între anii 1852—1859 în 6 Tomuri 8⁰, sub titlul: «Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων».

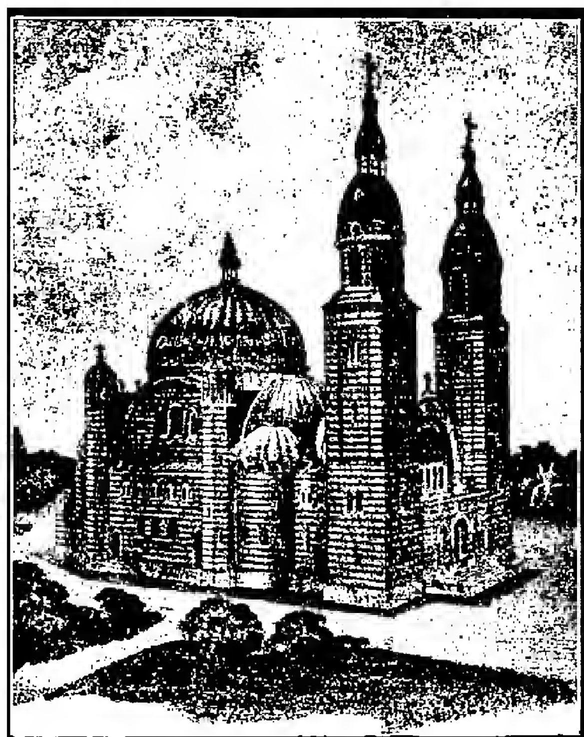
6. In *limba română,* iarăși aflăm traduceri din aceste colecțiuni de canoane, tipărite în deosebite timpuri:

a) «Pravila cea mică» intitulată „ПРАВИЛА ачеста іасте діретътóрю де лѣще", tradusă din slavoneşte în româneşte de călugărul muntean *Mihail Moxalie* și tipărită în anul 1640 în

1) Conf. V. Thalhof. op. c. S. 45.
2) Constantin Popovici, Fântânele și Codicii drept. bis, pag. 71.
3) Idem, Idem.

monastirea Govora, de către ieromonahul Ştefan Ohrideanul, fiind egumen al acelei monastiri Meletie Macedoneanul [1]. Tipărirea s'a făcut din indemnul domnitorului Matei Basarab şi al mitropolitului Ungro-Vlahiei Teofil.

b) «*Pravila cea mare*» întitulată «Ѫдирептарѣ лѣгіен... Пра́вила сф. апо́столи» care serveşte şi până astăzi de normă canonică în biserica română, tipărită în Târgovişte la anul 1652 pe timpul lui Matei Basarab şi al mitropolitului Ungro-Vlahiei Stefan. Traducerea s'a făcut din greceşte în limba română de către monahul *Daniil Andrei Panoneanul.*

Biserica catedrală românească din oraşul Sibiiu (Transilvania) în care m'am închinat în vara anilor 1906, 1907 şi 1908. (Autorul).

1) Duminică 12 August 1907, am vizitat mânăstirea Govora, atât de bogată şi renumită în secolul al XVII. Acum au mai rămas din vechea mânăstire, numai Biserica şi câtevà chilii în partea de Nord-Est; iar în partea de Sud-Vest, sunt ziduri înalte şi grămezi de ruine şi dărâmături, rămase din marea cetate de chilii de odinioară. Am văzut şi chilia suterană în care se află tipografia în care s'a tipărit „Pravila cea mică" la anul 1640. Ruinele şi resturile ce se mai păstrează din vechea mânăstire, vădesc strălucirea de odinioară a acestui sfânt locaş. (Autorul).

c) «*Pidalionul*» (Πιδάλιον), tradus în românește la 1844 de pe cel grecesc, de către meritosul mitropolit al Moldovei *Veniamin Costachi*, și îndreptat de protosincelul *Neofit Scriban*. S'a tipărit în mânăstirea Neamțul cu cheltueala și osteneala staritului mânăstirei arhimandritul Neonil. Acest codice are un îndoit preț, întru cât numai prin el au venit și Românii la cunoștința canoanelor în forma lor originală.

d) «*Manualul de Pravilă bisericească*», un estras de pe Pravila cea mare, publicat în București de mitropolitul Ungro-Vlahiei *Nifon* la anul 1853; a II-a edițiune a acestui manual, a apărut la anul 1854.

e) «*Manualul de canoane*», al mitropolitului Transilvaniei *Andrei baronul de Șaguna*, un estras din Pidalion, tipărit în Sibiiu la anul 1871 [1]).

In aceste colecțiuni, se află orînduirile canonice ale sinoadelor ecumenice și locale, cu privire la săvârșirea sfintei liturgii de către miniștrii altarului, pedepsele acestora când se abat de la aceste orînduiri, precum și îndatoririle persoanelor laice față de serviciile liturgice.

7. «*Epistolele patriarhilor răsăriteni*»—'Επιστολαί, γράμματα περὶ κανονικῶν ὑποθέσεων—trimise provinciilor de sub jurisdicțiunea proprie, în cari se văd adesea ori dispozițiuni ritualistice, apoi mustrări și chiar amenințări pastorale, de a nu se altera întru cevà așezămintele liturgice, stabilite în epoca de aur a Bisericei.

8. La isvoarele studiului liturgic, mai numărăm atât formulariile de pe cari săvârșesc sfânta liturgie preoții, episcopii, mitropoliții și patriarhii răsăriteni, cât și cărțile rituale întrebuințate în serviciul divin al Bisericei ortodoxe, d. e. *Euhologiul* cel mare (Εὐχολόγιον τὸ μέγα), *Triodul* (Τριῴδιον=τρίς ᾠδή), *Penticostariul* (Πεντηκοστάριον=πεντηκοστὴ ἡμέρα), *Octoihul* (Ὀκτώηχος), *Mineele* (Μηναῖα), *Tipiconul* (Τύπικον) și *Psalteriul* (Ψαλτήριον). La cărțile rituale, mai numărăm și voluminoasa colecțiune de rugăciuni bisericești dată în limba slavonă în anul 1646 de către mitropolitul din Kiev *Petru Movilă* († 1647) intitulată «Трєбникъ» (Euhologiu). Aci se cuprind servicii bisericești după datinele străvechi grecești, românești și galițiene, culese din felurite isvoare, pe cari Petru Movilă le spune în opera sa [2]).

De aceeași valoare este și cartea lui *Dositei II* patriarhul Ierusalimului care a viețuit și în România († 1707 [3]): «Ἱστορία

1) Mercuri 15 August 1907, am vizitat Mausoleul cu mormântul mitropolitului Andrei baronul de Șaguna, din grădina Bisericei satului Rășinari din Transilvania. Pe crucea din Mausoleu am cetit această inscripție: *„Andrei baron de Șaguna arhiepiscop și mitropolit 1808—1873"*. Iar pe frontispiciul de afară al Mausoleului, se află această inscripție: *„Arhiepiscopului și mitropolitului Marelui Andrei, născut în anul 1808, mort în anul 1873. Arhiedecesa etern recunoscătoare. MDCCCLXXVII"*. (Autorul).

2) P. Rompotes, Λειτουργική, Ἀθῆναις, 1869, sel. 5.

3) N. Iorga, Istoria Bisericei Românești, Vălenii-de-Munte, 1908, p. 405: „Erà la București (Dositei) în Fevruarie 1670; la Buzău, Focșani, Iași, în Mai următor... în 1674 îl găsim și prin Banat", etc.

περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις Πατριαρχευσάντων. Διῃρημένη μὲν ἐν δώδεκα βιβλίοις, ἀρχομένη δὲ ἀπὸ Ἰακώβου τοῦ ἀδελφόθεου καὶ πρώτου Ἱεράρχου τῶν Ἱεροσολύμων ἕως τοῦ παρόντος ἔτους... Ἐν Βουκουρεστίῳ... ἐν ἔτη 1715, κατὰ μῆνα Ὀκτώβριον». Aci aflăm o sumă de notiţe despre ritual şi servicii bisericeşti din timpurile cele vechi, împreună cu fântânele din cari le-a cules Dositei.

§ 8.

Împărţirea în 3 Tomuri a Tezaurului Liturgic.

Pentru o mai uşoară studiere a Tezaurului Liturgic, l-am împărţit în 3 Tomuri, având fie care din ele un cuprins deosebit.

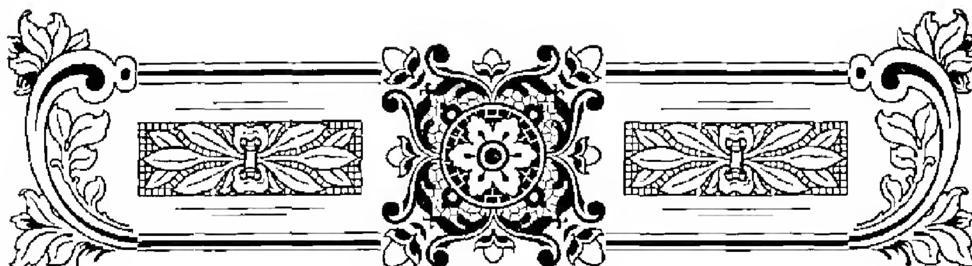
Tomul I-iu are în sine «Istoria şi Literatura liturgică», din care cunoaştem cărţile liturgice ale întregului creştinism, şi anume scrise de la începutul Bisericei şi până astăzi.

Tomul II-lea sau «Tezaurul Liturgic General», ne arată forma sfintelor locaşuri de închinare, interiorul lor, pictura, cărţile, vestmintele liturgice, cântările, simbolele sfinte, etc., cu explicaţii întinse şi documentate asupra lor.

Tomul III-lea sau «Tezaurul Liturgic Special», explică cu o mare bogăţie de texte şi dovezi, întregul serviciu liturgic din Biserica noastră ortodoxă, precum şi sărbătorile, tainele, binecuvântările şi posturile noastre [1]).

1) Iar în amănunţime, împărţirea Tezaurului Liturgic este aceasta: Tomul I cuprinde 3 perioade cu 28 paragrafe. Tomul II: 3 secţiuni, 6 capitole, 12 articole şi 91 paragrafe. Tomul III: 4 secţiuni, 8 capitole, 10 articole şi 105 paragrafe. Aşà dar în total acest Tezaur conţine: 3 perioade, 7 secţiuni, 14 capitole, 31 articole şi 219 paragrafe.

ISTORIA

ȘI

LITERATURA LITURGICĂ

§ 9.

Conţinutul celor trei perioade.

n acest studiu asupra Istoriei și literaturei liturgice, nu ne vom ocupà de toate scrierile în cari se ating câte puțin cestiuni ritualistice, ci vom aveà în vedere numai pe acele lucrări cu învățături liturgice de sine stătătoare, și compuse cu această intențiune.

Pentru a așezà într'un sistem de ordine operele literare liturgice, compuse din timpurile cele mai vechi ale crestinismului și până în zilele noastre, am împărțit acest studiu în trei perioade:

Periodul I-iu sau *timpul patristic*, cu Istoria și literatura liturgică din secolul I-iu—IX-lea, cuprinde noțiunile generale asupra celor mai vechi liturgii orientale. După acestea urmează începuturi elementare de scrieri, cu privire la cultul celor d'întâiu trei secole ale creștinismului, ereziile furișate în curățenia cultului, apoi înflorirea liturgiilor ortodoxe și apusene. Aci mai

găsim făurirea liturgiilor vechi eretice, cu literatura lor crescută la Nestorieni și Monofisiți.

Periodul II-lea sau *evul mediu*, cu Istoria și literatura liturgică din secolul IX-lea—XVI-lea când se iviră și Protestanții, arată scăderea literaturei liturgice răsăritene, și propășirea pe nesimțite a celei apusene. Tot acum vedem și pe ereteci îmbogățindu-și cultul, prin ajutorul scriitorilor eșiți din mijlocul lor.

Periodul III-lea sau *evul modern*, cu Istoria și literatura liturgică din secolul XVI-lea și până în zilele noastre, conține scrierile răsăritene ortodoxe de acest fel, luptele religioase ale Protestanților cu latinii, și bogata literatură liturgică romano-catolică și protestantă, răsărită mai ales din aceste lupte. Tot în acest period apar în apus și colecțiunile de liturgii orientale și occidentale, pentru a se dovedi prin ele, caracterul apostolic al cultului, pretins de fie care Biserică creștină, dar aflat numai în Biserica noastră ortodoxă. La fincle acestui period, aflăm întocmirile ierarhice și liturgice la eretici în timpurile moderne, apoi numărul și valoarea liturgiilor de cari se folosesc ei în timpul de față.

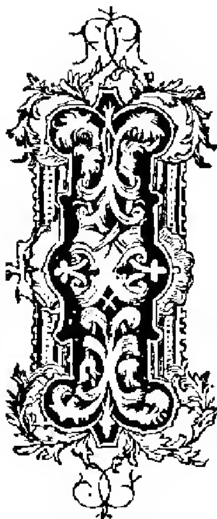
PERIODUL I-iu

ISTORIA ŞI LITERATURA LITURGICĂ DIN SECOLUL I-iu—IX-lea, SAU TIMPUL PATRISTIC.

A) SECOLUL I—IV.

§ 10.

Cele mai vechi liturgii orientale. Scrierile răsăritene şi apusene privitoare la cult, în cele d'întâiu trei secole ale creştinismului.

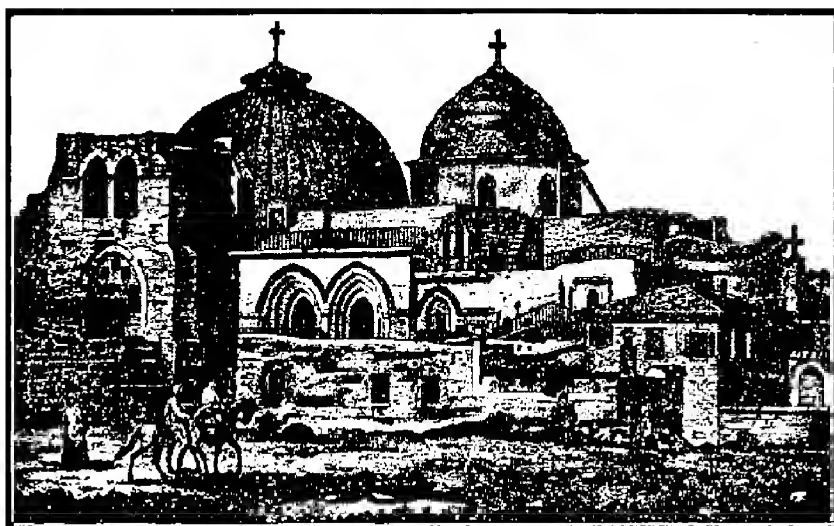
nstituindu-se sfânta liturgie de către Domnul nostru *Iisus Hristos* la *cina cea de taină*, în primele timpuri ale creştinismului abiă s'a plantat această sământă divină, rămânând apoi ca în *epoca de aur a bisericei*, să înflorească sub toate împrejurările de pietate. În scrierile liturgice din acest timp, găsim un foc sacru şi o curăţenie proprie spiritului creştinesc, împreună cu cele mai bogate cugetări, născute sub înrîurirea sfântului Spirit. Concepţiunile acestea serviră apoi de comoară nesecată, în compunerea lucrărilor din secolele următoare.

De şi în cele trei secole începătoare nu găsim cărţi voluminoase pe câmpul liturgic, cum aflăm aceasta mai târziu, totuşi micile începuturi păstrate din acel timp până la noi, sau şi perdute dar amintite de alţi scriitori, sunt de cea mai scumpă amintire, pentru că ne ajută la

cunoaşterea vechimei şi a sfinţeniei aşezămintelor liturgice, înflorite cu repeziciune în epoca de aur a creştinismului.

Voiu arătà aci aşà dar, pe cele mai vechi liturgii orientale — origina altor liturgii de mai târziu — şi apoi după acestea, pe cele mai însemnate scrieri cu conţinuturi liturgice, compuse în cele trei secole începătoare ale Bisericei.

a) Cel mai preţios şi mai vechiu monument de literatură liturgică, este «*Liturgia sfântului apostol Iacov fratele Domnului*», episcopul cel d'întâiu al Ierusalimului [1]).

Marea biserică a sfântului Mormânt, din oraşul Ierusalim (Palestina) în care m'am închinat cu multă pietate în luna August anul 1904, însoţit de preotul Fotie Oprea. Biserica are lungimea de 120 iar lăţimea de 70 paşi. E zidită de împăratul bizantin Constantin Monomahul († 1054). Atunci am cercetat întregul oraş şi *patriarhia de Ierusalim*. (Autorul).

1) Iacov cel mic fiul lui *Alfeu*, zis şi *Cleopa* (Ioan 19, 25) spre deosebire de Iacov cel Mare, fiul lui Zevedeu, (Mat. 10, 3), decapitat din ordinul lui Irod Agripa pe la anul 44 (Fapt. Ap. 12, 1), este după părerea criticilor apuseni, una şi aceeaşi persoană cu Iacov fratele Domnului care s'a numit şi „Iacov cel drept", căruia după sfânta scriptură, i se încredinţase episcopatul Ierusalimului. Răsăritenii însă din vechime şi până astăzi, au fost de credinţă, că unul este Iacov cel mic (ὁ μικρός, Marc. 15, 40) fiul lui Alfeu, apostolul, şi altul Iacov fratele Domnului fiul lui Iosif tâmplarul (Mat. 13, 55). Acest Iacov a fost primul episcop al Ierusalimului, mort după tradiţiune, pe la anul 63.

Liturgia sfântului *Iacov*, liturgia *romană*, apoi cea din *Constituţiunile apostolice*, şi a lui *Marcu*, sunt 4 liturgii numite şi *apostolice*. Ele se cheamă astfel, pentru că Iacov a fost apostol; liturgia romană se atribue de latini apostolului Petru; cea din Constituţiunile apostolice se zice a fi făcută de toţi apostolii; iar Marcu a fost şi el discipulul apostolului Pavel.

Autenticitatea acestei Liturgii, este combătută de unii și susținută de alții. Cu siguranță însă se știe, că acest monument liturgic, așă cum să află în edițiunile tipărite după manuscrisele cele vechi, nu are de autor pe Iacov episcopul Ierusalimului, mai ales că cuprinde părți compuse în timpurile posterioare d. e. cântarea *Unule născut*, *simbolul credinței*, *Cuvine-se cu adevărat*, etc. 1). Cu toate acestea nu putem tăgădui origina acestei liturgii 2). Iacov a fixat pe temeiuri apostolice sâmburele acestei opere în Biserica din Ierusalim, și mai în urmă succesorii săi, l'au înflorit așă cum 'l găsim în manuscrise 3).

Despre autenticitatea Liturgiei în cestiune, mărturisesc, Proclu patriarhul Constantinopolului († 447 4), *părinții sinodului trulan* prin canonul 32 al acestui sinod 5), Isaac patri-

---

1) Trisagiul (Sfinte Dumnezeule), se introduse în liturgii, în zilele lui Teodosie II (408—450); Heruvicul sub Iustin II (565—578); rostirea simbolului credinței, se făcea în secolul V-lea la fiecare liturgie numai în Antiohia; iar în Constantinopole în singura Joia cea Mare ca mărturisire de credință a acelor cari voiau să se boteze; apoi în Constantinopole la fiecare liturgie se introduse în zilele patriarhului Timoteiu (511—517), trecând această dispozițiune liturgică și la celelalte Biserici.

2) P. Rompotes, Λειτουργική, Ἀθήναις 1869 sel. 4: Τῇ λειτουργίᾳ ταύτῃ (Διαταγῶν ἐν βιβλ. 8), συμφωνεῖ ἡ ἀρχαιοτάτη (Λειτουργία) Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοθέου, ἡ πηγὴ πασῶν τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ λειτουργιῶν παρά τε Ὀρθοδόξοις καὶ Αἱρετικοῖς.

3) Prosper Guéranger, Institutions Liturgiques, ed. II, Tom. I, p. 215: La liturgie apostolique attribuée à saint Jacques, est la principale et la plus authentique, au moins dans la généralité de sa teneur. Elle fut longtemps suivie dans l'Église de Jérusalem, à l'exclusion de toute autre, *et l'on voit assez clairement que c'est cette Liturgie que saint Cyrille explique dans ses Catéchèses.* Il paraît démontré que l'Église de Jérusalem la gardait encore au IXe siècle, puisque Charles le Chauve, dans une lettre au clergé de Ravenne, atteste avoir fait célébrer en sa présence les saints mystères, *suivant la Liturgie de Jérusalem, composée par l'apôtre saint Jacques.*

Depuis lors, l'autorité du patriarche de Constantinople a interdit, même à Jérusalem, l'usage de cette Liturgie, *hors le 23 d'Octobre, jour où cette Église célèbre la fête de saint Jacques.* Tous les autres jours de l'année, on doit employer les Liturgies usitée à Constantinople, et dont nous allons parler bientôt.

4) Πρόκλου, „Περὶ παραδόσεως τῆς θείας λειτουργίας": Πολλοὶ... ἀποστόλους... Θεῖοι ποιμένες... τὴν τῆς μυστικῆς λειτουργίας ἔκθεσιν ἐγγράφως καταλιπόντες τῇ ἐκκλησίᾳ παραδεδώκασιν ἐξ ὧν δὲ... ὁ θεῖος Ἰάκωβος... = „*Mulți apostoli... și sfinți părinți... au așezat scriind liturgii mistice, predându-le urmașilor Bisericei, dintre aceștia este și sf. Iacov*". In A. Gall. Bibl. veter. Patr. Tom. IX, Ven. 1773, p. 680. P. Migne, Patrol. s. gr. Tom. 65, p. 849 seqq.

5) Concil. Trull. c. XXXII: Καὶ γὰρ Ἰάκωβος ὁ κατὰ σάρκα Χριστοῦ τοῦ θεοῦ ἡμῶν ἀδελφὸς, ὃς τῆς Ἱεροσολυμιτῶν ἐκκλησίας πρώτως τὸν θρόνου ἐπιστώθη, καὶ Βασίλειος, ὁ τῆς Καισαρέων ἀρχιεπίσκοπος, οὗ τὸ κλέος κατὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην διέδραμεν, ἐγγράφως τὴν μυστικὴν ἡμῖν ἱερουργίαν παραδεδωκότες, οὕτω τελειοῦν ἔν τῇ θείᾳ λειτουργίᾳ ἐξ ὕδατος τε καὶ οἴνου τὸ ἱερὸν ποτήριον ἐκδεδώκασι = „*Căci și Iacov, cel după corp frate al lui Hristos... și Vasilie arhiepiscopul Cesareei... au scris liturgii mistice predându-le nouă...*" Jos. Bingham. Origines sive antiquitates eclesiasticæ versio latina, Henricii Grischovii, Hallæ 1727, Tom. V. c. V. §. VII. Asem. Hermann Adalbert Daniel, Codex Liturgicus ecclesiæ universæ, Lipsiæ, 1847, T. IV, p. 80.

arhul Armenilor[1]), Alexie Aristen, Teodor Balsamon în tâlcuirea canonului 32 trulan, Marcu arhiepiscopul Efesului, Nicolae din Metone, ş. a. Toţi aceştia mărturisesc, că ea este urzirea sfântului Iacov.

De şi însă Proclu şi părinţii sinodului VI-lea zic că Iacov a lăsat urmaşilor săi în scris, liturgia ce poartă numele său, totuşi cu greu se poate admite aceasta, mai ales că într'o asemenea întâmplare am găsi acest monument liturgic în canonul cărţilor sfinte[2]). Iacov a lăsat cu toate acestea, prin graiu bisericei din Ierusalim rînduiala liturgiei, şi păstrându-se câtva timp astfel, s'a fixat treptat de urmaşii săi mai târziu în scris (sec. II, III şi jum. I-a a sec. IV), şi au înflorit-o în acelaşi timp, pe rîndueala întocmită de apostol[3]).

b) De o mare însemnătate şi adâncă vechime aproape ca liturgia sf. Iacov, este *«Liturgia orientală din cartea VIII-a a Constituţiunilor apostolice»*, atribuită de însăşi aceste Constituţiuni şi de Proclu, lui *Clement Romanul* († 100[4]). Autenticitatea a fost însă mult combătută de critici. Dar ceea ce s'a zis de liturgia sf. Iacov, aceea se poate zice şi de cea clementină, că adică ea a fost urzită de Clement în timpurile vechi; iar prin înflorirea literaturei bisericeşti şi pietatea creştină, s'a desvoltat în secolul III-lea şi începutul secolului al IV-lea, aşà cum o găsim în Constituţiuni[5]). Liturgia aceasta, în vechime erà servită în părţile Europei, apoi mai pe urmă a fost înlocuită cu liturgiile constantinopolitane[6]).

---

1) Ὅτι γὰρ ποτήριον ὁ Χριστὸς τοῖς ἀποστόλοις δέδωκεν, οἶνον καὶ ὕδωρ εἶχε, μάρτυς ὁ ἅγιος ἀπόστολος Ἰάκωβος, ὁ ἀδελφόθεος καὶ Μάρκος ὁ εὐαγγελιστὴς ἐν ταῖς λειτουργίαις ἑκάτεροι οὕτω λέγοντες. Isaac. Patr. Arm. (sec. X), în Daniel, Codex Liturg. Tom. IV, p. 80, Lipsiæ 1847.

2) Teodor Tarnavschi, Despre cele mai însemnate liturgii ale Bisericei orientale. Cernăuţi, 1893, pag. 53.

3) Liturgia sf. Iacov se săvârşea în Biserica din Ierusalim până în secolul VI-lea, după alţii al VIII-lea, când a fost înlocuită cu liturgiile constantinopolitane. Din acel timp, această liturgie se săvârşeşte în Biserica din Ierusalim, numai odată pe an, la 23 Octombrie, ziua sf. Iacov.

4) Prosper Guér. Inst. Litur., T. I, p. 68 şi Tom. III, p. 26.

5) Teodor Tarnavschi, op. cit., p. 30–47.

6) P. Rompotes, Λειτουργική, p. 4. Conf. A. Lerosey, Introduction à la Liturgie p. 16. O bună mărturie pentru curăţenia cultului vechiu al creştinilor, este şi epistola lui Pliniu II-lea cel tânăr († 114) proconsolul Bitiniei, trimisă împăratului Traian pe la anul 104. Pliniu vorbind aci despre cultul creştinilor, îl descrie ca pe o adunare a acestora într'o anumită zi (Duminica), în zorile zilei pentru a cântà imne lui Hristos ca lui Dumnezeu, legându-se prin jurământ între dânşii să nu facă rău cuiva, să nu săvârşească nici hoţii, nici bătăi, ş. a. (=Quod essent soliti *stato die ante lucem convenire carmenque Christo, quasi Deo dicere invicem;* seque sacramento non in scelus aliquod obstringere, sed ne furta, ne latronicia, ne adulteria committerent, ne fidem fallerent, ne depositum appellati negarent). Pliniu termină apoi scrisoarea sa întrebând pe autocrat, despre purtarea ce trebue să păstreze el faţă de nevinovaţii creştini. Epist. 97 (al. 96). Lib. X n. 7. C. Plinii Secundi Bithyniæ Proprætoris ad Trajanum relatio. Comp. Euseb. Hist. eccl. III, 33.

c) Un vechiu monument liturgic, este și «*Liturgia* răsăriteană atribuită *sf. Marcu*», care după mărturia scriitorilor, fù întemeietorul și primul episcop al Bisericei din Alexandria. Formularul acesta înflorit în cursul timpului, servì de normă pentru întreaga Biserică alexandreană până la răspândirea monofisitismului în părțile Egiptului. De aci înainte liturgia sf. Marcu *de și nu e întărită de vr'un sinod*, totuși se întrebuință de ortodocșii egipteni numiți «Melchiți», până în secolul XII, când fù pentru totdeauna înlocuită cu liturgiile constantinopolitane; iar monofisiții din Egipt, adică Copții, își întocmiră încă din vechime liturgiile lor proprii, înflorindu-le apoi pe bazele acestui vechiu formular [1]).

De și liturgia de care ne ocupăm poartă în Codici titlul: «Ἡ θεία λειτουργία τοῦ ἁγίου Ἀποστόλου, καὶ εὐαγγελίστου Μάρκου, μαθητοῦ τοῦ ἁγίου Πέτρου», totuși se poate proba cu cea mai mare înlesnire, că acest evangelist nu a fost autorul ei. Bogăția conținutului, ritualul ce vădește un timp posterior, apoi multe rugăciuni și imne, etc., toate acestea dovedesc, că liturgia fù urzită în timpuri vechi, dar priimi multe îmbunătățiri și se fixă înscris probabil prin secolul III, ori pe la începutul secolului IV [2]).

După ce liturgia aceasta se scoase din întrebuințare, rămăsese în uitare, până prin finitul secolului XVI, când cardinalul *Sirletus* o dădù la iveală în anul 1583 în Paris, prin canonicul *Ioan a s. Andrea*, de pe un Codice aflat de cardinal într'o monastire basiliană din Calabria [3]).

Iar scriitorii cari au compus lucrări cu privire la cult în cele dintâiu trei secole ale creștinismului sunt următorii:

1. *Meliton*, episcop de Sardes, care a viețuit pe la anul 170, a scris un *Tratat asupra serbărei paștelor*, cu ritualul trebuincios. Pe acest tratat însă, nu-l cunoaștem de cât dintr'un fragment al unei cărți asupra paștelor, scris de Clement din Alexandria, de asemenea perdut, dar păstrat prin Eusebiu [4]). Să crede că Meliton a scris lucrarea sa pe timpul când *Servilius Paulus*, erà proconsul în Asia, și pe când *Sagalis* episcopul Laodiceei a suferit martirismul. Tot pe acel timp, se ridicase în orașul acesta o mare controversă asupra sărbătorei paștelor, ceea ce a și determinat pe Meliton să scrie tratatul său. El a mai scris și *o carte asupra serbărei Duminecei*, de asemenea perdută.

2. *Irineu* († 202) discipulul lui Policarp, apoi episcop al Lugdunului din Galia, ne este cunoscut pe tărâmul liturgic, prin *epistolele* sale scrise pe timpul controversei paștelor, ivită între apuseni și răsăriteni. Eusebiu ne-a păstrat un fragment dintr'una din aceste epistole în Istoria sa (lib. V, cap. XXIII seqq). Tot

1) Teodor Tarnavschi, op. cit., p. 201–202.
2) Rompotes, op. cit, p. 5.
3) A. Lerosey, Hist. et Simbol. de la Lit., p. 4. Daniel, „Codex Liturgicus“, Tom. IV, p. 134 sqq.
4) Euseb. Historia ecclesiastica lib. IV, cap. XXVI.

acest părinte al Istoriei Bisericeşti, ne încunoştiinţează că *Teofil al Cesareei Palestinei* şi *Policrat al Efesului*, au scris şi ei epistole tot *despre paşti;* cel d'întâiu în spiritul ortodoxiei; iar cel de al douilea în sensul Quartodecimanilor [1]).

3. *Clement al Alexandriei* († 215), ocupă un loc însemnat între scriitorii celor d'întâiu trei secole ale creştinismului. El a compus *o scriere asupra serbărei paştelor*, şi o carte *Despre ajunare*. Amândouă însă aceste lucrări, nu ni sunt cunoscute de cât prin Eusebiu (Hist. eccl., lib. IV, 13). Două *imne* păstrate până astăzi, prin cari Clement cântă Dumnezeirea lui Hristos şi a sfintei Treimi, se află în cartea sa Παιδαγωγός [2]).

4. *Ipolit* († 235) episcop al portului roman de la gurele Tibrului (după alţii al portului roman din Arabia [3]), a compus un *Ciclu* pentru calcularea serbătorei paştelor, care este încă un monument pentru studiul nostru. Ciclul s'a găsit greceşte şi latineşte pe o statuă de marmoră, desgropată aproape de Roma pe la anul 1551 [4]). Lui Ipolit i se atribue şi un tratat liturgic *«Apostolica traditio de officiis ecclesiasticis»* [5]). Acest tratat însă, nu este de cât cartea VIII-a a Constituţiunilor apostolice (în embrion) adusă de Ipolit din orient la Roma [6]).

5. *Tertulian* preot în Cartagena († 240), ne dă şi el un bogat material pentru studiul obiceiurilor liturgice din timpul său, în scrierele lui *«De jejuniis»*, *«De virginibus velandis»*, *«De cultu feminarum»*, şi *«Ad uxorem»* [7]).

6. Din numeroasele scrieri ale lui *Ciprian* episcopul Cartagenei († 258), ne atrage luarea aminte, mai ales epistola îndreptată către Cecilius, *asupra sacrificiului creştin*, în care stau scrise moravurile religioase ale creştinilor africani. Tot de aceeaşi valoare este şi cartea sa *despre rugăciunea domnească* (de oratione dominica), din care se vede intenţiunea rău voitorilor Bisericei, de a introduce în textele liturgice, cuvinte periculoase pentru adevărata învăţătură.

7. *Dionisie al Alexandriei* († 264), pe la mijlocul secolului al III-lea scrise mai multe *epistole pashale*, şi o epistolă canonică adresată episcopului *Basilid* (πρὸς Βασιλείδην), asupra aceluiaşi subiect al serbătorei paştelor [8]). El a mai scris o epistolă

1) Euseb. Hist. eccles. lib. V., Cap. XXIII et seqq. În acest Capitol stă şi epistola lui Policrat trimisă lui Victor episcopul Romei.

2) Migne, Patrologia s. gr. Tom. 8. Conf. Prosper Guéranger, Institutions liturg. ed. II.. Tom. I., p. 69.

3) Joseph. Binghami, Origines sive antiquitates ecclesiasticæ, Tom. V, cap. V, § VI.

4) Prosper Guéranger, Instit. L. T. I, ed. II, p. 72.

5) Joseph. Binghami, Orig. sive antiq. eccles. Tom. V., c. V, § VI.

6) Qui liber, ex generali eruditissimorum criticorum Bernardi, Galei, aliorumque sententia, non alius est, quam octo libri sic dictarum Constitutionum apostolicarum. J. Bingh. ibidem.

7) Prosper Guéranger, Instit. L. T. I, ed. II, p. 71.

8) P. Migne. Pratologia s. gr. op. c. Tom. 10.

asupra Sâmbetei și în fine un tratat «*Despre atribuțiunile diaconilor*» [1].

8. Lui *Grigorie Taumaturgul*, episcop al Neocesareei († 270), i se atribue o *Liturgie*, pe care Biserica din Neocesarea cu surorile ei din Capadocia ar fi păstrat-o cu venerațiune timp de un secol. Despre această liturgie, pare a aminti Vasilie cel Mare în tratatul său despre sfântul Spirit [2].

9. *Anatolie al Laodiceei* și *Petru al Alexandriei*, au scris și unul și altul, pe la începutul secolului al IV-lea asupra subiectului despre paști [3].

Din câte am văzut în expunerea lucrărilor din cele trei secole cu privire la studiul liturgic, se dovedește că în acest timp s'au întocmit cele mai vechi liturgii orientale. Apoi am dobândit convingerea că de cestiunea paștelor, s'au ocupat aproape toți scriitorii mai însemnați din acele timpuri. Cultul a fost prin urmare centrul, împrejurul căruia s'a învârtit cuprinsul scrierilor celor mai mulți bărbați [4].

§ 11.

Ereziile liturgice ale gnosticilor, în primele trei secole.

Liturgia fiind privită ca una din principalele puteri ale învățăturilor mesianice și ca un mijloc viu de armonizare și întărire a credincioșilor, ereticii căutau totdeauna a contrarià ortodoxia, și a întoarce în folosul lor mijloacele, pe cari aceasta le întrebuință spre a 'și susține credința în deplină curățenie. Dar pentru a 'și ajunge scopul vicleșugului lor, ereticii se atingeau de comoara liturgică, pe care căutau a o lovì direct și indirect.

1. Tertulian ne mărturisește, că în secolul II gnosticul *Valentin* († 160 în Cipru) care aspirà la episcopatul roman, compuse psalmi în gustul său profan, spre a fi întrebuințați cu scopul de a atacà ortodoxia [5].

---

1) Prosper Guéranger, Instit. L. T. I, ed. II, p. 72.

2) Basil. De spirito sancto, cap. XXIX: Οὐ πρᾶξίν τινα, οὐ λόγον, οὐ τύπον τινὰ μυστικόν, παρὰ ὅν ἐκείνοις κατέλιπε, τῇ ἐκκλησίᾳ προσέθηκαν. Iar Bingham., Orig. eccles. T. V, lib. XIII, cap. V, ed. 1727, Halæ pag. 148, astfel atestă autenția acestei liturgii: Gregorius episcopus Neocæsariensis... cognominatus Thaumaturgus. Hic uti ecclesiæ suæ fundator erat, *ita illis liturgiam*, sive formam ac ordinem divini cultus, reliquit, cui illi adeo tenaciter adhæserunt, ut, *quemadmodum de illis testatur Basilius.*

3) Euseb. Hist. eccles. lib. VII. Cap. XXXII. Conf. P. Migne, Patrologia s. gr., op. c., Tom. 10.

4) Și din dispozițiunile sinodului din Elvira (306), vedem că Liturgia ține locul cel dintâi în orînduirile bisericești.

5) Tertull., De carne Christi. lib. IV, Cap. XVII.

2. Epifanie al Salaminei († 403), ne arată de asemenea, că un gnostic *Hierax* din secolul II, a imitat pe Valentin, compunând adică rugăciuni înşelătoare, cu intenţiunea de a periclită învăţătura părinţilor apostolici [1].

3. In secolul III găsim pe gnosticul sirian *Bardesane* († 222), cum şi pe fiul său *Armoniu*, compunând imne eretice şi cântându-le cu multă îngrijire ca să atragă lumea la învăţăturile lor. Mai târziu Efrem Sirul s'a silit mult ca să înlăture aceste

Un **Şeic beduin** din zilele noastre, locuitor în oraşul Palmira din Siria (Asia). Este îmbrăcat cu manta lungă şi poartă o funie de păr încolăcită pe cap. El dă porunci religioase în credinţa sa eretică.

cântece cari prinseseră rădăcini şi printre unii dintre ortodocşi [2].

4. *Paul de Samosata*, un bărbat învăţat, talentat, dar luxos, lumet şi iubitor de argint, salariat al reginei Zenobia din Palmira Siriei cu 200 sestertii, de unde şi titlul lui Paul de «ducenarius», fiind din firea lui trufaş şi învăţător de doctrine anti-

1) Epiphanius, Adversus Hæreses, lib. II. Hæres, LXXVII.
2) Sozom. Hist. eccl. lib. III c. 16.

trinitare, fu depus printr'un sinod ținut în Antiohia pe la anul 269 [1]). In mândria sa dispuse a se compune imne prin cari se lăudă el însuși, și a se înlătură acelea prin cari se cântă Dumnezeirea lui Hristos [2]).

5. Socrat istoricul ne povestește că *Arie* a compus o mulțime de imne dogmatice în vederile sale eretice, și le-au răspândit prin Constantinopole ca să se cânte. Așă au făcut și Nestorienii [3]).

6. Tot în același chip procedară mai târziu și Donatiștii, cari după direcțiunea căpeteniei lor *Donat* († 361), turburară Biserica africană de la începutul secolului al IV-lea și până la al V-lea și compuseră după cum ne încunoștiințează fericitul Augustin, imne sub forme de psalmi, cu scopul de a răspândi ereziele lor în mijlocul mulțimei adunată pentru rugăciune [4]).

7. Sozomen (Hist. eccles. lib. VIII, c. VIII), ne spune că în timpul lui Ioan Hrisostom, Arienii sub conducerea eunucului *Brisor*, compuneau imne în credința lor și apoi le cântau cu meșteșugire; dar Arienii căutau ca aceste cântece să le furișeze și în Biserica ortodoxă. Hrisostom însă a luat măsuri ca să se împedice răul.

In fine, în cele d'întâiu trei secole ale creștinismului, vedem ivindu-se necontenit împreună cu sistemele de teorii eretice, și cântări în genul lor liturgic; dar ocrotitorii ortodoxiei, au luat totdeauna măsuri de apărare în contra acestor curse rău făcătoare [5]).

---

1) Euseb., Hist. eccles., lib. VII, cap. XXX: „Pavel de Samosata, sărac fiind, a strâns bogății mari prin crime... numindu-se pe sine „Ducenar"... lovește cu mâna coapsa sa și lovește cu piciorul. El a înlăturat Psalmii cântați întru mărirea Domnului și a făcut alții să se cânte de femei spre lauda sa în ziua de Paști". Iar Palmira Zenobiei eră o frumoasă cetate bogată în palmieri și așezată în deșertul Arabiei. In limba arabă Palmira se zicea „Tadmor".

2) Non multo post, querimoniam a concilio Antiocheno, ann. CCLXX, de *Paulo samosatensi*, hujus loci episcopo hæretico, factam legimus, quod psalmos in honorem Domini nostri Jesu Christi cani solitos, quasi novellos et a recentioribus hominibus compositos, abolevisset. J. Bingham, Origin. sive antiquit. eccles., Tom. V, § VI.

3) Conf. P. Rompotes, Λειτουργική, ἐν Ἀθήναις, 1867, s. 171.

4) Augustini Epist. XXXIV: Donatistæ nos reprehendunt quod sobrie psallimus in Ecclesia divina cantica Prophetarum; cum ipsi ebrietates suas ad canticum psalmorum humano ingenio compositorum, quasi ad tubas exhortationis inflammant.

5) Prosper Guéranger, Institut. Liturg., Tom. I, ed. II, p. 74–75.

B) SECOLUL IV—IX.

§ 12.

Întocmirea, autenticitatea liturgiilor Bisericei ortodoxe de răsărit, şi epoca de înflorire a literaturei de acest fel.

Intervalul de timp, din secolul IV şi până la al IX-lea, întocmeşte *epoca de înflorire a Bisericei*, pentru că este atât de productiv în compunerea *originală* a scrierilor, a formularielor, adică a cărţilor liturgice şi a bogatei imnologii bisericeşti, în cât acum s'a pus pentru totdeauna într'un sistem de ordine, tot serviciul liturgic. In acest interval, s'au compus cele trei liturgii *autoritare* ale Bisericei ortodoxe de răsărit, adică a ss. Vasilie, Ioan Hrisostom şi Grigorie Dialogul, şi tot acum s'au formulat liturgiile apusene. Originalitatea cu care sunt învestite scrierile din acest timp, măresc fără asemănare valoarea acestor lucrări, cari vor servi de normă pentru totdeauna în creştinism.

Vom vedeà acum aşà dar, înflorirea liturgică din răsărit, prin iscusinţa scriitorilor, însufleţiţi de focul sacru al creştinismului.

1. Scrierea atribuită lui *Dionisie Areopagitul* şi intitulată «*Despre Ierarhia bisericească*» (περὶ τῆς οὐρανίας ἱεραρχίας), s'ar puteà consideră ca cea mai veche Liturgică [1]). Aci autorul tratează despre cele mai însemnate cestiuni liturgice s. e. despre botez cu ritualul lui, despre ungerea cu sfântul mir, despre sacrificii, sfinţirea mirului, despre episcopi, preoţi şi diaconi; apoi despre subdiaconi şi lectori, bine cuvântarea monahilor, şi în fine, despre serviciul îngropărei morţilor [2]). De şi scrierea aceasta se atribue lui Dionisie Areopagitul, ea însă nu poate să fie, după socotinţa criticilor, mai timpurie de cât secolul al IV-lea.

2. *Eusebie Episcopul Cesareei Palestinei* († 340), pe lângă Istoria sa bisericească al cărei material este presărat, cu bogate priviri asupra cultului, a mai scris şi două lucrări mici *despre*

---

1) Tradiţiunea numeşte ca prim episcop al Atenei, pe Dionisie Areopagitul, care erà mai înainte păgân, apoi s'ar fi botezat, îndată după predica apostolului Pavel „Despre Dumnezeul necunoscut" (Fapt. Apost. 17, 23) şi a dobândit această demnitate ierarhică. Acestui Dionisie, i se atribue patru cărţi intitulate: *Despre Ierarhia cerească, despre Ierarhia bisericească, despre numirile dumnezeeşti*, şi în fine *despre Teologia mistică*. Criticii însă susţin cu tot dreptul, că aceste cărţi, nu sunt mai timpurie de cât secolul IV. Conf. P. Migne, Patrologia s. gr., op. c., Tom. III.

2) Migne, Patr. græc., T. III.

Biserica din Ierusalim, și o carte *despre serbarea Paștelor*, de mare folos pentru studiul nostru. Atât însă cele două lucrări menționate, cum și cartea despre Paști, s'au perdut [1]).

3. Lui *Eustație* episcopul Antiohiei, vrednicul luptător în contra lui Arie și unul dintre membrii însemnați ai sinodului I-iu ecumenic, i se atribue o *Liturgie ortodoxă siriacă*. Liturgia aceasta există și astăzi, dar s'a interpolat și a trecut în ritualul liturgic al Maroniților [2]).

4. *Atanasie cel Mare* episcopul Alexandriei († 373), s'a ilustrat prin compunerea *rugăciunilor*, cari se introduseră apoi în formulariile liturgice [3]).

5. Dar cel mai însemnat liturgist al Bisericei ortodoxe de răsărit, este sfântul *Vasilie cel Mare*, arhiepiscopul Cesareei Capadociei († 379), care a compus *Liturgia* ce poartă numele său, pe baza liturgiilor mai vechi, dar mai ales prescurtând liturgia sfântului Iacov [4]). Aceasta ajunsese în secolul IV la o înflorire potrivită acelui timp, în care creștinismul luase o puternică îndrumare de desvoltare, grație libertății ce dobândise [5]).

Titlul liturgiei sfântului Vasilie, după cei mai mulți codici este acesta: «Ἡ Θεία λειτουργία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου τοῦ μεγάλου» (Divina missa sancti Patris nostri Basilii magni) = *Dumnezeeasca Liturgie a celui întru sfinți Părintelui nostru Vasilie cel Mare* [6]).

Despre autenticitatea acestei Liturgii vorbesc Grigorie de Nazianz [7]), biografia sfântului Vasilie atribuită lui Amfilohie epis-

1) Conf. P. Migne, Patrologia s. gr., op. c., Tom. XIX. Prosper Guéranger, Inst. Liturg., Tom. I, ed. II, p. 105.

2) Idem, idem. Conf. P. Migne, Patrologia s. gr., op. c., Tom. XIX.

3) Ibidem.

4) Liturgia sfântului Iacov eră lungă și prin faptul că toate rugăciunile dintr'însa se citeau rar și cu voce tare. Imnologia creștină nu eră înflorită și prin urmare nu eră presărată printre rugăciunile liturgice, așà cum s'a făcut mai târziu.

5) Cele trei liturgii ale Bisericei creștine ortodoxe de răsărit și anume: a sfinților Vasilie, Ioan Hrisostom și Grigorie cel Mare, se zic și *„constantinopolitane"*, pentru că ele s'au răspândit în întreaga Biserică ortodoxă, prin autoritatea patriarhatului din Constantinopole și după manuscriptele oficiale ale acestui patriarhat. Mai erau și alte manuscripte cu aceste trei liturgii, dar ele conțineau în text oare cari schimbări mici.

6) Jac. Goar., Eucholog. græc., ed. Ven., 1730, p. 135. Această sfântă liturgie a Marelui Vasilie se oficiază de 10 ori pe an: în Duminicele marelui post (afară de Duminica Floriilor), în joea cea mare, în sâmbăta cea mare, în ajunul naşterei lui Hristos, în ajunul botezului lui Hristos și în ziua sfântului Vasilie. (Dumnezeeștile liturgii ale sfinților Ioan, Vasilie și Grigorie, ediția din 1887, București, pag. 110).

7) Im vierdten Seculo aber lebeten zweene Väter, welche die Ordnung bey Austheilung des Nachtmahls etwas anders einrichteten, und mit vielen Gebethern und Ceremonien vermehreten. Der eine war Basilius, vom welchem Gregorius Nazianzenus (Orat 20) schreibet, daß er seiner Kirchen die Ordnung der Gebether und die zierlichen Ceremonien beym Altar vorgeschrieben. Mich. Heinecii, Abbildung der alten und neuen Griechischen Kirche, ed. Leipzig, 1711, III Th., Cap. V, p. 292–293.

Iar Prosp. Guéranger în Inst. Lit., ed. II, Tom. III, p. 25, scrie astfel: En

copul Iconiei [1]), Proclu patriarhul Constantinopolului [2]). Diaconul Petru din secolul VI în opera sa *De icarnatione et gratia Domini nostri J. Christi* [3]), Leontie [4]), *sinodul al VI ecumenic prin canonul 32* [5]), sinodul al VII-lea ecumenic [6]), şi alte mărturii posterioare, cari în unanimitate ne adeveresc că Vasilie este autorul acestei liturgii [7]).

De şi unele rugăciuni ale proscomidiei, cântarea *Unule născut, trisagiul* cu rugăciunea ce-i urmează, *Heruvicul* cu rugăciunea următoare, *simbolul credinţei, De tine se bucură* şi rugăciunile de încheere, s'au introdus mai târziu; apoi de şi codicii cari conţin această liturgie, au deosebiri ne esenţiale între ele, totuşi aceste mici introduceri şi deosebiri neînsemnate de texte, nu întunecă câtuşi de puţin autenticitatea liturgiei [8]).

379, mourut saint Basile de Césarée. Entre autres travaux pour le service de l'Église, il rédigea, avant son épiscopat, *une Liturgie*, qui différait peut-être de celle que l'Église grecque conserve sous son nom, mais qui n'en a pas moins été reconnue pour son ouvrage, dans le siècle suivant. Sur ce fait, nous avons d'abord le témoignage de saint *Grégoire de Nazianz*, contemporain et ami du saint docteur.

1) Jac. Goar, Euchol. græc., ed. Ven., 1730, p. 157.

2) Ὁ δὲ μέγας Βασίλειος μετὰ ταῦτα τὸ ῥάθυμον καὶ κατωφερὲς τῶν ἀνθρώπων θεωρῶν, καὶ διὰ τοῦτο τὸ τῆς λειτουργίας μῆκος ὀκνούντων, ταύτην οὐ περιττὴν καὶ μακρὰν εἶναι νομίζων, ἀλλὰ τὸ τῶν συμευχομένων τε καὶ ἀκροωμένων ῥάθυμον διὰ τὸ πολὺ τοῦ χρόνου παρανάλωμα ἐκκόπτων. = *„După acestea, Marele Vasilie, văzând moliciunea şi inclinarea oamenilor spre desfătări, în urma cărora se săturau de lungimea liturgiei, a scurtat-o, nu pentru că a crezut-o prea mare ori prea lungă, ci spre a înlătura lenevirea împreună rugătorilor şi a ascultătorilor, din cauza timpului îndelungat“*. Πρόκλου, Περὶ παραδόσεως τῆς θείας λειτουργίας, în *Orig. sive Antiquit. eccles.* de Jos. Bingham, ed. 1727, T. V, l. XIII, c. V, p. 173. Apoi în Codicele lui Daniel, Tom. IV, p. 279, n. 1.

3) Exempli gratia in oratione, quam ex Basilii liturgia citat *Petrus Diaconus*, qui circa ann. 520 vixit, cujus ætate illa in toto fere oriente in usu fuit. Jos. Bingh., Origines s. Antiq. eccles., Tom. V, c. V, § VII. Conf. P. Migne, Patrologia s. gr., Tom. XXXI.

4) În secolul VI, Leontie într'un tratat în contra Nestorienilor se exprimă astfel: Nestorius aliam missam effutiit, præter illam quæ a Patribus tradita est ecclesiis, neque reveritus est illam apostolorum, *neque illam magni Basilii*, eodem spiritu conscriptam. (Leontius adv. Nestorium, lib. III, Bibl. max. Patrum, Tom. IX).

5) Concil. Trullan, c. XXXII: Καὶ γὰρ Ἰάκωβος... καὶ Βασίλειος... ἐγγράφως τὴν μυστικὴν ἡμῖν ἱερουργίαν... Jos. Bingham, Orig. sive antiquit. eccles., Tom. V, c. V, § VII. Asem. Daniel, Codex. Liturg., T. IV, p. 80. Conf. p. 31, nota 5, Tom. I, Tez. Lit.

6) Harduin, Tom. IV.

7) Dr. Teodor Tarnavschi, Despre cele mai însemnate liturgii ale Bisericei orientale, Cernăuţi, 1893, p. 89–92.

Iar Iacob Goar în Euchol. græc., pag. 157, scrie astfel: „Divinum hunc sacrificii celebrandi ritum edidisse, ter magnum *in sanctis Basilium*, unanimi suorum consensu, *Procli et Trullanæ synodi can. 32*, sensum tradit orientalis Ecclesia. Cur vero ad sacrum hunc sacrificii offerendi ordinem componendum applicuerit animum non ita manifesta ratio constat; cum in opusculo de missæ divinæ traditione, Proclus unam, *aliam Amphilochius in ipsius Basilii vita*, protulerit.

8) Τὴν τοῦ Ἰακώβου λειτουργίαν συνέταμον ὁ Μ. Βασίλειος καὶ ὁ Χρυ-

6. *Catehesele lui Ciril Ierusalimiteanul* († 386), sunt de mare preț pentru studiul liturgic; dar mai ales *a IV și a V-a catehesă mistagogică* (Κατηχήσεις μυσταγογικαί), sunt și de mai mare însemnătate, fiind că prin ele esplică autorul destul de luminos, exegetic și mistic părțile esențiale ale Liturgiei [1]). Ciril vorbește aci despre spălările rituale, despre transubstanțiare, umilința credincioșilor în casa Domnului, rugăciunea domnească și în fine despre tot ce se atinge de Liturgie [2]). Lui Ciril, i se atribue, cu îndoială, și o *Liturgie* prelucrată după aceea a sf. Iacov, asupra căreea se crede că a făcut comentarii în catehesele a IV și V-a mistagogice [3]).

7. *Grigorie de Nazianz* († 390), trece, pe nedrept, de autorul unei *Liturgii coptice* aflată în colecțiunea lui Renaudot în limba latină. Tot această liturgie, se află la Renaudot și în limba greacă, așà cum se întrebuință în patriarhatul alexandrean. Grigorie de Nazianz mai trece de autor și al unor *rugăciuni liturgice* traduse din limba greacă și intercalate în formulariele Iacobiților și Copților [4]).

8. De aceeași însemnătate ca și Vasilie cel Mare pe tărâmul liturgic, este sfântul *Ioan Hrisostom,* arhiepiscopul Constantinopolului († 407), autorul *Liturgiei* ce poartă numele său, sub titlul «Ἡ Θεία λειτουργία τοῦ ἐν. ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου Χρυσοστόμου ἀρχιεπισκόπου Κονσταντινουπόλεως» (Divina missa sancti Patris nostri Ioannis Chrysostomi)=Dumnezeeasca Liturgie a celui întru sfinți Părintelui nostru Ioan Hrisostom [5]).

Această liturgie este mai mult o prescurtare a liturgiei sf. Vasilie cel Mare. Motivele cari au determinat pe Hrisostom de a prescurtà liturgia sf. Vasilie și a se acomodà prin aceasta timpului său, ni le arată Proclu patriarhul Constantinopolului, zicând adică, că Ioan Hrisostom, purtând grija de mântuirea oilor, cum se cuvine unui păstor, și luând în vedere ușurința firei omenești, s'a hotărît, a scoate din rădăcină toată meșteșugirea mincinoasă satanică. În scopul acesta, el a tăiat multe prelungiri liturgice și a rînduit a se face astfel, sfântul serviciu mai scurt [6]).

σόστομος ἐν ταῖς ὁμωνύμοις αὐτῶν λειτουργίαις ταῖς ἄχρι τοῦδε παρ'ἡμῖν 'εν χρήσει. Μόνον δὲ ὕμνοι τινὲς μεταγενέστεροι προσετέθησαν, μὴ παραβλάπτοντες μήτε τὴν τάξιν, μήτε τὰς εὐχάς. Τοιοῦτοι ὕμνοι εἶναι οἱ ἑξῆς· „ὁ Μονογενὴς υἱὸς"..., ὁ Τρισάγιος ὕμνος, ὁ χερουβικὸς; ἡ ἐννάτη ᾠδὴ καὶ εἴ τι ἕτερον. P. Rompotes, Λειτουργικὴ, 'Αθήναις, 1869, σελ. 4.

1) De la Ciril din Ierusalim, avem 23 de catehese. Cele 18 d'întâiu sunt ținute catehumenilor; iar cele cinci din urmă numite „mistagogice", sunt ținute neofiților (botezați de curând).

2) Migne, Tom. XXXIII, Patr. græc., p. 1066—1128. J. Marquardt, S. Cyrillus—Hierosol. Lips., 1882.

3) A. Lerosey, Hist. et Symbol. de la Liturgie, Paris, 1889, p. 3. Conf. Martigny. Diction., op. c., art. „Liturgie", p. 429.

4) Prosper Guéranger, Instit. Liturg., ed. II, Tom. I, p. 107.

5) Jacob Goar, Euchologium sive rit. græc., ed. Ven., 1730, p. 47 și 58.

6) Ὁ ἡμέτερος πατὴρ ὁ τὴν γλῶτταν χρυσοῦς Ἰωάννης τῆς τῶν προβάτων

De şi unii dintre liturgiştii apuseni, tăgăduesc autenticitatea acestei liturgii [1]), totuşi tradiţiunea orientală [2]), Proclu patriarhul Constantinopolului, scriitorii bisericeşti ca Teodor Balsamon patriarhul Antiohiei († d. 1203 [3]), Ieremia patriarhul Constantinopolului (1572—1594 [4]) ş. a., în unanimitate afirmă autenticitatea acestei liturgii.

Ca şi în liturgia sf. Vasilie, se introduseră mai târziu în liturgia lui Hrisostom, unele rugăciuni ale proscomidiei, cântarea *«Unule născut»*, *trisagiul* cu rugăciunea ce 'i urmează, *Heruvicul* cu rugăciunea următoare, *simbolul credinţei*, *Cuvine-se cu adevărat*, şi rugăciunile de la finit; cu toate acestea autenţia rămâne ne atacată [5]).

σωτηρίας, οἷα ποιμὴν προθύμως κηδόμενος, εἴς τε τὴν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ῥαθυμίαν ἐφορῶν, πρόῤῥοιζον πᾶσαν σατανικὴν πρόφασιν ἠβουλήθη ἀποσπάσασθαι, διὸ καὶ τὰ πολλὰ ἐπέτεμε, καὶ συντομώτερον τελεῖσθαι διετάξατο. = *„Părintele nostru Ioan cel cu gura de aur, îngrijit de mântuirea oilor, cum se cuvine unui păstor, văzând uşurinţa firei omeneşti, s'a hotărît a scoate din rădăcină toată meşteşugirea satanică. Pentru aceea a şi tăiat multe şi a rînduit a se face sfântul serviciu mai scurt"*. Προκλου, Περὶ παραδόσεως, τῆς θείας λειτουργίας, în Jacob Goar, Euchol. gr., ed. Ven., p. 95. Şi în codicele lui Daniel, Tom. IV, p. 279, n. 1.

1) Liturgistul frances, Prosper Guéranger, în Tomul I al Instituţiunilor Liturgice, pag. 110, se exprimă: Saint Jean Chrysostome *n'est pas l'auteur de la Liturgie grecque qui porte son nom.* Iar la pag. 217 acelaşi Tom, afirmă din nou această părere: Ce saint Docteur—Jean Chrysostome *n'est point l'auteur* de la Liturgie qui porte son nom; il paraît même qu'on l'a appelée, jusque dans le VIe siècle, *la Liturgie des Apôtres.* Asemenea şi A. Lerosey, împărtăşeşte părerea lui Guéranger, în cartea sa „Histoire. et Symbol. de la Liturg., pag. 5. Iar iesuitul R. P. Mach în scrierea sa „Le trésor du prêtre", Tom. I, Paris, 1874, pag. 232, apără autenticitatea atât a liturgiei sf. Vasilie, cât şi a aceleea a sf. Ioan Hrisostom.

2) Spectandarum præ reliquis, et præcipuarum hujus liturgiæ partium, *Orientalium traditio communis,* Occidentalium fides devota et utriusque Ecclesiæ scriptorum testimonia quamplura, Joannem Crysostomum Constantinopoleos novæ Romæ Episcopum, hujus Liturgiæ agnoscunt auctorem. Jac. Goar, Euch. gr., p. 95.

3) Teodor Balsamon citat prin Leunclavius: Quapropter omnes ecclesiæ Dei sequi debent morem novæ Romæ, nimirum Constantinopolis, et *sacra celebrare juxta traditionem* magnorum Doctorum, et luminarium pietatis *sancti Joannis Chrysostomi et sancti Basilii.* (Leunclavius Juris græc. Rom. lib. V, pag. 263).

4) Hieremias Patriarcha sub anno Domini 1576 responsi ad Germanos primi Cap. 13 velut certior tamen factus addit: Τοῦτο ἀσφαλῶς, ἐπιστάμεθα ὡς ἀνέκαθεν δύο τόμοι παρεδόθησαν, καὶ φαίνονται· οἷς τὴν λειτουργίαν ποιούμεθα, αὐτοῦ τε τοῦ ἁγίου Βασιλείου, καὶ τοῦ ἁγίου πατρὸς Ιωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, ἑνὸς πνεύματος ἁγίου καὶ ἀμφότεροι καὶ μιᾶς παραδόσεως. Jac. Goar, Euchol. græc., ed. Ven., p. 96.

5) Dr. Teodor Tarnavschi „Despre cele mai însemnate Lit. ale Bis. ort.", p. 92. P. Rompotes, Λειτουργική, Ἀθήναις, 1869, σελ. 4. Iar Mih. Heinecius, în cartea sa „Abbildung den alten und neuen griechischen Kirchen" III Th., Cap. V, p. 293, ed. 1711, după ce vorbeşte de autenţia liturgiei sf. Vasilie, continuă cu liturgia sf. Ioan Hrisostom în aceste cuvinte: Der andere war aber Chrysostomus, welcher ebenfalls zum Gebrauch der Kirche zu Constantinopel eine eigene Liturgie verfertigte. Beyde sind zwar (Basilius und Chrysostomus) noch übrig, und werden bis ietzt in der griechischen Kirche gebraucht, wie wir oben angemercket; allein

9. Lui *Ciril Alexandreanul* († 444), i se atribue, pe nedrept, o *Liturgie coptică* colectată în opera lui Renaudot și a lui Assemani. Germenele acestei liturgii, ar fi fost plantat de către sf. Marcu evangelistul și apoi înflorit de Ciril, a eșit liturgia ce poartă numele acestuia, *și s'a întrebuințat de Melchiți* [1]), *până în secolul XII,* când aceștia priimiră liturgiile constantinopolitane [2]). Astăzi această liturgie este cea mai însemnată din liturgiile Copților.

10. De la *Proclu* patriarhul de Constantinopole († 447), în tinerețe învățăcelul sfântului Ioan Hrisostom, avem o *scriere de mare valoare,* nu atât prin mărimea ei, cât prin conținutul în care ni se dovedește cu multă lumină autenticitatea liturgiilor ss. Iacov, Vasilie și Ioan Hrisostom. Titlul acestei scrieri este următorul: «Περὶ παραδόσεως τῆς θείας λειτουργίας» (De traditionibus missæ divinæ) = «*Despre tradițiunea Dumnezeeștei Liturgii*» [3]).

11. Sfântul *Grigorie cel Mare* episcopul Romei († 604), mai înainte de a ocupă scaunul roman, petrecând la Constantinopole în funcțiunea de *apocrisiar* (578—582), adică reprezentant al episcopului Romei, pe lângă curtea împărătească și patriarhală, a așezat în scris *Liturgia celor mai înainte sfințite,* care există până atunci în tradițiune gurală [4]). Titlul acestei liturgii după codicii vechi este acesta: «Ἡ Θεία λειτουργία τῶν προηγιασμένων» (Divina missa præsanctificatorum) = Dumnezeească Liturgie a celor mai înainte sfințite [5]), sau: «Ἡ Θεία λειτουργία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ Διαλόγου».

Sinodul trulan (an. 692) prin canonul 52, orîndui a se săvârși această liturgie în Bisericile ortodoxe, în toate zilele patru-zecimei, «*afară de sâmbăta și duminica și de ziua Bunei-Vestiri*» [6]).

De și unii scriitori tăgăduesc autenticitatea acestei liturgii,

---

wir können schwerlich daraus von den Ceremonien des vierdten seculi urtheilen, weil es der Augenschein giebet, daß beyde Liturgien nach und nach mit vielen Zusätzen verlängert worden.

1) *Melchiți* (מֶלֶךְ = rege) regești, de partida regelui. Așà se numiră Grecii ortodocși din Alexandria, rămași în această credință după eresia monofisită. Ei se numiră astfel spre a se distinge de Monofisiții din Egipt numiți „Copți".

2 P. Rompotes, Λειτουργικὴ σελ. 5. Prosper Guéranger, Inst. Lit., ed. II, T. I, p. 216. A. Lerosey, Hist. et Symbol. de la Lit., p. 4.

3) Migne, Patr. græc., T. LXV, p. 849 – 852. Asem. Daniel, Codex Liturg. T. IV, p. 80.

4) Cum că există liturgia celor mai nainte sfințite cel puțin în urzeala ei încă prin secolul IV, ne dovedește canonul 49 al sinodului din Laodicea care sună astfel: „*nu se cuvine în patru-zecime a proaduce pâine de cât numai sâmbăta și dumineca*".

5) Jacob Goar, Euchol. græc., ed. Ven., 1730, p. 162. Și latinii au o liturgie zisă „*liturgia præsanctificatorum*", ce se face în Vinerea cea mare.

6) Ἐν πάνταις ταῖς ἁγίας τεσσαρακοστῆς τῶν νηστειῶν ἡμέραις, παρεκτὸς σαββάτου καὶ κυριακῆς, καὶ τῆς ἁγίας τοῦ ἁγίου εὐαγγελισμοῦ ἡμέρας γίνεσθω, ἡ τῶν προηγιασμένων λειτούργια. Can. 52 al conc. trulan în Evhologiul lui Jacob Goar, p. 173.

şi întemeiaţi pe doui codici *Crypto-Ferrata* şi *Basiliu-Falasca*, cari dau de autor pe German I (715—730 † 740) patriarhul Constantinopolului [1]), o atribuesc acestuia; iară alţii cred că e opera lui Grigorie II episcopul Romei († 731 [2]), şi în fine o a treia serie de scriitori dau de autor pe Ioan Damascen [3]), totuşi canonul 52 al sinodului trulan, tradiţiunea veche bisericească păstrată de către Simeon Tesaloniceanul [4]), Mihail Cerulariu, Leon Allaţiu [5]), şi alţii, în unanimitate [6]), recunosc pe autorul acestei liturgii în persoana lui Grigorie I episcopul Romei, supranumit de orientali şi «*Dialogul*» [7]).

Iar obiecţiunile ce se opun autenticităţii, cad prin faptul că atât German, cât şi Grigorie II, şi tot astfel şi Ioan Damascenul, au trăit după sinodul trulan, care a orînduit a se oficià Liturgia în postul patru-zecimei, după formularul *celor mai înainte sfinţite,* care erà aşezat în scris. Afară de aceasta, noi nu cunoaştem că German, Grigorie II şi Ioan Damascen ar fi compus vr'o liturgie.

12. *Sofronie* patriarhul Ierusalimului († 638), mare contrar al Monoteleţilor, a scris pe la anul 630 un *fragment de comentarii liturgice* [8]), în care se ocupă cu explicarea simbolică a obiectelor sfinte şi a părţilor din care se compune casa Domnului [9]).

---

1) Ἡ θεία λειτουργία τῶν προηγιασμένων, addit. Cryptoferratensis Basilii Falascæ codex M. S. Ἐκτεθεῖσα παρὰ τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γερμανοῦ ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως. Barberinum numero 88 notatum legit: λειτουργία τῶν προηγιασμένων Γερμανοῦ πατριάρχου ψαλλομένη τῆς ἐννάτης ὥρα. Goar, Euchol. græc., p. 169.

2) Jacob Goar, Euchol. gr., p. 177--178.

3) Prosper Guéranger, Inst. Liturg., Tom. I, ed. II, p. 227.

4) Simeon Tesalon. Răspuns către Gabriel Pentapolitanul la întrebarea 55. Conf. şi biografia lui Grigorie cel Mare din 12 Martie.

5) Leo Allatius „De Missa præsanctificatorum“ în Bingham, Origin. s. Antiq. eccl., Tom. VI, p. 411 seqq.

6) Ἡ λειτουργία τῶν προηγιασμένων κατηρτίσθη μὲν ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ Διαλόγου (Γρηγορίου τοῦ Α'. Πάπα Ῥώμης καὶ οὐχὶ τοῦ Β', ὡς θέλει ὁ Κεδρηνός) καὶ ἑλληνιστὶ ἴσως ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ (διότι καὶ εἰς τοῦτον ἀποδίδοται ἡ εἰρημένη λειτουργία). P. Rompotes, Λειτουργική, Ἀθῆναις 1869 σελ. 4.

Dr. Teodor Tarnavschi, Despre cele mai însemnate Liturgii ale Bis. orientale, p. 160—162.

7) Se mai cheamă şi „Grigorie Dialogul“ (ὁ Διάλογος), pentru că el a scris între altele şi *Dialogi* în cari se istorisesc minuni din vieţile sfinţilor.

8) Sophronii Patriarchæ Hieros. (um 630), Comment. liturgici fragmentum, in Spicilegii Romani (Rom. 1840), Tom. IV, p. 31. Conf. Fabr. Bibl. Gr. ed. Harl. IX, p. 165.

9) Beispielsweise mögen aus dem Sophronius (Spicil. Rom. IV, p. 31) die inneren Baustücke und Mobilien mit ihrer symbolischen Deutung genannt werden, nämlich: κόγχη—bolta de sus a altarului—însemnează peştera din Betleem, sau mormântul lui Iisus Hristos; σύνθρονον—scaunul episcopului—însemnează tipul tronului Domnului; λοιπὰ σύνθρονα—scaunele drepţilor; ἅγια τράπεζα—groapa în care a fost pus Mântuitorul; κιβώριον—baldachin—corabia lui Noe; τὸ βῆμα κατὰ μίμησιν τοῦ ἐπουρανίου θυσιαστηρίου; κάγκελλα—tâmpla—închipueşte piatra mormântului; σωλέα—despărţirea drepţilor de păcătoşi; ἄμβων—piatra de pe mormânt răsturnată de înger; σημαντήρια—trompeta îngerilor la

13. *Maxim Mărturisitorul* (Μάξιμος ὁ ὁμολογητής), contrar al monoteletismului († 662), în opera lui «Μυσταγωγία» explică simbolic părțile liturgice, precum și împărțirea lăuntrică a Bisericei cu obiectele aflate într'însa. Așà, autorul vede în împărțirea Bisericei în ναός (naos) și ἱερατεῖον (altarul), două părți cu totul deosebite între ele. Pe când naosul înfățișează după Maxim globul pământesc, pe care locuesc ființe de tot felul, altarul este icoana cerului cu tot ce este mai plăcut Domnului. In naos se află poporul care după propria lui voe merge și vine; iar în altar se află numai persoanele sfințite, cari es de aci cu adâncă pietate, când încuviințează aceasta regula lor. Acolo este sgomotul mulțimei neliniștite; aici, tăcerea cuvenită în altarul Domnului, întreruptă numai de persoanele sfințite.

După Maxim, omul este compus din trei părți: din corp, suflet sau puterea de viață (ζωτικὴ δύναμις) și spirit, (νοῦς) sau partea înțelegătoare (λόγος, φρόνησις). Aceste trei părți corespund celor trei împărțiri ale Bisericei: altarul (θυσιαστήριον), corabia (ναός) și tinda (νάρθηξ); sau mai bine zis, corespund numai altarului de care sunt legate cele trei funcțiuni: ἠθικὴ φιλοσοφία, φυσικὴ θεωρία πνευματικῶς ἐξηγουμένη, μυστικὴ θεολογία [1]).

§ 10.

Liturgiile vechi occidentale, înlocuirea acestora cu liturgia romană și epoca de înflorire a acestei literaturi.

De la secolul IV înainte, s'au compus și în apus formularele liturgice, cari erau conturate încă din cele trei secole începătoare ale creștinismului, și s'au întocmit comentarii ritualiste de către scriitorii bisericești occidentali.

Din secolul IV-lea și până la al IX-lea, înfloriră multe liturgii apusene, dintre cari cele mai principale erau: liturgia *romană, ambrosiană, africană, galicană veche, gotică sau mozarabică, britanică și monastică.*

---

a II-a venire; εἰλιτόν—înfășurăturele de îngropare ale lui Hristos; κανδῆλαι, κηροί—focul etern sau strălucirea sfințeniei... etc. *Dr. W. Gass*, Die Mystik des Nicolaus Cabasilas, von Leben in Christo, Greifswald, 1849, p. 160—161. Conf. Fabr. Bibl. Gr. ed. Harl. IX, p. 165. P. Rompotes, Λειτουργική, Ἀθήναις, 1869, σελ. 7.

1) Maxim împrumutând această teorie din filosofia lui Platon, 'i a dat o direcțiune creștină și a pus-o în legătură cu părțile liturgice. *Dr. W. Gass* Die Mystik des Nicolaus Cabasilas, Greifswald 1849, p. 158—159. Conf. Maximi Mystag. Cap. I, p. 11, ed. Hoesch: Ἡ ἁγία τοῦ Θεοῦ ἐκκλησία τὰ αὐτὰ τῷ Θεῷ περὶ ἡμᾶς ὡς ἀρχετύπῳ εἰκὼν ἐνεργοῦσα δειχθήσεται. Conf. P. Migne, Patrologia s. gr., Tom. XC, op. c.

Aceste liturgii însă, cari nu se deosebeau la început de cât prea puțin de cele răsăritene [1], prin stăruințele cele mari din partea episcopilor romani, fură înlocuite succesiv cu liturgia romană în secolele posterioare, așà că prin secolul al XII-lea vedem pe celelalte liturgii apusene dispărute, iar liturgia romană răspândită aproape în întreaga Biserică apuseană [2].

A.

1. *Liturgia romană* (ordo romanus), atribuită de către romano-catolici apostolului Petru [3], pe care o îmbogățiră apoi Celestin († 432), și Leon cel Mare, († 461) fù la început întru totul asemenea liturgiilor răsăritene. Mai în urmă prin desele schimbări, se tot deosebi de acestea, așà în cât la finitul secolului al V-lea episcopul roman Gelasie († 496), iar spre sfârșitul secolului VI Grigorie cel Mare († 604), prin noui modificări, făcură să se peardă orice afinitate între această liturgie și liturgiile orientale [4]. Modificările infinite ale liturgiei romane, cari se făcură în cursul timpului, dar mai ales în secolul XVIII-lea, o aduseră în așà stare, în cât astăzi formularul atribuit sf. Petru, nu mai are aproape nimic din spiritul clasicismului [5].

2. *Liturgia ambrosiană*, (ordo ambrosianus) sau mediolană, atribuită mai întâiu sfântului Varnava și apoi prelucrată de către Ambrosie episcopul Mediolanului († 397), stă în afinitate cu liturgia romană [6]. Liturgia lui Ambrosie, modificată de succesorii acestuia, se oficiază până astăzi în Biserica din Milan [7].

---

1) Daniel, Codex Liturgicus ecclesiæ universæ. Tom. IV, p. 18: „Itaque in Liturgiis occidentalibus, quibus aliqua affinitas est et coniunctio cum vetustissima Græcorum missa, dico galicanam, ambrosianam, mozarabicam, epistolam præcedit Lectio prophetica".

Apoi în Tom. I, din „Codex Liturgicus", de la pagina 48—113, Daniel pune în paralele pe 4 coloane, vechea liturgie romană, cu cea ambrosiană, galicană și mozarabică, pentru a arătà asemănarea dintre aceste 4 liturgii. Aceste 4 texte formulare, sunt publicate în limba latină. Cea mai bogată dintre ele, este liturgia romană, iar cea mai scurtă este cea galicană.

2) De altfel și în orient se petrecu cam acelaşi lucru în înlocuirea liturgiilor ss. Iacov, Clement Romanul și Marcu, cu liturgiile constantinopolitane.

3) Iesuitul R. P. *Mach*, în scrierea sa „Le tresor du Prêtre", Paris, 1874, Tom. I, p. 348, zice că „Le Prince des Apôtres, saint Pierre lui-même, est reconnu comme l'auteur de la *Messe romaine*, qui fut reçue par les autres Églises latines", etc. Dar apostolul Petru n'a scris nici o liturgie, căci dacă ar fi scris, s'ar află în canonul cărților Noului Testament. (Autorul).

4) Prosper Guéranger, Institutions Liturgiques, Paris, 1878, Tom. I, p. 155—174. De la secolul V încoace, liturgia romană fù intitulată oficial „Missa romana". Conf. pag. 6, Tom. I, Tez. Lit.

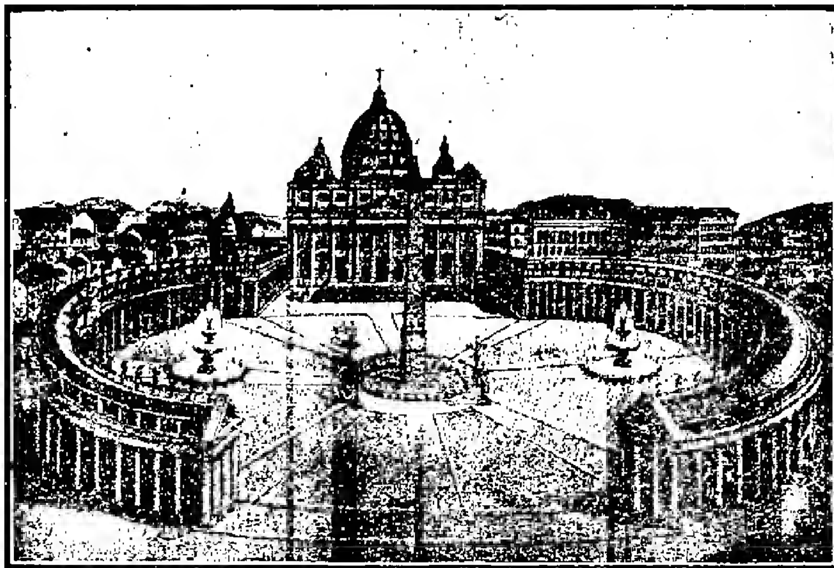
5) Vezi, textul latin al liturgiei romane, în codicele lui Daniel, Lipsiæ, 1847, Tom. I, pag. 48—112.

6) Vezi, textul latin al liturgiei ambrosiene, în Codicele lui Daniel, op. c., Tom. I, p. 48—112.

7) A. Lerosey, Hist. et simbol. de la Lit., p. 10: Cette Liturgie *n'a jamais cessé de régner a Milan.*

Din vechime însă și până acum, s'au întâmplat multe și crâncene lupte din partea clerului și poporului milanez—care poartă adâncă venerațiune lui Ambrosiu — în contra episcopilor romani [1]), doritori de înlăturarea liturgiei ambrosiane și înlocuirea ei cu cea romană [2]).

3. *Liturgia africană* pare a fi fost o prelucrare de pe cea ambrosiană, și introdusă astfel în Biserica africană, prin Au-

Marea Basilică a Sfântului Petru din Roma (Italia), înaltă de 133 metrii, în care am intrat în luna August anul 1897 ; iar după aceea am cercetat științificește cu deamănuntul cuprinsul palatului «Vaticanul» din dreapta Basilicei cu capela sixtină, biblioteca, muzeul și grădinele sale. (Autorul).

1) Prosper Guéranger, Instit. Liturg., ed. II, Paris, 1878, Tom. I, p. 189, arată această întâmplare originală cu privire la liturgia ambrosiană: „Muratori rapporte, dans l'ouvrage cité plus haut (Antiquitates Italiæ, Tom. IV), que le cardinal Branda de Castiglione ayant été envoyé, en 1440, par Eugène IV, en Lombardie, en qualité de Légat, ***conçut le dessein d'abolir le rite ambrosien***, jusque-là qu'il osa s'emparer d'un ancien Sacramentaire qu'on croyait venir de saint Ambroise lui-même, et que le jour de Nöel il fit chanter la messe au rite romain, dans l'église même du saint docteur. Le peuple furieux courut aussitôt investir la demeure du légat, ***le menaçant de mettre le feu*** s'il ne rendait le Sacramentaire qu'il avait enlevé. Le cardinal, effrayé de cette sédition, jeta le livre par la fenêtre, et sortit de la ville dès le lendemain".

2) Și în Biserica ortodoxă de răsărit, vedem o excepțiune de acest fel cu Biserica din Ierusalim, unde se săvârșește în ziua sfântului Iacov fratele Domnului, liturgia după formularul cu acest nume. Aceasta se face în scopul venerațiunei sfântului Iacov.

gustin episcop în Hipo († 430 [1]), până când fù înlocuită cu cea romană.

4. *Liturgia veche galicană* (ordo gallicanus), de provenienţă răsăriteană [2]), are multă asemănare cu liturgiile orientale şi în special cu cea ispanică (gotică [3]). Asemănarea aceasta se explică prin faptul că apostolii primi ai Galiei ca Trofim, Crescent, Pothin şi Irineu, au venit în aceste părţi din Asia [4]). In secolul VIII liturgia galicană fù înlocuită definitiv cu cea romană [5]).

5) In Ispania în timpurile cele vechi, erà întrebuinţată liturgia *gotică* numită şi *mozarabică*, (ordo mozarabicus) după arabul Muza (712—714), care cucerì Ispania numită de atunci şi Moz-Arabia [6]). Unii susţin că liturgia gotică aveà asemănare cu cea romană; alţii cu mai multă dreptate, argumentează, că erà o liturgie orientală după mărturia lui Filostorg [7]), Sozomen [8]), şi Teodoret [9]), cari mărturisesc că Goţii pe la începutul secolului V-lea, venind din Asia mică încreştinaţi în ritul arian, aduseră cu ei din răsărit şi o liturgie orientală, modificată mai târziu în spiritul roman [10]). In secolul XI, liturgia gotică fù înlocuită cu cea romană, prin Grigorie VII, episcopul Romei († 1085 [11]). In timpul de faţă se mai îngădueşte această liturgie de către Vatican, numai în capela catedralei din Toledo, şi în şase parohii ale acestei diecese [12]).

6. Liturgia *britanică* fù de origină romană, şi dusă în insulele britanice de către primii misionari trimişi din Roma, de episcopul roman Elevterie (177—190), după cererea regelui bri-

1) Prosper Guéranger, Instit. Liturg., ed. II, Paris, T. I, p. 192.

2) Se numeşte „Liturgia veche galicană" spre a se deosebì de liturgia galicană a Janseniştilor din secolul XVII. Aceasta însă a dispărut îndată după compunerea ei. Vezi pag. 11 Tom. I, Tez. Liturg.

3) Vezi, textul latin al liturgiei vechi galicane, în Codicele lui Daniel, Tom. I, p. 48—112.

4) Liturgia galicană nouă, opera Jansenismului şi galicanismului din finele secolului XVII, se deosebia întru totul de liturgia romană prin spiritul de libertate escentrică faţă de aceasta.

5) A. Lerosey, Histoire et symbolisme de la Liturgie, Paris, 1889, p. 11—15. Gerbert, De Veteri liturgia Alemanica dis. II, cap. I. Conf. Prosper Guéranger, I, pag. 193.

6) Vezi, textul latin al liturgiei mozarabice în Codicele lui Daniel, op. c., Tom. I, p. 48—112. Conf. Bingham, Orig., op. c., Tom. VI, p. 30.

7) Philostorg. Hist. eccles. lib. II, n. 5, ed. Vales, pag. 470.

8) Sozom. Hist. eccles. lib. VI, cap. XXXVII.

9) Theodoret. Hist. eccles. lib. IV, cap. ultim.

10) De aceea *liturgia romană, ambrosiană, galicană şi mozarabică, aşà cum sunt puse în paralel în Codicele liturgic al lui Daniel,* (Lipsca 1847, T. I, p. 48—113), *se aseamănă între ele întru câtva; dar cu liturgiile orientale, nu se aseamănă nici decum.*

11) Prosper Guéranger, Inst. Liturg., Tom. IV, p. 646.

12) A. Lerosey, Explication des rubriques, p. 20: Ce qui est certain c'est que le Cardinal Ximénès, en 1500, restaura le rite mozarabe, à Tolède, avec l'autorisation de Jules II. Il fit réimprimer le Missel Mozarabe, ancore usité dans une chapelle de la cathédrale de Tolède. L'autorisation du Pape ne s'étendait qu'à cette chapelle de la grande église de Tolède et à six paroisses du diocèse.

tanic *Luciu*. Mai pe urmă, această liturgie își perdù originalitatea ei prin numeroasele intercalări primite din liturgia galicană [1]), până ce fù apoi înlocuită cu cea romană.

7. In fine liturgia *benedectină sau monastică*, introdusă prin reformatorul monahismului occidental Benedict de la Nursia († 543), în monastirile apusene din ordinul benedictin, nu arată nici o înrudire cu liturgia romană [2]). Liturgia benedictină se întinse nu numai între benedictinii propriu ziși, dar și între monahii apuseni cari păzesc cinul benedictin s. e.: Camaldulensi, Cistertiani, Oliveteni, Valombrosi, Celestini și Cartauși [3]), și fù reformată la anul 1612 de Paul V, episcopul Romei [4]).

Toate aceste liturgii însă, prin luptele papilor pentru unificarea ritualului roman, fură înlocuite până prin secolul al XII-lea, cu liturgia romană, mai păstrându-și puțină independență liturgia ambrosiană, gotică și cea benedictină.

B.

Acum vom aruncà o privire asupra bărbaților apuseni, cari se distinseră din secolul IV—IX-lea, pe terenul scrierilor liturgice.

1. *Ambrosie* episcopul Mediolanului († 397), unul dintre cei mai mari liturgiști apuseni, înflorì cultul în Biserica din Mediolan și întocmì *Liturgia* care poartă numele său. Această liturgie se menține până astăzi în Milan cu toate stăruințele episcopilor romani de a o înlocuì prin liturgia romană. Tot el a compus cartea *«De mysteriis»*, în care se cuprind învățături cu privire la neofiți, euharistie și împărtășirea cu corpul și sângele Domnului [5]). Aceeași rânduială se cuprinde și în cele șase cărți ale lui Ambrosie *«De sacramentis»*, cu singura deosebire că în aceste cărți, subiectele sunt mult mai amplificate. Nu mai puțin însemnată este și scrierea sa *«De officiis ministrorum»* (Despre datoriile servitorilor bisericești), pentru studiul nostru [6]).

1) Prosper Guéranger, Institutions Liturg., T. I, ed. II, Paris, 1878, p. 205.

2) Walafrid, Strabo, De rebus ecclesiasticis, cap. XXV: Est etiam ille ordo officiorum laudabilis quem beatus *Pater Benedictus monachis constituit observandum*, scilicet ut qui proposito a cæteris discernuntur, etiam continuæ servitutis penso, aliquid amplius cæteris persolvere studeant.

3) Prosper Guéranger, Inst. Liturg., ed. II, Tom. I, Paris, 1878, p. 208: La liturgie monastique est suivie par toutes les familles de moines qui gardent la règle de saint Benoît, et sous ce nom il faut entendre, non-seulement les moines noirs proprement dits, mais encore les Camaldules, les Cisterciens, les Olivétains, ceux de Vallombreuse, les Célestins et même les Chartreux.

4) Prosper Guéranger, Instit. Liturg., T. IV, p. 646: *En dehors de cette forme particulière (Liturgie)*, tous les livres liturgiques de Rome sont adoptés par l'ordre de saint-Benoît.

5) Eus. Pop., Ist. Bis., op. c., vol. I, pag. 548.

6) „De officiis ministrorum", se împarte în 3 cărți: Cartea I, cu 50 capitole; cartea II, cu 30 și cartea III cu 22 capitole. Datoriile sacerdotale

2. Invăţături liturgice se află cu îndestulare şi în următoarele scrieri: în epistola episcopului roman *Inocenţie I* († 417), trimisă episcopului Decenţie din Gubio [1]; în epistola *fericitului Augustin* († 430), îndreptată către Ianuarie, cum şi în cărţile sale: *«De symbolo ad catechumenos»* şi *«De cura mortuorum»* [2].

3. *Celestin* († 432) şi *Leon cel Mare* († 461), episcopi ai Romei, contribuiră atât unul cât şi altul la înflorirea liturgiei romane, prin introduceri de imne şi rugăciuni [3].

4. Un liturgist apusean de valoare, este însă *Gelasie* episcopul Romei († 496), care *reformă liturgia romană*; iar aceasta împrumută numele său [4]. Această liturgie fù mai târziu radical modificată de către episcopul roman Grigorie cel Mare [5].

5. *Cesarie* episcop în Arelate (an. 501), apărător al augustinismului şi contrar al pelagianismului, se ocupă cu înflorirea liturgiei galicane şi compuse *comentarii* în acest gen.

6. *Benedict de Nursia* († 543) reformatorul monahismului apusean, întocmi în spiritul ascetic pentru ordinul benedictin, o *Liturgie* numită încă din timpul autorului, *benedictină* sau *monastică*. Dar ea fù primită mai târziu de mai multe ordine monahale d. e. al Camaldulensilor, Cistertianilor, Olivetenilor, Valombroşilor, Celestinilor şi Cartauşilor. Liturgia benedictină modificată pe la anul 1612 de episcopul Romei Paul V, se menţine şi astăzi cu toate stăruinţele papale de a fi înlocuită cu liturgia romană [6].

7. De însemnătate mai ales pentru apuseni, este *esplicaţiunea liturgiei vechi galicane*, de către episcopul Parisului *German* († 576 [7]). Aci autorul scrierei, dă lămuriri asupra actelor liturgiei galicane, şi arată importanţa cântărilor antifonice şi responsorice. Această scriere de şi este mică în formatul ei, totuşi este cu atât mai preţioasă, cu cât la Grigorie Turoneanul şi Cesarie din Arelate, nu se găseşte nici o esplicaţiune mistică a liturgiei vechi galicane [8].

ale ministrilor altarului sunt arătate de Ambrosie cu o bogăţie nesfârşită de cugetări şi citate din V. şi N. Testament.

1) M. N. Bouillet. Diction. d'hist., p. 757 art. „Gubbio": *Gubbio, Iguvium ou Eugubium*, ville de l'Etat ecclésiastique (en Italie) 4.000 hab. Divers monuments antiques (romains et étrusques) nottament les célèbres tables dites „eugubines", qui y ont été découvertes en 1446, près des ruines d'un temple de Jupiter Apennin, et qui sont chargées d'inscriptions relatives aux cultes de Jupiter et de Mars.

2) Conf. Eusev. Popovici, Istoria Bisericească, tradusă de Athan. al Râmn. şi Gherasim al Argeş., Vol. I, Bucureşti, 1900, pag. 548–552. Conf. Valentin Thalhofer, op. c., I. B, S. 57.

3) Prosper Guéranger, Instit. Liturg., T. I, Paris, 1878, p. 137–138.

4) Fecit etiam sacramentorum præfationes et orationes canto sermone (Liber pontific. in Gelasium).

5) Prosper Guéranger, Inst. Liturg., T. I, p. 139.

6) Walafrid Strabo, De rebus ecclesiasticis, cap. XXV. Prosper Guéranger Inst. Liturg., T. I, p. 206–269; T. IV, p. 646.

7) Migne, Patr. lat., Tom. LXXII, pag. 89 sqq.

8) Martène (dom Edmond) sec. XVIII. De antiquis ecclesiae ritibus.

8. Lui *Grigorie Turoneanul* (episcop de Tours † 595), i se atribue o lucrare biografică cu privire la sf. Martin; dar în cuprins este o lucrare liturgică. Scrierea aceasta începe cu cuvintele: *«Sacerdotem Christi Martinum»*, şi răspândeşte multă lumină asupra multor cestiuni liturgice galicane [1]).

9. De cea mai mare însemnătate pe terenul liturgic, apusean este episcopul Romei *Grigorie cel Mare* († 604), care reformă radical şi îmbogăţi liturgia romană prelucrată oare când de Celestin, Leon şi Gelasie. Aceste reforme liturgice făcute în primii ani

'Neron* împăratul Romanilor (54—68) cel mai înfricoşat chinuitor al primilor creştini, dă porunci înfiorătoare în contra acestora. In dreapta el are un lictor, iar în stânga un sfetnic împărătesc.

ai episcopatului lui Grigorie [2]), întâmpinară crâncene împotriviri din partea poporului şi a mai multor episcopi sufragani.

1) Prosper Guéranger, Inst. Liturg., ed. II, Paris, 1878, T. I, p. 146.
2) Joann. Diacon. Vita s. Gregorii, Lib. II, cap. XVII: Sed et Gelasianum codicem de missarum solemniis, multa subtrahens, pauca convertens, nonnulla vero adjiciens, pro exponendis Evangelicis lectionibus, in unius libri volumine coarctavit.

Grigorie pentru a linişti pe cei nemulţumiţi, trimise mai multe epistole de împăcare, dintre care una către episcopul *Ioan din Siracusa* [1]), şi alta către episcopul *Serenus* [2]), motivând prin acestea reformele sale impuse de cerinţele timpului. Grigorie îndreptă şi cântarea bisericească apuseană, şi o potrivi cu starea de înflorire a cultului.

10. Liturgia romană îmbogăţită prin Celestin, Leon, Gelasie şi Grigorie cel Mare, în timpurile posterioare mai priimi modificări prin aceşti episcopi ai Romei: *Grigorie VII* (sec. XI), *Paul IV* (sec. XVI), *Pius IV* (sec. XVI), *Pius V* (sec. XVI), *Clement XI* (sec. XVIII), *Inocenţie XIII* (sec. XVIII), *Benedict XIII* (sec. XVIII), *Clement XII* (sec. XVIII) şi *Benedict XIV* (sec. XVIII). Toate aceste modificări, se făcură *pe urmele tradiţiunilor rămase de la Grigorie cel Mare* [3]).

11. *Ioan Episcop în Saragosa* († 615), compuse imne pentru liturgia gotică, renumite prin stilul şi armonia lor.

12. Esplicaţiunea liturgiei spanice (mozarabică), de către renumitul scriitor *Isidor de Sevila* († 636), are un rol însemnat în cercetările ştiinţifice din această ramură. Lucrarea este întitulată *«De ecclesiasticis officiis libri duo»* [4]). In prima carte, Isidor vorbeşte de cântările bisericeşti şi cetirea cărţilor sfinte; apoi despre liturgia spanică, orele de rugăciune, sărbătorile bisericeşti şi despre posturi. Cartea II-a tratează, despre treptele ierarhice clericale, datoriele monahilor, fecioarelor, văduvelor, căsătoriţilor, păcătoşilor şi catehumenilor; după aceea despre botez şi ungerea cu sfântul mir.

13. În fine, *Beda Venerabilul* († 735) monah englez, este autorul multor imne şi rugăciuni liturgice.

Din recapitularea celor arătate cu privire la literatura liturgică apuseană din secolul IV—IX-lea, vedem că şi în occident s'au făcut propăşiri însemnate în acest fel de scrieri, şi s'au ivit în cursul timpului mulţi bărbaţi zeloşi pentru înflorirea cultului.

---

1) Gregorius Magnus. Lib. IX. epist. 12. În Bibl. d. K. V. Werke Greg. d. Gr. Bd. II, S. 445 seqq.

2) Gregorius Magnus. Lib. XI, epist. 13.

3) Prosper Guéranger, Instit. Lit., Tom. IV, p. 646: *Liturgie romaine.* Travaux de saint Grégoire le Grand sur la Liturgie romaine; progrès de cette liturgie en occident; *elle est substituée à la liturgie gallicane, sous Pépin et Charlemagne;* réforme de la liturgie romaine par saint Grégoire VII; *elle remplace la liturgie gothique en Espagne par les soins du même pontife;* revision de l'office romain par les franciscains; travaux de Paul IV, de Pie IV et du concile de Trente, pour la réforme de la liturgie; principes qui présidèrent à la corrections de la liturgie romaine par saint Pie V et suiv.

4) Migne, Patr. lat., Tom. LXXXIII.

§ 14.

Scrierile liturgice eretice de la secolul IV—IX-lea.

Biserica creştină, apărându-şi în contra ereticilor comoara ei de învăţături, atât prin graiu şi scrieri, cât şi prin instituţiunea liturgică, ereticii la rândul lor, nu întârziară de a răspunde ortodoxismului tot prin aceleaşi arme de luptă, şi desvoltară şi ei în acest scop, după putinţă, o activitate însemnată, atât pe câmpul literaturei generale bisericeşti, cât şi în cercul liturgic.

Intre premergătorii ereticilor liturgişti, se numără în secolul IV şi *Vigilanţiu* (an. 362), un preot din Galia, care susţinea că cultul a degenerat din ce în ce mai mult prin practica cea nouă, şi 'şi a perdut astfel curăţenia lui. Podoaba cultului esterior, călătoriile la mormintele martirilor, veneraţiunea relicvielor martirice şi a sărbătorilor, întărâtau mult pe Vigilanţiu, care propagă o învăţătură contrară acestor practice creştine.

Dar Ieronim combătù atât prin graiu cât şi prin scris pe Vigilanţiu, arătând greşelele în cari căzuse ereticul. Tratatul lui Ieronim întitulat *«Contra Vigilantium»* cuprinde argumentele cele mai tari în contra acestui eretic [1]).

Tot pe acest timp mai vedem şi pe *Apolinarie* episcopul Laodiceei (an. 362), dându-şi silinţă a înfiinţà un cult în vederile sale eretice, prin imnele pe cari le compusese el, spre a fi cântate de popor la serviciul divin [2]).

Mai târziu, ereticii formulându-şi învăţăturile lor, în urma crâncenelor lupte, susţinute pe câmpul religios cu ortodocşii, căutară a-şi întocmì şi liturgiile tot în înţelesul doctrinei pe care o apărau, aşà în cât vedem răsărind o mulţime de liturgii de acest fel, atribuite adesea-ori, pentru a dobândì autoritatea dorită, la diferite persoane vrednice de respect.

In acest timp prin urmare, ereticii nestorieni, monofisiţi şi monoteleţi, îşi compun liturgiile lor, cari se tot înmulţesc în cursul timpului, şi primesc adăogiri numeroase, acelea cari erau compuse. *In formularea acestor liturgii, autorii lor, s'au orientat în multe părţi de pe liturgiile ortodoxe din cari au împrumutat şi multe rugăciuni, după cum se vede aceasta din cuprinsul lor şi din titlurile pe cari le poartă unele din aceste liturgii, atribuite d. e. ss. Vasilie cel Mare, Grigorie de Nazianz, Ciril al Alexandriei, etc.*

1) Prosper Guéranger, Instit. Liturg., ed. II, T. I, p. 99.
2) Idem p. 107.

De oare ce însă, între eretici, s'au distins două familii mari, şi anume *Nestorienii* şi *Monofiziţii*, cari 'şi au organizat cultul lor, de aceea noi vom avea în vedere în espunerea literaturei liturgice cu privire la eretici, numai pe autorii cu scrierile acestor două mari familii.

a) La Nestorieni.

Limba în care s'au compus scrierile liturgice ale Nestorienilor, Iacobiţilor şi Maroniţilor, a fost, de regulă, cea siriacă

Un nestorian aristocrat de pe coastele Malabar din India (Asia) îmbrăcat în haine de sărbătoare

cu mici escepţiuni. Iar în compunerea liturgiilor nestoriene, au contribuit următorii scriitori:

1. *Teodor episcopul Mopsuestiei* († 429), a cărui ortodoxie eră bănuită, a compus o *liturgie* întrebuinţată şi astăzi de nestorieni, în care s'au întrodus mai târziu şi blesteme în loc de

rugăciuni [1]). Dar în colecțiunea lui Renaudot, unde figurează și această liturgie, nu găsim aceste blesteme [2]).

2. *Nestorie* (†440) a compus de asemenea o *liturgie* de mare autoritate până astăzi la nestorieni.

3. *Narzes* supranumit *Garbana* (a. 446), părtaș al ereziei nestoriene, compuse în Nisibi o *liturgie* apoi o *espunere a misteriilor* și o *carte cu ritualul botezului* în înțelesul acestui eres.

4. *Toma de Edesa* (a. 530) nestorian, împreună cu discipulul său *Marabas* (a. 536), au făcut multe *prelucrări* asupra liturgiilor nestoriene.

5. *Iesuiab* (a. 580) patriarh al nestorienilor, este autorul a douăzeci și două de întrebări cu răspunsuri din cartea sa «*De sacramentis Ecclesiæ*» în sensul nestorian.

6. *Iosif* (a. 580), eretic nestorian, a scris un mare număr de tratate, între cari cel mai însemnat este «*De causis celebriorum festivitatum*».

7. *Kiriac* (a. 608), episcop de Nisibi, nestorian zelos, a scris un tratat «*Despre misterii și esplicarea lor*», apoi o lucrare «*Despre nașterea și botezul Domnului*».

8. *Iesuiab Adiaben* (a. 651), patriarh al nestorienilor, compuse un fel de *tipic* (Amro), și a pus în regulă rînduiala botezului, pocăinței și a sfințirei Bisericilor.

9. *Babeus* (a. 720), eretic nestorian, conduse școala de muzică bisericească din Adiaben, și compuse *rugăciuni de bine cuvântări* și *imne*.

10. *Grigorie de Sistra* (a. 770), nestorian înfocat, a scris cugetări asupra sărbătorilor și un imn «*Estote parati*».

11. *Kiriac* patriarh nestorian din Antiohia (a. 793), *pare a fi compus o liturgie haldaică* (nestoriană), asupra cărei autenții, eruditii liturgiști încă n'au găsit o soluțiune definitivă.

b) La Monofiziți.

În alcătuirea liturgiilor monofizite au contribuit următorii scriitori:

1. *Sahak* (Isaac) și *Mesrop*, luminători ai Armenilor, după ce traduseră Biblia împreună cu alte cărți religioase, din limba greacă în cea armeană, prin secolul V-lea (an. 428), *fixară în scris* și *liturgia armeană* [3]), urzită de *Grigorie Luminătorul* (sec. IV).

1) Prosper Guéranger, Instit. Lit., op. c., T. I, p. 140 seqq.

2) Prosper Guéranger, Institut. Liturg., ed. II, T. I, p. 222: L'Église nestorienne, qui s'est étendue autrefois jusqu'aux Indes, et qui est aujourd'hui considérablement réduite, *a trois Liturgies*: celle de *Théodore de Mopsueste*, qui sert de l'Avent jusqu'à Pâques; celle des *douze Apôtres*, qui sert de Pâques jusqu'à l'Avent; et celle de *Nestorius*, qui n'est en usage que cinq jours dans l'année.

3) Prosper Guéranger, Institut. Liturg., ed. II, T. I, p. 220–221: La troisième Église infectée de l'eutychianisme, après celle des Coptes et celle des Syriens, est l'Église des Arméniens. L'Église arménienne, *a une Liturgie, qui lui est*

2. *Grigorie Luminătorul* (Φωτιστής) încreştinătorul Armenilor (sec. IV), urzi pentru neofiţii săi o *liturgie* care primì mai târziu o asemănare cu aceea a sf. Ioan Hrisostom [1]).

3. *Filoxenie* (Philoxenius), altă dată numit şi *Xenius*, episcop de Hierapole (a. 445), discipul al monofizitului *Petru Fulo*, şi unul dintre cei mai zeloşi apostoli ai monofizitismului, trece de *autor al mai multor liturgii iacobite* (siriace), dintre cari una este până astăzi de o deosebită autoritate în această Biserică. Liturgiile iacobite *toate îşi trădează origina lor din liturgiile greceşti ortodoxe* [2]). Renaudot dovedeşte această origină, prin comparaţiunea liturgiilor iacobite cu cele greceşti d. e. a sf. Iacov, Vasilie şi Hrisostom [3]).

4. *Dioscur* († 454), preşedintele sinodului lotresc (σύνοδος ληστρικής), ţinut în Efes la anul 449, în cestiunea monofizitismului, *formulă o liturgie*, pe care o are şi astăzi în întrebuinţare Biserica abisiniană [4]).

5. *Isaac* (a. 450) preot în Antiohia, este autorul a *două imne*, cari fac parte din serviciul săptămânei celei sfinte, din liturgia Maroniţilor [5]).

6. *Simeon* (a. 510) episcop de *Betharzam*, eretic monofizit, este autorul unei *liturgii*, care a fost confundată càte odată cu aceea a lui Filoxeniu, şi a acestuia cu aceea a lui Simeon.

7. *Ioan* supranumit *Bar-Aphtonius* (a. 514), egumen al

---

particulière. C'est un composé, en langue arménienne, de diverses prières extraites des Liturgies grecques, et qui sont même restées sous les noms de saint Basile, de saint Athanase et de saint Jean Chrysostome.

1) L. Sarmacaş, Taina botezului şi liturgia Bisericei armene de răsărit. Iaşi 1895, pag. 122.

2) Prosper Guéranger, Instit. Lit., Tom. I, p. 141 seqq.

3) Prosper Guéranger, Instit. Liturg., ed. II, Tom. I, p. 220: La secte monophysite compte encore de nombreux *adhérents en Syrie*. Cette branche d'eutychiens se sert principalement de la Liturgie de saint Jacques: mais on trouve dans leurs livres un bien plus grand nombre d'autres Liturgies. *On en compte au delà de trente*, la plupart composées par les coryphées du monophysisme, tels que *Jacques d'Édesse et Philoxène*.

4) Prosper Guéranger, Instit. Liturg., ed. II, T. I, p. 219—220: *Outre les trois Liturgies des Coptes* dont nous venons de parler (celle dite de saint Grégoire de Nazianze, celle de saint Cyrille et de saint Basile), *les Éthiopiens (les Abyssiniens)*, en emploient *dix autres*, savoir celles de saint Jean l'Évangeliste, de saint Mathieu, des trois cent dix-huit Pères orthodoxes, de saint Epiphane, de Jacques de Sarug, de saint Jean Chrysostome, de Notre Seigneur Jésus-Christ, des saints Apôtres, de Cyriaque, enfin de l'empie *Dioscore*.

5) Prosper Guéranger, op. c., T. I, p. 221: Les Maronites paisibles habitants du mont Liban, qui, après avoir suivi les erreurs *du monophysisme et du monothélisme*, les abjurèrent, au XII-e siècle, pour embrasser la foi de l'Église romaine, à laquelle depuis lors ils sont restés inviolablement attachés.

Les Liturgies des Maronites, ont été imprimées à Rome pour leurs usage et *sont au nombre de quatorze*, savoir: de saint Xyste pape de Rome, de saint Jean Chrysostome, de saint Jean l'Évangéliste, de saint Pierre, des douze Apôtres, de saint Denys Barsalibi, de saint Cyrille, de saint Mathieu, de Jean Barsusan, de saint Eustache, de saint Maruthas, de saint Jacques frère du Seigneur, de saint Marc, et une seconde de saint Pierre.

unei mânăstiri din Seleucia, eretic monofizit, compuse *imne siriace*, la naşterea lui Hristos.

8. *Sever* (a. 518), mai înainte episcop al Antiohiei apoi isgonit din acest scaun pentru erezia lui, a compus o carte liturgică, care există şi acum printre Iacobiţi sub acest titlu *«Ritualul botezului şi al synaxului»* [1]).

9. *Iacov* (a. 519) episcop în *Sarug*, considerat ca eretic, dar a cărui ortodoxie, a fost susţinută prin Asemani, *compuse o liturgie*, întrebuinţată şi azi în Biserica abisiniană. Tot el a compus rugăciuni liturgice, cari se află în liturgiile siriace şi etiopene, şi trece de autorul unei lucrări *«Rînduiala pentru botez»*, trecută în ritualul Maroniţilor.

10. *Iacov Baradai—Zanzalus*—adică «cerşetorul», episcop de Edesa († 578), al cărui nume l'a împrumutat secta monofisiţilor cunoscuţi în Siria sub numirea de «Iacobiţi», este autorul *mai multor rugăciuni liturgice*, aflate în colecţiunea lui Renaudot.

11. De mare renume este la Maroniţi *Iacov* supranumit *Tălmaciul* (a. 651), episcopul Edesei. Între alte compoziţiuni liturgice, Iacov a scris *rînduiala botezului*, o *epistolă* către preotul *Toma*, în care descrie liturgia siriană, o altă *epistolă* către *Ioan Stilitul* asupra sfinţirei apei, şi o *alta* către *Adeu* preotul, cu deosebite rînduelі de cult.

12. *Ioan Maron* (a. 685), patriarh al Maroniţilor, de la care aceştia probabil au împrumutat numirea lor, *este autorul a câtorva imne* şi al unei cărţi *«Depre preoţie»*.

Din arătarea acestor scriitori, vedem că şi ereticii au desfăşurat în acest timp o mare activitate în cuprinsul liturgic.

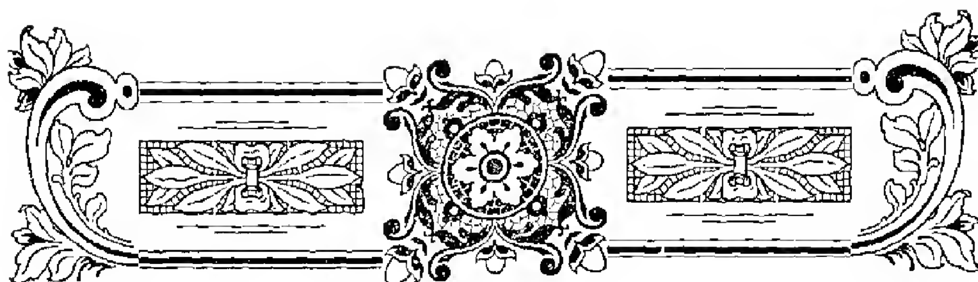
1) Συνάξεις sau *adunarea* creştinilor la serviciele dumnezeeşti de un rang secundar. Cuvântul „συνάξεις" cuprindea aceste şapte rugăciuni: ora a noua, vespera, mezo-noptica, ortrina, ora întâea, a treia şi a şasea.

Cuvântul „συνάξεις" se găseşte în limba greacă şi înainte de creştinism. Origina acestui cuvânt se află în verbul συνάγω (adun, împreun), de unde şi συναγωγή (adunare, sinagogă). In creştinism cuvântul συνάξεις a avut deosebite înţelesuri. Aşà, Ciril din Ierusalim întrebuinţează acest cuvânt în catehesa I cap. VI şi catehesa XIV cap. XXIV cu înţelesul de *adunare* a creştinilor în Biserică în zile de duminici şi sărbători mari. Hrisostom tot în acelaşi înţeles îl întrebuinţează (în Hom. XXIX in Act.); dar în Homilia XI „De statuis" îl ea sub înţelesul de „mistere înfricoşătoare" (συνάξιν φρικωδέστατην) ori „synax sfânt" (συνάξιν ἁγίαν).

Socrat (Hist. eccles. lib. V, cap. 22) schimbă sensul cuvântului „synax", şi ea acţiunea ce se făcea în adunare (συνάξιν) in loc de adunarea însăşi, şi înţelege prin cuvântul „synax" serviciul divin şi săvârşirea sfintelor taine.

In apus abia prin secolul V aflăm în întrebuinţare acest cuvânt. Aşà Ieronim (în epitaph. Paulæ), Cesar din Arelate (serm. XII) şi Casian, îl iau în înţelesul de *adunare* a creştinilor ori a monahilor în casa Domnului.

Mai târziu s'a înţeles sub „synax" cetirea orelor, a psalmilor, sau mai bine zis a celor 7 laude. Conf. Martigny, art. „synaxe", p. 752.

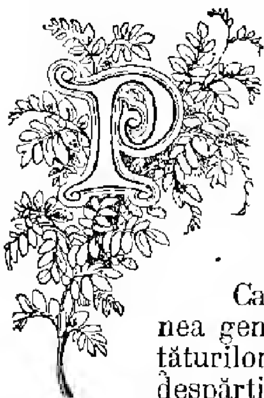

PERIODUL II-LEA

ISTORIA ŞI LITERATURA LITURGICĂ DIN SECOLUL IX—XVI-lea, SAU TIMPUL EVULUI MEDIU.

§ 15.

Literatura liturgică a bisericei ortodoxe de răsărit în evul mediu.

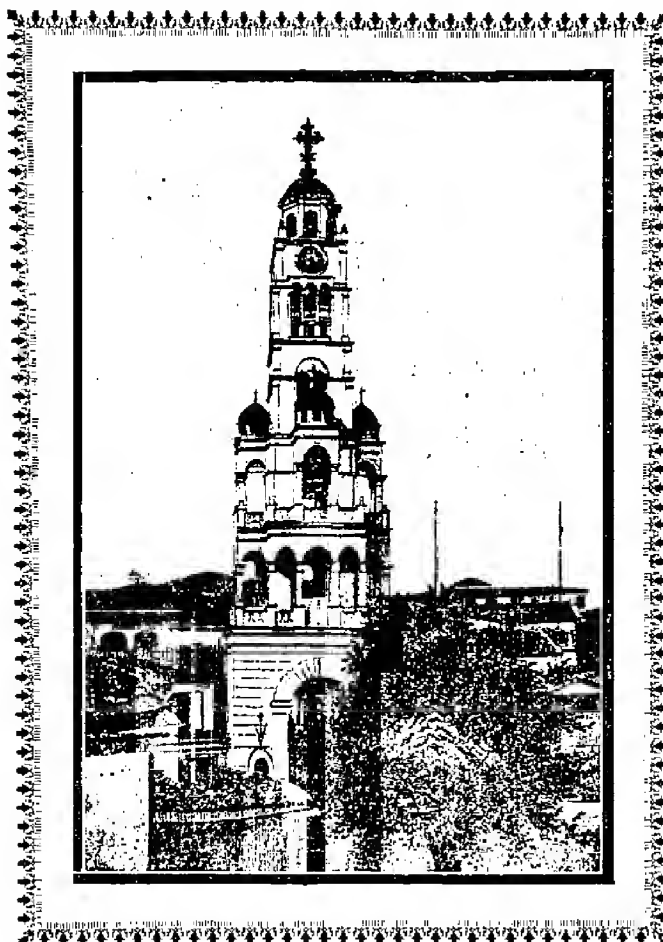
e cât de bogat ni s'a înfăţişat periodul întâiu în producţiuni de literatură bisericească generală, dar mai cu seamă în scrieri de cea mai scumpă valoare, în genul liturgic, pe atât de mărginit ni se prezintă acest period în răsărit, pe câmpul studiului nostru.

Cauza acestei sterilităţi, o găsim în preocupaţiunea generală a Bisericei răsăritene, cu apărarea învăţăturilor ei atacate de Biserica romană. De aci urmând despărţirea între aceste două Biserici la anul 1054, veniră la rând săgeţile ascuţite îndreptate din apus spre răsărit, după aceea multele inovaţiuni întroduse în Biserica apuseană prin episcopii latini, şi apoi cerinţele trufaşe ale acestora cu privire la supremaţia scaunului roman. Biserica răsăriteană în faţa acestor împrejurări, fu nevoită a-şi întări probele pentru desvinuirea de acuzaţiunile ce i se aduceau din apus, şi arătă în acelaşi timp gravele rătăciri în cari căzuse scaunul roman, de unde au pornit firele schismei.

Cauza sterilităţei în producţiuni liturgice, o mai atribuim

în acest period, indiferentismului propriu firei orientale înrădăcinat acum întru câtva și între ierarhii răsăriteni; apoi neînțelegerilor interne dintre conducătorii acestei Biserici, precum și influenței autoritare a imperatorilor bizantini asupra lucrurilor eclesiastice, și aceasta tot în paguba Bisericii.

Nu mai puțin a contribuit la înțelenirea acestei literaturi,

Biserica catedrală greacă „sfânta Fotini" (Ἁγία Φωτεινή) din orașul Smirna (Asia) în care m'am închinat Duminică 25 Iulie anul 1899. (Autorul).

și persecuțiunile sistematice îndreptate mai târziu de către sultani în contra religiunei creștine. În aceste timpuri triste, așa dar, bărbații cu știință, se gândeau mai întâiu la mântuirea vieței lor, și apoi după aceea în momente de liniște, la scrieri literare [1]).

1) Mich. Heinecii, Abbildung der alten und neuen Griechischen Kirche, Leipzig 1711. I Th. Cap. 2, p. 46—51.
Conf. Manuel Malax. apud Crus. in Turco Gr. lib. 2, p. 107—108.

Puţinele scrieri pe cari le voiu arătà mai jos cu conţinut liturgic, *sunt mai ales comentarii mistico-istorice,* asupra liturgiilor normative şi obiectelor sacre, făcute pe temeiul lucrărilor din periodul întâiu.

1. *Teodor Studitul* — Θεοδώρος Στουδίτης — († 826), egumen al mânăstirei Studion din Constantinopole şi mare apărător al icoanelor, compuse o lucrare asupra liturgiei mai înainte sfinţite: Ἑρμηνεία τῆς θείας λειτουργίας τῶν προηγιασμένων *(Explicatio divinæ Liturgiæ præsanctificatorum* [1]*).* Autorul, pe lângă unele comentarii cu privire la această liturgie, mai arată în lucrarea sa şi calea după care se fac mişcările sacerdotale şi cetirile din liturgia celor mai înainte sfinţite.

2. O idee lămurită despre serviciile divine, la solemnităţile împărăteşti şi naţionale din timpurile cele vechi, ne dă imperatorul bizantin *Constantin VII Porfirogenitul* - Πορφυρογέννητος - († 959), care scrise (a. 941) un mare *Ceremonial liturgic* intitulat «Ἔκθεσις τῆς Βασιλείου τάξεως Κωνστανίνου Πορφυρογεννήτου... Σύνταγμα. Βιβλοι δύο», atât pentru trebuinţa curţei împărăteşti din Constantinopole, cât şi pentru alte localităţi din imperiu, după care aveau să se orienteze clericii la solemnităţi şi sărbători mari patriotice [2]).

3. *Niceta Pectoratul* – Νικήτας Στηθάτος – (Peptosul) sau *Hartofilaxul,* egumen în mânăstirea Studion din Constantinopole (a. 1050), în polemica îndreptată în contra latinilor, prin cartea sa întitulată: Κατὰ ποίους καιροὺς καὶ διὰ ποῖα αἰτιάματα ἐσχίσθη ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως ἡ τῶν Ῥωμαίων Ἐκκλησία [3]), arată rînduiala liturgiilor Bisericei greceşti, pentru a dovedi provenienţa apostolică a acestora. In carte, autorul se ocupă mai departe de timpul serviciului liturgic, titlurile unora dintre rugăciuni, autorii acestora, ş. a. Niceta Pectoratul, este foarte des citat ca scriitor de autoritate, de către Iacov Goar şi alţi liturgişti însemnaţi.

4. *Mihail Psel* (Ψελλός) cel tânăr (a. 1070 [4]), care fusese mai întâiu învăţător al imperatorului Mihail Duca, îmbrăţişând viaţa monahală, după mărturia lui Leon Allaţiu, a scris mai multe tratate, cari stau în legătură cu studiul liturgic. Dintre acestea mai însemnate sunt două: a) Μονῳδία εἰς τὴν τῆς ἁγίας Σοφίας σύμπτωσιν. b) Χαρακτῆρες Γριγορίου τοῦ Θεολόγου, Βασιλείου τοῦ μεγάλου, Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, καὶ Γριγορίου τοῦ Νύσσης [5]).

In cel d'întâi tratat, Psel arată că cântările şi serviciul

1) P. Migne, Patrologia s. gr., T. XCIX, p. 1685 sqq.

2) P. Migne, Patrologia s. gr. Tom. CXII. Conf. Prosper Guéranger, Inst. Liturg., ed. II, T. I, p. 261.

3) P. Migne, Patrologia s. gr., T. CXX, p. 1011 sqq.

4) Acest Mihail Psel (1070), se distinge de Mihail Psel cel bătrân, care, a trăit pe la anul 800.

5) P. Migne, Patrologia s. gr., Tom. CXXII, Conf. Prosper Guéranger Instit. Liturg., ed. II, T. I, p. 299.

liturgic din biserica sfânta Sofia erau strălucite pe timpul său; iar în al doilea, zice că sfinții părinți Grigorie de Nazianz, Vasilie cel Mare, Ioan Hrisostom și Grigorie de Nisa, au fost mari nu numai prin faptele lor, ci și prin pietatea cu care săvârșeau liturgia.

5. În secolul XI viețuià și istoricul *George Cedren* (Κεδρηνός) un călugăr grec, care a întocmit multe comentarii liturgice, amintite foarte adesea ori de Iacov Goar în Euhologiul său.

6. *Mihail Cerularie* (Κηρουλάριος) patriarhul Constantinopolului (a. 1043—1058), în polemica cu latinii, între alte scrieri, compuse și un tratat asupra *liturgiei mai înainte sfințite*, de care amintește Leon Allațiu în opera sa *«De missa præsanctificatorum»*. Tratatul lui Mihail Cerularie, este cu atât mai valoros pentru noi, cu cât și în el se afirmă autenticitatea acestei liturgii, arătând-o adică, ca operă a lui Grigorie cel Mare [1]).

7. De folos pentru studiul nostru, este și scrierea patriarhului de Constantinopole *Nicolae III Gramaticul* — Γραμμάτικος — (a. 1084—1111): Δεῖπνον τοῦ Κυρίου, un fel de regulament bisericesc, cu privire la darurile liturgice și cestiunile de ritual [2]).

8. O lucrare de mare autoritate, competență și bogăție în explicarea mistică a liturgiei grecești cum și a odoarelor liturgice, este scrierea întitulată «Μυστικὴ θεωρία» sau «Ἡ θεωρία Ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων Γερμανοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινοπόλεως» = «Teoria mistică, sau Învățătura despre lucrurile bisericești, a lui Gherman, patriarhul Constantinopolului». Asupra autenticității acestei valoroase lucrări, s'au făcut multe discuțiuni critice și s'a crezut de mulți învățați că ea este compusă de *Gherman I* patriarhul Constantinopolului († 740 [3]), întru cât această scriere poartă numele autorului Gherman, fără a se arătà în ce timp a viețuit autorul.

Mai târziu, Leon Allațiu, Gretzer [4]), Guéranger [5]), ș. a.,

---

1) P. Migne, Patrologia s. gr., Tom. CXX. Conf. Maii, Bibliotheca nova Patrum, T. VI, p. 820 sqq.

2) P. Migne, Patrologia s. gr., Tom. CXXVII.

3) P. Rompotes, Λειτουργική, Ἀθήναις 1869. σελ. 7: Ἐκ τῶν μετὰ ταῦτα Ἐκκλ. Συγγραφέων τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἀξιοσημείωτα ἔργα εἶναι „Ἡ θεωρία Ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων Γερμανοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως" (8 ἑκατ. ἄλλοι ἀποδίδουσιν ἐσφαλμένως εἰς τὸν ὁμώνυμον τῆς 13 ἑκατ.).

4) Dr. Valentin Thalhofer, Handbuch der Katholischen Liturgik I. B. Freiburg, 1883., S. 65: „Die unter dem Namen des Germanus verbreitete Schrift Μυστικὴ θεωρία (Migne, Patr. gr. Tom. XCVIII, pag. 383—454) galt früher hin als Werk des ersten Patriarchen dieses Namens in Constantinopel, wäre sonach aus dem Anfang des 8 Jahrhunderts; allein sie enthälts Mehreres, was auf eine spätere Zeit und auf einen andern Verfasser schließen läßt, und wurde schon von Allatius, Gretzer, u. A. German II, der 1266 (?) Patriarch von Constantinopel geworden ist, zugeschrieben".

Conf. Bingham. Orig. s. antiq. eccles., Tom. VI, p. 41.

5) Prosper Guéranger, Instit. Liturg., T. I, Paris, 1878, pag. 339: „Germain II, patriarche de Constantinople, est auteur d'un opuscule intéressant sur la Liturgie intitulé: *Théorie des choses ecclesiastiques*. Malheureusement, ***nous ne l'avons point tel qu'il est sorti des mains de son auteur***; il a subi de graves interpolations".

convingându-se că pe timpul lui Gherman I explicările mistice nu erau ajunse la treapta înaintată ce se găseşte în această carte şi observând că conţinutul ei cuprinde lucruri posterioare lui Gherman I, şi-au încheiat credinţa că autorul nu poate să fie altul decât Gherman II patriarhul Constantinopolului (1221—1239). În adevăr susţinerea aceasta a prins adânci rădăcini, şi astăzi aproape nimeni nu se mai îndoeşte de faptul că Gherman II este autorul lucrărei, de şi mai târziu ea a suferit multe modificări de la alţi scriitori. Simeon Tesaloniceanul († 1429) în compunerea operei sale «Περὶ τοῦ ναοῦ» (Despre templu), fără îndoială că a avut de călăuză scrierea lui Gherman, pentru că tâlcuirile din ambele scrieri, se aseamănă mult între ele. Iacov Goar († 1653) în lucrarea sa «Euchologium Græcorum» iarăşi citează foarte des esplicările lui Gherman. Tot astfel fac şi alţi autori cari au nevoe de tâlcuirile mistice ale liturgiei, cum şi de explicările simbolice ale odoarelor liturgice.

9. Renumitul canonist *Matei Vlastare* — Βλάσταρις — (a. 1335), a scris un *Catalog al demnitarilor Marei Biserici de Constantinopole*, şi un tratat «Προθεωρία περί τῶν ἱερῶν συνόδων». Catalogul cuprinde funcţiunile eclesiastice de la curtea patriarhală din Constantinopole cu atribuţiunile lor liturgice; iar tratatul conţine multe orânduiri sinodale cu privire la serviciul divin [1]).

10. *Nicefor Calist,* sau *Nicefor al lui Calist,* ori *Nicefor Xantopulos* (Χανθόπουλος) un monah din Sfânta Sofia din Constantinopole († c. 1340), în Istoria sa Bisericească intitulată «Νικηφόρου Καλλίστου τοῦ Χανθοπούλου Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας βιβλία ΙΗ», dă mai multe *fragmente liturgice,* cu explicaţiuni privitoare la trisagiu, origina acestui imn, rugăciunile ce stau în legături cu trisagiul, şi alte învăţături de felul acesta. El a alcătuit şi *sinaxariele* din Triod şi Penticostar; în acestea lămureşte cauzele sărbătorei, datele istorice şi alte împrejurări [2]).

11. O scriere însă de valoare şi foarte des amintită de către liturgişti, este aceea a lui *Nicolae Cavasila* (Νικόλαος Καβάσιλας) un apărător zelos al Isihasmului şi arhiepiscop al Tesalonicului († 1371). Scrierea aceasta poartă titlul «Ἡ Ἑρμηνεία τῆς θείας λειτουργίας» (Expositio liturgiæ [3]). Ea este o Mistagogie în 53 de capete în care autorul comentează cu multă competenţă, semnificaţiunea mistică a actelor liturgice, a cântărilor, şi a tot ce compune serviciul divin [4]). De mare folos mistic este şi o altă scriere a lui

1) P. Migne, Patrologia s. gr., Tom. CXLIV, p. 960 seqq.
2) P. Migne, Patrologia s. gr., Tom. CXLV.
3) P. Migne, Patrologia s. gr., Tom. CL.
P. Rompotes, Λειτουργική, Ἀθήναις, 1869, σελ. 7.
4) Dr. W. Gass, Die Mystik des Nicolaus Cabasilas von Leben in Christo, Greifswald, 1849, p. 162—163. Dr. Em. Voiuţchi, Prelegeri academice din Teologia Morală ortodoxă, Vol. I, Cernăuţi, 1906, p. 251.

Cavasila «Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς» împărţită în şeapte cărţi. În cartea V-a a acestei scrieri, Cavasila se ocupă cu minuţiositate de altar, sfinţirea lui şi semnificaţiunea simbolică a îmbrăcărei arhiereului în vestminte albe, la o asemenea ocaziune [1]).

12. *Filotei* (Φιλόθεος) patriarhul Constantinopolului (anul 1376) ne-a lăsat o lucrare întitulată «Περὶ τοῦ πῶς ὑπηρετεῖ ὁ διάκονος μετὰ τοῦ ἱερέως, ἔν τε τῷ μεγάλῳ ἑσπερινῷ, τῷ ὄρθρῳ τε καὶ τῇ λειτουργίᾳ». Acest titlu, arată însuşi conţinutul lucrărei şi anume: cum să servească diaconul cu preotul la vespera mare, la ortrină şi liturgie. Scrierea cuprinde multe rînduelí tipicale [2]).

13. Cel mai mare liturgist răsăritean din acest period este *Simeon arhiepiscopul Tesalonicului* — Συμεὼν Θεσσαλονίκης — († 1429), despre care renumitul Iacov Goar zice acestea: *«vir si ecclesiæ romanæ fuisset conjuctus, antiquis patribus annumerandus»* [3]). Simeon al Tesalonicului a scris o valoroasă operă foarte cunoscută de către liturgiştii răsăriteni şi apuseni, sub titlul «Περὶ τοῦ ναοῦ, καὶ ἐξήγησις εἰς τὴν λειτουργίαν» (De templo et in missam enarratio [4]). Acì autorul vorbeşte mai întâiu într'un chip destul de temeinic, despre Bisericile greceşti, împărţirea şi sfinţirea lor, despre hirotonii, hirotezii, cele 7 laude şi rugăciunile sfinte. Mai departe, urmează o bogată explicaţiune alegorică-mistică, asupra liturgiilor Bisericei ortodoxe şi a tuturor serviciilor divine, prin cari după Simeon, se înfăţişează nu numai viaţa, suferinţele şi învierea Domnului, dar şi împărăţia şi venirea a II-a a sa pentru judecată. Din această carte nu lipseşte nici o explicare asupra celor ce se săvârşesc în Biserică de liturgisitorii ei [5]).

14. *Marcu Eugenicul* (Μάρκος Εὐγενικὸς Ἐφέσου) învăţatul Mitropolit al Efesului († 1447) acel care a luptat la sinodul din Florenţa (an. 1439), în contra unirei Bisericei greceşti cu Roma, a compus scrierea «Λειτουργίαι τῶν ἁγίων Πατέρων», tipărită în Paris la anul 1560 [6]).

15. In fine, tratatul lui *George Codin Curopalatul* — Γεώργιος Κωδινὸς Κουροπαλάτης — († c. 1460), întitulat «Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων τοῦ παλατίου Κωνσταντινουπόλεως καὶ περὶ τῶν ὀφφικίων τῆς μεγάλης ἐκκλησίας» (De curiæ et ecclesiæ Constantinopolitanæ officiis et officialibus [7]), are pentru studiul

1) Dr. W. Gass, Νικολάου τοῦ Καβασίλα, Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς λόγος πέμπτος, σελ. 120—130, Greifswald, 1849.

Cavasila se inspiră în compunerea scrierei sale Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς, din textele aflate în epistolele apostolului Pavel: II Cor. 5, 15. 17. Galat. 2,20. Col. 3, 3. 4. Se mai inspiră şi din I-a epistolă a lui Ioan 1,2—20.

2) P. Migne, Patrologia s. gr., Tom. CLIV.

3) Jacob Goar, Evcholog. græcorum, ed. Ven., 1730, pag. 178.

4) Jacob Goar, Evchol. græc., p. 179, sqq.

5) P. Migne, Patrologia s. gr., Tom. CLV, Conf. Valentin Thalhofer, Handbuch der Kath. Liturg. I Bd, S. 79.

6) P. Rompotes, Λειτουργική, Ἀθήναις, σελ. 7.

7) P. Migne, Patrologia s. gr., Tomul CLVII. Iar Guéranger, zice:

liturgic o mare însemnătate, mai ales că în cele 22 de capitole ale scrierei se arată luminos, nu numai funcțiunile lumești de la curtea bisantină, ci numără și funcțiunile și rangurile bisericești de la curtea patriarhală din Constantinopole. După aceasta, pe lângă alte cestiuni, Codin arată la cari anume sărbători, la cari procesiuni, în ce locuri luau parte împărații bizantini la serviciul divin, când cercetau ei curtea patriarhală, și în cari zile visitau monarhii și alte Biserici? Mai departe autorul dă explicațiuni asupra serviciului divin, și se ocupă cu anul bisericesc [1]).

§ 16.

Literatura liturgică a bisericei apusene din secolul IX—XVI.

Și în apus ca și în răsărit, erau mai multe rane cari consumau în primele secole ale periodului al II-lea, rădăcinele arborelui liturgic, și le amenințau cu veștejirea. Mai întâiu, se găseau la ordinea zilei, polemicele înverșunate ale apusenilor cu Biserica răsăriteană pentru supremația pe care și-o arogase scaunul roman. După acestea, veneau direcțiunile filosofice inaugurate de scolastici, către cari bărbații eruditi își îndreptau toată luarea aminte. In fine, tendința papilor de a-și întinde puterea lumească, apoi luptele lor cu principii domnitori în scopul arătat, făceau ca activitatea literară să se îndrepteze asupra subiectelor de o altă natură de cât cea liturgică. Cu toate acestea, și scrierile din acest fel sunt mult mai numeroase de cât în răsărit, și de aceea, eu nu voiu arătă, de cât pe cele mai însemnate.

1. *Alcuin* sau *Flaccus Albinus Alcuinus* (✝ 804), un mare teolog englez venit la curtea lui Carol cel Mare (768—814), pe la anul 781, se distinse prin diferite tratate serioase de literatură și mai ales prin scrieri liturgice cum sunt s. e. epistola sa către preotul *Oduin* în care arată istoria botezului [2]); apoi scrierea despre *semnificațiunea numirilor liturgice* [3]); mai de-

---

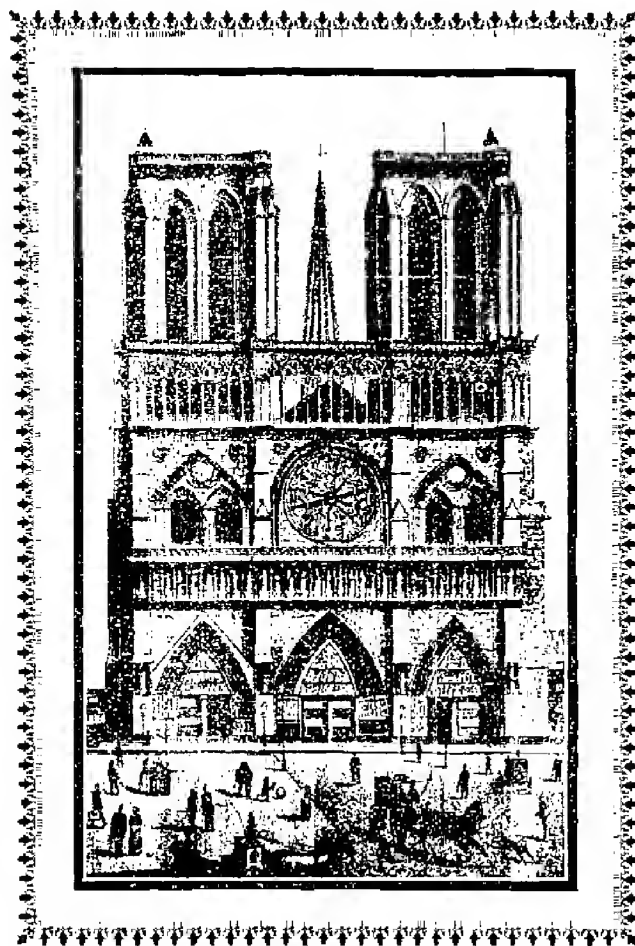
Georges Codinus (an. 1460), surnommé Curopalate, publia, *depuis la prise de Constantinople* par les Turcs, un livre sous ce titre: *De curiæ et ecclesiæ Constantinopolitanæ officiis et officialibus.* Conf. Prosp. Guéranger, Inst. Lit., T. I, ed. II, pag. 377. Vezi și la Val. Thalhofer I Bd., S. 76: Des Codinus Curopalatæ, vor der Mitte des 15. Jahrhunderts Schrift „*De officiis Constantinopolitanis*".

1) Griech. u. latein., von Goar, Paris, 1648, fol. neueste Ausgabe von Imman. Becker, Bonæ, 1839.

2) Epistola către Oduin este intitulată: *De baptismi cæremoniis.* Conf. Valentin Thalhofer, Handb. der Kath. Liturg., op. c., I Bd., pag. 60 seqq.

3) Titlul acestei lucrări este următorul: *De divinis officiis*; dar criticii apuseni o găsesc că ar fi scrisă abia prin sec. XI și o atribuesc unui Pseudo-Alcuin. Migne, Tom. CI, pag. 1173.

parte lucrarea sa *despre liturgia romană* oficiată de acum înainte în Galia și în părțile din stânga Rinului. El compuse și rugăciuni liturgice cuprinse în cartea sa «*Liber de psalmorum usu*» 1), și «*Liber sacramentorum*» 2). Apoi scrise tratatul «*Officia per ferias, de Ratione Septuagesimæ, Sexagesimæ et Quin-*

Domnul Doctor **BADEA CIREȘEANU**, Autorul Tezaurului Liturgic, cercetează măreața Biserică „*Notre Dame*" din Paris în vara anilor 1897 și 1900, când a străbătut întreaga Francie în scopuri științifice.

quagesimæ» și în fine «*Epistola ad Ethelardum*». Toate acestea sunt cu conținuturi liturgice 3).

---

1) Migne, Tom. CI, pag. 465 sqq.
2) Migne, l. c., pag. 441 sqq. cf. Microlog., Cap. 60.
3) Vezi, Eusevie Popovici. Ist. Bis., Vol. I, op. c., pag. 712. Iată ce zice și *Bouillet* (Diction. d'hist. et de geograph. Paris, 1860, art. „Alcuin") despre acest învățat: Alcuin fonda... plusieur écoles à Paris, à Tours, etc. Il savait le latin, le grec, l'hébreu, s. a.

2. *Amalariu* episcop de Metz, supranumit şi «*Symphosius*» († 857) un renumit liturgist mistic până la esces, pentru care chiar i se aduc învinuiri de către apuseni, a scris mai multe opere liturgice, dintre care cea mai însemnată este «*De ecclesiasticis officiis libri quatuor*» [1]). In prima carte a acestei opere, Amalariu vorbeşte despre anul bisericesc; în a doua, despre treptele ierarhice şi vasele sfinte cu semnificaţiunea lor; în a treia carte, despre locaşurile sfinte (Biserici), cântarea bisericească şi liturgie; în fine, în a patra, vorbeşte autorul, despre orele de rugăciune în general, şi în special despre zilele săptămânei, sărbători şi Dumineci.

3. *Rabanus Maurus* sau «Magnentius» († 856), discipulul lui Alcuin, fost egumen al renumitei mânăstiri Fulda şi apoi arhiepiscop de Mainz (847—856), s'a ilustrat printr'un mare număr de scrieri. Dar cea mai valoroasă operă liturgică a lui Rabanus este «*De institutione clericorum libri tres*» [2]). Aci autorul, vorbeşte în prima carte, despre persoanele liturgice, vasele sfinte, şi explică liturgia. In a doua, tratează despre rugăciune, post, eleimosină, pocăinţă, sărbătorile domneşti, cărţile de rugăciune şi simbolul credinţei; iar în ultima carte, se ocupă cu predicarea cuvântului. In lucrarea «*De sacris ordinibus, sacramentis divinis et vestimentis sacerdotalibus*», Rabanus repeteşte cele mai multe părţi din scrierea lui sus indicată [3]).

4. De folos pentru studiul liturgic, este şi scrierea intitulată «*De officiis divinis, sive de exordiis et incrementis rerum ecclesiasticarum*» [4]) compusă de renumitul scriitor *Walafrid Strabo*, discipulul lui Rabanus şi egumenul mânăstirei Reichenau (an. 842), în care autorul se ocupă cu fazele cultului, care nu a înflorit de odată, ci în cursul timpului şi sub influenţa împrejurărilor [5]). De o egală valoare este şi opera lui Walafrid «*Res ecclesiaticæ*», în care autorul descrie primele locaşuri de întâlniri religioase ale creştinilor şi preînchipuirile în judaism şi păgânism ale acestor locaşuri; apoi tratează despre icoanele cele vechi, clopote, altar şi sfinţirea icoanelor. Mai departe, face Walafrid o curioasă comparaţiune între papă şi împărat, între patriarh şi patricianul roman ş. a. De la acest scriitor a mai rămas şi un tratat mic «*De officiis libellus*» asupra anului bisericesc.

---

1) Migne, Tom. CV, pag. 985 sqq.

2) Hittorp, edit. Rom., pag. 262 sqq. Conf. Eusevie Popovici, Ist. Bis., op. c., Vol. I, p. 713. Prosper Guéranger, Instit. Lit., Tom. I, p. 257 sqq.

3) Thalhofer, op. c., pag. 64. M. N. Bouillet, Diction., op. c., p. 1475.

4) Migne, Tom. CXIV, pag. 919—966. Hittorp., pag. 332 sqq.

5) In prefaţa acestei scrieri, Walafrid se adresează către episcopul Regimbert cu aceste cuvinte: Scribam, in quantum, Dominus dederit facultatem, sicut ex authenticorum dictis, quæ adhuc attigimus, addiscere potui, de quarundam *ecclesiasticarum exordiis et causis rerum*, et unde hoc vel illud in consuetudinem venerit, et quomodo processu temporis auctum sit indicabo. Valentin Thalhofer, Handbuch der Kathol. Liturgik, I Bd., Freiburg, 1883, S. 64—65

5. Cardinalul *Humbert* († c. 1064), un înfocat polemic în contra răsăritenilor, s'a distins între apuseni prin scrierea sa *«Adversus Græcorum calumnias»* [1]), în care apără àzima în euharistie şi justifică înlăturarea cântărei «Aliluia» în postul cel mare la apuseni [2]).

6. Cardinalul *Petru Damian* († c. 1057) un mare imnolog latin, a compus scrierea liturgică *«De septem horis canonicis»* [3]), şi un mic tratat *«Contra sedentes tempore divini officii»* [4]).

7. *Sicard* episcop de Cremona († 1215) inspirat de direcţiunea scolastică, se distinse prin compunerea operei sale *«Mitrale, vel summa de divinis officiis»* în 9 cărţi. Acì Sicard se ocupă cu locul determinat pentru serviciul divin, persoanele liturgice, sfânta liturgie, orele de rugăciune şi anul bisericesc.

8. În acelaşi timp cu Sicard, renumitul episcop roman *Inocenţiu III* († 1216), compuse opera lui *«De sacrificio missæ»* [5]), care a fost consultată ca lucrare de valoare mulţi ani după moartea autorului. Acì, el se ocupă cu explicarea diferitelor părţi ale liturgiei romane.

9. Scolasticul *Alexandru de Hales* († 1245) supranumit *«Doctor irrefragibilis»*, păstrează în renumita sa scriere *«Summa»* o parte liturgică sub titlul *«De officio missæ»* [6]).

10. Mai cunoscut este pe terenul ştiinţific în general, şi chiar în sfera studiului liturgic, renumitul scolastic *Toma de Aquino* († 1274), care compuse o lucrare de acest fel sub titlul *«Expositio missæ»* [7]). Tot de la acest scriitor a rămas o scurtă esplicare a liturgiei în cunoscuta lui operă *«Summa Theologiæ»* [8]).

11. *Ioan Bonaventura* († 1274), a scris însă un tratat de o mai mică valoare într'un stil de tot simplu cu titlul *«Expositio missæ»* [9]).

12. *Wilhelm Durantis* († 1296) sau cum el însuşi se numeşte — *Guilielmus Durandi* — episcop de Mende (Mimate în departam. Lozère), fost profesor de Dreptul canonic în Bologna, a compus renumita scriere *«Rationale divinorum officiorum»*, intitulată astfel căci a luat în vedere Exodul 28, 15. 30., care tratează despre preotul Vechiului Testament cu motive sfinte «ma-

---

1) Migne, Tom. CXLIII, pag. 292 sqq.
2) V. Thalhofer, op. c., p. 66.
3) Migne, Tom. CXLV.
4) In secolul XII, după mărturia lui V. Thalhofer (op. c., p. 69), mai avem de amintit în apus şi pe aceşti bărbaţi cunoscuţi în studiul liturgic şi anume: pe Cronicarul belgian *Sigebert de Gembloux* († 1112), *Odo* episcop de Cambray († 1113), *Ivo* episcop de Chartres († 1115), *Bruno* episcop de Segni († 1123), etc.
5) Migne, Tom. CCXVII, pag. 763 sqq. In deutscher Übersetzung von Fridr. Hurter, 1845.
6) V. Thalhofer, op. c., p. 74.
7) Edit. Parm. Tom. XVII, pag. 332.
8) Summa theolog. III. 9. 83 art. 5. Cf. comment. in lib. 4. Sentent. Vezi, M. N. Bouillet, Diction., op. c., p. 1762.
9) Edit. Lugdun. 1668. fol. Tom. VII, pag. 73 seqq. Conf. M. N. Bouillet, Diction., op. c., p. 234.

nifestationem et veritatem» (Urim ve thummim [1]), tot aşà cum scrierea lui, vorbeşte de preot cu dovezi biblice [2]). Cele 8 cărţi ale scrierei lui Wilhelm, conţin subiecte relative la locaşurile sfinte şi sfinţirea lor, persoanele liturgice, vasele liturgice, liturgie, orele de rugăciune şi anul bisericesc. Autoritatea acestei scrieri se vede de acolo, că ea a fost prea de multe ori tipărită şi tradusă în mai multe limbi [3]).

13. Intr'un metod cu totul deosebit, a explicat liturgia *Berthold de Regensburg* († 1272), care prin *predici* şi *catehese*, a arătat poporului semnificaţiunea actelor sfinte.

14. Secolele XIV şi XV, au fost şi în apus puţin productive pe acest teren, totuşi şi în acest timp putem arătà pe următorii scriitori: *Guido de monte Rotherii*, care a scris pe la anul 1333 o *«Teologie Pastorală»* cu cuprins liturgic. Presviterul, după alţii episcopul *Nicolaus Plove* (decretorum doctor), a compus (c. a. 1434) un tratat *«Expositio missæ»*. *Dionisius van Rickel* (Dionysius Carthusianus († 1471), născut în Rickel — Belgia— părăsind directiunea mistică, în vigoare până atunci, a dat lucrărei sale *«Expositio missæ»* o înţelegere clară [4]); şi în fine, ultimul scolastic *Gabriel Biel* († 1495) încă s'a făcut cunoscut prin scrierile sale de acest fel [5]).

§ 17.

Scrierile liturgice eretice în evul mediu.

Productiunele literare cu privire la cult, se tot înmultesc cu începutul acestui period şi îşi dobândesc stabilitatea între credincioşii rătăciţi. Liturgiile eretice aşezate în scris în periodul întâiu, primesc acum prea puţine modificări, şi îşi întăresc autoritatea lor normativă. Tot în acest timp se compun comentarii privitoare la

---

1) וְנָתַתָּ אֶל־חֹשֶׁן הַמִּשְׁפָּט אֶת־הָאוּרִים וְאֶת־הַתֻּמִּים Exod. 28, 30.

Iar *Urim* şi *Tumim* erau sorţile sfinte prin cari arhiereul Vechiului Testament cerceta voinţa lui Iehova.

2) V. Thalhofer, op. c., p. 75. M. N. Bouillet, Diction., op. c., p. 531.

3) Prosper Guéranger, Instit. Liturg., ed. II, Tom. I, p. 342—343: Nous devons dire, à la gloire de la science liturgique et à celle de Guillaume Durand, en particulier, que le *Rationale divinorum officiorum* fut le premier livre imprimé avec des caractères métalliques, préférence qui montre grandement le respect qu'on lui portait. Il parut en 1459 à Mayence, et on lit, sur la dernière page de cette édition, les paroles suivantes: *„Præsens Rationalis divinorum Codex officiorum, venustate capitalium decoratus, rubricationibusque distinctus, adinventione artificiosa imprimendi ac caracterizandi, absque calami exaratione sic effigiatus, et ad Eusebiam Dei industrie est consummatus* per Iohannem Fust... *anno Domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo nono...“*

4) Edit. Colon. 1532, Tom. I, fol. 211—228.

5) Valentin Thalhofer, op. c., p. 76.

aceste liturgii, taine și ritualul bisericesc. De observat însă este, că atât în periodul întâiu cât și în periodul al doilea, Nestorienii ni se înfățișează mai inferiori în acest fel de literatură de cât Monofiziții. In rândurile următoare, voiu indică pe cei mai însemnați scriitori liturgiști cu operele lor, cari s'au distins atât la Nestorieni cât și la Monofiziți.

a) La Nestorieni.

1. *Iosua* (an. 820), un patriarh al nestorienilor, a compus o scriere în limba siriacă cu următorul titlu: *«Deosebirea între serviciile liturgice, interpretarea lor și puterea imnelor»* [1]. Prin lucrarea aceasta, autorul face deosebire între serviciile religioase bisericești și actele liturgice, și după aceea comentează atât pe unele cât și pe altele. Mai departe, Iosua, arată puterea morală asupra auditorilor nestorieni, isvorâtă din cântarea imnelor bisericești [2].

2. *George* patriarhul nestorienilor (a. 945), a scris o carte de valoare sub formă de *«Liturgică nestoriană»* intitulată *«Arătarea tuturor serviciilor bisericești și obiectul lor, cu explicarea divinei economii și a sărbătorilor Mântuitorului»*.

3. Cunoscut pe câmpul liturgic nestorian, este și preotul *Sabar-Iesu* (a. 985) care a compus o *Binecuvântare*, cu care se demite poporul de la serviciul divin nestorian.

4. *Ebed-Iesu* mitropolit de Nisibi al nestorienilor († 1318), a făcut o scriere intitulată *«Mărgăritarul adevăratei credințe»*, în care desfășură un mare număr de învățături liturgice.

5. În fine, *Timotei II-lea* patriarhul nestorienilor (a. 1320), este autorul unei valoroase lucrări în șapte capitole *«Despre cele șeapte cause ale tainelor bisericești»*. După cum arată însuși titlul scrierei, Timotei cercetează aci misteriile și origina lor. Aceste lucrări s'au compus în limba siriacă.

b) La Monofiziți.

1. *Moise Barcefà* (Barcepha, a. 863) numit și *Sever*, Mafrian iacobit de Mosul, este autorul unei *anafore* din liturgiarul iacobit [3]; a două tratate din cari unul asupra *tainei mir-ungerei* și altul asupra *botezului*; și în fine, mai este autor al unei explicațiuni a ceremoniilor întrebuințate la *«tunderea în shima monahală»*.

2. *Ioan Bar-Susan* (a. 1064), patriarhul Iacobiților din

1) Prosper Guéranger, Inst. Lit., ed. II, T. I, pag. 256.

2) Intre scriitorii siriaci, nestorieni de valoare, numărăm și pe *Anton Retorul* (c. a. 820), *Sliba al Mansuri* († 900), *Elias Anbar* (an. 922), *Ebed-Iesu Bar Șahhare* (an. 963), etc.

3) *Anafora* (ἀναφορά) adică «jertfa» sau liturgia credincioșilor; iar *proanafora* (προαναφορά) însemnează liturgia catehumenilor.

Antiohia, este autorul unei *anafore* [1]), care se află în liturgiarul iacobitic, şi al unei cărţi prin care acest patriarh se nevoeşte a justifica în contra Copţilor, «*obiceiul de a amesteca cu sare şi unt de lemn pâinea euharistică*» [2]).

3. *Ioan Said Bar-Sabuni* (a. 1094), episcop iacobit de Melitina, este autorul unui imn solemn acrostih [3]), pe care Iacobiţii îl cântă la ceremonia tunderei în shima monahală.

Domnul Doctor **BADEA CIREŞEANU**, Autorul Tezaurului Liturgic, Duminică 8 August, anul 1904, în studii ştiinţifice, ascultă în Siria (Asia), cântecele religioase ale unui *monofizit* gătit în haine de sărbătoare.

---

1) Despre semnificaţiunea cuvintelor *anafora* (ἀναφορά) sau liturgia credincioşilor, şi *proanafora* (προαναφορά) sau liturgia catehumenilor, conf. adnotaţiunea de la pag. 69, Tezaurul Liturgic, T. I, n. 3.

2) Prosper Guéranger, Inst. Liturg., ed. II, Tom. I, pag. 302.

3) Imn solemn acrostih, adică o poezie la care tot versul se începe cu una din literile din cari se alcătueşte, vr'un nume ce s'a luat de subiect.

4. Eruditul episcop iacobit din Amida, în Mesopotamia, *Dionisie Bar-Salibi* († 1171), a scris în limba siriacă multe opere valoroase, cari dovedesc la acest autor, o adâncă știință teologică. Din mulțimea scrierilor lui, voiu cità în ramura liturgică următoarele: a) *«Arătarea efectelor cari sunt cuprinse in taina mir-ungerei»*; b) *«Arătarea efectelor dobândite din impunerea mânilor prin binecuvântare»*; c) *«Explicarea sau comentariul liturgiei sfântului Iacov»*. El a mai compus și *trei anafore*, dintre cari una este introdusă în liturgiarul Maroniților.

5. *Mihail* supranumit *«cel Mare»* patriarhul Iacobiților (a. 1172), *a pus in bună rânduealǎ demnitatea episcopală* și ritualul sirian iacobitic. El compuse și o anaforă.

6. Cel mai erudit scriitor monofizit din aceste timpuri, este *Nerses Claiensis* (an. 1166—1173) supranumit și «Grațiosul» pentru poeziile sale dulci și armonioase. Nerses fù patriarh al Armeniei (catolicos cu reședința în Cla sau Klah ori Romela capitala Armeniei). Ca liturgist s'a distins prin compunerea unei poeme intitulată *«Iisus Fiiul»* întrebuințată și acum în Biserica Armeană.

7. *Ioan* supranumit *«Cărturarul»* sau *«Achimitul»* (ἀκοίμητος, neadormitul), patriarh al Iacobiților († 1208), pare a fi autorul unei *anafore* pe care Renaudot a introdus'o în al doilea Tom al colecțiunei liturgiilor orientale.

8. *Ioan Bar-Maadani*, patriarh al Iacobiților (an. 1253), a alcătuit o anaforă, care se află în colecțiunea lui Renaudot.

9. De aceeași erudițiune ca aceea a lui Nerses Claiensis între armeni, este între monofiziții Iacobiți, renumitul *Grigorie Abulfaragiu* (Abulpharagius) fiiul unui evreu convertit la creștinism în confesiunea armeană, de unde și numirea lui de Grigorie Bar-Ebreu (Bar-Hebraeus), Mafrian la Mosul († 1286). Ca liturgist, Grigorie s'a făcut cunoscut prin compunerea unei *anafore* care se află în colecțiunea lui Renaudot, și prin *prescurtarea liturgiei sfântului Iacov*.

10. *Ignatie V* (an. 1293), patriarh al Iacobiților s'a distins prin alcătuirea unei *anafore* care se află în colecțiunea lui Renaudot.

11. *Ioan* numit și *Anania*, patriarh al Iacobiților (a. 1400), compuse și el o *anaforă* aflată în scrierile sale.

12. In fine, *Ignatie Behenam* patriarh al Iacobiților (an. 1420), a făcut o *anaforă* renumită prin frumusețea stilului ei. Limba în care s'au compus aceste scrieri este cea siriaca.

Din privirea acestor scriitori, vedem că în Bisericile monofizite: egipteană (coptică) și abisiniană (etiopică), nu s'au distins bărbați, vrednici de a fi numărați între liturgiștii acestui period.

PERIODUL III-LEA

ISTORIA ŞI LITERATURA LITURGICĂ DIN SECOLUL XVI-lea ŞI PÂNA ÎN ZILELE NOASTRE, SAU TIMPUL EVULUI MODERN.

I
BISERICA ORTODOXĂ DE RĂSĂRIT

§ 18.

Scrierile liturgice în biserica greacă.

cest period începe cu o altă serie de lupte religioase, cari sunt provocate *prin ivirea protestantismului,* şi îndreptate, de către urmaşii lui Luter şi Calvin, mai întâiu în contra romano-catolicilor, şi apoi în contra răsăritenilor. Polemica acestora cu sectarii lui Luter şi Calvin, atenţiunea încordată de o parte şi de alta pentru a'şi apără doctrina, dădură naştere la un gen nou de scrieri liturgice. Romano-Catolicii, de şi erau într'o luptă nesfârşită cu Protestanţii, totuşi atunci când se aflau în repaus, nu uitau de a mai aruncă din când în când şi în răsărit câte o scriere provocătoare. Toate acestea fac ca periodul al III-lea să aibă o înfăţişare nouă atât în privinţa luptelor religioase cât a direcţiunei literare.

Răsăritenii din acest timp, părăsesc în scrierile lor direcţiunea mistică din periodul trecut, pentru a face loc direcţiunei istorice. Pe acest câmp de idei, fie care Biserică răsăriteană or-

todoxă, caută acum a-şi aveà *scrierile liturgice imprimate* în limba naţională, şi a dà bărbaţi cari după putinţă să contribue la înflorirea literaturei teologice.

In ceeace priveşte *Biserica greacă,* care a representat în periodul I şi II, ortodoxismul cu demnitate faţă de apuseni, în acest period stă tot la aceeaşi înălţime. Şi ori de câte ori primeşte atacuri din apus, sau din partea Musulmanilor, ori a ereticilor răsăriteni, Biserica greacă ştie a respinge cu probe temeinice aceste provocări şi a stà cu tărie chiar în contra Sultanilor, deveniţi puternici în acest period, şi transformaţi în persecutori fioroşi ai ortodoxismului.

Cu toate că multe din scrierile liturgice greceşti, atât din periodul II, cât şi din al III-lea, s'au perdut prin diferite împrejurări, iar altele au rămas părăsite mult timp în manuscripte, până când vr'o întâmplare le-a distrus pentru totdeauna, apoi, de şi unele scrieri au rămas până astăzi ne imprimate şi ne cunoscute, totuşi găsim şi în acest period lucrări valoroase de acest fel, şi de aceea eu voiu arătà mai jos scrierile liturgice greceşti mai principale, cari sunt în strânsă legătură cu studiul nostru.

1. *Ieremia II,* Patriarhul de Constantinopole (1572—1595) în «*Răspunsurile*» sale îndreptate către teologii protestanţi din Tübingen, apără cu căldură Biserica răsăriteană, şi vorbeşte aci şi de cultul acestei Biserici, şi în deosebi de «*Liturgia sf. Vasilie şi Ioan Hrisostom*», ca autentice, şi de provenienţă apostolică [1]).

2. *Gavriil Severul,* arhiepiscopul Filadelfiei, în realitate însă arhiepiscop al Bisericei răsăritene din Veneţia (1577—1610), a compus o lucrare «*Despre cele 7 taine*», în care la misteriul euharistiei, vorbeşte în toată întinderea despre *liturgie* cu actele ei principale.

3. Un erudit preot grec, *Petru Arcudie* (an. 1618), a compus un tratat destul de cunoscut, asupra liturgiei greceşti comparată cu cea latină, sub titlul «*De concordia ecclesiæ occidentalis et orientalis in septem sacramentorum administratione*». Primele ediţiuni apărură imprimate în Paris între anii 1619 şi 1625.

4. *Leon Allaţiu* († 1669), grec latinisat, născut în Hios la anul 1586 şi crescut în colegiul grecesc din Roma, apoi convertit la confesiunea romano-catolică, a fost unul din cei mai zeloşi scriitori cu tendinţe de a se uni Biserica grecească cu cea latină. Allaţiu primind sarcina de bibliotecar al Vaticanului a scris multe lucrări cu privire la liturgia grecească. De o mai mare însemnătate sunt însă următoarele scrieri : a) «*De*

1) Pe la anul 1574 teologii protestanţi din Tübingen, *Crusius* şi *Andreæ,* trimiseră o traducere grecească a Mărturisirei din Augsburg şi scrisori către patriarhul Ieremia II, propunându-i o apropiere între Biserica răsăriteană şi cea protestantă. Ieremia răspunse la aceste propuneri, cu o critică contrară sistemului protestant, ţinându-se strâns de vederile Bisericei ortodoxe şi respingând cu desăvârşire negocierile protestanţilor.

dominicis et hebdomadibus recentiorum Græcorum». b) «*De missa præsanctificatorum, et de communione orientalium sub specie unica*». c) Un tratat, «*De ecclesiæ occidentalis et orientalis perpetua consensione*» [1]). Allaţiu a mai compus un tratat, «*De libris ecclesiasticis Græcorum*» [2]) şi altul mai însemnat: «*De Templis Græcorum recentioribus, de Narthecæ Ecclesiæ veteris et de Græcorum quorundam ordinationibus*» [3]).

5. *Filara* Atenianul, mort în Paris la anul 1673, a scris o carte: Χριστιανικὴ διδασκαλία, cu comentarii liturgice.

6. Pe la anul 1681, apărù în Veneţia o scriere liturgică a lui *Nicolae Vulgaris* († 1684) sub titlul următor: «Κατήχησις ἱερά, ἤτοι τῆς θείας καὶ ἱερᾶς λειτουργίας ἐξήγησις καὶ ἐξέτασις τῶν χειροτονουμένων». Aci se cuprind învăţături cu privire la vestmintele sacerdotale, vasele liturgice şi rânduiala hirotoniilor [4]).

7. *Calinic* patriarhul Constantinopolului, supranumit *Acarnan*, născut în Karpenis la anul 1630, a vieţuit în Ungro-Vlahia pe timpul lui Constantin Brâncoveanul, şi a murit pe la 1697, fiind în două rânduri patriarh. El a compus lucrarea: «Ἑρμηνεία πρὸς τοὺς ἱερεῖς καὶ διακόνους», tradusă din slavoneşte, prelucrată şi acomodată trebuinţelor ritualistice ale preoţilor greci din orient. Lucrarea aceasta s'a tipărit apoi pe la 1683 în Iaşi de către Dositei patriarhul Ierusalimului.

8. De o asemenea valoare, este şi lucrarea lui *Ionake Nicolaide Postelnicul* din Zagora (Macedonia), compusă în Focşani la anul 1758, dar ne tipărită până acum. Acest manuscript (conţinând 505 pagine), cu următorul titlu: «Σύν θεῷ ἁγίῳ ἱερὰ κατήχησις κατ'ἐρωτ'πόκρισιν», are o întroducere cu întrebări şi răspunsuri, prin care se explică serviciul divin al Bisericei.

9. De însemnătate pentru Tezaurul Liturgic este şi «Σύνταγμα κατὰ ἀζύμων» compusă de către *Eustratie Argentinul* şi tipărită pentru prima oară în Lipsca la anul 1760; iar într'o altă ediţiune, în Nauplia la anul 1845. Scrierea aceasta care se poate privì ca o *Ermineutică liturgică*, compusă din trei fragmente, este cu atât mai valoroasă, cu cât în ea se tratează cestiunile liturgice mai mult din punctul de vedere arheologic.

10. Eruditul scriitor *Eugenie Vulgaris*, grec de origină, fiind adus în Rusia de către împărăteasa Ecaterina II, şi ocupând demnitatea de arhiepiscop al Kersonului († 1806), a dat la lumină scrierea «Τελετουργία ἱερά», publicată în Petersburg la anul 1790. Lucrarea aceasta fiind o traducere din limba rusească, făcută de către Eugenie Vulgaris, cuprinde în sine regulele cum

1) Leo Allat. De eccles. occident. et orient. perpetua consesione, Paris, 1648, 4⁰.

2) Leo Allat. De libris eccles. græc., Cologne, 1645, 8⁰.

3) Leo Allat. De Templis Græc., recent. Cologne, 1645, 8⁰.

4) Nicolae Vulgaris, născut la 1634 în Kerchira dintr'o familie veche din Epir, a studiat în Padua, de unde a obţinut titlul de *Doctor in medicină*. El a servit apoi ca medic în Kerchira şi a scris mai multe opere ştiinţifice, între care şi pe cea indicată mai sus cu conţinut liturgic.

trebue să se săvârşească funcţiunile liturgice de către organele bisericeşti.

11. *Chesarie Daponte*, publică în Viena la anul 1795 scrierea «'Εξήγησις τῆς θείας λειτουργίας», cu privire la explicarea serviciului liturgic.

12. Un manual de Liturgică apărù la anul 1851 sub titlul «'Επιστολαὶ περὶ τῶν ἱερῶν 'Ακολουθιῶν», tradus din limba rusească în cea greacă de către *Teodor Băleanu*. Tot acest manual cu puţine îndreptări, a apărut într'o altă ediţiune la anul 1864, retipărit fiind tot de către traducător.

13. Dar mai preţios este manualul de Liturgică al lui *Panaghiotes Rompotes*, profesor de Teologie în Atena. Acest manual întitulat «Λειτούργική», a apărut în Atena la anul 1869; el conţine învăţături cu privire la sfintele locaşuri, vase liturgice, sărbători, imnologie bisericească, liturgie şi misterii.

14. O lucrare mai nouă a publicat *G. I. Papadopol* în Atena la anul 1890, cu privire la imnologia Bisericei orientale sub titlul «Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ'ἡμῖν μουσικῆς». Aci autorul face explicaţiuni amănunţite asupra cântărilor din Biserica ortodoxă şi arată împrejurările prin cari au trecut ele.

15. Iar un «*Dictionnaire grec-français des noms liturgiques en usage dans l'église grecque*», apărù la Paris în anul 1895 într'un volun 8°. Autorul *Léon Clugnet* arată aci în şir alfabetic toate numirile din cultul grecesc şi pe scurt descrierea obiectelor şi folosul lor în Biserică.

§ 19.

Literatura liturgică rusească.

In Biserica rusă, de şi nu aflăm multe şi bogate scrieri ştiinţifice în această specialitate, totuşi nu putem tăgăduì sborul către înflorire pe care l'a luat această literatură, mai ales de la începutul secolului XIX încoace. In timpurile anterioare, în Rusia ca şi în alte state ortodoxe de răsărit, literaţii eclesiastici ruseşti, s'au mulţumit în ramura liturgică de a traduce opere întregi sau şi fragmente din cărţile lui Simeon Tesaloniceanul, Codin Curopalatul şi alţi liturgişti răsăriteni; iar tratate sistematice nu aflăm de cât în secolul XIX, când înflorì învăţământul seminarial şi cel teologic, propus în seminarii şi academiile spirituale. Cele mai însemnate lucrări în această ramură sunt următoarele:

1. Polonul *Iosif Andrei Zaluski*, arhiepiscop de Kiev, fondatorul bibliotecei din Varşovia şi unul dintre apărătorii naţiunei polone, publică în deceniele prime ale secolului XVIII o carte întitulată: «*Analecta historica de sacra, in die natali Domini*» apărută în Varşovia la anul 1721, 4°. Cartea cuprinde, după cum însuşi titlul arată, fragmente istorice privitoare la ziua naşterei Domnului şi serviciul liturgic din acea zi.

2. O scriere liturgică cu explicări curat mistice publică în anul 1803 la Moscva arhiepiscopul din Nijni-Novgorod *Veniamin Crasnopievcov* († 1811). Titlul scrierei este acesta: «И. Арзамазскаго, Новая скрижаль или таинственное объясненіе о церкви о литургіи и о всѣхъ службахъ и утваряхъ церковныхъ» (I. Arzamaski, Tablă nouă, sau explicare mistică a locaşului dumnezeesc, a liturgiei şi a tuturor serviciilor şi a obiectelor bisericeşti [1]). Cartea se compune din patru părţi : *a)* locaşurile şi obiectele bisericeşti ; *b)* cultul dumnezeesc public ; *c)* rînduiala hirotoniilor, hirotesiilor, sfinţirei antimiselor şi a Bisericei ; *d)* cultul dumnezeesc particular relativ la nevoile credincioşilor. După cum arată titlul, cartea e o urmare după German II, patriarhul Constantinopolului din sec. XIII—Μυστικὴ θεωρία, Migne, Tom. 98—şi după Simeon Tesaloniceanul din sec. XV—Περὶ τοῦ ναοῦ καὶ ἐξήγησις εἰς τὴν λειτουργίαν, Migne, Tom. 155. Importanţa ştiinţifică lipseşte acestei scrieri.

3. Pe la anul 1818, *Gavriil* mitropolitul Petersburgului, dădù la lumină în acest oraş o lucrare întitulată : «О служеніи и чинopoложеніяхъ православн. греко-росс. церкви» (Despre serviciile şi rînduelile liturgice ale Bisericei ortodoxe greco-ruseşti). Lucrarea aceasta este mai mult o carte de ritual de cât de ştiinţă liturgică; cuprinde adică în cea mai mare parte numai regule pentru săvàrşirca liturgiei, iar nu şi comentarea trebuincioasă.

4. *Andrei Nicolaevici Muraviev,* publică pe la anul 1826 : «Письма о Богослуженіи восточ. каф. церкви» (Scrisori despre serviciul dumnezeesc al Bisericei orientale catolice). Opera lui Muraviev s'a tradus şi în limba germană la Lipsca în anul 1838 de către dr. Edwin Muralt sub acest titlu: «Briefe über den Gottesdienst der morgenländischen Kirche». Muraviev n'a avut intenţiunea de a compune o Liturgică sistematică, ci în lucrarea sa a tratat numai despre aceste subiecte : *a)* despre liturgie şi privigheri ; *b)* despre serviciul dumnezeesc al patruzecimei şi al Învierei ; *c)* sfintele misterii : *d)* sărbătorile domneşti şi rînduiala înmormântărei. De şi autorul vădeşte în scrierea sa o cunoştinţă profundă în cele liturgice, totuşi îi lipseşte critica ce trebue a fi presărată în scrierile valoroase. In anul 1883 s'a publicat în Moscva o complectare o operei lui Muraviev sub acest titlu : «Complectare la scrisorile despre serviciul dumnezeesc al Bisericei orientale catolice». Tipăritura scrierei lui Muraviev a ajuns până astăzi peste zece ediţiuni. Daniel, în cele 4 Tomuri ale Codicelui său liturgic, dar mai ales în Tomul IV, aminteşte adesea ori scrierea lui Muraviev [2]).

5. Boemul *Dobrowski* a publicat în anul 1832 în Praga 8°, lucrarea sa : «Über den Ursprung der römisch-slavischen Liturgie». Lucrarea se ocupă în scurt de liturgiile din timpurile vechi creştine şi ajunge la concluziunea că din aceeaşi

1) Până în anul 1870, cartea lui Veniamin avea 13 ediţiuni.
2) Conf. lit. d., pag. 21, Tezaurul Liturg., Tom. I.

fântână răsăriteană au isvorît toate liturgiile creştine; dar mai în urmă s'au deosebit între ele după timp, doctrină şi împrejurări.

6. O scriere liturgică cunoscută între liturgiştii ruşi, este aceea a lui *A. Cerneaev* (Черняевъ) tipărită în anul 1859 la Harcov sub titlul: «Подробное систематическое указаніе состава литургики или наука о богослуженіи православной церкви» (Minuţioasă, sistematică arătare a cuprinsului Liturgicei sau învăţătura

Biserica rusească **«Sfântul Panteleimon»**, din Odessa (Rusia) în care m'am închinat în luna August anul 1898. Atunci venind din Suedia, am cercetat aproape întreaga Rusie cu scopuri liturgice. (Autorul).

despre serviciul dumnezeesc al Bisericei dreptcredincioase [1]). După o introducere privitoare la cuprinsul Liturgicei, autorul desface opul său în trei părţi: *a)* despre rînduiala *internă* a serviciului liturgic, adică despre însemnătatea sacrificiului euharistic, a tainelor şi rugăciunilor bisericeşti; *b)* despre rînduiala *externă* a serviciului dumnezeesc sau ritualul sfintei

1) Scrierea lui Cerneaev e compusă din 292 pag.

liturgii, sfintelor taine și al feluritelor rugăciuni și sfințiri bisericești; *c)* despre condițiunile și lucrurile necesare la plinirea sf. liturgii, adică despre locașul dumnezeesc, persoanele, timpurile și cărțile liturgice. In toate aceste expuneri lipsește o împărțire sistematică și pe când unele materii sunt tratate cu prisosință, altele lipsesc cu totul.

7. In anul 1851 apărù în Kiev o Liturgică compusă de profesorul protopresviter, *Daniil Smolodovici*. Titlul cărței este acesta: «Литургика или наука о богослуженіи прав. вост. каѳ. церкви, проф. и протоіерея Даніила Смолодовича» (Liturgica sau învățătura despre serviciul dumnezeesc al Bisericei ortodoxe-orientale și catolice, a profesorului și protoiereului Daniil Smolodovici [1]). Autorul, după o introducere despre obiectul, scopul și necesitatea Liturgicei, își desface cartea în două părți: în *Liturgica generală* și *specială*. *a)* Liturgica generală, în capitolul prim, conține *noțiunile generale ale cultului dumnezeesc* și în special se ocupă de rugăciune și cântare; iar în capitolul al doilea, conține *bogățiile generale ale cultului dumnezeesc*, și în deosebi se ocupă de locurile, lucrurile, persoanele, cărțile liturgice și acțiunile simbolice aflate în serviciul dumnezeesc. *b)* Liturgica specială în capitolul d'întâiu, vorbește despre *rînduelele liturgice permanente*, de toate zilele săptămânei, și apoi despre ajunări; în capitolul al doilea, se ocupă cu rînduelele liturgice privitoare la *viața și nevoile creștinilor*, adică cu cele șapte taine și sfințirile bisericești la numeroasele trebuințe ale omului. De și partea I-a are unele scăderi prin faptul că materia este tratată superficial, totuși Liturgica lui Smolodovici se numără între cele mai bune lucrări de felul acesta și se poate privi ca prima încercare de compunere a unei Liturgici științifice.

8. O Liturgică de mai puțină valoare apăru în Tambov la anul 1869, compusă de *Hitrov G.* sub titlul: «Ученіе православн. церкви о богослуженіи или Литургика» (Invățătura Bisericei drept credincioase despre serviciul dumnezeesc, sau Liturgica).

9. Pentru folosul tineretului din cursurile secundare, compuse un manual mic de Liturgică preotul *L. Petrov*, pe care-l publică în Petersburg la anul 1872 cu titlul: «Литургика или ученіе о богослуженіи православн. церкви» (Liturgica sau învățătura despre serviciul dumnezeesc al Bisericei drept credincioase). Manualul e compus din două părți: Liturgica generală și specială. Liturgica generală conține în cele două capitole, cerințele și formele fundamentale ale cultului; iar Liturgica specială arată de asemenea în cele două capitole din care se compune, cultul public și particular [2]).

10. Edițiunea I, a cărței preotului *Constantin Nicolski*, a apărut în Petersburg la anul 1871 sub întitularea aceasta:

1) Cartea lui Smolodovici conține 312 pag. în ediția II.
2) Manualul lui Petrov are 138 pag.

«Пособіе къ изученію устава богослуженія православной церкви» (Manual pentru învățarea rînduelei serviciului dumnezeesc al Bisericei drept credincioase[1]). Autorul își împărțește scrierea în trei părți: 1) despre locașul dumnezeesc și obiectele din el; 2) despre cărțile bisericești și 3) despre serviciul dumnezeesc public și particular. Opera aceasta e temeinic lucrată; dar pentru că înșiră prea multe regule tipicale cu rugăciuni textuale, face ca stilul ei să nu fie tocmai curgător.

11. *Hristofor Smirnov* pe când erà laic, în calitatea de profesor la academia spirituală din Kiev, a publicat acì în anul 1877 o scriere liturgică cu titlul: «Caracterul liturgic al misterielor». Scrierea lui Smirnov, mai târziu vicar al eparhiei Lituaniei, ne prezintă cunoștințele întinse ale autorului în materiile ierurgice.

12. Pentru trebuința seminariștilor apărù în anul 1879: Православная христіанская литургика» (Liturgica creștină drept măritoare), compusă de preotul *Teodor Horoșunov*. Cartea (în cele 270 de pagine ale ei), desfăcută în partea generală și specială, cuprinde: principiile generale ale cultului, desvoltarea istorică a serviciului dumnezeesc din timpurile apostolice până la sinodul VII ecumenic, rugăciunea și cântarea liturgică, acțiunile simbolice cari însoțesc cultul, saù însemnarea cu sf. cruce, tămâierea, îndreptarea feței la răsărit; apoi: persoanele liturgice, locurile liturgice, arhitectura bisericească, iconografia creștină, vasele, vestmintele și cărțile liturgice; după aceea, termină partea specială cu serviciul de toate zilele, cultul public, particular și sfintele misterii.

13. O Liturgică de și nu întinsă, dar științific lucrată, este aceea a lui *Petru Lebedev*, publicată în Moscva la anul 1881. Autorul desface lucrarea sa în partea generală și specială. Titlul cărței este acesta: «Наука о богослуженіи православн. церкви» (Știința despre serviciul dumnezeesc al Bisericei drept credincioase). După o introducere în care se tratează despre noțiunea Liturgicei, scopul, legătura ei cu celelalte ramure teologice, isvoarele și științele ajutătoare, autorul intră în partea generală. Acì se arată principiile generale ale cultului, istoria și desvoltarea lui, formele fundamentale ale cultului, acțiunile simbolice cari însoțesc cultul, persoanele liturgice, arhitectura bisericească, iconografia, vestmintele, vasele și cărțile liturgice. Iar în partea specială aflăm: rînduelile liturgice de toate zilele, apoi sfintele taine și rugăciunile felurite. Liturgica lui Lebedev s'a tradus în românește de Iconomul Nicolae Filip și s'a tipărit în București la anul 1899.

14. De o mai mică valoare este manualul liturgic al profesorului *A. Sviriten* publicat în Moscva la anul 1889, pentru așà numitele *proseminarii* rusești cu 4 clase și pentru gimna-

1) Opul lui Nicolski are 805 pag. în ediția III.

ziele de fete. Titlul manualului este acesta: «Краткое изъясненіе богослуженія православн. церкви» (Explicare scurtă a serviciului dumnezeesc al Bisericei ortodoxe).

15. Intr'un stil popular pentru a se înţelege şi de către laici, scrie o Liturgică mică (181 pag.) *D. Socolov* cu acest titlu: «Указаніе богослуженія восточ. правос. церкви» (Arătarea serviciului dumnezeesc al Bisericei ortodoxe a răsăritului) şi o publică în anul 1891. Cartea lui Socolov se traduse în anul 1893 la Berlin şi în limba germană de către G. Morosov sub titlul: «Darstellung des Gottesdienstes der orth. Kath. Kirche des Morgenlandes». Cele patru capitole din cari se cuprinde cartea, tratează *a)* despre locaşurile dumnezeeşti, lucrurile liturgice şi simbolele cultului; *b)* persoanele liturgice; *c)* serviciul public; *d)* serviciul particular.

16. O valoroasă scriere de acest fel, publică în anul 1894 (a IV ediţie) la Petersburg *G. S. Debolski* sub următorul titlu: «Попеченіе православной церкви о спасеніи міра выраженное въ ея богослужении или объясненіе обрядовъ требъ таинствъ и богослуженія прав. церкви» (Ingrijirea Bisericei ortodoxe pentru mântuirea lumei, exprimată în serviciul ei dumnezeesc, sau explicarea rînduelelor, serviciilor, tainelor şi cultului dumnezeesc al Bisericei ortodoxe). Lucrarea aceasta (cu 527 pag.) începe cu o introducere asupra noţiunei despre Biserică, organizarea, scopul şi normele ei ca d. e. sf. scriptură, evangelia, apostolul, psaltirea, tipiconul, mineiul...; serviciul dumnezeesc în genere, sf. taine şi rugăciunea, apoi lucrurile liturgice ş. a. Iar cele cinci capitole din care se compune lucrarea, cuprind următoarele învăţături: 1) *Ingrijirea Bisericei ortodoxe pentru cei ce intră în sânul ei* s. e. rugăciunile la naştere, botezul şi când se aduce pruncul la 40 de zile în Biserică. Explicarea botezului, mirului şi euharistiei. 2) *Ingrijirea Bisericei ortodoxe pentru cei ce au intrat in sânul ei* s. e. căinţa, predica, învăţătura, rugăciunea, liturgia. 3) *Ingrijirea Bisericei ortodoxe pentru fiii ei chemaţi la legătura bisericească şi civilă* s. e. serviciul liturgic pentru casa domnitoare, pentru membrii clerului, rugăciunile pentru cununie şi intrarea în monahism. 4) *Ingrijirea Bisericei ortodoxe pentru obiectele casnice şi religioase ale fiilor ei* s. e. sfinţirea diferitelor lucruri casnice şi religioase. 5) *Ingrijirea Bisericei ortodoxe pentru bolnavi şi morţi* s. e. maslul, rînduiala înmormântărilor etc.

17. *Epifanie Nesterovski* publică în Kursc la anul 1895 Liturgica sa (numai partea generală, cea specială n'a apărut până acum) sub titlul: «Литургика или наука о богослуженіи православн. церкви» (Liturgica sau învăţătura despre serviciul dumnezeesc al Bisericei ortodoxe). Cele 5 capitole ale Liturgicei generale cuprind: formele cultului, scopul, timpurile liturgice, locurile şi cărţile ritualiste. Partea generală are 288 pag.

18. *Alexe Dimitrievski* profesor de Teologie la Kiev, a tipărit 2 Tomuri de documente vechi grecești cu privire la actele cultului și sfințirile bisericești. Lucrarea este de mare însemnătate. Ea poartă titlul: «Описаніе литургическихъ рукописей», (Descrierea manuscriptelor liturgice), Kiev, 1895—1901 [1]).

§ 20.

Literatura liturgică ruteană sau malo-rusească

A.

Cea ortodoxă

Acest fel de literatură ruteană— ca și celelalte ramure teologice—, s'a putut întru câtva desvoltă în Mitropolia Kievului, unde începuse a înflorì în jumătatea dintâiu a secolului al XVII-lea. Dar pe la anul 1667, această Mitropolie trecând de sub dominațiunea polonă sub cea rusească, începù a se cultivà aci literatura slavonă; iară cea ruteană decăzù pe nesimțite, așà în cât numai vedem de cât prea arare-ori apărând în această limbă câte-o lucrare de mică însemnătate. Autorii mai de valoare cari se distinseră pe câmpul acestei literaturi rutene sunt următorii:

1. *Tarasie Zemka*, ieromonah și predicator în Kiev (✝ 1632), scrise în limba ruteană un tratat *«Despre liturgie»* tipărit în liturgiarul slavon publicat în Kiev la anul 1628. Tot el a scris și *«Despre cântarea bisericească»* în precuvântarea sa la «Triodul Floriilor» (Цвитная тріодь) adică la Triodul săptămânei patimilor unit cu Penticostariul, publicat tot în limba slavonă la Kiev în anul 1631.

2. Mitropolitul Kievului *Petru Movilă* (✝ 1647), făcù a se tipări în Kiev la anul 1639 un *Liturgiar* (Служебникъ) slavon cu precuvântare și introduceri instructive, compuse în limba ruteană; iar la anul 1646 un *Euhologiu* (Εὐχολόγιον, албо Молитвословъ или требникъ) slavon, cu precuvântare și introduceri speciale la fiecare rânduială, precum și cu șeapte predici pentru cele mai însemnate acte religioase, scrise începând de la precuvântare, toate în limba ruteană [2]). Însă precum în genere, Biserica ruteană de atunci, stând sub înrîurirea apuseană, își însușise și unele vederi, rîndueli și deprinderi ale Bisericei romano-catolice, așà și tratatele liturgice ale lui Movilă, nu sunt libere de latinisme, fapt care determină pe patriarhul Moscvei

1) O măsură bună în Biserica rusă e premierea aproape a tuturor lucrărilor bune teologice de sinodul rusesc, pentru încurajarea și înlesnirea mijloacelor materiale ale autorilor.

2) Ghenadie Enăceanu, Extrase din Revista „Biserica ortodoxă Română", București, 1882, I. 12—17. Vezi și Tezaur. Liturg., Tom. I, p. 25, n. 8.

Ioachim ca la sinodul din Moscva ținut la anul 1690, *să oprească cetirea precum a multor cărți nouă malo-rusești, așà și a «Trebnicului Mare» și a «Liturgiarului» lui Petru Movilă.*

3. In Bucovina, a compus preotul ortodox *Eusevie Ivanovici* profesor de religiune, pentru elevii ruteni din gimnazii, un manual de Liturgică [1]), autografiat în anul 1894 sub titlul: «Литургика греко-восточной церкви для низшихъ клясъ середныхъ школъ» (Liturgica Bisericei greco-orientale pentru clasele inferioare ale școalelor secundare). Cartea tratează despre locurile, lucrurile, servitorii și cărțile bisericești; apoi despre cultul dumnezeesc public comun în general și despre părțile lui în special; despre sărbători, ajunări, sf. taine, și în fine despre sfințiri și serviciul pentru îngroparea morților.

B.

Literatura ruteană unită, din Galiția și Ungaria nordică.

Nobilimea polonă, care erà îndemnată de mult timp de către Iezuiți, pentru a constrânge pe Rutenii din Polonia ca aceștia să treacă la unire, nu reuși de o cam dată. Însă regele polon Sigismund III (1580—1632), fiind cel mai aprig luptător pentru îndeplinirea scopurilor iezuitice, și ne lăsând nici un mijloc ne întrebuințat spre a se ajunge la ținta dictată de scaunul roman, prinse în undițele unirei vr'o 2.000.000 de Ruteni, silindu-i la aceasta, când prin persecuțiuni crâncene, când prin ademeniri de tot felul. Iar din celelalte 2.500.000 de Ruteni, cari mai rămăseseră în Polonia ortodocși pe acele timpuri, parte trecură mai târziu la unirea cu Roma tot din cauza persecuțiunilor, iar alții îndurară toate suferințele pentru a rămânea în credința ortodoxă.

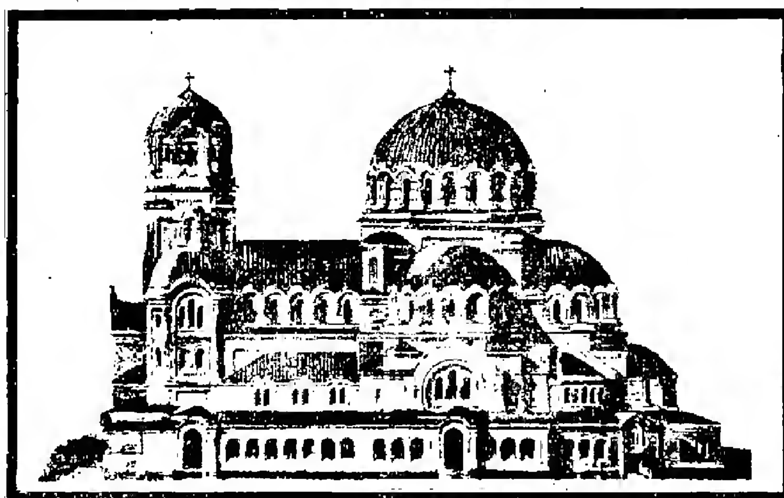
Rutenii uniți însă, nu avură o soartă mai bună. Biserica lor erà considerată tot ca *barbară* de către Iezuiți și Poloni, și erau din nou constrînși a se poloniza și latiniza cu desăvârșire. Această asprime se mai îndulci întru câtva după ce se împărți Polonia între Rusia, Prusia și Austria, și anume întâia împărțire făcându-se la anul 1772, a doua la 1793 și în fine a treia la 1795. Rutenii se eliberară așà dar prin acest eveniment de sub jugul polon și veniră cei mai mulți dintre ei sub dominațiunea Rusiei, cei din Galiția sub Austria și o mică parte sub Prusia. Acum Rutenii de sub noua dominațiune rusească, trecură iarăși la ortodoxism pe la finele secolului XVIII, sub Ecaterina II (an. 1762—1796) și restul în jumătatea primă a secolului XIX sub Nicolae I (an. 1825—1855).

1) Această Liturgică conține pag. 224, 8°.

Rutenii din Ungaria de Nord fură de asemenea siliți prin episcopii latini și Iezuiții din Ungaria să treacă la unire. De aceea pe la inceputul secolului XVIII vedem iarăși vr'o 500.000 de Ruteni unindu-se cu Roma. În fine soarta Rutenilor uniți, ori neuniți, nu este de invidiat.

Scrierile liturgice ale Rutenilor uniți, mai cunoscute sunt :

a) «Изясненіе на божественную литургію». (Explicarea dumnezeeștei liturgii), tipărită în Lemberg (Львовъ), la anul 1845 [1]. In această carte se expune cu minuțiositate și temeinic, liturgia din punctul de vedere dogmatic, istoric și mistic.

Domnul Doctor BADEA CIREȘEANU, Autorul Tezaurului Liturgic, cercetează Biserica catedrală „*Alexandru Newski*", din orașul Sofia (Bulgaria), Sâmbătă 15 August anul 1909.

b) «Литургика или наука о богослуженью церкви греческо-католической» (Liturgica sau învățătura despre serviciul dumnezeesc al Bisericei greco-catolice), compusă și tipărită la Lemberg în anul 1863 de *Marcel Pópel* (Onufrievici), atunci preot și profesor de religiune în Lemberg, la 1875 administrator al episcopiei unite din Kelm în Rusia și conlucrător al trecerei acestei episcopii la Biserica ortodoxă rusească, iar de aci înainte, episcop ortodox rusesc. Cartea [2] este mult apreciată și conține : o întroducere, locurile sfinte, lucrările cu timpurile sfinte (sărbătorile).

c) «Литургическій катехизсь» (Catehism liturgic), o esplicare a rînduelelor liturgiei, ortrinei, vesperei, botezului și a

1) Cartea conține pag. 216, 8⁰.
2) „ „ pag. 582 și 12 table de ilustrațiuni, 8⁰.

vr'o câtorva lucrări sfinte. Cartea aceasta este compusă (după scrierea liturgică a arhiepiscopului rusesc Veniamin şi intitulată: «Новая скрижаль» adică «Tabla nouă»), de preotul rutean unit din Ungaria nordică *Alexandru Duhnovici* şi tipărită întâia oară în Buda la anul 1851 [1]). Aflându-se însă ca necorespunzătoare învăţăturei Bisericei romano-catolice, din causa unui tratat ce-l conţinea sub titlul: «Când şi cum se plineşte sfinţirea darurilor?» şi care sună nu în înţelesul Bisericei romane, ci în înţelesul Bisericei ortodoxe răsăritene, se tipări în a doua ediţiune la Lemberg în anul 1854 [2]), fără acel tratat.

d) Литургія или выясненіе литургіи костела грецко-католического» (Liturgia sau explicarea liturgiei Bisericei greco-catolice), scriere anonimă, apărută în Lemberg la anul 1860 [3]).

e) «Духъ вечерни, утрени и литургіи» (Spiritul vesperei, ortrinei şi liturgiei), scriere a unui *I. M. Halkó*, apărută în Lemberg la anul 1861, în care este expusă cu preciziune ideea celor trei rîndueli numite.

f) O prescurtare a Liturgicei lui Marcel Popel, făcută şi edată de el pentru gimnazii şi şcoli reale în Lemberg la anul 1863.

g) «Объясненіе службы Божой» (Explicarea serviciului dumnezeesc), scriere pentru săteni, compusă cu întrebări şi răspunsuri de parohul *Antonie Dobrianski* şi tipărită în Peremişl (Przemysl, Pşemisl) la anul 1880 [4]).

h) «Литургика греческо-католической церкви» (Liturgica Bisericei greco-catolice), pentru şcoalele secundare, de profesorul *Alexe Toronski*, tipărită în Lemberg la a. 1887. Cartea [5]), tratează despre Biserică şi lucrurile ei, actele sfinte în genere şi apoi în special, cultul public de la vesperă până la liturgie, sf. taine, bine cuvântările şi sfinţirile, apoi în urmă timpurile sfinte (sărbătorile).

i) «Изъясненіе божественной святой литургіи» (Explicarea dumnezeeştei liturgii), scriere populară cu ilustraţiuni de *Teodor Ripeski* (Ripetki), catehet la o şcoală populară, tipărită în Lemberg la a. 1893 [6]).

§ 21.

Literatura liturgică la Români.

Poporul român, moştenise de la Romani, elementul de căpetenie, din care se concepù mai târziu limba sa *neo-latină*, întrebuinţată în vechime atât în corespondenţele oficiale şi par-

1) Cartea cuprinde 207 pag., 8°.
2) Cartea cuprinde 171 pag., 8°.
3) Cartea cuprinde 80 pag., 8°.
4) Broşura aceasta conţine pag. 94, 16°.
5) Broşura aceasta conţine pag. 193 cu două table de ilustraţiuni, 8°.
6) Broşura aceasta conţine pag. 104, 16°.

ticulare, cât și în Biserică. Timpurile furtunoase ale năvălirilor barbare, aduseră însă mai târziu sălbăticirea moravurilor, împreună cu o înrîurire limbistică streină. Așà, cam prin secolul IX, prin presiunea Bulgarilor, cu cari de voe sau de nevoe vieţuiră Românii, se făcù introducerea *limbei slavone* în Biserică și statul român, fapt care împedecă pentru secole îndelungate, firul cultural al poporului român, rupt prin violenţa năvălirilor dușmănoase.

Acum limba neo-latină, în loc de a se menţine în sfera închinărei religioase, fu alungată cu totul din întrebuinţarea poporului român, care intră de acì înainte în legătură prin forma cultului său și în curând prin aceea a vieţei sale culturale, cu popoarele slavone. De acum și până prin epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu, forma superioară a gândirei românești, se rostì în limba slavonă, ne înțeleasă de cât de clasa înaltă a poporului. Aproape opt secole, apasă limba slavonă asupra comoarei intelectuale a poporului român, înădușind orice manifestare mai înaltă a cugetărei [1]). Dar după cum «sângele nu se preface în apă» tot așà și graiul curat românesc, nu se putù stinge și mistificà; ci în toate împrejurările tainice ale Românului, tot graiul românesc a servit de organ al exprimărei sentimentelor de bucurie și întristare [2]).

Prin secolul XVI, pripășindu-se în ţara românească, destui clerici greci, unii fugiţi de prigonirile turcești, iar alţii aduși de către Domnii pământeni, fie din motive de pietate religioasă [3]), fie din împrejurări politice, *se începe o luptă pe câmpul limbistic între grecism și slavonism,* susţinând fie care parte contrară limba sa proprie. Steaua slavonismului începe a se întunecà acum pe nesimţite [4]); dar și limba greacă, nu este cunoscută

1) A. D. Xenopol, Istoria Românilor din Dacia Traiană, Vol. V, Iași, 1896, pag. 183 seqq.

2) Limba slavonă și întrebuinţarea ei în Biserica română, se mai explică și prin faptul că pe un timp oare-care Biserica Munteniei și partea de nord a Transilvaniei, a stătut sub jurisdicţiunea arhiepiscopului din Ahrida de unde priimea și cărţi liturgice; iar biserica Moldovei cu partea de nord· a Transilvaniei și Ungariei, a fost sub jurisdicţiunea mitropolitului din Halici.

3) *Elefterie Tapinos,* advocat grec în Constantinopole, a publicat în anul 1903 o statistică a mânăstirilor muntelui Athos, în care arată că mânăstirea *„Marea Lavră“* este zidită de împăraţii *Nicefor Foca* și *Ioan Zimisca,* apoi reînoită mai târziu cu multă cheltuială de *Neagoe Basarab Domnul Ţărei Românești,* cum se vede aceasta din inscripţia de la ușa narticei. Asemenea și icoana sfântului Atanasie din Athos, e făcută în argint tot de acest domn pios. Domnii ţărei românești și ai Moldovei, aproape toţi au vărsat în Orient bogăţii mari din motive de pietate.

De altfel și eu am văzut în multe mânăstiri din sfântul munte Athos, în vara anului 1904, urme de dărnicia Voevozilor mari ai Ţărilor-Române. Așà d. e. în Biserica mânăstirei „Ivirul“ se păstrează până acum pe păreţii narticei, chipul Domnitorului Mihai Viteazul; în Biserica cea mică a mânăstirei „Lavra“ încă am văzut chipul ctitorului acelui locaș sfânt, și adică al lui Matei Basarab; în mânăstirea „Dionisiu“, chipul lui Neagoe Basarab, etc. (Autorul).

4) Totuși Dimitrie Cantemir pe la începutul secolului XVIII ne arată că

de cât în clasa înaltă a societăţei române, iar preoţii pământeni, necunoscând de la un timp încoace, nici limba slavonă, nici pe cea greacă, *împrejurările fireşti* dictară pentru serviciul liturgic, desgroparea şi înflorirea limbei româneşti, ascunsă de multe secole sub ruine [1]). De aci urmă în secolul XVII pe timpul lui Matei Basarab (1633—1654) şi Vasile Lupu (1634—1653), traducerea de cărţi româneşti din limba slavonă şi mai ales din cea greacă, şi se înfiinţară tipografii naţionale cu sprijinul acestor domni. La început această întreprindere românească, fù privită ca o mare îndrăsneală, căci limba română se credea *improprie* pentru exprimarea ideilor ; dar această mlădiţă tânără, fiică a celei latine, crescù, înflori şi se desvoltă repede, sub raporturile de înaintare ale timpurilor.

În Transilvania, unde predomnea slavonismul tot cu aceeaşi vigoare ca şi în principatele române, se făcù traducerea şi tipărirea cărţilor bisericeşti în limba română — cu litere *cirilice* [2]), ca şi în ţara românească şi Moldova — tot din împrejurările fireşti mai sus arătate.

Până acum s'a crezut că calvinismul transilvănean, a contribuit mult la traducerea cărţilor bisericeşti în limba română, prin faptul că principii Transilvaniei de confesiune calvină, au încercat în secolul XVI să atragă pe Români la credinţa lor religioasă, prin împrăştiere de cărţi calvine, traduse în limba română ; iar Românii le-au răspuns cu aceleaşi arme, adică traducând şi tipărind în româneşte cărţi ortodoxe, pentru a le opune celor calvine. Dar această versiune istorică susţinută de scriitorii mai vechi şi de unii din timpul de faţă, este neîntemeiată, fiind că traducerea cărţilor în limba română, există mai înainte de ivirea calvinismului printre Românii ardeleni; totuşi nu putem tăgădui că mişcarea calvinistă din Transilvania a motivat întru câtva traducerea în graiul românesc a cărţilor

---

„în cataloagele tezaurului public şi in alte scrisori ale curţei (din Moldova) s'a întrebuinţat acum, zice el, *de două secole întregi numai limba slavonă“.* Vezi, Operele Principelui Dimitrie Cantemir, Tom. II, Descrierea Moldovei, Bucureşti, 1875, pagina 170.

1) Prima urmă de întrebuinţarea graiului românesc în uricele domneşti este o iscălitură domnească pusă de Petru Schiopul (1574—1579 şi 1582—1591) pe un uric bulgaro-slav, dat în Iaşi la 4 August 1583 în cuvintele: „pus'am mâna domniei mele“. Hăşdău: Arhiva ist. a Rom., T. I, p 1, pag. 127.

Apoi Mihai Viteazul scrie româneşte pe un uric slavon din 1 Fevruarie 1596 următoarea întăritură: „Ion Mihail Voevod. Dat'am eu cărţile a looru dă moşia şi al(e) mele...“ etc. De aci înainte uricele domneşti scrise cu întroducere şi încheere bulgaro-slavă sau deplin româneşte, devin tot mai dese. Conf. I. G. Sbiera, Mişcări culturale şi literare în restimp. dela 1504—1714, Cernăuţi, 1897, p. 17.

2) După unii scriitori români, mai bine s'ar putea numì litere *glagolitice* sau „vechi bizantine“ căci ele nu sunt produsul slavilor ori al lui Ciril, ci al bizantinilor ; iar Ciril le-a adus slavilor odată cu credinţa creştină (sec. IX). De la bizantini deci, le împrumutară atât slavii cât şi Românii ; iar aceştia le păstrară în literatura lor până în jumătatea II-a a secolului XIX, când fură înlocuite cu cele latine.

liturgice, de către conducătorii credinței strămoșești române. Este știut însă că în țara românească, Moldova și chiar în Transilvania, erau alte împrejurări firești cari contribueau la desgroparea limbei strămoșești, iar nu numai teama de cursele calvinismului, care n'a avut niciodată vr'o înrîurire puternică asupra națiunei române [1]).

Limba românească, așă dar, ca o floare tânără, crescândă printre buruenile limbilor slavonă și greacă, avù a mai îndurà încă vr'o două secole influența acestor două limbi, dar mai ales

Biserica catedrală din orașul Iași (România),
în care m'am închinat de multe ori in viața mea (Autorul).

a celei grecești care prinsese rădăcini în țară pe timpul domnilor fanarioți [2]).

În secolul XIX însă, *această mlădiță de gintă latină, își*

1) A. D. Xenopol, Istoria Român. din Dacia Traiană, vol. VII, Iași, 1896, pag. 48—63.

2) Idem, vol. VIII, pag. 217. Cei ce susțin că sinodul din Iași, ținut în anul 1642, sau în 1644 ori 1645, ar fi decretat oficial scoaterea din Biserică a limbei slavone și înlocuirea ei cu cea română, sunt induși în eroare, de oare ce

înalţă arborul său destul de falnic şi frumos pe tulpina şcoalelor sistematice înfiinţate în regatul român, şi înlătură pentru totdeauna literile cirilice primind în locul lor pe cele străbune [1]).

Acum voiu arătà în cele ce urmează traducerea şi tipărirea cărţilor bisericeşti liturgice şi ritualistice în limba românească, începând cu secolul XVI.

A.

a) SECOLUL XVI-lea

Cum că în acest secol existau multe scrieri româneşti, *monumente de literatură românească,* în manuscripte, amintim *psaltirea scheeană, psaltirea voroneţeană* şi *codicele voroneţean,* copiate probabil de pe alte manuscripte româneşti mai vechi. Tot în acest secol găsim în Sibiiu un *«tâlmaciu şi scriitor de răvaşe româneşti».* Aflăm apoi de acì înainte o mulţime de înscrisuri, acte de vânzare, notiţe felurite pe scoarţa cărţilor scrise în româneşte atât în Transilvania cât şi în ţările române [2]). *Noi Românii, iubitori fiind mai mult de literatura tuturor streinilor de cât de a noastră, datori suntem să cunoaştem mai întâiu pe aceasta şi apoi pe cea streină de neamul nostru. Aşà fac toate naţiunile pământului: mai întâiu învaţă pe a lor şi după aceea pe a altor neamuri dacă au timp şi nevoe* [3]).

1) După cele ce ştim, primele tipărituri la Români fură tot în limba slavonă. Aşà în Noembre 1508, din porunca domnitorului ţărei româneşti *Mihnea cel rău* (1508—1510) fu tipărit un

---

la acest sinod au luat parte şi Ruşi din Kiev şi Greci din Constantinopole şi aceştia nu ar fi luptat în contra limbei lor; deci sinodul nu s'a ocupat cu cestiuni literare ci religioase. Dar nici sinodul ardelean din 1675 nu s'a ocupat cu decretarea oficială a graiului românesc în Biserica de acolo. Cu toate acestea limba română erà întru câtva întrodusă în Biserică pe acel timp, fără să protesteze cineva. Conf. Sbiera, Mişcări cultur., pag. 19.

1) Conferinţa pe care am rostit-o în Ateneul din Bucureşti, Duminică seara 14 Ianuarie 1907 „Despre patriotismul românesc", am terminat-o cu aceste cuvinte: *„Să iubim dar din tot sufletul, dinastia noastră, pe tot neamul românesc, religia strămoşească şi dulcea limbă românească".* (Autorul).

2) I. G. Sbiera, Mişcări culturale, op. c., Cernăuţi, 1897, p. 14, 15.

3) Iar despre neologismele introduse în limba românească în finele secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, iată ce zice **M. S. Regele Carol I** al României în şedinţa Academiei Române, ţinută Vineri 1 Aprilie 1905: *„Aceste parazite răutăcioase* (neologismele), *sunt mii* — a zis Suveranul —; *numărul lor creşte pe zi ce merge şi sfârşitul va fi schilodirea limbei. Strecurarea lor o datorim în mare parte, vieţei politice, obiceiurilor apusene şi educaţiei copiilor în străinătate... Urmarea cea mai de plâns a acestei greşite îndrumări, este şanţul ce se sapă între limba claselor culte, şi neprihănita limbă a poporului... De ce să ne ferim de locuţiunile vechi cu obîrşie aşà de curată ca aceea a* **Liturgiei** *şi a* **Letopisiţelor** *Ţărei, şi cari nici măcar arhaisme nu sunt, de oare ce le întâlnim în limba Bisericei şi a poporului"...*

Liturgiar bulgaro-slav de ieromonahul Macarie [1]; iar la anul 1510 fu imprimat tot prin ieromonahul Macarie un *Octoih* bulgaro-slav sub domnia lui Vlad cel Tânăr sau «*Vlăduțul*» (1510—1512 [2]); apoi la 1512 un *Tetravanghel* bulgaro slav din porunca lui *Neagoe Basarab* (1512—1521 [3]). Aceste trei cărți se pare că au fost imprimate în Veneția [4]).

În biblioteca mânăstirei Lavra din muntele Athos, se află un *Octoih* slavon tipărit în Ungro-Vlahia la anul 1535 [5]).

Pe la anul 1544 Sașii luterani publicară în Sibiiu un *Catehism* luteran în limba română; iar la anul 1559 îl retipăriră din nou pentru a atrage pe Români la credința lor. Aci se află în românește între altele *simbolul credinței* și *Tatăl nostru* [6]).

2. In a doua jumătate a secolului XVI se făcù în Transilvania începutul traducerei și tipărirei cărților bisericești în *limba română* mai mult din îndemnări protestante. De aceea vedem că principele Ardealului *Hristofor Batori* (an. 1576—1581) spre a aveà un folos din această schimbare de lucruri, hotărăște ca Românii cari voesc să aibă în limba lor *Psaltirea* și

---

1) Ioan Bianu și Nerva Hodoș, Bibliografia româneascà veche, București 1898, pag. 1. Exemplare din acest Liturgiar se află în biblioteca academiei române din București.

2) Ioan Bianu și Hodoș, op. cit., pag. 9. Exemplare din acest Octoih sunt în muntele Athos la mânăstirea Hilindarul.

3) Conf. Ioan Bianu și Hodoș, op. cit., pag. 9—21. Exemplare din acest Tetravanghel găsim în muzeul de anticități din București și în muzeele din Petersburg și Moscova.

4) I. G. Sbiera, Mișcări cultur. și liter., pag. 26.

După isvoarele pe cari le găsim, la începutul secolului XVI existà prima și cea mai veche tipografie româneascà în *Târgoviște*, în care s'a tipărit în slavonește un *Molitfelnic* (гра́д тръгwвицїє) în anul 1545. Exemplare din această carte găsim în academia română din București. Cuprinsul molitfelnicului îl dăm aci pe scurt pentru știința noastră: rugăciunile cu cari se înseamnă copilul; slujba la logodnă, spovedania la eșirea sufletului, la înmormântare, la coliva morților, la călugări și înmormântarea lor, la sfințirea untului de lemn pentru morți, la maslu, la sfințirea apei de la botezul Domnului, la sfințirea apei de la luna nouă, slujba la înălțarea sf. cruci, rugăciunile sfântului Trifon pentru vii, paraclisul Născătoarei de Dumnezeu, etc. etc. Tot în tipografia din Târgoviște s'a tipărit un *Apostol* în anul 1547. (Exemplare în Petersburg și muntele Athos) și un *Penticostariu* cam pe la 1550. (Exemplare în Petersburg și la academia română din București).

In *Govora* găsim o tipografie înființată pe la anul 1640; în *București* una fondată la anul 1678; în *Buzău* alta întemeiată la anul 1691; în mânăstirea Snagov o tipografie în anul 1696 și în *Iași* una la anul 1640. Alte tipografii pe acele timpuri nu cunoșteam în țara româneascà și Moldova.

In Ardeal încă erau tipografii dar nu românești; totuși tipăreau și ele și Românii scrierile lor. In *Brașov* erà o tipografie fundată la anul 1534; în *Cluj*, la anul 1545; în *Alba-Iulia*, la anul 1567; în *Sibiiu*, la anul 1575; în *Orăștia*, la anul 1581 și în *Sebeș*, la anul 1683. Conf. I. G. Sbiera, Mișcări cultur., pag. 26—30. Dr. V. Popp, Disert. despre tipografiile rom., Sibiiu, 1883, p. 32. Hurmuzachi, Documente, vol. II, p. 1, n. 409.

5) A. Mironescu, O călătorie în Orient, București, 1896, p. 130.

6) Conf. I. G. Sbiera, Mișcări cultur., p. 99. Eusevie Popovici, Istoria Bisericească, Vol. II, p. 465. Ioan Bianu și Hodoș, op. cit., p. 21.

alte cărţi sfinte, să treacă la calvinism şi atunci vor ascultà dogmele lor în graiul strămoşesc şi'şi vor alege episcop supus episcopului calvin [1]).

3. Timotei Cipariu († 1878) canonic vestit prin eruditiunea lui filologică, sustine în scrierea sa *«Principia de limbă»* (pag. 116 n. 5) că diaconul *George Coresi*, un bărbat iscusit în ştiinţă [2]), a tradus şi tipărit în româneşte la Braşov o *Psaltire*, între anii 1560—1562, dar pe care el nu à văzut-o. Despre această psaltire românească vorbeşte şi *A. de Cihac* în opera sa *«Dictionnaire d'étymologie daco-romane»* (Francfort s. M. an. 1870), şi afirmă că a consultat-o în scrierile sale fără să ne spună unde à aflat-o [3]).

4. *Despre viaţa şi activitatea diaconului Coresi* († d. a. 1583), de şi *«erà meşter învăţat în traducerea cărţilor»*, după cum îl numeşte *Lucaciu Hrăjil* (Luca Hirschel) *«judeţ în cetatea Braşovului»*, în precuvântarea *«Evangeliei cu învăţătură»* din 1580—1581, totuşi nu avem multe date istorice asupra acestui renumit diacon. Ştim numai că familia lui venise din insula Hio şi s'a stabilit în ţara românească, cel mai târziu în jumătatea II-a a secolului XV-lea, căci de pe la anul 1492 încoace găsim înscrisuri şi urice cu numele Coresi [4]). Diaconul Coresi trebue să fi fost bărbat învăţat, inteligent şi luminat în vederile sale, căci de pe la anul 1560 încoace, îl găsim luând parte la mişcările literare şi la naţionalizarea Bisericei Românilor din Transilvania de şi erà diacon în ţara românească la Târgovişte. El trebue să fi fost în legătură cu conducătorii reformaţiunei bisericeşti din Braşov, unde îşi tipărea de obiceiu cărţile sale.

La unele din traducerile lui, diaconul Coresi a avut şi alţi colaboratori pe cari-i aminteşte el însuşi. Intre aceştia sunt cunoscuţi *Tudor diacul* (scriitorul) care l-a ajutat la traducerea Tetravanghelului din 1560—1561, fără să ştim ceva mai departe despre el; iar *Popa Iane* şi *Popa Mihai*, amândoui preoţi la Biserica Scheilor de lângă Braşov, au ajutat şi dânşii la traducerea Evangeliei cu învăţătură din 1580—1581. Despre aceştia iarăşi nu ştim mai mult [5]).

5. Diaconul George Coresi împreună cu Tudor Diacul, şi acesta tot din oraşul Târgovişte, traduseră în acest oraş şi tipăriră sub ocrotirea protestanţilor in Braşov *«Tetravanghelul»*

---

1) I. G. Sbiera, Mişcări cultur., pag. 22. Cf. Documente istorice despre starea politică şi ierarh. a Românilor din Transilvania. Vian, 1850, p. 87.

2) Invăţatul teolog latin *Jacov Goar* († 1653) autorul vestitei opere „Euchologium", ed. II, Veneţia, 730, folio 735 pag., la pag. 46 a acestei cărţi monumentale, aminteşte de autoritatea ştiinţifică a unui oare care *Georgius Coresius*. Acel Coresius († 1641) însă, erà un vestit dogmatic din părţile orientului, iar nu diaconul nostru cu acelaşi nume (Autorul).

3) I. G. Sbiera, op. cit., pag. 45.

4) Alţii susţin că „Coresi nu e grec, ci român neaoş, răsărit din mijlocul poporului". Vezi, „Diaconul Coresi şi familia sa" de St. Nicolăescu, Bucureşti, 1909.

5) I. G. Sbiera, Mişcări culturale, p. 132.

(Тетроѐвгл), adică cele patru evangelii (τὰ τέσσαρα εὐαγγέλια), la anul 1561 sau de la zidirea lumei 7069 (ЗЯѲ) «cu zisa jupânului *Haneş Begner»* (Hans Benkner) din Braşov. Această carte, dintre cele d'întâi tipărituri în limba românească, *este un monument foarte preţios de literatură română*. Ea a fost tradusă parte de pe slavoneşte, parte copiată de pe alte manuscripte mult mai vechi şi de cari erau multe între Români. Aceasta ne-o dovedeşte deosebirea de stiluri din evangelii şi curăţenia limbei din evangelistul Ioan. In Tetravanghel sunt şi fraze româneşti atât de curate în cât au rămas până azi în evangeliile noastre [1]). Epilogul acestui monument de literatură română se fineşte astfel: «scris'am eu diacon Coresi ot Trâgovişte şi Tudor Diac...7069 în cetate în Braşov» (Скрисамь єѹ дїаконь корѐси ѿтрьговище шѝ тѹдωр дїакь... ЗЯѲ· ѫчетате ѫбрашовь [2]). Acest Tetravanghel a fost transcris în anul 1574 de grămăticul Radu din Mânicesti. Manuscrisul acesta se află în muzeul britanic din Londra [3]).

6. Eruditul profesor B. P. Hăşdău († 1907) a descoperit în biblioteca din Belgrad în Serbia, un fragmenţ din *Levitic* într'un manuscript românesc, ce pare a fi scris pe la 1561 probabil în mănăstirea Bistriţa. Această relicvă românească încă este de mare preţ pentru literatura noastră [4]).

7. În anul 1562 (7070) apărù în Braşov un *«Evangeliar»* slavonesc tipărit de Coresi şi Tudor Diacul (дїаконь кореси итѹдорь дїакь) din porunca jupânului Haneş Begner [5]).

8. De la diaconul Coresi ne-a rămas şi *«Pracsiul»* (Apos-

---

1) Cea d'întâiu carte din scrierile Noului Testament care s'a tradus în româneşte şi s'a tipărit în jum. II a sec. XVI este *Tetravanghelul.* Timpul când s'a tradus şi persoanele traducătoare, erau necunoscute până nu de multe decenii. Cipariu, Teutsch şi profesorul G. Săulescu din Iaşi s'au ocupat mult de această carte, dar numai cel din urmă vorbea cu siguranţă căci avea în posesiunea sa un exemplar, care a dispărut mai în urmă. Intâmplarea a făcut însă ca arhiereul Gherasim Timuş şi Constantin Erbiceanu, ambii profesori la Facultatea teologică din Bucureşti, să găsească în mânăstirea Ciolanul din eparhia Buzăului, un exemplar complect dar fără titlu. Tetravanghelul fu retipărit în urma acestei descoperiri, la anul 1889 în Bucureşti, de Arhiereul Gherasim, acum episcop de Argeş.

2) Tetravanghelul aflat de Arhiereul Timuş şi C. Erbiceanu, e acum în posesiunea academiei din Bucureşti. Conf. N. Iorga, Istoria Bis. Româneşti, Vălenii de Munte, 1908, p. 172, vol. I.

Autorii cărţilor vechi româneşti se foloseau de anul de la zidirea lumei. Spre a află anul de la Hristos, scădem 5508 din anul de la zidirea lumei, iar restul va fi anul de la Hristos, ştiut fiind, că după era constantinopolitană se numără 5508 de la facerea lumei până la naşterea lui Hristos d. e. 7069 – 5508 = 1561; iar dacă cartea e tipărită în lunele Sept., Oct., Noem. şi Dec., scădem 5509 din anul de la facerea lumei. (Autorul).

3) I. G. Sbiera, Mişcări culturale, p. 35, n. 2. Vezi şi Revista Română din anul 1862, Bucureşti, vol. II, p. 107–129.

4) B. P. Hăşdău, Cuvinte din bătrâni, T. I, pag. 5–6.

5) Exempl. aflăm în bibl. acad. rom. din Bucureşti, în bibl. Bisericei sf.

tolul) adică Faptele Apostolilor cu epistolele lor, traduse de pe slavonește și tipărite în Brașov cam pe la anul 1563. Din acest Pracsiu de care vorbește Cipariu ca de o carte nevăzută și necunoscută, a rămas numai un fragment cu 124 de foi de pe la mijloc, păstrat în muzeul de anticități din București. Aci sunt în ființă numai epistolele apostolilor: Iacov, Petru, Ioan, Iuda și ale lui Pavel către Romani, Corinteni, Galateni, Efeseni, Filipeni și sumarul epistolei către Coloseni [1]).

9. Tot Coresi traduse și tipări cam pe la anul 1564 *«Tâlcul evangeliilor»* în Brașov, cu cheltueala «jupânului — maghiar — Forró Miklos» un demnitar din Cetatea Brașovului. Din această carte se cunosc acum numai două exemplare necomplecte. Autorul reproduce mai întâiu textul evangeliei din Tetravanghel, apoi urmează explicarea lui într'un spirit luminat și curgător, pentru toate duminicele anului, începând cu duminica Paștilor [2]).

10. *«Molitfelnicul românesc»* (Молитевник рѹмѫнеск) din anul 1564 adăogit la «Tâlcul evangeliilor» din același an, cuprinde molitfele pentru botez (ботезѹль), cununie (кѹнѹнїѧ), cuminecătură (кѹминекътѹра), tipicul liturgiei, vecerniei (вечернїе), slujba de dimineață, cântece de psalmi și petrecătura morților (петрекътѹра морцилѡрь). Autorul este tot acela al Tâlcului evangeliilor, adică diaconul Coresi. Molitfelnicul conține acest epilog: «Derept aceea am scos (de am tipări)t tetravanghelul și pra(csiul în rumîn)este» [3]).

11. Despre o *«Psaltire»* românească tradusă de Coresi și tipărită în anul 1568, ne vorbesc mai mulți scriitori d. e. Teodor Codrescu, B. P. Hășdău, A. I. Odobescu, ș. a., ca de o lucrare deosebită de alte scrieri ale lui Coresi. Cartea însă nu se mai găsește nici în vr'o bibliotecă, nici la vr'o persoană [4]).

12. În anul 1569 s'a tipărit de către diaconul Coresi în două volume slavonești *«Sbornicul»* adică Mineiul pentru sărbători (Antologiul). În timpul de față există însă numai volumul II-lea în biblioteca academiei române din București și la Biserica sf. Nicolae din Brașov [5]). Epilogul acestui volum se termină astfel: *«Eu păcătosul diacon Coresi, am scris această carte, împreună cu 5 ucenici»* [6]).

13. Dar diaconul acesta a mai tradus și tipărit la Brașov (а чѣтате а брашѡвь) o *«Psaltire»* românească în anul 1570

Nicolae din Brașov, în bibl. națională din Petersburg, în cea din Moscova și Muncaci. Conf. Bianu și Hodoș, op. cit., pag. 48.

1) Exempl. în bibl. acad. rom. din București. Conf. I. G. Sbiera, Mișcări cultur., pag. 38.

2) I. G. Sbiera, op. cit., pag. 57.

3) Cipariu T., Principia, p. 116, n. 5. Bianu și Hodoș, op. cit., p. 51.

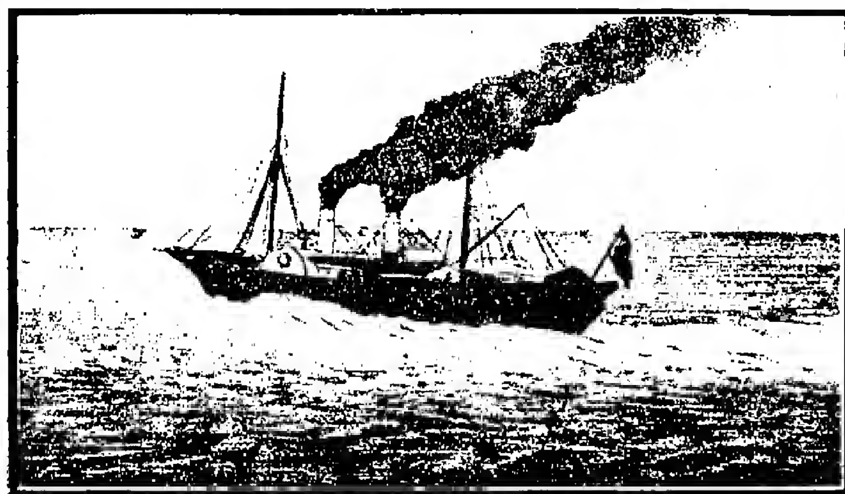
4) Bianu și Hodoș, Bibliogr. veche rom., p. 52.

5) Ibidem, pag. 58. N. Iorga, Ist. Bis. Rom., op. c., Vol. I, p. 143.

6) Ioan Bianu și Hodoș, Bibl. rom. veche, p. 58.

(ЗОИ, 7078), căci după cum zice el în epilogul cărței: «*Eu diacon Coresi, dacă văzuiu că mai toate limbile au cuvîntul lu Dumnezeu î limba lor numai noi rumînii n'avăm... începu-tu-seau a se scrie aceste sfinte psalltiri*» (ачѣсте сфнте ѱалтири) ş.a. [1]).

14. Tot diaconul Coresi tipări «*Octoihul*» împreună cu 8 ucenici, în limba slavonă, la anul 1574 şi anume numai partea I-a (glas 1—5 [2]). Cartea s'a tipărit în zilele mitropolitului țărei româneşti Eftimie «*de păcătosul diacon Coresi* (кwреси) *ca să fie în dar şi în cinste şi spre lauda sfintelor Biserici*» [3]); iar partea II-a (glas 5—8) fu tipărită în anul 1575 [4]).

Domnul Doctor **BADEA CIREŞEANU**, Autorul Tezaurului Liturgic, călătoreşte cu vaporul pe Marea Nordului, de la Ostanda (Belgia) spre Anglia, Joi 7 August anul 1897, în scopuri liturgice.

15. O lucrare de valoare pentru literatura studiului nostru este şi «*Psaltirea*» slavo-românească tipărită în anul 1577 de diaconul Coresi, crezută mult timp ca prima tipăritură română. Nu s'a ştiut ani îndelungați rostul tipărirei; iar despre locul unde s'a tipărit, literații români n'au ajuns nici până acum la vr'o înțelegere, căci unii cred că a fost imprimată în Braşov, pe când alții susțin tipărirea ei în Târgovişte. Un exemplar în

1) Din această Psaltire există un singur exemplar necomplect în bibl. acad. rom. Conf. I. G. Sbiera, Mişcări cultur., p. 45.

2) Exempl. în Bis. sf. Nicolae din Braşov şi mânăstirea Hilindarul din Athos.

3) Ioan Bianu şi Hodoş, Bibliogr. rom. veche, p. 56—60.

4) Din partea II-a a Octoihului se cunosc două exemplare necomplecte: unul în bibl. acad. rom. din Bucureşti şi altul în Bis. sf. Nicolae din Braşov.

care s'a păstrat ultima foaie cu epilogul şi anul tipăriturei, a fost descoperit de Odobescu în mănăstirea Bistriţa, şi se află acum în muzeul de anticităţi din Bucureşti. Un alt exemplar se păstrează în biblioteca academiei române; din amândouă exemplarele lipseşte însă locul tipăriturei [1]).

Această psaltire nu e ca cea din 1570 curat românească, ci cu text slavon şi românesc, urmând după fiecare verset slavon, traducerea lui în româneşte [2]). Unii cred că Coresi n'a tradus independent această carte, ci numai a îmbunătăţit textul unei traduceri mai demult, scoţând din el cele mai învechite cuvinte obişnuite cam prin secolul XV şi înlocuindu-le ici şi colo cu altele mai noui [3]).

Epilogul conţine motivul tipăririi în româneşte, ca şi psaltirea din 1570, cu aceste cuvinte: *«Eu diacon Coresi* (ѥ́ȣ дїа́конь ко́реси), *dacă văzuiu că mai toate limbile au cuvintul lu Dumnezeu i limbă, numai noi rumînii n'avăm... derept aceea fraţii mei preuţilor. Scrisuv'am aceste psaltiri* (а́чѣсте ѱълтиръ) *cu otvleato* (вълѣто ЗПЕ, 7085)» [4]).

16. În anul 1578 diaconul Coresi (дїа́конь кореси) împreună cu 5 ucenici ai săi tipări un *«Triod»* slavonesc, din care se mai află exemplare în biblioteca publică din Petersburg [5]). Tot în acest an mai apărù şi un *«Octoih»* mic slavonesc fără să-i cunoaştem autorul deşi e de provenienţă românească [6]); iar la anul 1579 Coresi şi Mănăilă tipăriră un *«Evangeliar»* slavonesc [7]).

17. Biblioteca publică din Petersburg are în posesiunea ei un fragment dintr'un *«Evangeliar»* slavo-românesc, imprimat după cum spun Carataev şi profesorul I. Bogdan, cam pe la 1580. Cartea e tipărită pe două coloane: în stânga se află textul slavon, iar în dreapta cel românesc [8]).

18. *«Evangelia cu învăţătură»* (Ѥѵгліе кȣ ꙟвъцътȣръ) fu tipărită în Braşov la anul 1580—1581. Cartea conţine evangeliile din duminicele şi sărbătorile anuale şi apoi explicarea lor în româneşte. Textul evangeliilor este întocmai cu cel din Tetravanghelul din 1561 şi cu cel din Tâlcul evangeliilor din 1564. Acel care a dorit mult traducerea din slavoneşte şi apoi tipărirea acestei cărţi a fost *«jupînul Hrăjil Lucaci»* (Жȣпань Лȣкачь Хръжиль), *judeţ în cetatea Braşovului şi a tot ţinutul*

1) I. G. Sbiera, Mişcări cultur., pag. 46—48. Ioan Bianu şi Hodoş, Bibliogr. veche rom., pag. 63—68. Hăşdău, Cuvinte din bătrâni, T. II, pag. 92. Revista Rom., vol. II, din 1862, p. 113.
2) I. G. Sbiera, Mişcări cultur., p. 46. Cipariu T. Analecte, pag. XVIII, I.
3) Ibidem, p. 47.
4) Ioan Bianu şi Hodoş, op. cit., p. 63—68.
5) Ibidem, pag. 68.
6) Ibidem, pag. 73.
7) Ibidem, pag. 73.
8) I. G. Sbiera, Mişcări cultur., pag. 35—36.

Brăsei», ajutat de preoții de la Biserica Scheilor de lângă Brașov anume popa Iane și popa Mihai (пóпъ ӥ́не шѝ пóпа михаи). Cazania aceasta se mai găsește în biblioteca academiei din București și la Biserica sf. Nicolae. din Brașov [1]).

19. *«Palia»* ПАЛІЄ = παλαιὰ διαθήκη, Testamentul vechiu), fu tipărită în Orăștiea la anul 1582. Din epilogul acestei cărți aflăm că *Tordaș Mihai* episcopul Românilor (Тордашь Михаю ȃлéсь пископꙋл рꙍмѫнилор) calvini din Ardeal, împreună cu Hercea Stefan, Zacan Efrem, Peștișel Moisi și cu Akirie potropopul (потропопꙋл) Henedoarei, văzând *«cum toate limbile au și influresc* (ꙟнфлꙋрескь) *intru cuvintele slăvite a lu Dumnezeu, numai noi romànii* (рꙍмьнїи) *pre limbi nu avăm»* scoaseră *«cu mare munci... den limbi jidoveasci și greceasci și sirbeasci pre limbi romàneasci cinci cărți ale lui Moisi prorocul și patru cărți ce se chemi țarstva* (црства = ale Împăraților) *și alți proroci câțva și le dăruiră... fraților români»* [2]).

Din aceste traduceri s'au tipărit îndată Facerea și Eșirea cu cheltueala guvernatorului Ardealului *«Ghesti Frenți»* (Гести Фрѣнци) de către diacul Șerban (Шербан) «meșterul mare a tiparelor» și de către diacul Marien (Марїень) în anul 1582, Iulie 14 în cetatea Orăștiea. Dacă s'au tipărit și celelalte trei cărți ale lui Moisi, nu să știe lămurit; tot așà nu să știe dacă au mai fost imprimate atunci și alte bucăți din vechiul Testament. Rămâne însă stabilit că Testamentul vechiu a fost tradus întreg sau aproape întreg de traducătorii «Paliei», fiind că se găsesc din această traducere mai multe rămășițe prin unele manuscripte din secolul XVI, ca d. e. din Levitic, cărțile Împăraților, cartea lui Daniel, cartea lui Tobie, ș. a.[3]).

20. În anul 1583 se tipări un *«Evangeliar»* slavonesc de către diaconul Coresi și Mănăilă [4]). Cartea fu imprimată «cu porunca... prea luminatului Domn Io... Voevod al întregei țări... Ungro... de lângă Dunăre» [5]).

21. Șerban fiul diaconului Coresi (Шербань снь дїакѡ́н кореси) tipărì în Brașov (Брашевскы̂) la anul 1588 un *«Liturgiar»* slavonesc al cărui cuprins este acesta: rîndueala slujbei, slujba după sf. Ioan Gură de aur, după Vasilie cel Mare și înaintea sfințirei (a celor mai înainte sfințite). Apoi găsim aci rîndueala

1) Cipariu T. Analecte, pag. 30—31. Sbiera, Mișcări cultur., pag. 59. Ioan Bianu și Hodoș, Bibliogr. rom. veche, p. 85.
2) I. G. Sbiera, Mișcări cultur., p. 52.
3) Exempl. din Palia: în bibl. acad. rom. din București; în Alba Iulia la bibl. episcopiei; în Blaj la bibl. mitropolitană. Conf. I. G. Sbiera, Mișcări cult., p. 52. Isidor de Onciul, Introd. în Test. Vechiu, Cernăuți, 1889, pag. 319. Ioan Bianu, Bibliogr. rom. veche, p. 93—98.
4) Exempl. în mânăstirea Hilindarul. Bianu, Bibliogr. rom. v., p. 99.
5) Bianu, op. cit., p. 99.

la pogorîrea vecerniei mari şi rugăciunea pentru păcatele vrute şi nevrute [1]). In Blaj la biblioteca arhidiecesană (Cipariu) se află un asemenea exemplar, singurul cunoscut până acum. Pe ultima pagină cetim următorul epilog: *«Inceputus'au aceste sfinte cărţi numite Liturgia în zilele bine credinciosului Domn Io Mihnea Voevod a toată ţara Ungro-Vlahiei»*, etc.[2])

b) SECOLUL XVII.

În secolul XVII aflăm o mulţime de cărţi liturgice şi ritualistice tipărite în limba română. Din acestea eu amintesc aci pe cele mai cunoscute: [3])

1. Un «Molitfelnic» slavonesc s'a tipărit în anul 1635 de Timotei Alexandrovici, din porunca lui Matei Basarab, la Câmpulung [4]).

2. O *«Psaltire»* slavonă s'a tipărit în anul 1637 la Govora din porunca lui Matei Basarab. În prefaţa cărţei cetim următoarele: *«Ion Matei Basarab Voevod, cu binecuvântarea dumnezeească domn al întregei ţări Ungro-Vlache şi al părţilor de peste munţi Herţeg de Amlaş şi Făgaraş ş. a. Drept credinciosului şi evlaviosului neam al ţărei noastre şi altor neamuri înrudite cu noi după credinţă şi având acelaşi vestit rost slavonesc ca limbă şi cu deosebire Bulgarilor, Sârbilor, Ungrovlahilor, Moldovlahilor şi celorlalţi»*, etc. Apoi *«Din porunca prea luminatului Domn Ion Matei Basarab Voevod şi cu bine cuvântarea Prea Sfinţitului arhiepiscop Teofil, cu mila lui Dumnezeu mitropolit al întregei ţări a Ungrovlahiei... eu cel mai mic între călugări Meletie Macedoneanul egumenul mânăstirei Govora... am tipărit această carte ce se cheamă Psaltire... De aceea vă rog pe voi cei ce veţi cetì această carte, dacă va fi ceva greşit să îndreptaţi cu duhul blândeţei şi să ne blagosloviţi pe noi cei ce ne-am trudit întru aceasta şi să nu ne blestemaţi, căci n'a scris înger, ci mână păcătoasă şi de lut... anul* 7145 (1637)... Ianuarie *30 zile»*. In această prefaţă să accentuează şi mai mult limba slavonă pe acel timp [5]).

3. Între anii 1638—1641 s'a imprimat în tipografia din Govora o *«Psaltire»* slavonească cu *«Ceasoslov»* de ieromonahul

1) Bianu, op. cit., pag. 100. Cipariu, Analecte, p. XVIII.

2) Ioan Bianu, Bibliogr. rom. veche, p. 100.

3) La anul 1632 Eustratie Logofătul, traduse în Moldova „Pravilî aleasî dintru multe scripturi cercatî... de pre limba greceascî pre aceastî limbî ce se cheamă acum romîneascî". Această carte nu s'a tipărit niciodată; manuscriptul original se află în biblioteca repausatului T. Cipariu. Manuscriptul acesta totuşi a servit de isvor altor lucrări posterioare d. e. Pravilei din 1640, celor „Şeapte taine" din 1644, Pravilei din 1652, ş. a.

4) Exempl. în mânăstirile Beocin şi Bodian în Serbia. Conf. Ioan Bianu, op. c., pag. 103.

5) Exempl. în bibl. acad. din Petersburg. Conf. Ioan Bianu, op. cit., pag. 104—106. Vezi şi pag. 24, n. 1, Tezaur. Liturg., Tom. I.

Stefan din Ohrida «din porunca și cu cheltueala prea luminatului domn Ion Matei Basarab» [1]).

4. *«Evangelia cu iuvățătură»* (ꙟвъцътꙋръ... а Домнꙋлꙋи) fu imprimată în Belgrad (Alba Iulia), la anul 1641 (ах҃ма) sub arhipăstoria mitropolitului ardelean Ghenadie (Генадїе). Această carte fu retipărită la fel, aproape pagină cu pagină ca în *Evangelia cu învățătură* din 1580—1581, cu deosebire că cea din 1641 este mult mai defectoasă și lipsesc de aci explicările evangeliilor de la Septemvre și până la 25 Decemvre [2]).

5. *Cea d'întâiu carte de predici* cunoscută ca *tipărită în țara românească*, dar folositoare și studiului liturgic, este *«Evangelia învățătoare* (Єѵглїе ꙟвъцътоаре) *sau Cazanie* (Казанїе) *peste duminicele anului și la praznice domnești* (Празниче гпдскы) *și la alți sfinți mari, scoasi și primeniti de pre limbî rusească* (рꙋсаска)... *pre limbi rumineasci* (рꙋмънѣскъ) *cu ustineala și isvodirea lui Silivestru ieromonah* (Силивестрꙋ ермонахь) *tipăriti întru dumnezeeasci lavra Govora* (Говора)... 1642 (ах҃мв) *Septemvre 28»* [3]).

De și titlul cărței ne spune că va cuprinde într'însa predici pentru toate duminicele și sărbătorile anului, totuși în cele 600 de pagine ale cărței lipsesc multe cuvântări din cursul anului. Tipăritura s'a făcut cu îngrijirea lui *Uriil Năsturel* și a tipografului *Preda* al douilea cărturar.

6. Cartea intitulată *«Învățături preste toate zilele* (ꙟвъцътꙋри престе тоате зилеле) *alese prescurt den multe dumnezeiești cărți»* fu tipărită în Câmpulung la anul 1642 tradusă din grecește (лимбъ гречаскъ) în românește (рꙋмънѣскъ) prin sârguința și cheltuiala ieromonahului Melhisedec (Мелхиседека) egumenul mă-

1) Exempl. în bibl. publică din Mosçva și în mânăstirea Hilindarul. Conf. Bianu, op. cit., p. 106.

La anul 1640 s'a tipărit în Alba Iulia „Catehismul creștinesc" cu scop de propagandă calvinească. Petru Maior spune că în această carte se admit numai taina botezului și cuminecăturei; iar venerațiunea moaștelor, posturile, călugăria, icoanele, sunt lepădate.

Tot la anul 1640 (ахм) a apărut „Pravila" (ПРАВИЛА) mică în tipografia mânăstirei Govora (ꙟ мънъстир Говора). Traducătorul textului slavon fu călugărul muntean Mihail Moxalie; tipăritorul a fost ieromonahul Stefan Ohrideanul; iar Meletie Macedoneanul a împlinit ordinul domnesc de a se tipări, căci el eră egumen în Govora. Prețul Pravilei eră de ка де костанде де арџинт (21 constande de argint). Exempl. în bibl. acad. rom. din București, în muzeul de antcități. Conf. Const. Popovici, Fântânele drept. biser., Cernăuți, 1886, p. 95—106.

2) Sbiera, Mișcări culturale, p. 61, n. 6. Exempl. în Blaj la bibl. arhidiecesană (Cipariu); în Sibiu la bibl. arhiepiscopală. Conf. Bianu, op. cit., p. 118.

3) Exempl. în bibl. acad. rom. din București. Bianu, Bibl. rom. veche, pag. 120—124. În Predoslovie, Matei Basarab se intitulează ca și în „Psaltirea" slavonă din 1637, „domn al țărei românești, al Amlașului, Făgărașului, Hertecului", ș. a. N. Iorga, Ist. Bis. Rom., vol. I, p. 319.

năstirei Adormirea Maicei Domnului din Câmpulung (Дл꙽гомполи, вл҃ѣт а҂хмв). Cartea conţine numai 19 predici [1].

7. Un *«Antologiu»* (Анѳологїонъ) slavonesc fu imprimat în Câmpulung la anul 1643 (въ длъгом поли въ л҃ѣт а҂хмг) în zilele domnului ţărei româneşti Matei Basarab şi ale mitropolitului Teofil (Ѳеофила) al Ungro-Vlahiei. Egumen al mănăstirei din Câmpulung erà Melhisedec (Мелхїседека) din Pelopones (ѿ Пелопоннисъ); ieromonahul Stefan tipograf sârb; iar Ioan Cunotovici, tipograf rus [2].

8. *Cea d'intâiu carte* ce cunoaştem *tipărită în româneşte, în Moldova,* este: *Cartea românească de învăţătură* (Карте ромꙋнѣска де ꙟвъцътꙋръ — cu predici la) *dumenecele preste an şi la praznice înpărăteşti şi la svenţi mari; cu zisa şi cu toati cheltuiala lui Vasile Voevodul* (воивод꙽л)... *de în multe scripturi tălmăciti, di în limba sloveneasci pre limba romeneasci* (ромꙋнѣаска) *de Varlaam* (Варлаам) *mitropolitul de ţara Moldovei, în... Iaşi... în 1643»* (а҂хмг [3]). Această carte cuprinde mai întâiu textul evangeliei şi apoi tâlcuirea ei începând cu duminica Vameşului şi a Fariseului. Şi s'a tipărit în mănăstirea *«sfinţilor trei Ierarhi în Iaşi* (ꙟ Мънъстирѣ ꙟтрей Стели ꙟ Ꙗшй).

De mare folos este pentru românism precuvântarea cărţei în care mitropolitul Varlaam spune că erà *«de mare jale şi de mare minune»* că *«limba noastră românească n'are carte pre limba sa»* şi *«cu nevoie iaste a înţelege cartea altei limbi»* şi de aceea s'a simţit dator să o dea la lumină după ce a adunat-o *«de în toţi tâlcovnicii sventei Evangheliі»*. Lucrarea aceasta ni se arată deci, ca o operă proprie a mitropolitului Varlaam, iar nu ca o traducere textuală din alte limbi [4]. Mai târziu şi adică prin anul 1672 s'au copiat de acì cu oare cari schimbări de cuvinte şi ortografie, predicele duminicale iar mai pe urmă şi cele serbătorale; toate aceste copii au rămas într'un manuscript [5].

Varlaam este unul dintre cei mai însemnaţi bărbaţi în istoria şi literatura noastră bisericească; el a fost în fruntea mişcărilor religioase şi literare de pe timpul său, conducându-le cu multă înţelepciune şi căldură sufletească. Ştim că coborà din

---

1) Exempl. în bibl. „Ureche" din Galaţi, şi în bibl. arhidiecesană (Cipariu) din Blaj. Conf. Cipariu, Analecte, p. 159.

2) Exempl. în muzeul de anticit. din Bucureşti, în bibl. publ. din Petersburg şi în bibl. public. din Moscva. Bianu, op. cit., p. 128—136.

3) Cipariu T., Analecte, p. 204. Melhisedec, Cronica Huşilor, Bucureşti, 1869. Conf. Vasilie Mitrofanovici, Omiletica, Cernăuţi, 1875, p. 114.

4) Ioan Bianu, Bibliogr. rom. veche, p. 137—143. Cipariu, Principia, p. 106. Sbiera, Mişcări cultur., p. 63. Exempl. în bibl. acad. din Bucureşti; în bibl. de ştiinţe din Petersburg.

5) Sbiera, Mişcări cultur., p. 63.

neamul nobil al Moţocilor; dar îmbrăcând schima monahală a intrat în mânăstirea Secul zidită în anul 1595 de Nistor Ureche. La anul 1632 din ieromonah fù ridicat la treapta de mitropolit, în care demnitate a lucrat până la anul 1653 cu destul zel şi pricepere; apoi retrăgându-se la metania sa din mânăstirea Secul, a încetat din viaţă la anul 1657 [1]).

9. În tipariul din mânăstirea Dealul de lângă Târgovişte s'a imprimat în anul 1644 (ахмд) o carte întitulată «*Evangelie învăţătoare* (Євглїє ꙟвѫцѫтоаре) *duminicelor preste tot anul şi la praznice domneşti şi la svenţi mari aleşi*». Cartea aceasta nu este nouă, ci numai o retipărire a Evangeliei govorene din 1642 de unde s'au luat predicele de la duminica Vameşului până la a Tomei; iar restul predicelor s'a luat din «*Cartea românească de învăţătură*» a mitropolitului Varlaam din Iaşi imprimată în anul 1643. La tipăritura cărţei a lucrat Meletie Macedoneanul proegumen al Govorei; de aceea epilogul termină astfel: «*şi s'a început a se tipări această carte numită «Evangelie învăţătoare» în mânăstirea Govorei şi s'a sfârşit în mânăstirea din Deal, egumen fiind [aci] Varlaam Arapul*» [2]).

10. În Iaşi s'a imprimat în anul 1645 cartea «*Şeapte taine* (Шапте тайне) *a bisericei, tipărite cu învăţătura şi cu toată cheltueala măriei sale Ioan Vasilie Voevoda în tipariul cel domnesc în trâg în Iaşi, vleato 7153* (зрнг de la Hr. 1644) *Noemvrie 8*» [3]). În precuvântarea cărţei, mitropolitul Varlaam explică foarte original numărul celor 7 taine d. e. fiind că sunt «şeapte cete a Bisericei»; fiind că David zice «de şeapte ori într'o zi se laudî Dumnezeu»; fiind că, «cu şeapte bucine în şeapte zile căzurî zidurile Erihonului», s. a. Fie care taină e explicată în deosebi punând întrebare şi dând răspunsul. Cartea mai cuprinde sărbătorile anului, apoi «tocmala posturilor» după aceea «capetele ce sâmt într'aceastî carte». Dar în cele «Şeapte taine» mai găsim chiar la început (pag. 1) după precuvântarea lui Varlaam un al doilea titlu: «*Pravilî aleasî den svintele scripturi scoasî pre rind şi tocmiti mai vritos pentru cele şeapte taine mari a Besericei*». Înainte de «capetele cărţei» se află subscris «mult păcătosul şi neînţelegătorul şerb Eustratie fost logofăt iubitor de osteneală». Acest fapt făcù pe Cipariu să creadă că adevăratul autor al celor «Şeapte taine» nu este Varlaam, ci Eustratie care a scris la 1632 cartea «Pravilî aleasî» remasă până azi în manuscript. Noi credem însă că autorul e Varlaam mitropolitul,

1) Stefan Dinulescu, Notiţe despre viaţa şi activitatea mitropolitului Moldovei Varlaam, Cernăuţi, 1886. Sbiera, op. cit., p. 135–136. Eusev. Popovici, Ist. Bis., vol. II, p. 459.

2) Exempl. în bibl. rom. din Bucureşti. Cipariu T., Analecte, p. XXVI şi Principia, p. 110.

3) Sbiera, Mişcări cultur., pag. 103.

care s'a servit probabil în materia pravilnică de manuscrisul lui Eustratie [1].

11. *«Răspunsuri ale lui Varlaam mitropolitul Moldovei împotriva catehismului rumânesc care la anul 1642* (în loc de 1640) *s'a tipărit în Belgrad după dogmele calvinilor, Iaşi 1645».*

O Ţărancă Română, după o veche datină, aduce apă să bea călătorii în Joea cea Mare, din săptămâna patimilor Domnului.

Acesta este titlul cărţei reprodus de V. Popp în Disertaţia sa ţinută la Sibiiu în anul 1883. Din «Răspunsurile» lui Varlaam nu cunoaştem până acum *nici un exemplar;* Timotei Cipariu încă n'a văzut această carte, dar spune că o copie veche de pe ea se află într'un manuscript ce se găseşte în posesiunea Doc-

1) Exempl. în bibl. acad. române din Bucureşti. Bianu, Bibliogr. rom. veche, pag. 150. N. Iorga, Ist. Bis. Rom., Vol. I, pag. 322.

torului V. Michali secretarul mitropoliei din Blaj, acum mitropolit în acest oraș [1]). George Șincai reproduce în Cronica sa sub anul 1645 o frântură din precuvântarea «Răspunsurilor», cu aceste cuvinte scrise de Varlaam: «*Iubiții mei fii! Tâplându-mi-se estimp a fi în părțile țărei românești cu trebi domnești și a norodului în Târgoviște... Udriște Năsturel... adusu'mi-au o cărțulie mică în limba noastră românească tipărită, și dacă o am cetit, și am văzut semnul ei scris «Catehismul creștinesc», care o am aflat plină de otravă de moarte sufletească... Pentru care lucru am chemat și am strâns sobor dintr'amândouă părțile și din țara românească și din țara Moldovei... Pentru aceea am socotit că am o datorie mare să fac «Răspuns» și să arăt strâmbătura și tâlcul cel rău al lor* (Calvinilor [2])». Șincai susține că «Răspunsurile» lui Varlaam s'au tipărit în Suceava la anul 1645 [3]); dar majoritatea scriitorilor crede că imprimarea s'a făcut la acel an în Iași unde eră scaunul mitropolitan și cel domnesc [4]). Prin urmare e neînțelegere asupra locului tipărirei acestei cărți.

12. În anul 1646 s'a tipărit în mânăstirea Dealului un «*Liturgiar*» (slujebnic) slavon (Литургіаріонъ сй есть Служебникъ) cu liturgia sf. Vasilie, Ioan Gură de aur (Златуст) și a celor mai înainte sfințite (Прéждесщнных), cuprinzând și cele 12 evangelii ale patimilor, apostolul și evangeliile serbătorale, în zilele lui Matei Basarab și ale mitropolitului Teofil. Iar pentru a cărței îndeplinire «*s'a îngrijit cu cheltueala mânăstirei prea cuviosul între ieromonahi Ioan, arhimandritul aceleeași lavre din Deal în anul... 1646*» [5]).

13. Tot în anul 1646 a apărut în Iași «*Carte românească de învățătură* (Карте ромъне́ска де ѫвъцѫтурѫ) *de la pravilele împărătești și de la alte județe cu zisa și cu toati cheltueala lui Vasilie Voevod... s'au tipărit în mânăstirea sfinților trei Ierarhi*» (а трей Стиле ѫ Ший ахму). Codicele acesta nu este un cuprins canonic, ci civil bizantin, și numai pe alocurea privește și Dreptul bisericesc. Eustratie biv logofăt a tradus cartea din grecește în românește [6]).

14. Un alt «*Catehism*» calvinesc cu litere latine fu tipărit în Belgrad (Alba-Iulia), la anul 1648. Cartea își are titlul în trei limbi: latinește, ungurește și românește. Cel românesc este astfel:

---

1) Cipariu T., Analecte, pag. XXXVI.

2) George Șincai, Cronica Românilor, Iași, 1853, sub anul 1645, p. 45, Tom. III.

3) Barlaam Metropolita Moldaviæ in Præfatione Antecatechismi Calviniani edit. Suciaviæ, anno 1645.

4) V. Popp, Disertat., pag. 77. Sbiera, Mișcări cultur., pag. 105.

5) Exempl. în muzeul de anticit. din București, în bibl. publ. din Petersburg, în bibl. publ. din Moscva și în muzeul de aci „Rumianțov".

6) Exempl. aflăm în bibl. acad. rom. din București. Const. Popovici, Fôntânele și codicii drept. bis., pag. 104.

«Catehismus. Aceaia ii aceaia. Suma sau măduha a uluitei şi a credinţei creştinească, cuprinsă în întrebări şi răspunsuri scurtă, şi cu adevărâturi den scriptura svântă întârită». Această carte este tradusă de pe un Catehism din Heidelberg de *Stefan Fogarasi* preot în Lugoş [1]).

15. *«Noul Testament* (НОЪЛ ТЕСТАМЕНТЪ) *sau împăcarea, au legea noauă a lui Is. Hr. iscodiţi cu mare socotinţă den isvod grecesc şi slavonesc pre limbi rumâneasci, cu îndemnarea şi porunca denpreuni cu toati cheltueala a măriei sale Georgie-Racoţi [Rákóczy] craiul Ardealului, tipăritu-s'au întru a măriei sale tipografie... in cetatea Belgradului 1648* (аχмн)... *Ghenarie 2».* În precuvântarea sa către Georgie Racoţi I, mitropolitul Simeon Stefan, ne spune că Românii nu au în limba lor nici Testamentul cel nou nici cel vechiu deplin. Traducerea Testamentului nou o începuse ieromonahul Silvestru, dar acesta murind în curând, au început acum alţii să termine lucrarea, însă au găsit partea tradusă de Silvestru *«cu mulţi lipsi şi greşele»* de aceea s'au apucat să traducă întregul nou Testament, având la îndemână între alte texte, probabil şi veri-un manuscript românesc [2]).

16. In anul 1649 (аχмѳ) se tipări în Târgovişte un *«Triod* (ТРІωДІОН)» slavonesc *«va să zică tripesniţ al sfintei mari Pentecoste. Penticostarion* (Пентикостáріон) *care se numeşte Piatidesiatniţa... cu cheltueala Doamnei Elena... soţia prea luminatului Domn Io Matei Basaraba»* [3]).

17. Cartea întitulată *«Pogribania preoţilor* (Погрибáніа преоцілор) *mireni şi a diaconilor cu voea... Prea sf. Păr. Arh. Stefan, Mitrop. ţărăi rumâneşti, în zilele Domnului Matei Bas. vodi»*, se tipări *«în Târgovişte la anul 1650»* (аχн [4]). Textul rugăciunilor este slavonesc, iar explicaţia slujbei este făcută în româneşte de obiceiu cu litere roşii [5]).

18. *«Mistirio sau sacrament* (Мистирıо саѹ Сакрамент) *sau taine 2 de în cele 7, botezul şi 2 mir, acum de întâi tipărite... cu toată cheltuiala a cinstitului de Hr. părinte Stefan, cu mila lui Dumnezeu, mitropolit a toati Ungrovlahia... anul 1651 în Târgovişte»* [6]).

1) Exempl. în bibl. colegiului Reformaţilor din târgul Mureşului în Ardeal sub nr. 6811. Conf. Häşdău, Cuvinte din bătrâni, Tom. II, pag. 725—727. Sbiera, Mişcări culturale, p. 306.

2) Exempl. în bibl. acad. rom. din Bucureşti. Conf. Ioan Bianu, Bibliogr. rom. veche, pag. 165—171. N. Iorga, Ist. Bis. Rom., Vol. I, p. 336.

3) Exempl. în bibl. acad. rom. din Bucureşti, şi în muzeul de anticităţi; în bibl. publ. din Moscva; în Kiev la bibl. societăţei arheologice bisericeşti. Bianu, op. cit., pag. 172—175.

4) Bianu, op. cit., pag. 175.

5) Exempl. în bibl. Bisericei sf. Nicolae din Braşov.

6) Exempl. în bibl. acad. rom. din Bucureşti. C. Erbiceanu, în „Bis. ortod. Română“ XXIII, 671. N. Iorga, Ist. Bis. Rom., Vol. I, p. 339.

19. «ספר תהלים (sefer tehilim) *Psaltirea* (ѰАЛТИРЬ) *ce se zice cântarea a fericitului proroc şi împărat David... den isvod jidovesc pre limbǐ rumâneascǐ... cu toatǐ cheltueala a măriei sale Georgie Racoţi craiul Ardealului... Tipăritu-s'au... in cetatea Belgradului* (Alba Iulia) *în anul 1651»* (АХНА [1]). De şi traducătorii necunoscuţi nu arată că s'au servit şi de vr'o traducere mai veche românească, totuşi se găsesc în traducerea psaltirei unele cuvinte mai vechi de cât cele obicinuite pe la anul 1651. De aci înţelegem că limba românească acum e mult mai curată şi flexibilă de cât în scrierile româneşti mai vechi, şi se purifică tot mai mult cu trecerea timpului.

20. *«Îndreptarea legei* (ЉДЕРЕПТАРѢ ЛЕЦЇИ) *cu Dumnezeu care are toatǐ judecata arhiereascǐ şi împărăteascǐ de toate vinele preoţeşti şi mireneşti. Pravila sfinţilor apostoli* (ПРАВИЛА СФИНЦИЛѠР АПОСТЛИ)» s'a tipărit în Târgovişte *«cu toatǐ cheltueala a prea sf. de Hr. Kir Stefan... mitropolitul Târgoviştei, exarh plaiurilor şi a toată Ungrovlahia»* la anul 1652 (АХНВ), în zilele lui Matei Basarab. În precuvântarea primă îndreptată către mitropolitul Stefan, monahul Daniil Andrei Panoneanul ne spune că el a tradus *«aceastǐ Îndreptare de lege dă pre limba elineascǐ* **pre limbǐ proastǐ rumâneascǐ»**, ajutat de ieromonahii *Ignatie Petriţi* şi *Panteleimon Ligaridi «dascăli... de la Hio»*. În precuvântarea a două, a mitropolitului Stefan îndreptată către arhiepiscopi, mitropoliţi, episcopi, egumeni, duhovnici, protopopi, zice că găsind manuscriptul Îndreptărei legei, compus de *«Alexie Rodinu»* (Aristen) din ordinul împăratului Ioan Comnenul, la fiul său sufletesc Gheorghe Karidi de la Trikis (în Tesalia), l'a scos *«de la întunerec la lumină şi cu buna voe a... lui Matei Basarabul»* şi cu bine cuvântarea patriarhului de Ierusalim Paisie s'a tipărit *«ca să fie de folos tuturor de obşte»*.

Această Pravilă s'a tradus în latineşte la anul 1722 de Petru Dobra sub titlul *«Regula legis divinæ»*. Nu încape nici o îndoială că Daniil Andrei Panoneanul s'a servit în traducerea sa şi de *«Cartea românească»* a lui Eustratie Logofătul tipărită în anul 1646.

Pravila târgoviştean ă este şi azi normă canonică, cu orînduiri liturgice, în Biserica română: dar pe lângă ea mai dobândi mare autoritate canonică cu orînduiri liturgice şi Pidalionul, de la jumătatea secolului XIX încoace. Pravila s'a retipărit în Bucureşti la anul 1871 de N. Blaremberg şi G. Misail; apoi la 1884 de către Ioan M. Bujoreanul tot în Bucureşti [2].

---

1) Exempl. în bibl. acad. rom. din Bucureşti. Conf. Sbiera, Mişcări cultur., pag. 48.

2) Exempl. din Pravila de la 1652 găsim pe la mitropolii, episcopii, în bibl. academiei române din Bucureşti, în muzeul de anticităţi şi în mânăstirea Neamţul. Conf. Sbiera, Mişcări culturale, pag. 129. Bianu, Bibliogr. rom. veche, p. 190–203. Vezi şi Tezaur. Liturgic., Tom. I, pag. 24, lit. b.

21. *«Târnosanie* (Тѣрносанiе) *prepusă dă pre elineşte şi slavoneşte,* **pre limbî proastî** (прóастѫ) **rumâneşte** *cu tot tipicul* (Типiкꙋлъ) *şi învăţătura ei... cu cheltueala a prea sf. Mitrop. Kir Stefan, tipărită în Târgovişte la anul 7161»* (ѯрѯа), de la Hristos 1652. În precuvântarea cărţei mitropolitul Stefan ne spune că aci se cuprinde rînduiala sfinţirei Bisericilor *«şi cum trebue să sfărâmească arhiereul moaştele sfinţilor mucenici şi mutarea Besericii sau clătirea Preastolului în două chipure, tot cu tipicul rumâneşte»* [1]).

22. Răspunsurile mitropolitului Varlaam n'au rămas fără efect din partea Calvinilor din Ardeal, cari retipăriră Catehismul din 1640 cu o apărare a doctrinei lor sub titlul *«Scutul Catehismuşului cu răspuns den scriptura svântă împotriva răspunsului a doao ţări fări scriptură svântă. Şi s'a tipărit în citate în Belgrad* (Alba Iulia) *1656».* Cartea conţine *«Scutul»,* apoi *«despre icoane»* după aceea *«cărţile scripturiei svente»,* şi mai departe *«despre botez, cina Domnului şi căsătorie».* Urmează în fine, rugăciuni pentru bolnavi, ş. a. Catehismul acesta s'a retipărit cu cheltuiala academiei române din Bucureşti, de George Bariţ, în Sibiiu la anul 1879 [2]). Din cele două exemplare din «Scutul catehismuşului», cunoscute în timpurile din urmă, *nu se mai găseşte acum nici unul,* nici chiar acela după care a făcut Bariţ retipărirea [3]).

23. *Psaltirea dosofteeană în versuri* se tipări la Uniev în Podolia la anul 7181 (ѯрпа) iar de la Hristos 1673 sub acest titlu: *«Psaltire* (Ѱѫлтире) *a sfântului proroc David pre limbă românească cu zisa şi toată cheltueala prealuminatului întru Is. Hr. Ion Stefan Petră Voevoda Domnul ţărei Moldovei... în mulţi ai* (ani) *socotiţi şi cercaţi... pre verşuri* (вéршꙋри) *tocmită în cinci ai foarte cu osârdie mare, de smeritul Dosoftei* (Дософéй) *mitropolitul de ţara Moldovei... în mânăstirea Unievului* (Ꙋнвескомъ)*»* s'a format prin tipar *«leata* ѯрпа». Cartea aceasta fu retipărită de I. Bianu în Bucureşti la anul 1887 de pe ediţia din 1673 cu un studiu amănunţit asupra ei şi asupra autorului [4]). La finele prefeţei lui Dosoftei cetim această notiţă: *«a lui David sfânt Proroc şi împărat Psăltire tâlcuită rumeniaşte pre stihuri cu număr tocma în slovenit».* Din această carte lucrată după Psaltirea polonă a lui Ioan Cohanovschi, se vădeşte la mitropolitul Dosoftei cunoaşterea temeinică a limbei româneşti şi curăţenia sentimentelor sale naţionale presărate în psalmi şi în introducerile lor cum d. e. în psalmul 53 şi 135. Tiparul s'a

1) Exempl. în muzeul de anticit. din Bucureşti. Bianu, op. cit., p. 206.
2) Sbiera, Mişcări culturale, pag. 106.
3) Bianu, Bibliogr. rom. veche, pag. 207.
4) Sbiera, Mişcări cultur., pag. 49–50. N. Iorga, Ist. Bis. Rom., vol. I, pag. 391.

ales în Uniev fiindcă nu mai erà imprimerie în Iași de când prădase Tătarii Moldova în anul 1650; afară de aceasta Dosoftei fugise acum în Polonia (1672—1673); iar reîntorcându-se în țară cerù de la mitropolitul Moscvei Ioachim să-i trimită cele necesare pentru tipar, ca să-și publice lucrările sale, ceea ce se și întâmplă în anul 1679 [1]).

Mitropolitul Dosoftei fuse cel mai activ, mai productiv și mai iscusit scriitor bisericesc din timpul său. El a fost fiul lui *Leontar Barilă;* maică-sa se chemà *Misira.* Din botez se chemà Dumitru [2]); locul naşterei nu ne este cunoscut; iar anul naşterei după cum crede profesorul V. A. Ureche, pare a fi 1614 [3]). De 'și a făcut studiile în țară ori străinătate, iarăși nu știm; unii cred că a studiat în Iași, alții, în Polonia.

Pe la anul 1649 găsim pe acest meritos bărbat, ieromonah în mânăstirea *Probata* sau «a Oilor». Cronicarul *Ion Niculcea* zice că *«acest Dosoftei mitropolitul nu era om prost de feliul lui; era neam de mazil, prea invățat, multe limbi știa: elinește, latinește, slavonește, și altele. Adânc din cărți știa, și deplin călugăr, și cucernic și blând ca un miel; în țara noastră, pre aceste vremuri, nu se afla om ca acesta».* Prețuirea lui Niculcea este foarte dreaptă și temeinică, mai ales că el cunoscuse personal pe Dosoftei [4]).

Pentru meritele sale acest bărbat ajunse pe la anul 1658 episcop în Huși, iar la 1659 episcop la Roman, apoi în anul 1671 mitropolit al Moldovei unde arhipăstorește doui ani. Părăsind apoi țara sa cu Petriceicu vodă din cauze politice, fu chemat înapoi din Polonia la anul 1674, după mărturia lui Nicolae Costin, de către Dumitrașcu vodă Cantacuzinul succesorul lui Petriceicu, care il închise în mânăstirea sfântului Sava «de au șezut câtva». Cauza pentru care fu închis, poate stà în legătură cu bănuiala ce avea Dumitrașcu că Dosoftei trecea de amic și sfetnic al lui Petriceicu. În anul 1676 ierarhul fu scos din închisoare și reașezat în scaun, iar mitropolitul Teodosie care îi urmase în arhipăstoria mitropolitană, acum îi ocupă locul în închisoarea din mânăstirea sfântului Sava [5]). In timpul pribegiei sale în Polonia, mitropolitul Dosoftei găsise în mânăstirea Crilos de lângă Halici un *Evangeliar* scris în țara românească la anul 1143 (6652), pe care luându-l cu sine în Moldova, la anul 1686 când Dosoftei a trecut a doua oară în Polonia chemat fiind de regele Sobieski, a dus cu el și Evangeliarul. Odorul acesta prețios se află acum în Moscva [6]).

1) Exempl. în bibl. acad. rom. din București. Manuscrisul original al Psaltirei în versuri cu subscrierea și cu note autografe ale lui Dosoftei, a fost dăruit în anul 1877 academiei române de D. A. Sturdza. Conf. Bianu, op. cit., pag. 209—214.

2) Hășdău, Arhiva istor. a Rom., Tom. I, p. 1, pag. 118.

3) Conf. Sbiera, Mișcări cultur., pag. 137.

4) Cogălniceanu, Letopisițele Moldovei, Iași, ediț. I, Tom. II, pag. 257.

5) Cogălniceanu, Letopisițele, pag. 14. Tom. II, ediț. I.

6) Hășdău, Columna

Se știe că Dosoftei se unise în anul 1686 cu Sobieski în contra Turcilor, și sfătuea și pe Cantemir la această coalițiune. Turcii însă eșind învingători, mitropolitul Dosoftei se văzù în nesiguranță de a mai rămânea în scaun, și de aceea trecù în Polonia la anul arătat mai sus, împreună cu odoarele mitropolitane și relicviele sfântului Ioan de la Suceava și murì acolo la Zolkiev în 1693, cum afirmă Ion Niculcea și polonul *Ma-*

Dosoftei învățatul mitropolit al Moldovei († 1701 sau 1711), îmbrăcat în vestmintele sale liturgice.

ryan Sokolowski [1]). După alte cunoștințe istorice, Dosoftei ar fi murit în Moscva ca episcop al eparhiei Azov în anul 1701, sau chiar la Taganrov în anul 1711 [2]).

1) Maryan Sokolowski, Spadec po mitropolicie suczawskim Doziteuszu și jago losy. Kraków, 1889, pag. 22–32.

2) Sbiera, Mișcări cultur., pag. 139. Eusevie Popovici, Istor. bis., Vol. II, pag. 459. Stefan Dinulescu, viața și scrierile lui Dosoftei Mitropolitul Moldovei, Cernăuți, 1885.

Afară de scrierile tipărite ale mitropolitului Dosoftei, s'au mai găsit și câteva manuscripte s. e. o traducere a epistolelor lui Ignatie, cum și a scrierei acestuia despre prefacerea corpului lui Hristos în misteriul euharistic [1]); ne-a mai rămas de la acest mitropolit și un dicționar slavono-român [2]).

Dosoftei a fost pătruns și însuflețit de idealurile cele mai înalte și de aspirațiunile cele mărețe ale neamului românesc și a conlucrat la realizarea lor cu *Miron Costin* și cu *George Duca* cel bătrân. El stă în fruntea curentului național și a acelora cari căutau să înlăture din Biserică și statul român tot ce erà strein și de origină vitregă. Prin tipărirea scrierilor sale, mitropolitul Dosoftei a dat viață și împuternicire graiului românesc în Biserică, și s'a nevoit ca acest graiu să prindă rădăcini puternice în rărunchii națiunei. Acest bărbat meritos este numit cu tot dreptul «*părintele poeziei române*», căci el a tipărit cel d'întâiu Psaltirea în versuri pe când se aflà în Polonia refugiat, și a creiat o mulțime de cuvinte românești, rămase apoi în întrebuințare în vorbirea și scrierea națională [3]).

24. «*Acatistul Născătoarei de Dumnezeu* (Пречестныи Ѧкаѳист) *tălmăcit de pre limbi sloveneasci pe limbă rumâneasci... de Dosoftei* (Досоѳеа) *mitropolit... în mânăstirea Uniev tipărit* (Ѹневскомь тѵпомь) *1673*» (ахог) pe când se aflà refugiat în Polonia [4]).

25. «*Cheia înțelesului* (Кѣа ѫцелесꙋлꙋй) *scoasi pre limbi rumâneasci cu osârdia Pr. sf. Kir* (Вар) *Var* (laam) *mitropolitul Ungro-Vlahiei... și s'a tipărit întâi în mitropolia București anii dom* (nului) *1678*» (ахои). In prefața acestei Cazanii, cetim că mitropolitul Varlaam cu multă cheltuială a pus dascali învățați de au scos această carte de pre limba rusească în care o compusese *Ioanichie Galstovski* arhimandritul Cernigovului, și au tradus-o «*pre limba noastră dirept rumânește*». Cartea conține 16 predici pentru dumineci și sărbători mari adică: la duminica tuturor sfinților, la a 2-a, 3-a, 8-a, 10-a, 13-a, 26-a și 27-a duminică după Rusalii; la a 3-a, 4-a și 6-a duminică după Paști; apoi la nașterea, botezul și întâmpinarea Domnului, la Florii și în vinerea Paștilor [5]).

Despre Varlaam mitropolitul țărei românești știm că a fost egumen al mânăstirei Glavaciocul; că în anul 1672 a fost ales episcop al Râmnicului, iar în 1673 fù chemat la scaunul mitropolitan în locul decedatului Dionisie, în care calitate a rămas

1) Golubinschi E. Privire scurtă asupra Istoriei bisericei române ortodoxe tradusă de Ioan Caraciocoveanu, Iași, 1879, pag. 40.
2) Hășdău, Cuvinte din bătrâni, Tom. I, pag. 260, n. 3.
3) Sbiera, Mișcări culturale, pag. 136—140.
4) Exempl. în bibl. acad. rom. din București. Conf. Bianu, op. cit., p. 215.
5) Exempl. în bibl. acad. rom. din București, in muzeul de anticități și în biblioteca centrală din Iași. Bianu, op. cit., pag. 217—222.

până la 1679 când de bună voe făcù loc detronatului Teodosie Vestimian şi se retrase ca arhiereu la metania sa. Varlaam înfiinţă în Bucureşti, unde se strămutase în 1665 scaunul mitropolitan, o tipografie din care eşi prima carte în 1678 «Cheea înţelesului», a cărei prefaţă este opera mitropolitului [1]).

26. *«Dumnezeeasca liturgie acmù întâi tipăritĭ rumâneaşte* (Дѕѕмнезеѣска литѹргїе ăкмѹ ꙟтѫи типѫрита рѹмѫнаще)*... tipăritu-s'au la sfânta mitropolie în Iaşi în anul 7187»* (зрпз, de la Hr. 1679) de Dosoftei mitropolitul Moldovei *«de pre elineasci»*. Traducătorul este însuşi mitropolitul Dosoftei, cu bine cuvântarea patriarhului Alexandriei care se află atunci în Iaşi. Cartea conţine cele trei liturgii constantinopolitane [2]).

27. *«Psaltirea* (slavo-română) *de'nţeles* (Ѱалтира деньцѫлес)... *cu posluşania smereniei noastre Dosoftei* (Досоѳей) *mitropolitul Sucevei în tiparniţa mitropoliei în Iaşi... anul 7188»* (зарп, de la Hr. 1680). Autorul aduce ca motiv al traducerei cărţei, că în zilele sale *«şi acea puţină sârbie ce o învăţa de înţelegea, încă s'au părăsit în ţară»* [3]).

28. Tot în anul 1680 apărù o *Liturgie* (slavo-română) intitulată *«Svânta şi dumnezeeasca liturgie* (Свнта ши дѕ. Литѹргїе)... *dipre isvodul grecesc... tipăritu-s'au in scaunul mitropoliei Bucureştilor... anii 1680»*. Textul liturgiilor este slavon şi numai *tipicul* este în româneşte tradus de ieromonahul Inocenţie. In precuvântare mitropolitul Teodosie scrie acestea: *«Iar liturgia toată a o propune pre limba noastră şi a o muta, nici am vrut, nici am cutezat* (drept mărturisesc) *pentru multe alte pricini ce m'au împins, se vede că şi* **pentru scurta limba noastră ce este,** *o am făcut, şi pentru lipsa dascalilor* (cum am zis) *ce nu sunt întru* **ticălos rodul nostru**...*şi pentru ne obiceiul Bisericei noastre* [4]). Din această prefaţă înţelegem că *pe cât Dosoftei al Moldovei erà mare naţionalist şi bun român, pe atât a fost Teodosie al ţărei româneşti obscurantist şi păstrător al celor învechite* [5]).

Despre mitropolitul Teodosie Vestimian ştim că descindea din familia Cantacuzineştilor şi cunoştea limba latină şi slavonă. Se călugări în mânăstirea Cozia şi deveni apoi egumen al mânăstirei Argeşului. Din această egumenie fuse ales mitropolit al ţărei româneşti în anul 1669, în care calitate, cu o întrerupere de vr'o şease ani, rămase până la moartea sa întâmplată în Aprilie

1) Sbiera, Mişcări culturale, pag. 141.
2) Sbiera, Mişcări culturale, pag. 88. Exempl. în bibl. acad. rom. din Bucureşti. N. Iorga, Ist. Bis. Rom., vol. I, pag. 394.
3) Exempl. în bibl. acad. rom. din Bucureşti şi în mânăstirea Neamţul. Conf. Melchisedec, Cronica Huşilor, apendice 77. Bianu, op. cit., pag. 230.
4) Exempl. în bibl. acad. rom. din Bucureşti şi în bibl. arhidiecesană din Blaj. Sbiera, Mişcări cultur., pag. 25 şi 89.
5) Sbiera, Mişcări cultur., pag. 25.

1709. Din cauza obscurantismului mitropolitului Teodosie, cărţile bisericeşti tipărite sub arhipăstoria lui, au text duplu, sau sunt numai în parte româneşti [1]).

29. «*Molitfelnic de'nţăles* (МАтвник денцЗлес...) *acmù tipărit... cu posluşania smereniei noastre Dosoftei mitropolitul Sucevei în tiparniţa sf. mitropolii în Iaşi vleat 7189*» (ЗАПѲ, de la Hr. 1681). Acest molitfelnic conţine: proscomidia şi cele trei liturgii constantinopolitane, sfinţirea antimiselor, rugăciuni la ariea cea cu pâne... culesul viilor, la bine cuvântarea vinului în cramă, diaconiile la mânecare, rânduiala deniei, etc., apoi termină: «*tipăritu-s'au în casa svintei Mitropolii în Iaşi, leat 7191* (1683)» [2]).

30. Dar mitropolitul Dosoftei a dat la lumină şi *Vieţile sfinţilor* sub titlul: «*Viaţa şi petrecerea svinţilor* (Віаца шѝ петрачера свинцилѡрь) *acmu tipărită... cu cheltueala smereniei noastre a lui Dosoftei mitrop. Sucevei în tiparniţa sf. mitropolii în Iaşi la care tiparniţă ne au ajutorit de la Mosc svinţia sa părintele nostru patriarhul Ioachim... vleato 7190*» (ЗРЧ, de la Hr. 1682 АХПВ). Cartea are două volume; volumul I cuprinde vieţile sfinţilor dela Septemvrie până la Fevruarie; iar volumul II conţine restul anului. În precuvântare Dosoftei ne spune că el însuşi a scos aceste vieţi de pe greceşte şi sârbeşte pe rumâneşte ca să înţeleagă toţi. Traducerea însă nu este verbală ci mai mult o prelucrare [3]).

31. «*Svânta şi dumnezeeasca evangelie* (Свнта ши Дмнз. Евангеліе)... *acum intâi s'au tipărit* (Аквмь ЈтЗй сав типЗрит) *în scaunul mitropoliei Bucureştilor... 1682*» (АХПВ) în zilele mitropolitului Teodosie şi ale lui Ioan Şerban Cantacuzenul voevod, de pre limba elinească [4]).

32. La anul 1683 s'a imprimat «*Apostolul cu Dumnezeu svântul* (Апостолвл кв Дз. свЗнтвл)... *acum intâi s'au tipărit... în scaunul Mitropoliei Bucureştilor... 1683*» (АХПГ) în zilele lui Ion Şerban voevod «*ispravnic* (Bisericei) *fiind prea sfinţitul Kir Teodosie mitropolitul ţărei şi exarch laturilor*» [5]).

33. Dosoftei mitropolitul Moldovei a mai tipărit şi «*Parimiile preste an* (Парімїиле престе анЬ)... *în tiparniţa ţărei ce ne*

---

1) Sbiera, Mişcări culturale, pag. 142.

2) Exempl. găsim în biblioteca academiei române din Bucureşti, în muzeul de anticităţi. Conf. Melhisedec episc., în Revista Tocilescu, anul I, pagina 274–275, n. 7. Dinulescu Stefan, Dosoftei, pag. 132–133. Bianu, Bibliogr. rom. pag. 240.

3) Exempl. în bibliot. acad. rom. din Bucureşti. Cipariu, Principia, 102 şi 108. Sbiera, Mişcări culturale, pag. 75.

4) Exempl. în bibl. acad. rom. din Bucureşti şi în muzeul de anticităţi. Bianu, op. cit., pag. 251.

5) Exempl. în bibl. acad. rom. din Bucureşti şi în muzeul de anticităţi. Sbiera, Mişcări culturale, pag. 41. Bianu, Bibl. rom. p. 258–262.

au dăruit sf. sa părintele nostru fericit Ioachim patriarhul... Moscului... văleat 7191» (1683 [1]).

34. «*Sicriul de aur* (Сикриюль де аꙋр) *carte de propovedanie la morţi... cu porunca şi îndemnarea măriei sale Apafi Mihai craiul Ardealului tipărită în tipografia nouă, în cetate în Sassebeş* (Сассебеш) *1683* (ахпг), de *popa Ion din Vinţi»*. Predicele de aci sunt întocmite după etatea morţilor şi întemeiate pe citate din sfânta scriptură [2]).

Popa Ion din Vinţi a fost unul dintre cei mai învăţaţi şi mai activi bărbaţi ai timpului său. El avea cunoştinţe chiar despre Istoria şi origina Românilor, căci ne vorbeşte despre ei în precuvântarea dela «Sicriul de aur» ca despre un «*neam slăvit*» odinioară, iar acum «*întunecat*» şi «*de mare slăbiciune*». Popa Ion ajunse protopop cam pe la 1680 şi funcţionă ca secretar la sinodul cel mare al Românilor din Ardeal. Din zelul pentru propăşirea naţiunei sale, întemeiă o tipografie românească în Sassebeş unde tipări cărţi «spre folosul şi întremarea neamului nostru românesc» [3]).

35. *Sfânta scriptură* întreagă a vechiului şi noului Testament s'a tipărit sub titlul de «*Biblia* (Библїа) *adică dumnez. scriptură ale cei vechi şi ale cei nouă lege, toate care s'au tâlmăcit dupre limba elinească spre înţelegerea limbii rumâneşti cu porunca prea bunului creştin Ion Şerban Cantacuzin Basarab Voevod... întâiu în scaunul Mitropoliei Bucureştilor... 1688»* (ахпи) în zilele lui Teodosie mitropolitul ţărei. Din întâia precuvântare dovedim că pentru acest lucru domnitorul Şerban Cantacuzinul (1679—1689) a căutat «dascăli iscusiţi foarte den limba elinească» ca pe episcopul Ghermano din Nissa şi «oameni de ai locului... ca pe fraţii Şerban şi Radu Greceanu logofeţi...» [4]).

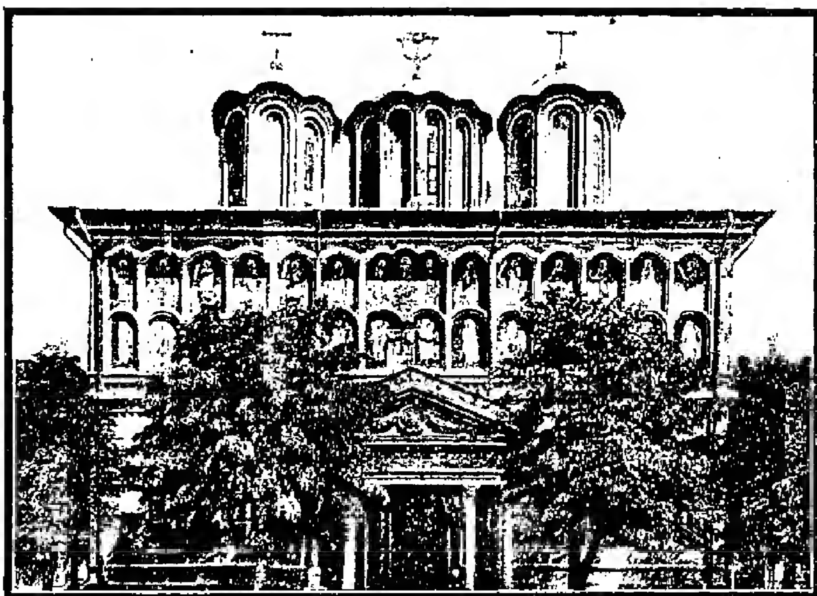
Aceşti doui fraţi Şerban şi Radu Greceanu coborau dintr'o familie boerească. Ei erau bărbaţi învăţaţi şi meritoşi, din care causă au ocupat funcţiunea de mari logofeţi în timpul lui Şerban Cantacuzinul şi Constantin Brâncoveanul [5]).

36. La anul 1689 apărù în Belgrad (Alba Iulia) «*Molitfelnic* (Молитвєникь) *isvodit din slavonie pre limba rumânească sub crăirea... milostivului Domn Mihail Apafi... şi cu blagoslovenia prea sfinţitului părinte Kir Varlaam... anii 1689»* (ахпѳ). Tra-

1) Exempl. în bibl. acad. rom. din Bucureşti. Bianu, op. cit., pag. 269.
2) Exempl. în bibl. acad. rom. din Bucureşti, Cipariu, Analecte, pag. 114–116. Bianu, op. cit., pag. 273.
3) Sbiera, Mişcări cultur., pag. 143, n. 33. N. Iorga, Ist. Bis. Rom., Vol. I, pag. 385.
4) Exempl. în bibl. acad. rom. din Bucureşti, în bibl. centrală din Iaşi, în mânăstirea Neamţul, în bibl. imperială din Viena. ş. a. Conf. Uricariul lui Codrescu, T. I., pag. 240. Convorbiri literare, anul XVII, 1883, pag. 478. Bianu, op. cit., pag. 281–291.
5) Sbiera, Mişcări culturale, pag. 144, n. 34 şi 35.

ducătorul în românește al acestei cărți pare a fi popa Ion din Vinți, căci el subscrie precuvântarea către mitropolitul Varlaam [1]).

37. «*Mărgăritare* (Мъргърнтаре) *adică cuvinte de multe feluri a celui între sfinți părintelui nostru Ioan arhiepiscopul Țarigradului a lui Zlatoust... iar acum intâiu... s'au scris de pre limba grecească pre limba rumânească... anii 7199*» (зрчѧ) de la Hr. 1691, în zilele lui Const. Basarab Voevod și ale mitropolitului Teodosie «*și s'au tipărit în... mitropolie în București*». Traducerea din grecește s'a făcut de Șerban și Radu Greceanu [2]).

Biserica catedrală mitropolitană ortodoxă din orașul **București** (România), zidită de Voevodul Constantin Șerban Basarab între anii 1654 și 1658. In acest sfânt locaș m'am închinat aproape în toată viața (Autorul).

38. Tot în anul 1691 s'a publicat în românește «*Pravoslavnica mărturisire* (Православника Мъртѹрисире)... *dupre greceasca... întoarsă în limba rumânească de Radu logofăt Greceanul... în tipografia domnească la episcopia de la Buzău... anul 7200* (зс) *Decemvre 3*». Autorul cărței a fost Petru Movilă

1) Exempl. în bibl. acad. rom. din București. Conf. Sbiera, op. cit., pag. 87, Cipariu, Analecte, pag. 134. Bianu, Bibliog. rom., pag. 296.

2) Exempl. în bibl. acad. rom. din București; în muzeul de anticități; în mânăstirea Neamțul. Conf. Popp, Disertație, pag. 65. Sbiera, Mișcări cultur., pag. 65. Bianu, op. cit., pag. 321.

mitropolitul Kievului (1632—1647) care o compuse în ruseşte, apoi s'a tradus în greceşte de patriarhul Ierusalimului Nectarie, iar din greceşte s'a tradus în româneşte de Radu Greceanul [1]).

39. «*Sfânta şi dumnezeeasca evangelie elinească şi rumânească* (Сфньта шн дмз. е'ванге'ліе елннѣскѫ шн рѹмѫнѣскѫ)... *anul 1693»* (ахчг), tradusă în româneşte de Şerban Greceanùl şi Atanasie Tomaid Moldoveanul. Coloana din stânga e grecească, iar cea din dreapta românească. Textul românesc e întocmai ca în evangelia din 1682 [2]). Atanasie Tomaid Moldoveanul erà dascăl din Moldova şi lucrase înainte de anul 1686 împreună cu Mitrofan episcopul din Huşi o scriere nepublicată numită «Albina», şi a tradus din greceşte în româneşte o predică compusă de patriarhul Alexandriei, rostită apoi în anul 1692 la sfinţirea mânăstirei Hurezilor, din judeţul Vâlcea, actualmente «Horezul», zidită de Constantin Brâncoveanul [3]).

40. «*Psaltirea* (Ѱалтѫірѣ) *a prorocului şi împăr. David cu molitfe la toate catismele. Şi cu pashalii de 50 de ani* (де н де анн)... *acum intâi tipărită pre limba românească... Domn... Ion Constantin Voevod... mitropolit Kir Teodosie... tipăritu-s'au... în sf. mitropolie în Bucureşti în anul 1694»* (ахчд) de Antim Ivireanul tipograful [4]).

Antim Ivireanul erà din Georgia [5]), născut în provincia Caucazului numită Iberia, de unde el s'a şi numit şi întitulat «Ivireanul» (ὁ Ἰβηρίας [6]). Antim a fost unul dintre bărbaţii cei mai meritoşi pe terenul literaturei bisericeşti naţionale [7]), în finele secolului XVII şi începutul secolului XVIII. Scriitorii în frunte cu Del Chiaro, contimporanul şi admiratorul lui Antim, se exprimă cu adâncă veneraţiune în ceea ce priveşte meritele lui. Părerea unora că Antim ar fi de origine română, este neîntemeiată; dar cum el a ajuns din Iberia în România, istoricii se rostesc în diferite chipuri. Cei mai mulţi susţin că acest bărbat sub numele de Andrei, a fost în Constantinopole un iscusit tipograf şi Constantin Brâncoveanul (1689—1714), l'a adus de acolo pe la anul 1690, spre a conduce tipografia mitropolitană din Bucureşti. Acì, după ce îmbogăţì această tipografie cu litere latine, greceşti şi arabe, se îmbrăcă în shima monahală

1) Exempl. în bibl. acad. rom. din Bucureşti. Revista rom., Bucureşti, 1861, pag. 585—586. Popp, Disertaţie, pag. 70. Bianu, op. cit., pag. 326.

2) Exempl. în bibl. acad. rom. din Bucureşti şi în muzeul de anticităţi; Sbiera, Mişcări culturale, pag. 38. Cipariu, Analecte, XXV. Bianu, op. cit., pag. 335. Revista Rom. 1861, pag. 587—588.

3) Sbiera, Mişcări culturale, pag. 145. Mânăstirea se zicea în vechime a „Hurezilor" de la satul, acum orăşelul „Huhurezi" sau „Horezul", căci acì fiind păduri seculare cântau noaptea într'însele ciuhurezii sau hurezii, nişte paseri nocturne.

4) Exempl. în bibl. acad. rom. din Bucureşti. Bianu, op. cit., pag. 337.

5) Timotei Cipariu, Acte şi fragmente, Blaj, 1885.

6) Mechisedec, Notiţe biografice despre mitropolitul Ungro-Vlahiei Antim Ivireanul, 1888, pag. XVIII.

7) Al. Odobescu, Revista Română, 1861, pag. 823.

(an. 1692), având treapta de ieromonah, iar numele Antim; apoi îl vedem pe la 1694 tot sub numele de ieromonahul Antim înființând o tipografie în mânăstirea Snagov, unde tipărește în anul 1696 «Orînduеala slujbei sfinților împărați Constantin și Ileana» [1]. Tot acum Antim erà egumen al acestei mânăstiri [2]. Scaunul de episcop al Râmnicului îl primi în anul 1705 [3]; pe acel de mitropolit al Ungro-Vlahiei în anul 1708 [4], iar la anul 1716 după ce Antim a fost caterisit prin uneltirile domnului fanariot Nicolae Mavrocordat [5], de către patriarhul Constantinopolitan Ieremia, 'și a dat demisiunea din această demnitate într'un chip destul de jalnic. Ca culme de răsbunare a lui Mavrocordat, Antim după ce fu lăsat simplu monah, apoi după porunca fanariotului, îmbrăcat mirenește cu numele de Andrei, fu dus spre mânăstirea din muntele Sinai pentru a fi închis acolo. Pe drum însă a fost omorît de Turcii cari îl conduceau, iar corpul lui îl aruncară în rîul Marița ce trece prin Adrianopole. Urgia aceasta din partea lui Mavrocordat în contra lui Antim, venea din cauză, că ierarhul combătea cumplit împilările fanariotului aruncate asupra poporului și erà în legătură cu cei ce voiau a scuturà jugul turcesc [6].

41. «*Sfânta și dumnezeeasca evangelie* (Сфнта ши дз. еvангеліе) *cu porunca prea sf. Kir Teodosie Mitropolitul... acum a doua oară tipărită și diortosită... in sf. mânăstire in Sneagov... anul 1697* (аҳчз) *de smeritul între ieromonahi Antim Ivireanul* (Анθімь Ївирѣнꙋль)». Aceasta este a două edițiune a celei din 1682 cu mai multe imbunătățiri [7].

42. «*Învățătură sfântă* (Ѫвѫцѫтꙋрь снтѫ) *adecă a sf. și dz. Liturgii tâlcuire de pre limba grecească pre limba rumânească de Eremia Cacavela dascăl* (Єремїа Какавела даскаль)... *tipăritu-s'au in Iași 1697* аҳчз) *Maiu 20*». Această carte nu este un Liturgiar, ci numai o explicare a sf. liturgii, un fel de **Liturgică** [8]. Ea este prelucrată după Catehisul grecesc al lui Nicolae Vulgaris, apărut în Veneția la anul 1681.

---

1) Sbiera, Mișcări culturale, pag. 146.

2) Mânăstirea Snagov construită de Vlad Țepeș pe la 1457, este situată în județul Ilfov. Astăzi servește ca biserică de mir locuitorilor din satul Fundu. Chiliile unde erà odinioară instalată tipografia lui Antim, sunt în complectă ruină.

3) Ghenadie episcop al Râmnicului, Bis. ort. Rom., 1884, pag. 729—730.

4) Timotei Cipariu, Acte și fragmente, pag. 225.

5) Acest fanariot a fost domn în țările românești în 3 rânduri: *a)* în Moldova de la 1709—1711; *b)* tot în Moldova de la 1711—1716; și *c)* în țara românească de la 1716—1730.

6) Sbiera, Mișcări cultur., p. 146—149.

7) Exempl. în bibl. acad. rom. din București. Popp, Disert., p. 69. Cipariu, Analecte, XXVIII.

8) Exempl. în bibl. acad. rom. din București, în muzeul de anticit. din București, în bibl. facultății teologice din Cernăuți și în mânăstirea Putna. Sbiera, Mișcări cultur., p. 89.

La înflorirea câmpului nostru liturgic a contribuit mult şi acest ieromonah Ieremia Cacavela, grec de origine, născut în insula Creta. El 'şi a făcut primele studii în această insulă, apoi voind a'şi înmulţi cunoştinţele intelectuale, a trecut cu acest scop în Asia mică, şi de acì în Lipsca şi apoi în Viena. Reîntorcându-se în orient şi ne găsind de lucru, Cacavela adâncit acum în limbile, latină, greacă, italiană şi ebraică, a venit în Bucureşti şi aşa pe la anul 1687 îl vedem acì învăţător în **academia domnească**, salariat de domnul ţărei româneşti Şerban Cantacuzinul (1679—1689 [1]). Cam pe la 1689 Cacavela trece la Iaşi pe timpul domnului Moldovei Constantin Cantemir (1685—1693) ca dascăl al copiilor acestuia Antioh şi Dimitrie; iar pe la 1698 îl întâlnim funcţionând acì ca învăţător în **academia greacă** [2]).

43. «*Mineiul* (Мнесюль) *care acum întâi s'au tipărit cu tipicul şi parimiile şi sinaxariul pre limba rumânească... şi s'au tipărit în sfânta episcopie de la Buzău... în anul 7206*» (ꙅсѕ) de la Hristos 1698 «*însuşi episcopul Buzăului Kir Mitrofan fiind tipograf*». Mineiul acesta este complect pe 12 luni ale anului. De mare folos este prefaţa Mineelor făcută de mitropolitul Teodosie către «Constantin Basarab Voevod» cu aceste cuvinte: «*Lipsite era dară Bisericele noastre de canoanele cele ce se cântă ale sviinţilor ce se prăznuesc în 12 luni ale anului... pentru că era învăţăturele tipicului şi ale orînduelelor la Mineiu scrise cu mâna, pre limba slavonească, iară preoţii noştrii de pre la sate nici decum înţelegând limba accia, orînduelele Bisericei nu se făceau deplin, nici vieţile sviinţilor să citiia ascultătorii ne înţelegând, şi proroceştile citanii, aramă sunând era, au ţimbale strigând se auzeau*» [3]). De acì înţelegem că preoţimea şi poporul românesc nici odată n'au ştiut de cât limba românească.

44. La anul 1699 (ахча) se tipări în Belgrad (Alba Iulia) cartea întitulată «*Chiriacodromion* (Кνріакωдромιωн) *sau evan-*

1) Del Chiaro, contemporan cu acest principe, spune că Şerban Cantacuzinul fù cel d'întâiu cari ocrotì oficial înflorirea învăţământului grecesc în **academie**, dând lefi minunate dascălului de limba greacă, care mai învăţă pe copiii nobililor, gramatica retorica şi filosofia. Unul din aceşti dascăli erà Ieremia Cacavela. Apoi Constantin Brâncoveanul (1689—1714) aduse la înflorire învăţământul grecesc în **academia domnească**, cum abia s'a putut vedea aceasta pe timpul domnilor fanarioţi. În această academie, afară de obiectele sus numărate, se mai predau încă ştiinţele fizico-matematice, limba latină şi **teologia.**

2) Programul **academia din Iaşi,** de bună seamă că a fost cam tot acela ca al academiei din Bucureşti.

3) Exempl. în biblioteca acad. rom. din Bucureşti şi în muzeul de antichităţi. Bianu, op. cit., p. 365—369. Mitrofan episcopul pare a fi fost Român din Moldova, bine cunoscut cu arta tipografică, căci în anul 1680 îl găsim tipărind în Iaşi, greceşte, cartea patriarhului Dositei din Ierusalim, despre sfântul mormânt. În anul 1683 a venit ca episcop în Huşi; pe la 1688 îl găsim conlucrând in ţara românească la Biblie şi tipăritura ei; iar în 1690 Mitrofan fù ales episcop la Buzău unde arhipăstori până la moartea sa (1702). El erà bun elinist şi de aceea a tradus în româneşte şi a tipărit multe cărţi bisericeşti.

gelie învățătoare care are întru ea Cazanii (Кази́нїи) *la toate duminicele preste an și la praznicele domnești... acum întâi... tipărită... în limba românească»* [1]). Tipograful *Mihail Istvanovici* zice că cartea este retipărită după alta veche cu oare care schimbări în stil și scriere; de aceea Cipariu crede că retipărirea este după «Cartea românească de învățătură» a mitropolitului Varlaam din 1643, afară de predica din a doua zi după Rusalii care e făcută probabil de Istvanovici [2]).

45. Tot în anul 1699 (аҳчѳ) se tipări în Ardeal o *«Bucoavnă* (Бѹкоавнъ), *ce are în sine deprinderea învățăturei copiilor la carte și simvolul credinței creștinești, ziece porunci... șepte taine... iproci. Cu voea prea sf. Kir Atanasie mitropolitul Ardealului... de Mihai Istvanovici tipograful»* [3]).

46. *«Evhologion adecă Molitvenic* (Еѵхологїон адекъ Молитвеникь)... *acum tipărit întâiu în sfânta episcopie de la Buzău în anul 7207»* (ѕсѕ) de la Hristos 1699 *«prin osteneala a însuși episcopului de la Buzău Kir Mitrofan»* [4]).

Acestea sunt cărțile principale românești și de proveniență românească cu conținut ritualistic tipărite în secolul XVI și XVII. Mai sunt și altele cu conținut științific, istoric și în felurite chipuri, tipărite pe atunci în limba română, dar acelea ne făcând parte din ramura noastră liturgică, eu nu le-am mai însemnat aci. Tot așă nu m'am ocupat nici de manuscrisele românești compuse în acea epocă; căci multe din ele s'au perdut, iar unele au rămas netipărite până azi [5]). Din secolul XVIII încoace însă, cărțile liturgice și ritualistice retipărindu-se din ce în ce mai des, eu voiu aminti de acum înainte numai pe cele mai însemnate. Din toate acestea înțelegem, *că literatura veche românească nu este tocmai așă de săracă cum se nevoesc unii să probeze.*

c) SECOLUL XVIII.

Secolul al XVIII se deosebește de timpul trecut, nu numai prin mulțimea cărților liturgice și bisericești tipărite în limba română, dar și prin diferite scrieri originale compuse în această limbă. Eu nu voiu arătă mai departe, de cât pe acelea ce stau în legătură directă cu studiul nostru liturgic.

---

1) De și vedem la multe cărți *„acum întâi tipărită"* cu toate că erau similare tipărite mai înainte, totuși se făceau necontenit îmbunătățiri în limbă și lucrare, și de aceea în chipul acesta îmbunătățită fiind cartea, cu drept cuvânt eră întâiu tipărită.

2) Exempl. în bibl. academiei române din București. Bianu, Bibl. rom. veche, p. 377. Sbiera, Mișcări culturale, p. 66. Cipariu, Principia, p. 118.

3) Exempl. în Cluj la bibl. colegiului reformat. Bianu, op. cit., p. 370.

4) Exempl. în muzeul de anticit. din București. Bianu, op. cit., p. 378.

5) De asemenea nu am arătat aci nici mulțimea cărților grecești cu conținuturi diferite, tipărite în țara românească pentru Grecii din România și din țările orientale. Conf. Const. Erbiceanu, Bibliografia greacă, București, 1903.

1. «*Octoih ce se zice Osmoglasnicul* (Октωихъ че сѫ ѕиче Осмогласникꙋлъ) *care acum întâiu s'au tipărit... în sfânta episcopie de la Buzău... anul 7208*» (ѕси), de la Hristos 1700. Prefața către Constantin Voevod o subscrie «smeritul episcop al Buzăului Mitrofan» [1]).

2. «*Triodion ce se zice Tripesneț* (Трiωдiон че сѫ ѕиче Трипѣснецѫ) *care acum întâiu s'au tipărit din porunca și cu toată cheltueala prea lumin. Domn Io. Const. Basarab Voevod... mitropolit Teodosie... și s'au tipărit în sf. episcopie de la Buzău în anul 7208*» (ѕси) de la Hristos 1700. La finele cărței găsim subscris pe «iubitorul de osteneală, Mitrofan episcopul». Textul cântărilor este slavonesc aproape la toate; iar tipicul și bucățile din sf. scriptură hotărîte pentru cetire sunt în românește [2]).

3. Tot pe acel timp «*Penticostariul care are întru sine slujba ce i se cuvine lui... s'au tipărit în sf. episcopie de la Buzău în anul... 7209*» (1701 [3]).

4. Bibliografia veche românească, s'a mai îmbogățit atunci cu o carte intitulată «*Evhologion adecă Molitvenic* (Еѵхологiонъ адекѫ Молитвеникъ) *carele cuprinde întru sine toată treaba Besericei ce se cuvine preoților... acum tipărit al doilea rînd... în sf. episcopie de la Buzău în anul... 7209* (ѕсѳ) *prin osteneala a însuși episcopului de Buzău Kir Mitrofan* (Кѵр Митрофанъ)» [4]).

5. «*Psaltirea* (Ѱалтиреа) *a fericitului proroc și împărat a lui David cu cântecele lui Moisi și cu psalmii izbrani la praznice, cu paraclisul... pashalii, care s'au tipărit întru sfânta episcopie a Buzăului... la anul 7209*» (ѕсѳ) de la Hristos 1701. Sub stihurile de sub stema domnească de la începutul cărței e subscris «Mitrofan episcopul de la Buzău» [5]).

6. Dar patriarhii din orient nu se îndestulau numai cu milosteniile și moșiile ce le căpătau de la piosii români, ci acum cereau a li se tipări în dar și cărți în limbile lor; de aceea la anul 1701 s'a tipărit un «*Liturgiar... grecesc și arăbesc după cererea și cu îngrijirea prea sf. părinte Kir Atanasie, fost patriarh al Antiohiei, cu cheltuiala Domnului Ungrovlahiei Domnul Ion Const. Voevod, Teodosie fiind arhiepiscop al acestei țări... în mânăstirea Snagov, în anul 1701, cu îngrijirea călugărului Antim, georgian de neam*». Această carte cuprinde liturgiile constantinopolitane în două coloane: textul grecesc în stânga și cel arăbesc în dreapta [6]).

1) Conf. Bianu, Bibl. rom. veche, p. 395—400.
2) Exempl. în bibl. acad. rom. din București. Bianu, op. cit., p. 402—409. Sbiera, Mișcări cultur., p. 94.
3) Exempl. în bibl. acad. rom. din București. Bianu, op. cit., p. 412.
4) Ibidem, p. 414.
5) Exempl. în muzeul de anticit. din București. Bianu, op. cit., p. 414—416.
6) Exempl. în bibl. acad. rom. din București și în bibl. imperială din Viena. Bianu, op. cit., p. 423—433.

În prefaţa grecească a cărţei, Atanasie scrie aceste cuvinte linguşitoare către Constantin Voevod Brâncoveanul: *«De aceea şi noi de la marginile pământului şi din părţile cetăţei lui Dumnezeu a Antiohiei, auzind de virtuţile tale, de Dumnezeu luminate,* **am alergat şi am venit cu toată graba** *în acest prea fericit oraş* (Bucureşti) *ca să vedem şi să învăţăm în faptă acelea ce am auzit... Este potrivit să arătaţi şi cel d'întâiu mila voastră după cum aţi arătat de multe ori şi la alte scaune apostoliceşti* (patriarhale) *cu îndestulare, cu atât mai mult la cel d'întâiu scaun al corifeilor apostolilor Petru, unde este cetatea lui Dumnezeu cea de sus, Antiohia... Preoţii acelei ţări* (ţinutul Antiohiei) *sunt în multe locuri* **lipsiţi şi săraci**, *în cât nu au nici cele trebuincioase pentru traiu. Apoi cărţile arabe ce le întrebuinţează aceia, ca unele ce sunt manuscripte, cer şi bani mulţi pentru cumpărare»* [1]).

Iar în prefaţa grecească a cărţei, către clerul antiohean, acelaşi fost patriarh, arată că Constantin Brâncoveanul a poruncit lui Antim Ivireanul ca să sape **litere arabe** şi să tipărească Liturgiarul în cele două limbi, pentru preoţii elino-arabi, căci în Antiohia se servea arăbeşte amestecat cu elineşte. Tot Atanasie spune că cartea s'a dat în dar de Brâncoveanul pentru clerul antiohean [2]).

7. In anul 1702 (ʒcï) s'a tipărit din nou *«Sfânta şi dumnezeeasca liturgie* (Сфнтӑ шн дѹмнеѕѣѣска Лнтѹргїе)... *în sf. episcopie de la Buzău»*. In precuvântare marele paharnic Şerban Cantacuzinul, ne arată că el a tipărit cartea cu cheltueala lui «de vreme ce s'au împuţinat acele cărţi într'aceste vremi»; dar şi în titlul Liturgiarului tot aceasta ne spune [3]).

8. Tot în anul 1702 a apărut în Bucureşti un **„Ciasoslov"** grecesc şi arăbesc *«tipărit pentru întâia oară* **greceşte şi arăbeşte,** *după cererea şi cu îngrijirea prea sf. părinte Atanasie fost patriarh al Antiohiei cu cheltueala... Domnului Ion Const. Basarab Voevod... de ieromonahul* **Antim giorgian de neam...** *în anul de la Hr. 1702»*. Cum vedem cartea s'a dăruit tot clerului antiohean ca şi liturgiarul din 1701 [4]).

9. In anul 1703 (аѱг) Antim Ivireanul a dat la lumină *«Noul Testament* (Нѹоа Тестамент) *acum întâi tipărit într'acesta chip pre limba românească... în tipografia domnească în oraşul Bucureştilor»* [5]).

10. *«Apostol* (Апостолъ) *cu mila lui Dumnezeu sfântul... prin osteneala a singur episcopului de Buzău Kir Damaschin* (Да-

1) Conf. Sbiera, Mişcări literare, p. 147. N. Iorga, Ist. Bis. Rom., II, 6.
2) Bianu, Bibl. rom., op. c., p. 423–433.
3) Exempl. în bibl. acad. rom. şi în muzeul de anticit. din Bucureşti. Bianu, op. cit. pag. 440. Sbiera, Mişcări culturale, pag. 90.
4) Bianu, op. cit., pag. 442.
5) Bianu, op. cit., pag. 448. N. Iorga, op. c., II, 9.

маскинь) *în anul 1704* (аψд) *şi s'a tipărit în sf. episcopie de Buzău.* Acest Apostol pare a fi imprimat după cel din 1683[1]).

Damaschin a fost unul dintre cei mai învăţaţi şi activi bărbaţi ai timpului său. Pe lângă graiul său natal, cel românesc, Damaschin mai vorbea greceşte, latineşte şi slavoneşte. El fu dascăl în şcoala domnească din Bucureşti, apoi înălţat la treapta de episcop al Buzăului (1703—1709) şi apoi al Râmnicului în locul lui Antim Ivireanul, unde a episcopit de la 1709 până la 1726 când a încetat din viaţă. Acest om învăţat, a lucrat poate mai mult şi mai bine de cât ori care altul, la traducerea şi tipărirea cărţilor bisericeşti în limba română[2]).

11. *«Antologion* (Анѳологїон) *adecă floarea cuvintelor... tipărită în sfânta episcopie a Râmnicului la anul 1705»* (de la zidirea lumei ҙсгї). La finitul cărţei cetim: *«prin osteneala iubitorului de Dumnezeu Kir Antim Ivireanul episcopul Râmnicului»*[3]).

12. La anul 1706 (ҙсді) se tipări în Râmnic cartea *«Octoihul* (О'ктωихос адекъ осмогласник) *adecă Osmoglasnic... tipărit în sf. episcopie a Râmnicului... de Mihai Iştvanovici ipodiaconul tipograful»*, în zilele mitropolitului ţărei româneşti Teodosie.

13. O scriere de mare folos pentru studiul nostru a prelucrat din greceşte în româneşte Ioanichie Cacavela, pe la anul 1706 sub titlul: *«Învaţătură sfântă adică a dumnezeeştei şi sfinţitei liturgii, tâlcuire şi cercare a acelora cari vor să se hirotonisească* (preoţi), *tocmită spre înţelegere cu întrebăciune şi răspundere»*. Dar această lucrare a rămas netipărită până azi. Cuprinsul ei este întocmai cu acela din «Învăţătura» lui Ieremia Cacavela[4]) şi Catehisul lui Vulgaris, adică o interpretare a serviciului liturgic întreg.

14. Dar Antim Ivireanul a avut grijă şi de neamul său georgian şi aşà în anul 1710 trimise în **Tiflis** un tipograf român care împreună cu tipograful Mihail Stefaneşvili, tipăriră un *liturgiar în limba georgiană*[5]).

15. *«Octoih* (Октωихь) *acum intâi tâlmăcit pre limba rumânească spre înţelegerea de obşte şi tipărit... cu toată cheltueala prea sf. mitropolit al Ungro-Vlahiei Kir Antim Ivireanul* (Анѳїм Івирѣнѹль) *in sf. mitropolie a Târgoviştei la anul 1712* (аψвї) *de George Radovici»*[6]).

1) Sbiera, Mişcări culturale, pag. 41. Exempl. în bibl. acad. rom. din Bucureşti, în muzeul de antichităţi, etc.

2) Sbiera, *Mişcări culturale*, pag. *149*.

3) Exempl. în bibl. acad. rom. din Bucureşti. Bianu, op. cit., pag. 462.

4) Despre Ieremia Cacavela, iată ce cetim în „Descrierea Moldovei", alcătuită de Dimitrie Cantemir, pag. 170, ed. Bucureşti, 1875: ***„După aceea şi părintele meu Constantin Cantemir a adus în Moldova pe un ieromonah foarte învăţat, cu numele Ieremia Cacavela de origine Candian*** (din Creta) ***şi l'a însărcinat cu luminarea fiilor săi şi ai altor boeri".***

5) Bianu, op. cit., pag. 483.

6) Dinulescu St., Viaţa... lui Antim Ivireanul, pag. 72. Exempl. din Octoih în Mânăstirea Neamţul.

16. «*Dumnezeeştile şi sfintele liturgii* (Дмз. ши сф. Литѹргїи) *acum întâi tipărite, întru al 25 de ani... a luminatului Ion Const. Bas. Voevod, cu toată cheltueala prea sf. mitropolit... Antim Ivireanul... anul 1713* (аψгї) *de George Radovici*»[1].

17. Tot de la Antim Ivireanul ne-a rămas şi preţioasa carte: «*Capete de poruncă* (Капете де порѹнкъ) *la toată ceata bisericească, pentru ca să păzească fieşte carele din preoţi şi diaconi deplin şi cu cinste datoria hotarului său*», tipărită în Târgovişte la anul 1714. Cartea aceasta este o enciclică a mitropolitului Antim îndreptată către preoţii din eparhia sa. Ea se compune din trei părţi: partea I-a tratează despre cele 7 taine, decalog, virtuţile teologice, şeapte păcate de moarte, şeapte faceri de bine şi douăsprezece roade răsărite din îndurarea către nevoiaşi. Partea II-a cuprinde sfaturile trebuincioase unui confesor; în fine, partea III-a este de un cuprins curat liturgic, arătând datoriile preotului cu privire la chemarea sa de servitor al altarului, cum să atragă pe creştini la Biserică, cum să se zidească Bisericile numai cu învoirea arhierească, ş. a. Această carte a mai apărut în a II-a ediţiune la anul 1775 sub titlul: «*Invăţătura bisericească a Vlădicăi Antim*».

18. «*Ceasoslov* (Часослѡвъ) *acum întâi tălmăcit în limba românească de... Kir Antim Ivireanul... anul 7223* (ѕскг)» de la Hristos 1715[2].

19. Tot în anul 1715 s'a dat la lumină «*Sfânta şi dumnezeeasca liturgie* (Сф. ши дз. Литѹргїе) *acum întâi tipărită... cu blagoslovenia prea sf. Patriarh al Ierusalimului Hrisant... mitropolit* (Moldovei) *Kir Ghedeon... în Iaşi anul 1715* (аψєї)»[3].

20. Damaschin episcopul Buzăului şi apoi al Râmnicului († 1726), între multele sale lucrări a tradus şi revăzut *Triodul şi Penticostariul;* însă Triodul acesta a fost tipărit abia în anul 1731, iar Penticostariul în anul 1743[4].

21. Multă lumină se revărsă asupra comentariilor liturgice prin traducerea în limba română din limba greacă, a renumitei scrieri a lui Simeon arhiepiscopul Tesalonicului († 1429) «Περὶ τοῦ ναοῦ, καὶ ἐξήγησις εἰς τὴν λειτουργίαν». Traducerea aceasta făcută de către cuviosul Chesarie, se tipări în zilele şi cu cheltuiala mitropolitului Grigorie al Ungro-Vlahiei, sub acest titlu: *Simeon arhiepiscopul Tesalonicului* (Сѵмеѡн архїепископѹл Ѳессалоникѹлѹи), *care acum întâiu într'acest chip s'au tipărit, şi s'au diortosit... cu cheltueala prea sf. mitropolit... Kir Grigorie... la anul de la zidirea lumei 7273* (ѕсѻг)» de la Hristos 1765.

1) Exempl. în bibl. acad. rom. din Bucureşti, Bianu, op. cit., pag. 487.
2) Exempl. în bibl. acad. rom. din Bucureşti, Bianu, op. cit., pag. 497.
3) Exempl. în bibl. acad. rom. din Bucureşti, Bianu, op. cit., pag. 498.
4) Sbiera, Mişcări Culturale, pag. 150. N. Iorga, op. cit., II, 113. II, 111.

Această carte e foarte bogată în cuprinsul ei; aci găsim lămuriri privitoare la ereziile din timpurile vechi creştine, învăţături despre dumnezeire, sfintele taine, sfânta liturgie, sfinţirea Bisericei, hirotonii, rugăciuni, vestmintele liturgice cu semnificaţiunea lor simbolică, simbolul credinţei, interpretarea lui, ş. a. Spiritul mistic predomină pretutindinea în această carte[1].

22. Din anul 1793, găsim un manuscript românesc tradus din greceşte de către arhimandritul Grigorie Râmniceanul († 1827) fost mai târziu episcop de Argeş după Ilarion, şi anume de la 1824—1827. Manuscriptul e întitulat *«Cămară a dreptei credinţe»*. El conţine învăţături dogmatice, morale şi liturgice. Sub formă de întrebări şi răspunsuri între Stariţ şi ucenic, aflăm destule cunoştinţe cu privire la liturgia ss. Marcu, Clement, Iacov, Vasilie, Hrisostom şi a celor mai înainte sfinţite. Dar aci se mai vorbeşte şi de **liturgia evangelistului Matei, Varnava şi Dionisie Areopagitul.**

d) SECOLUL XIX.

In secolul XIX străluci şi Românilor steaua luminei şi a libertăţei. Acum prin înfiinţarea Universităţilor, liceelor, seminarielor din ţară şi prin *înfiinţarea* **Facultăţei de Teologie** din Bucureşti (întărită prin lege în anul 1890), se dădură la iveală multe cărţi valoroase, cu diferite conţinuturi.

Profesorii acestei Facultăţi, în cursul activităţei lor didactice, tipăriră multe scrieri folositoare. Candidaţii şi Licenţiaţii Facultăţei de Teologie, încă îşi făcură datoria, cu publicarea diferitelor subiecte teologice şi naţionale, prin *mai multe sute de teze de Licenţă*, şi prin lucrările lor particulare.

Din scrierile cu conţinut liturgic, voiu aminti numai pe cele următoare:

1. *Gherontie* şi *Grigorie*, acest din urmă cunoscut sub numele de Grigorie mitropolitul Ungro-Vlahiei († 1834), au tradus din greceşte scrierea întitulată în româneşte *«Carte folositoare de suflet»* şi au tipărit-o în mânăstirea Neamţul la anul 1800. Cartea se compune din 3 părţi: *a)* o învăţătură către duhovnic; *b)* canoanele lui Ioan Pustnicul şi *c)* o sfătuire către cel ce se pocăeşte, cuprinzând mult material liturgic şi pastoral.

2. Bogate învăţături liturgice conţine şi scrierea mitropolitului Moldovei *Veniamin Costachi* (1803—1842, † 1846) întitulată *«Datoriile preoţilor»*, tipărită la Iaşi în anul 1817.

3. De la *Filotei* episcopul Buzăului († 1855) ne-a rămas o carte întitulată *«Invăţătură către preoţi şi diaconi»* tradusă din greceşte şi tipărită în Buzău în anul 1835. Aci găsim interpretări asupra liturgiei, vaselor şi vestmintelor liturgice, precum şi asupra ţinutei preotului înaintea sfântului altar.

---

1) Vezi, Tezaur. Liturg., Tom. I, pag. 63, n. 13.

4. Marele logofăt *Dimitrie Sturza*, a tipărit în mânăstirea Neamţului la anul 1837 o lucrare sistematică de cuprins liturgic sub titlul «*Mânelnic hristianesc*» cu întrebări şi răspunsuri, tradusă din greceşte după *Dimitrie Nicolae Darvari Românul* din Meţov (Macedonia). Mânelnicul cuprinde trei părţi: partea I-a tratează despre locaşul lui Dumnezeu, vasele şi vestmintele preoţeşti cu explicarea lor liturgică; partea II-a conţine liturgia credincioşilor, interpretând fie care act în parte; iar partea III-a se ocupă cu cele şeapte taine, comentate pe scurt în înţelesul Bisericei ortodoxe.

De la jumătatea secolului al XIX încoace, prin înflorirea seminariilor din România, dându-se studiului liturgic o formă de învăţământ sistematic, apărură şi lucrările posterioare din acest fel de scrieri, mult mai bine împărţite, de şi ele au fost compuse în cuprinsuri elementare, bine înţeles după trebuinţele timpului. Aceste manuale au fost aşternute tot pe temeiul scrierilor arătate până acum.

5. *Partenie Moşescu*, publică în Bucureşti la anul 1850 un «*Manual esplicativ al sfintei liturgii*», cuprinzând într'însul scurte interpretări asupra actelor liturgice şi datoriile servitorilor altarului.

6. Pe la anul 1852 apărù în Bucureşti cartea «*Datoriile preoţilor compuse din cuvântul lui Dumnezeu, din canoanele soboarelor şi de la învăţătorii bisericeşti*», tradusă din ruseşte de *Mavrula*[1]). Acì găsim mult material cu privire la sfintele taine şi liturgie.

7. Dar mai cunoscut şi sistematic compus, este «*Manualul de liturgică sau servirea de Dumnezeu a Bisericei ortodoxe*»[2]), prelucrat de pe ruseşte după Smolodovici de arhimandritul *Melhisedec*, mai târziu episcop de Roman († 1892) şi apărut în Bucureşti la anul 1862. Acest manual tratează despre servirea de Dumnezeu în genere, despre servirea de Dumnezeu cea de toate zilele (proscomidie, liturgia catehumenilor şi a credincioşilor), despre sărbători, post şi felurite întâmplări şi nevoi religioase ale credincioşilor.

8. De folos este şi «*Scurta esplicaţie a sfintei şi dumnezeeştei liturgii culeasă şi prelucrată de arhiereul Ioanichie Evantias*» († 1873), apărută cu câteva ilustraţiuni, în Bucureşti la anul 1866. In comentariile pe cari le dă autorul asupra celor sfinte, s'a servit mult de traducerea românească făcută de pe cartea lui Simeon Tesaloniceanul. Arhiereul Ioanichie, în scrierea sa, se ocupă nu numai cu cestiunile liturgice, dar şi cu profeţiile mesianice şi chiar cu biografii martirice; totuşi are meritul că a adus şi dânsul după puţinţă un mic prinos pe altarul literaturei noastre bisericeşti.

1) Scrierea aceasta se compune din 235 pag., 8⁰.
2) Scrierea aceasta se compune din 185 pag. Vezi Tezaur. Liturg., Tom. I, pag. 78, n. 7.

9. *Arhiereul Ghenadie* fost locțiitor de episcop la Curtea de Argeș († 1878), a compus și publicat multe articole liturgice în revista *«Biserica ortodoxă română»*. In special însă a scris, despre vesperă, liturgia catehumenilor și a credincioșilor cu interpretările trebuincioase. Stilul acestor articole este popular și atrăgător; iar cuprinsul destul de temeinic.

10. *Ieromonahul Gavriil Rășcanu* (mort în Tulcea la anul 1878), prelucră după arhimandritul Melhisedec și tipări la anul 1876 în București *«Liturgica sau serviciul divin al Bisericei ortodoxe»*[1]. Cartea conține același material ca și Liturgica pe care a urmat-o: despre serviciul divin în genere, în toate zilele, la sărbători mari, patru-zecime, și la diferite nevoi religioase din viața creștinului ortodox.

11. Iconomul *Nicolai Filip*, traduse din rusește Liturgica lui Petru Lebedev, și apoi o tipări în București în anul 1899 sub titlul: *«Liturgica sau explicarea serviciului divin»*[2]. Această meritoasă lucrare are două părți. Partea I-a sau Liturgica generală, cuprinde serviciul divin în genere, persoanele sfințite, icoanele, vestmintele liturgice ș. a. Partea II-a arată diferitele forme ale serviciului divin, liturgia catehumenilor, a credincioșilor, sfintele taine, etc.[3].

---

1) Liturgica aceasta cuprinde 220 pag., 8°.

2) Această Liturgică cuprinde 489 pag. 8°. Vezi Tezaur Liturg. Tom. I, pag. 79, n. 13.

3) Mitropoliții Munteniei cari s'au distins ca ajutători la înflorirea literaturei liturgice și tipărirea cărților bisericești în limba română, au fost: Stefan (1648 1668); Teodosie (1668–1708); Antim Ivireanul (1708 1716); Neofit (1738–1754); Grigorie (1760–1787); Filaret (1792–1793); Dosoftei Filitis (1793–1810, † 1826); Dionisie Lupul (1819–1821, † 1831); Grigorie IV (1823–1834); Neofit (1840–1849); Nifon (1850–1875); Ghenadie Petrescu (1893–1896), etc.

Iar Mitropoliții Moldovei distinși în această privință au fost: Varlaam (1632–1653); Dosoftei (1670–1686 cu întreruperi); Iacov Putneanul (1750–1760); Gavriil Calimachi (1760–1786); Leon Gheuca (1786–1788); Iacov II Stamate (1792–1803); Veniamin Costachi (1803–1842, † 1846), ș. a.

Cărțile de ritual au început a fi tipărite în românește după cum urmează: 1) *Evangelia*, afară de Tetravanghelul lui Coresi (an. 1560 1561) și Noul Testament din Belgrad (anul 1648), fù tipărită pentru prima oară în București la anul 1682. 2) *Apostolul*, în București la anul 1683. 3) *Psaltirea*, prima românească este a mitr. Antim, tipărită în anul 1694. 4) *Liturgiarul* cel d'întâiu este al mitropolitului Dosoftei, tipărit în Iași la anul 1679. 5) *Tipiconul* erà cuprins în cărțile de ritual, ș. a., iar în deosebi fù tipărit abia în anul 1816 la Iași. 6) *Octoihul* prim, în Târgoviște la anul 1712 cu cheltuiala mitropolitului Antim. 7) *Mineiul* slavon pe 12 luni, cu viețile sfinților, în românește, la anul 1698 de Mitrofan tipograful, apoi episcop al Buzăului; iar *Antologhionul* românesc cu servirea pentru sărbători, la Râmnic în anul 1705. Abia Chesarie episcopul Râmnicului (1774–1780) traduce din grecește cele 12 minee, dar le tipărește numai pe 6 luni: Octomvre în an. 1776, Noemvre în an. 1778, Decemvre, Ianuarie, Fevruarie și Martie, în an. 1779. Incetând din viață, urmașul său Filaret tipărește în an. 1780 și restul mineelor. Acum se complectă această operă. 8) *Triodul* fù tipărit în Buzău la anul 1700. 9) *Penticostariul* fù tradus de episcopul Damaschin al Râmnicului († 1726) și tipărit de episcopul Climent în anul 1743. 10) *Evhologiul* (Molitfelnicul) prim este cel din anul 1564 al lui Coresi; iar complect este al mitropolitului Dosoftei, tipărit în Iași la anul 1681. 11) *Cazania* primă română este cea tipărită de Coresi în Brașov la anul 1580–1581.

e) SECOLUL XX.

Inceputul acestui secol, fu bine venit, prin apariţiunea multor scrieri liturgice, eşite din Facultatea de Teologie, seminarii şi alte instituţii culturale. Eu voiu arătà însă numai pe cele următoare:

1. Iconomul *Stefan Călinescu* profesor la Seminarul Central din Bucureşti, dădù la lumină în anul 1903 un valoros «*Manual de Liturgică*», întocmit conform programei seminariilor din ţară. Autorul vorbeşte acì despre tot ceea ce îi este de folos unui servitor al altarului d. e. introducerea în serviciul liturgic, serviciul de seara, dimineata, liturgie, misterii, ş. a.

2. Diaconul *I. V. Raiculescu*, a tipărit în anul 1903 «Biserica, obiectele sfinte din ea şi vestmintele bisericeşti», o mică cărticică cu conţinut liturgic.

3. Arhimandritul *Nicodim Munteanu*, acum vicar al Mitropoliei din Iaşi, publică în Bucureşti, în anul 1906, o carte cu «*Cuvântări Liturgice*», folositoare pentru înţelegerea cultului creştin ortodox şi în deosebi a sfintei liturgii.

B.

Iar manualele liturgice apărute la *Românii din Bucovina* sunt acestea:

1. «*Liturgica, care cuprinde scurta tâlcuire a tuturor rânduelelor liturgice*» [1]), publicată în Cernăuţi la 1860 de către parohul *Samuil Andrievici* mai târziu *Silvestru Morariu Andrievici* mitropolit al Bucovinei şi Dalmaţiei († 1895). Cartea, tipărită cu litere cirilice şi compusă în formă erotematică (cu întrebări şi răspunsuri), pentru cursurile secundare, tratează despre Biserică, sfânta cruce, sfintele vase, persoanele, vestmintele, cărţile, timpurile, laudele, cântările, cetirile şi rugăciunile bisericeşti în general; apoi în special, despre laudele de seara şi dimineaţa, sfânta liturgie, rânduelile tainelor, rânduiala la sfinţirea casei şi rânduiala pentru cei morţi. In rânduelile bisericeşti, predomneşte esplicarea mistică.

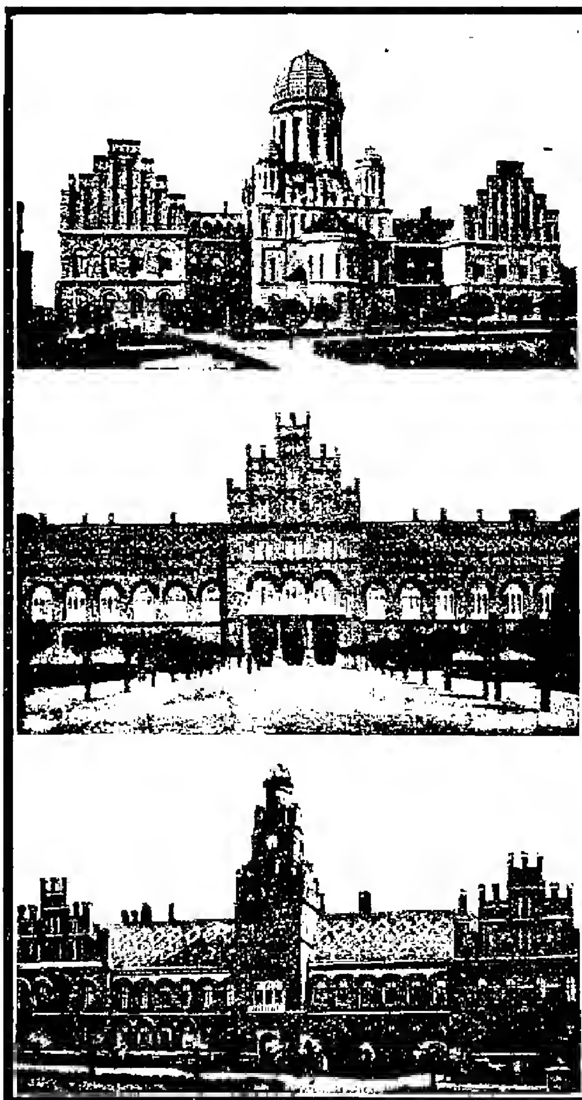
2. Catehetul *Stefanelli Juvenal*, tipărì în Bucureşti la anul 1886 un manual intitulat «*Liturgica Bisericei ortodoxe catolice*» [2]), cu ilustraţiuni potrivite cursurilor secundare. Manualul tratează despre locurile şi obiectele sfinte, persoanele bisericeşti, orele canonice şi sfânta liturgie, sfintele taine, serviciul pentru cei morţi, timpurile sfinte şi în special duminica, sărbătorile şi posturile.

3. Tot în acest timp a compus şi profesorul universitar din Cernăuţi, protopresviterul *Vasilie Mitrofanovici* († 1888), un pre-

---

1) Liturgica aceasta cuprinde 114 pag., 8°.
2) Manualul conţine VIII+196 pag., 8°.

ţios «*Manual de Liturgică răsăriteană ortodoxă*» pentru studiul cultului. Acest manual—manuscriptic—, cuprinde cu suficienţă tot ce se atinge de învăţământul liturgic. Conţinutul acestui manuscript este următorul: Ierarhia bisericească, sărbătorile domneşti şi ale sfinţilor, despre post, locaşurile sfinte,

Reşedinţa mitropolitană (*) din oraşul **Cernăuţi** (Bucovina) cu presbiteriul (**), Biserica şi palatul **Facultăţei** de Teologie ortodoxă (***), în care am locuit şi mi-am făcut studiile, examenele şi rigoroasele între anii 1886—1891; iar după aceea, **Joi 3 Ianuarie anul 1891**, am fost promovat sărbătoreşte la gradul de **«Doctor în Teologie»**. (Autorul).

vasele, vestmintele și cărțile liturgice, cântarea religioasă, proscomidie, liturgia catehumenilor și a credincioșilor; apoi despre sfintele taine, sfințirea Bisericilor, serviciul pentru cei morți și la felurite nevoi din viața omului.

4. *Protopresviterul Teodor Tarnavschi*, profesor la universitatea din Cernăuți, publică în anul 1893 o valoroasă lucrare de mare folos pentru știința liturgică, cu următorul titlu: «*Despre cele mai însemnate liturgii ale Bisericei orientale, mai ales cu privire la cele ce-s întrebuințate în timpul de față în Biserica ortodoxă*» [1]), reproducere separată din revista bisericească «Candela» apărută în Cernăuti. Autorul acestei lucrări, desfășură cu multă competență cunoștințele sale cu privire la liturgiile orientale, întemeindu-se pe cei mai mari liturgiști orientali și occidentali [2]).

Scrierea aceasta fu edată în același an la Cernăuți, de către autorul Tarnavschi, și în limba germană: «Die bedeutendsten Liturgien der orientalischen Kirche, mit besonderer Berücksichtigung der heute in der orthodoxen Kirche im Gebrauche stehenden Konstantinopolitanischen Liturgien» [3]).

5. În fine, la anul 1894 apărù în Cernăuți un tratat de mult preț liturgic compus tot de către *protopresviterul Teodor Tarnavschi*, cu intitularea: «*Zidirea întocmirea și decorarea din lăuntru a locașului dumnezeesc, cum o cere Biserica și tradițiunea*» [4]), reproducere separată din revista bisericească «Candela». Titlul acestui tratat arată însuși cuprinsul lui, expus cu temeinice cunoștințe.

---

1) Cartea este 8⁰ mare, cu 281 pag.

2) In această lucrare, autorul desparte liturgiile orientale în trei familii: ierusalimiteană, alexandrină și edesiană (nestoriană).

a) Din familia ierusalimiteană fac parte următoarele liturgii: a. sf. Iacov sau liturgia maternă a Bisericei din Ierusalim, apoi liturgiile constantinopolitane, adică a ss. Vasilie, Ioan Hrisostom și Grigorie cel Mare, liturgia Bisericei armene, liturgiile Bisericei iacobite și în fine, liturgiile Bisericei maronite.

b) Familia alexandrină, cuprinde liturgia maternă a sf. Marcu sau liturgia Bisericei alexandrine, liturgiele Bisericei coptice și pe acelea ale Bisericei abisiniene.

c) Iar la familia edesiană sau nestoriană, se numără liturgia maternă a sf. Adeu și Maris sau liturgia Bisericei edesiene, liturgia lui Teodor al Mopsuestiei, liturgia lui Nestorie și liturgia Bisericei malabare.

3) Scrierea conține 347 pag., 8⁰.

4) Tratatul conține 118 pag., 8⁰ mare.

II.

BISERICA APUSEANĂ

§ 22.

Operele liturgice publicate de către romano-catolici, din secolul XVI-lea şi până în jumătatea secolului XVII-lea.

În urma reformaţiunei, studiul liturgic dobândì în apus un nou avânt. Reformatorii, Luter († 1546), Zvinglie († 1531) şi Calvin († 1564), tăgăduind sfintei euharistii caracterul de sacrificiu, înlăturară şi preoţia mijlocită, recunoscând în acelaşi timp, pe întregul popor învestit cu putere presviterială. Dar pentru a fi întru totul originali, reformatorii aruncară din Biserica lor ceromonialul liturgic, altarele, icoanele şi cântarea clasică; iar pentru a justifica aceste fapte, atacară cu violenţă pe latini prin tot felul de scrieri. Recunoscând totuşi, că centrul cultului este sacrificiul euharistic, care erà acum depărtat din noua lor doctrină, căutară a se acomodà şi în celelalte forme externe ale cultului, tot acestei inclinaţiuni negative [1]). Luteranii de şi cruţară la început întru câtva *umbra Bisericei din care eşiseră*, prin păstrarea pe un scurt timp a limbei latine în serviciul divin [2]), dar mai în urmă decretară şi ei ca şi Calvinii limba poporului de organ principal, prin care urmează a se săvârşi actele sfinte şi a se rostì rugăciunile trebuincioase [3]).

În contra protestanţilor se iviră bărbaţi atât în răsărit [4]), dar mai ales în apus, cari prin scrieri apologetice şi mai cu seamă prin *adunarea liturgiilor orientale şi occidentale, precum şi prin publicarea în original şi traducerea lor în diferite limbi*, dovediră caracterul de sacrificiu al euharistiei şi arătară cu argumente patristice prăpastia în care s'au coborât reformatorii.

Pentru a se arătà depărtarea protestanţilor de la instituţiunea dumnezeiască a tainei euharistice, s'a dat la lumină în

1) Hermann Adalbert Daniel „Codex liturgicus ecclesiæ universæ" Lips. 1847—1854 Bd. III, pag. 1—38.

2) Lutheri „Formula missæ" 1523, bei Daniel Bd. II, S. 80 seqq.

3) Luthers, Deutsche Messordnung, ibidem, S. 97 seqq.

4) Dintre Români, meritosul mitropolit al Moldovei Varlaam († 1668) prin vestita sa scriere „Răspunsuri" arată Calvinilor curăţenia credinţei Bisericei ortodoxe de răsărit, şi depăşirea calvinică de la calea apostolică. Varlaam fù provocat la această acţiune apologetică, prin răspândirea pe acele timpuri în România, a Catehismului calvinesc. Vezi Tezaur. Liturg., Tom. I, p. 100, n. 11.

Roma la anul 1529 în limba greacă, *Liturgia Marelui Vasilie, a sf. Ioan Hrisostom și mai înainte sfințită*, cu explicațiunea patriarhului Gherman.

1. Umanistul [1]) *Erasm de Rotterdam* († 1536), la început amic al lui Luter, apoi mai târziu contrar al acestuia, se ilustră prin tratatele sale asupra ceremoniilor bisericești și mai ales prin traducerea în limba latină a *Liturgiei sf. Ioan Hrisostom*, care fu tipărită după moartea lui Erasm, în Colmar la anul 1540 [2]).

2. *George Wicelius* mai întâiu luteran, apoi reunit cu Biserica romană dădù la lumină în Mainz pe la anul 1555 în limba latină, *Liturgia sf. Vasilie* și *liturgia etiopică* (abisiniană) a «*sf. apostoli*», aceasta din urmă fusese tipărită în Roma, încă din anul 1548.

3. De multă însemnătate este și colecțiunea liturgică a renumitului canonic din Breslau *Iohann Cochlaeus* († 1552), apărută în Mainz la 1549. Titlul acestei opere este următorul: «*Speculum antiquæ devotionis circa missam et omnem alium cultum Dei*». Această colecțiune conține nouă autori: Amalariu, Walafrid Strabo, sfântul Vasilie, Expositio missæ brevis, Petru de Amian, Honoriu de Autun, Micrologul, Petru Venerabilul, și viața sfântului Bonifacie martirul. Cochlaeus este considerat între apuseni ca **primul colector** de autori liturgiști.

4. La anul 1560 au apărut în Paris sub îngrijirea erudítului canonic francez *Jean a S. André*, liturgiile *sf. Jacov, Vasilie, Hrisostom și mai înainte sfințită*, precum și felurite adunări de texte din mai mulți părinți bisericești din răsărit, atât în limba greacă cât și latină. Tot acestui canonic se datorește și publicațiunea pentru întâia oară (an. 1583), a liturgiei sfântului **Marcu** [3]).

5. Cel mai cunoscut arheolog liturgist din secolul al XVI-lea este augustinistul *Onufrie Panvini* (Panvinio), autorul multor scrieri († 1568), dintre cari preferăm în ramura noastră pe cea întitulată «*Expositio missæ ex patrum dictis et sententiis*», și «*Colecțiunea*» de ritualuri vechi. Amândouă însă aceste lucrări, au rămas ne tipărite.

6. O bogată colecțiune compusă din douisprezece autori liturgiști apuseni, este a teologului *Melchior Hittorp* († 1584),

---

1) In secolul XII se puse în apus baza direcțiunei scolastice și mistice, pentru înțelegerea mai deplină a studiului teologic. *Scolasticii* se nevoiau a adeveri dogmele din filosofia aristotelică și întrebuințau spre ajungerea scopului, forme dialectice, definițiuni, împărțiri, distincțiuni, silogisme și probleme bizare. *Misticii* având de principiu **„Deus tantum cognoscitur quantum deligitur“** căutau a înrădăcina mai mult iubirea de Dumnezeu, de cât cunoștința lui. Pe acest principiu înțeles în felurite chipuri, se întemeiară cruciatele. In secolul XV se iviră și *Umaniștii*, a căror direcțiune nu se uni în teorii nici cu mistica și cu atât mai puțin cu scolasticii. Umaniștii susțineau că adevărata teologie constă în studiul serios al operelor clasice.

2) Conf. V. Thalhofer, op. cit., pag. 86 seqq. Prosper Guéranger, Instit. Liturg., Tom. I, pag. 472 seqq.

3) Vezi Tezaur. Liturgic, Tom. I, p. 33.

apărută în Colonia la 1568 sub titlul următor: «*De catholicæ Ecclesiæ divinis officiis ac ministeriis*».

7. Pe la anul 1585 episcopul *Wilhelm Lindanus*, publică la Antwerpen în limba greacă şi latină o *liturgie* atribuită sf. **Petru**, a cărei autenticitate s'a încercat a o susţine. Liturgia aceasta însă, este o combinaţiune din părţi împrumutate din liturgiile greceşti şi apusene, compusă după cum se pare în scopul unirei Grecilor şi latinilor (în sec.. XV); *nici o dată însă nu s'a oficiat după acest formular.*

8. În scopul combaterei protestanţilor, *Iacov Pamelius* canonic din Brügge († 1587), după ce a publicat pe la 1571 «*Liturgia latinorum*», şi apropus a da la lumină şi un «*Liturgicon Græcorum*», spre a proba coincidenţa între liturgiile apusene şi greceşti; dar acest din urmă plan nu s'a îndeplinit, fiind că lucrarea grecească, n'a publicat-o din cause necunoscute.

9. Traducerea celor trei liturgii coptice a ss. *Vasilie*, *Grigorie de Nazianz* şi *Ciril din Alexandria*, fu revăzută pe la anul 1604 de către maronitul *Marcu Welser* în Augsburg. Atât aceste liturgii coptice, precum şi un mare număr de liturgii felurite, au fost publicate în «*Bibliotheca magna*» (Colonia), şi apoi după aceea în «*Bibliotheca maxima* (Lugdun.) *patrum*».

10. Între învăţaţii latini, sunt mult apreciate şi *documentele liturgice* ale episcopului de Tagasta (Numidia), eremitul augustinist *Angelus Rocc* († 1620), publicate în două Tomuri, de pe un codice din Vatican scris în secolul XI. Lucrarea lui Angelus întocmită cu privire numai la ceremoniile liturgice romane, poartă titlul «*Thesaurus pontificiarum sacrarumque antiquitatum*» [1]).

11. În ceea-ce priveşte partea liturgică, din punctul de vedere *arheologic*, în acest interval de timp s'au distins pe acest teren mai ales renumitul iezuit *Iacov Gretser* († 1625), unul dintre cei mai instruiţi teologi ai timpului său, autorul unei valoroase opere în 17 volume, apărută la anul 1741 în care tratează cu îndestulare despre cruce (de sancta cruce), călătoriile religioase (de sacris et religiosis peregrinationibus), spălarea picioarelor la oaspeţii călători (podoniptron seu pedilavium, hoc est, de more lavandi pedes peregrinorum et hospitum [2]), îngroparea creştinului (de funere christiano), sărbătorile creştinilor (de festis christianis), bine cuvântări şi blesteme (de benedictionibus et maledictionibus) şi în fine despre icoane (de imaginibus). Toate

1) Această operă împreună cu altele multe, eşite din pana lui Angelus, fură publicate abia în anul 1745 la Roma.

2) In Biserica veche creştină, se obişnuià spălarea picioarelor „pedilavium" cu un întreit scop: *a)* spre a se imita exemplul lui Avraam şi Lot cari spălară picioarele îngerilor oaspeţi, *b)* pentru a se aduce aminte de spălarea picioarelor ucenicilor de către Mântuitorul la cina cea de taină, şi de aci *c)* această acţiune considerată sfântă şi ca făcând parte din ritualul botezului în Milan şi Spania, se aplica catehumenilor din acele locuri la primirea botezului.

aceste subiecte au un caracter polemic în contra protestanților [1]).

12. Episcopul de Orleans, francezul *Jules Césaire Boulenger* († 1628), se ilustră prin publicarea multor cestiuni arheologice din Biserica și ritualul grecesc d. e. construirea Bisericilor orientale, vasele liturgice grecești ș. a. [2]).

§ 23.

Operele liturgice publicate de către romano-catolici, din jumătatea secolului XVII-lea și până către finitul secolului al XVIII-lea.

Acest interval de timp, a fost foarte productiv la latini în tot felul de scrieri teologice, culegeri liturgice și publicațiuni patristice [3]). Acum se ivîră și cei mai excelenți *critici liturgiști* cari prin publicarea documentelor grecești și romane, aduseră servicii în această ramură.

1. Între aceștia se distinse dominicanul *Jacov Goar* († 1653), a cărui colecțiune întitulată «Εὐχολόγιον, *sive rituale græcorum complectens ritus et ordines divinæ liturgie, officiorum, sacramentorum, benedictionum, consecrationum, funerum, orationum*» etc., este de cel mai mare folos pentru învățații liturgiști. Aci autorul a așternut toate cercetările sale științifice, pe care le-a făcut în timpul celor opt ani, cât a fost misionar în Hios [4]). Goar având o înclinare deosebită, către liturgia grecească, a cercetat o mulțime de manuscripte compuse din timpurile cele mai vechi și până în secolul XIII, asupra liturgiilor ss. Vasilie, Hrisostom și mai înainte sfințită, despre care dă explicațiuni luminoase în așa numitele *«variæ lectiones»*. Cu deosebire sunt pline de substanță, studiile de sub titlurile *«notæ»*, în cari se citează părinții și scriitorii grecești, ca probă de temeinicia acestor comentarii. Autorul a întrodus în această colecțiune apărută la anul 1645 și rugăciuni privitoare la felurite servicii religioase ortodoxe [5]). Traducerea paralelă a textelor grecești în limba latină, a făcut-o Goar cu multă îngrijire și de aceea renumitul

1) Opera lui Gretser fù tipărită în Ratisbona între anii 1734—1741.

2) Opuscula Lugdun. 1621. 2 Tom. fol.

3) V. Thalhofer (op. cit., pag. 92), ne arată ca editori de scrieri patristice și pe următorii: *Joh. Aubert* († 1650), edită opp. Cyrilli Alexand.; *Heinrich de Valois* († 1676), — Eusebii Pamphili hist. eccl. et lib. de vita Constantini; *Joh. Cotelier* († 1686), edită patr. apost. Const. apost.; *Aug. Touttée* († 1718) publică opp. Cyrilli Hierosol.; *Jul. Garnier* († 1725) a dat la lumină opp. S. Basilii, etc.

4) Prima edițiune a acestui Evhologiu, a apărut în Paris la 1645; iar a II-a edițiune, în Veneția la 1730, cu 735 pag. folio.

5) Conf. V. Thalhofer, op. cit., pag. 92 seqq. Vezi Tezaur. Liturg., Tom. I, pag. 20, lit. a.

critic orientalist Eusebiu Renaudot, în aprecierea pe care o face în colecţiunea sa asupra Euhologiului, admiră mult pe acest meritos scriitor, în ceea ce priveşte răbdarea şi competinţa vădită în această operă [1]). Tot lui Goar datorim şi editura lui *Codin Curopalatul* la finele Euhologiului, aflat în manuscriptul «Cryptoferratensi-Bessarionis» [2]).

2. Cardinalul *Bona* (┼ 1674), se ilustră prin cele două scrieri ale sale mult citate în cercetările ritualiste: *«Rerum liturgicarum libri duo»*, apărută în Roma la anul 1671 şi *«De divina psalmodia»* publicată în Paris în anul 1663. Lucrarea d'întâi conţine mult material liturgic oriental.

3. Renumit între latini este şi benedictinul francez *Jean Mabillon* (┼ 1707), care a dat la lumină multe lucrări dintre cari preferăm editarea liturgiei vechi galicane cu titlul *«De liturgia galicana libri III, in quibus veteris Missæ, quæ ante annos mille apud Gallos in usu erat»*, apărută în Paris la 1685 [3]).

4. Clugniacensul *Claude de Vert* (┼ 1708) se distinse prin studiile sale de anticităţi liturgice asupra cărora a publicat numeroase lucrări, dintre cari ne foloseşte mai mult *«Explication simple, littérale et historique des cérémonies de l'Église»* [4]), dată la iveală în 4 Tomuri, pentru a răspunde la atacurile pornite din partea Calvinilor în contra ceremoniilor Bisericei romane. Autorul, explică aci simbolic şi mistic formele externe ale cultului şi arată trebuinţa acestor ceremonii.

5. Abatele francez *Eusebius Renaldotius, (Eusèbe Renaudot* ┼ 1720), un celebru orientalist şi temeinic critic, prin valoroasa sa operă *«Collectio liturgiarum orientalium»* în două volume [5]), aduse un mare folos ştiinţei liturgice, aşà că până acum, nu s'a încercat nimeni ca să-i aducă vre-o obiecţiune. Cu deosebire fac opera sa valoroasă comentariile, notele şi observaţiunile făcute cu scopul de a lămuri multe cestiuni. Prima ediţiune apărù în Paris la 1716.

6. Oratorianul francez *Pierre le Brun*, (┼ 1729) în scopul liturgico-polemic cu protestanţii, publică pe la 1716 acest volum: *«Explication littérale historique et dogmatique des prières et des cérémonies de la messe»*, în care fù nevoit pentru luminarea multor învăţături, a recurge şi la vechimea liturgiilor orientale. Ca urmare a acestei scrieri, autorul publică la anul 1726 în trei vo-

---

1) Omnes adeo superavit (Goar), ut tot annorum cursu 1647—1716, nemo quidquam illius laboribus addiderit, omnes se ex illis profecisse agnoverint (Eusebius Renaudot).

2) Iacob Goar, Euchol. Græc., ed. Ven., 1730, pag. 731 seqq. Conf. şi Isvoarele liturgice, pag. 20, Tom. I, Tezaur. Liturgic.

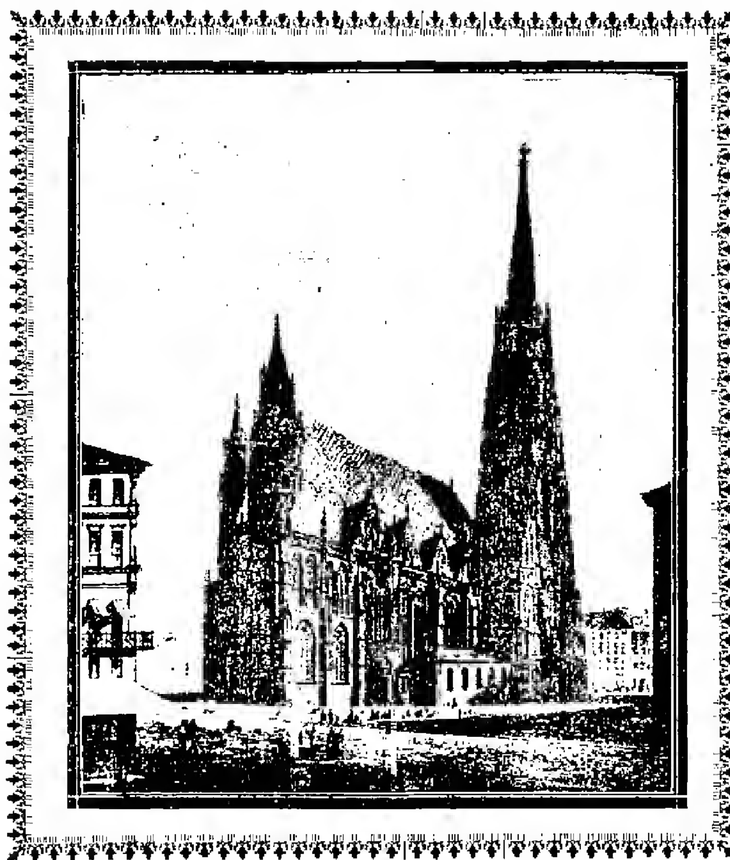
3) Prosper Guéranger, op. cit., T. II, pag. 109 seqq.

4) Claude de Vert, Explic. simple, litter. et histor. de cérém. de l'église, Tom. I, II. 1697—1698; ed. II, 1707—1708. Tom. III şi IV în 1713 post mortem auctoris.

5) Prima ediţiune apăru în Paris la 1716; ediţiunea II în Francfurt la 1847 Conf. şi Isvoarele liturgice pag. 20, Tom. I, Tezaur Liturgic.

lume cunoscuta lucrare *«Dissertations historiques et dogmatiques sur les liturgies de toutes églises du monde chrétien»*.

7. Eruditul sorbonist *Jean Grancolas* († 1732) se distinse între latini prin temeinicele sale cunoştinţe asupra istoriei liturgiilor orientale şi occidentale, desfăşurate în numeroasele sale scrieri, dar cu deosebire în tratatul său *«Les anciennes liturgies, ou la manière dont on a dit la sainte messe dans chaque siècle, dans les églises d'Orient et dans celles d'Occident»*, apărut

Biserica catedrală „**Sfântul Stefan**" din oraşul Viena (Austria), în care am intrat în vara anilor 1891, 1892, 1893, 1897, 1900, etc. M'am suit şi în turnul ei înalt de 188 metrii. De multe ori am străbătut şi întregul imperiu austriac pentru studii ştiinţifice. (Autorul)

în Paris la 1697. Grancolas se dovedi însă şi mult părtinitor al credinţei sale în lupta cu Iansenişţii, mai ales când aduse citate din scrierile clasice.

8. Benedictinul *Edmond Martène* († 1739) fù de asemenea un zelos scriitor latin de la care au rămas cele două volume lucrate şi publicate în Lyon la 1690, în urma sfatului lui Mabillon. Titlul acestei lucrări este *«De antiquis monachorum ritibus»*. Dar mai preţioasă este scrierea lui Martène apărută în

Rouen pe la anul 1702 în trei volume, cu întitularea *«De antiquis ecclesiæ ritibus»*. De multă valoare este și *«Tractatus de antiqua ecclesiæ disciplina in celebrandis divinis officiis»* tipărit la 1706 în Lyon. Aceste trei scrieri fură din nou edate de autor la anul 1736.

9. De amintit este și canonicul italian *Trombelli* din ale cărui scrieri numărăm aci numai două și anume pe aceea care poartă titlul *«De cultu sanctorum»* tipărită în 4 volume la an. 1740, și *«Tractatus de sacramentis»*, publicat mai târziu în 12 volume [1]).

10. Renumitul preot *Ludwig Muratori* († 1750) este privit între apuseni ca un ilustru editor al liturgiei romane și galicane, cuprinse în opera sa *«Liturgia romana vetus»*, apărută în anul 1748 [2]).

11. Eruditul cardinal, episcopul de Brescia *Quirinus* († 1755) în toată viața sa a studiat serviciul divin din postul cel mare, al Bisericei ortodoxe de răsărit. Ca rezultat al cercetărilor sale, pe la 1721 a dat la lumină *«Triodul»* sub titlul *«Officium quadragessimale Græcorum»*[3]), de pe un codice barberin (Codex Barberinus), cu o traducere în latinește și serioase examinări (diatribæ), asupra actelor serviciului divin din patruzecime. Aci aflăm cunoștințele lui Quirinus cu privire la autorii cari întocmiră cântările din postul cel mare, reflexiuni asupra duminicilor din acest post și tipicul cel vechiu al acestui timp. De la acest autor a rămas și o epistolă *«De priscis hymnographis græcæ ecclesiæ»*.

12. Iezuitul profesor din Sapienţa, *Franz Anton Zaccaria* († 1795[4]), a venit în ajutorul studiului liturgic cu publicarea operei *«Bibliotheca ritualis»* apărută la Roma între anii 1776--1781 în trei Tomuri. Tomul I-iu conține cărți liturgice, edițiunile și colecțiunile lor; Tomul II-lea literatura liturgică la romano-catolici și protestanți și în fine, Tomul III-lea cuprinde explicațiuni liturgice.

---

1) Prosper Guéranger, Instit. Liturg., Tom. II, ed. II, Paris, 1880, p. 492.

2) Ludw. Muratori, Liturgia rom. vet., 2 Vol., Venet., 1748. Conf. Migne, Patr. lat., Tom. LV, pag. 21 seqq.

3) Quirinus, Offic. quadr. Græc., Romæ, 1721, 2 Tom., 4°.

4) Prosper Guéranger, Instit. Liturg., Tom. II, pag. 577: Ses ouvrages imprimés s'élèvent au nombre de *cent six*. Celui qui occupe le premier rang parmi les travaux liturgiques du savant religieux, est la *Bibliotheca ritualis*. Zaccaria voulut compléter la série des collections bibliographiques des Lelong, des Mayer, des Fabricius, des Banduri, etc., par la publication d'un ouvrage du même genre sur la science liturgique. Corneille Schulting, avait ébauché ce grand travail dans sa *Bibliotheca ecclesiastica;* mais les omissions et les erreurs étaient sans nombre dans cet ouvrage déjà vieux de près de deux siècles, au moment où Zaccaria entreprenait sa *Bibliotheca ritualis*. Le travail du jésuite n'a d'autre défaut que ceux qui sont inséparables des ouvrages de ce genre, *dont le meilleur sera toujours celui qu'on trouvera le moins inexact et le moins incomplet.*

§ 24.

Influența raționalismului și a Iosefinismului asupra liturgiei romane, din sfârșitul secolului XVIII-lea și până în primele decenii ale secolului XIX-lea.

Pacea internă în Biserică, pe la finele secolului XVIII-lea, nu fù temeinică nici în orient, dar cu atât mai puțin în occident, unde se iviră tendințe de scuturarea autorității despotice a scaunului roman. Curentul acesta, fu inspirat credincioșilor latini, mai întâiu prin teoriele *raționaliste* și apoi prin cele *iosefiniste*.

In Francia, influența Galicanismului și a Iansenismului, cu mult mai înainte, depărtase pe unele diecese de la supunerea necondiționată la ordinele Curiei romane, și apoi se introduse o reformă radicală liturgică, în toate aceste diecese independente [1]). Tot asemenea și între romano-catolicii din Germania, prin episcopul de Trier *Nicolae de Hontheim*, se propagă fată de scaunul roman pe la anul 1763, ideia de emancipare, din care isvorî apoi și tendința de transformare a cultului divin într'un serviciu bisericesc național și în spiritul timpului [2]).

La alimentarea acestor idei de independență, contribuiră acum pe lângă alți potentați, și imperatorul Austriei *Iosif II-lea* (1765—1790), împreună cu fratele său ducele de Toscana Leopold, care își aveà reședința în Florența; iar mai în urmă se sui și acesta pe tronul austriac (1790—1792). Este destul de cunoscut în Biserica latină curentul iosefinist în contra Romei decretat pe la 1786 și acel leopoldist din Toscana, ivit tot în același timp [3]).

1. În vederile Curiei romane și ca o demonstrație în contra independenților de Vatican, profesorul din Buda-Pesta

---

1) Conf. pag. 11 din acest Tezaur, Tom. I. Vezi și Eusev. Popovici, Ist. Bis., op. cit., Vol. II, pag. 286—296.

2) Episcopul german din Trier *Nicolae de Hontheim* († 1790), inspirat de direcțiunea galicană din Francia, publică pe la 1763 o carte sub pseudonimul *Iustinus Febronius* în care susținea: *a*) că primatul papal nu este după dreptul dumnezeesc, ci după dreptul bisericesc și omenesc; *b*) puterea papală este numai prezidențială, iar nu absolută; *c*) episcopatul este o instituțiune divină și prin urmare superioară instituției papale. Cartea găsi puternice aprobări în Germania așa că de și Hontheim își retractă la 1778 ideile sale din porunca Curiei, totuși *„Febronismul"* nu încetă, ci află sprijinitori în arhiepiscopii de Mainz, Colonia, Trier și Salzburg, cari adunați în congresul din Ems la 1786 decretară restrângerea puterei papale, cu cari resoluțiuni se unì bucuros și împăratul Austriei Iosif II. Dar acești arhiepiscopi ne fiind ajutați de episcopii lor se supuseră din nou papei la 1789. Conf. Karl Dörfler, Geschichte der katholischen Kirche, Wien, 1873, S. 74.

3) Vezi, Acta et decreta synodi Pistoriensis; Ticini, 1789. 2 Tom. 8°. Conf. Karl Dörfler, Geschichte der kath. Kirche, Wien, 1873, S. 75.

Horvath publică pe la 1780 lucrarea sa *«Theologia pastoralis»*. Tot asemenea şi profesorul din Praga Pitroff a dat la lumină în anul 1783 scrierea lui «Anleitung zur praktischen Gottesgelehrheit» [1]. Şi unul şi altul susţin un sistem de învăţătură aprobat de scaunul roman.

2. Cu totul de alte vederi fu episcopul german din Regensburg *Mihail Sailer* († 1832), care sub influenţa raţionalismului domnitor în jumătatea II-a a secolului trecut, scrise pe la 1788 cunoscuta sa lucrare *«Pastoraltheologie»*, în care tratează mult şi despre cestiunile liturgice, privind pe păstorul sufletesc ca învăţător de religiune, conducător al poporului şi mijlocitor al acestuia înaintea altarului. Toate aceste teorii sunt însă întru câtva acomodate spiritului raţionalistic. Totuşi Sailer este mult venerat între învăţaţii romano-catolici.

3. Un fruntaş liturgist în spiritul iosefinismului, fu austriacul *Reichenberger*, care între anii 1805—1812 publică scrierile sale «Pastoralanweisung nach den Bedürfnissen des Zeitalters» [2] şi «Pastoralanweisung zum akadem. Gebrauch» [3], în care citează orînduirile liturgice ale împăratului Iosif II-lea şi le recunoaşte de bune în serviciul divin [4]. De altmintrelea Reichenberger, nu merge cu teoriile sale antiromane până unde ajung teologii contemporani ai săi din Germania.

Ideile de reformă ale imperatorului Iosif al II-lea aflară bună priimire nu numai în Austria dar şi între romano-catolicii din Germania şi în special între cei din Bavaria, Würtemberg şi Baden. Tot aşă şi între cei din oraşele Mainz, Trier şi Colonia. Iar dintre principii germani, cel mai călduros apărător al teoriilor iosefiniste, a fost *Frideric II-lea de Prusia*, în ceea ce se atinge de orînduirile bisericeşti şi reformele liturgice după sistemul raţionalismului. Ca normă, se luară acum dispoziţiunile sinodului ţinut în Toscana la *Pistoja* în anul 1786 sub preşedinţia arhiepiscopului *Ricci*, care tindea la împuţinarea ceremoniilor şi sărbătorilor bisericeşti, la compunerea unei liturgii în limba naţională a poporului şi la micşorarea puterei papale.

4. În această direcţiune compuseră în anul 1789, un tratat liturgic, doui profesori din Mainz: *Blau* († 1798) şi *Dorsch* († 1819 [5]).

5. *Werkmeister* preotul de curte al principelui raţionalist Carol de Würtemberg, introduse în Biserica princiară din Stuttgart o liturgie şi vesperă germană, la cari se întrebuinţară între alte cântări opere proprii ale acestui preot şi bucăţi muzicale

---

1) Pitroff, Anleit. zur praktischen Gottesgelehrheit, Wien, 1783.

2) Reichenberger, Pastoralanweis. nach den Bedürf. des zeitalt. Wien, 1805—1811, 5 Bde.

3) Idem, Pastoralanw. zum akadem. Gebr., Wien, 1812.

4) Conf. V. Thalhofer, op. cit., pag. 109 seqq.

5) Blau u. Dorsch, Beiträge zur Verbesserung des äußeren Gottesdienstes in der katholischen Kirche. Mainz, 1789.

din cultul protestant. Werkmeister își publică teoriile lui intr'o carte apărută în anul 1789 [1]).

6. Tot în acest înțeles apărù pe la 1800 un tratat liturgic compus de către apostatul preot romano-catolic, învățatul german *Ioh. Bapt. Graser* († 1841 [2]), imitat în ideile sale de *Schellhorn* [3]).

7. Mai puțin inimic al Romei de și cuprins de teoriile raționaliste, fù eruditul profesor din Landshut *Vitus Winter* († 1814) autor al multor scrieri liturgice dintre cari amintim pe cea intitulată «Versuche zur Verbesserung der katholischen Li-

Domnul Doctor **BADEA CIREȘEANU**, Autorul Tezaurului Liturgic, merge în gondolă la Biserica sfântului Marcu și la palatul Dogilor din *Veneția*, Joi 4 Septemvre anul 1897, cercetează aceste monumente și apoi se sue în turnul cel mare din piața sfântului Marcu, de unde se desfășură o priveliște măreață asupra Veneției, asupra mărei și insulelor din apropiere.

turgie» apărută anonim în München la 1804. Aci Winter între alte schimbări, cere limba germană în serviciul liturgic pentru popoarele din acele părți.

8. In diecesa Constanța, zelos apărător al Iosefinismului fù *Heinrich Wessenberg* († 1860) care în calitate de vicar de la anul 1800 incoace, înlătură ritualul roman prin aprigul iubitor

---

1) Werkmeister, Beiträgen zur Verbesserung der katholischen Liturgie in Deutschland, Ulm, 1789, 8°.

2) Graser, Ideen zur Umbildung der feierlichen Messe und des Meßbuches, 1800.

3) Schellhorn, Beiträge zur zweckmäßigen Einrichtung des katholischen Gottesdienstes und der Liturgie. Arnstadt, 1804.

de reforme parohul catedralei din Constanţa *Beda Pracher*, compositorul unei Liturgii[1]) şi al unui Euhologiu [2]) în limba germană pentru această diecesă. Ambele lucrări fură publicate între anii 1802—1809.

9. In diecesele Mainz şi Trier, se întocmi de asemenea un nou ritual. La această schimbare se asociază pe la începutul secolului XIX şi renumitul *Hirscher* († 1865). Iar pe la 1826 nişte presviteri latini publicară o propunere către arhiepiscopul din Breslau întitulată «Erster Sieg des Lichtes über die Finsterniß in der katholischen Kirche Schlesiens», prin care cer limba germană în serviciul divin.

10. Din partea Curiei romane răspunseră la aceste scrieri isbitoare în autoritatea scaunului papal şi a liturgiei romane, mai mulţi teologi între cari s'au distins: *Goldhagen* († 1794), prin foaia sa «*Religions-Journal*», apărută în Mainz între anii 1778—1794 [3]); profesorul din Mainz *Gregor Köhler* care publică pe la 1788 «*Principia theologiæ liturgicæ ex selectissimis auctoribus*»; franciscanul *Edelbert Menne* autorul unei lucrări ritualistice edată pe la 1810 în Augsburg sub titlul «Die Liturgie der Kirche» şi în fine *Herenäus Hayd* († 1873) apărătorul limbei latine în liturgia romană.

Timpul raţionalismului aduse cu sine multă turburare atât între romano-catolici cât şi între protestanţi. *Harnack* renumitul învăţat protestant arătând devastarea ritualistă provenită din luptele de pe terenul raţionalismului, deplânge dureros starea de sărăcie a actelor cultului protestant, rămasă din acel timp furtunos. Acest liturgist îşi termină lamentaţiunea sa cu părerea de rău, că coreligionarii săi, încă nu s'au luminat cel puţin asupra acestei stări triste, în care se află Biserica lor [4]).

§ 25.

Secolul XIX şi scrierile liturgice din acest timp la romano-catolici.

După linistirea vârtejului raţionalistic, nourii începură a se împrăştia la apus, şi scrierile cu privire la cult, răsăriră cu îmbelşugare, ne mai fiind acum nevoe de direcţiunea apologetică

1) Titlul Liturgiei este acesta: Neue Liturgie des Pfarrers M. zu K. Tübingen, 1802.

2) Titlul Euhologiului este acesta: Entwurf eines neuen Rituals für Geistliche bei ihren Amtsverrichtungen. 2 Thle., Tübingen, 1. Aufl. 1809, 2. Aufl. 1814.

3) Această foae reapărù din nou după moartea lui Goldhagen şi avù durata între anii 1797.—1804 sub titlul Journal der Religion, Wahrheit und Literatur.

4) „Es ist eine thränenwerthe Zeit auch in liturgischer Beziehung, denn sie hat uns sehr arm gemacht, arm an Besitz, weil man mit der Geschichte ge-

și polemică. In secolul XIX-lea, scriitorii din această ramură, expuseră cu mai multă claritate fazele și explicarea actelor sfinte și compuseră *Manuale de Liturgică* în înțelesul propriu al cuvântului, întocmite după planuri științifice și în raport cu cerințele timpului.

1. Cel d'întâiu romano-catolic care dădù studiului liturgic o formă științifică și îl cuprinse în întregimea lui, după direcțiunea Bisericei latine, fù parohul din Traunstein *Xaver Schmid* († 1871), autorul unei Liturgici în 2 volume [1]) tipărită în Passau la anul 1832 și apoi apărută treptat în alte două edițiuni. De și Schmid avea dorința de a dà prin această scriere, o lucrare completă la lumină, totuși el singur recunoscu în a III-a și ultima edițiune a Liturgicei sale din 1842, că se află aci multe scăderi. Acest scriitor fù însă și întru câtva excentric în vederile sale, prin susținerea că *Omiletica, Catehetica* și chiar *Liturgica,* nu sunt decât ramure ale Teologiei Pastorale [2]).

2. Profesorul din Leitmeritz *Adalbert Hnogeck* publică pe la 1842 «Christkatholische Liturgik» într'un sistem și mai bun de cât al lui Schmid, cu o împărțire în *generală* și *specială.* Partea generală tratează despre înțelesul cultului latin, persoanele liturgice, locașurile sfinte, vasele, vestmintele și cărțile liturgice; apoi despre pâne, vin, apă, unt de lemn și anul bisericesc. Iar în partea specială autorul se ocupă cu serviciul divin în înțelesul general al cuvântului, sacrificiul euharistic, sacramente, sacramentalii, procesiuni, sfințiri, s. a.

3. *Ioh. Bapt. Lüft* paroh în Darmstadt († 1870) și *Iacov Fluck* († 1865), ambii au publicat câte un manual de acest fel și anume cel d'întâiu o Liturgică (1844—1847) împărțită în generală și specială tratată ca «Wissenschaftliche Darstellung des katolischen Kultes». De și multe cestiuni din partea specială sunt încorporate în partea generală, totuși Liturgica lui Lüft trece de o lucrare serioasă. Prin tipar însă a fost publicată numai partea generală. Iar Fluck cu mai puțină competență de cât Lüft, dă în Liturgica sa (1853—1855) mult material privitor la cult.

4. Dar o lucrare de mare valoare este «Die Liturgie der drei ersten christlichen Jahrhunderte» apărută în Tübingen la 1870 prin sârguința profesorului universitar din Breslau *Ferdinand Probst,* în care autorul pe temeiul materialului aflat în operele părinților și scriitorilor răsăriteni și apuseni din primele

---

brochen, und, was noch schwerer wiegt, arm an Erkenntniß der Armuth". (Harnack, prakt. Theologie, S. 612, in Valentin Thalhofer, Handbuch der kathol. Liturg. 1. Band S. 117.)

1) Xaver Schmid, Liturgik der christkatholischen Religion, Passau. 1832. 2. Bde.

2) „Daß gleich der Homiletik und Katechetik auch die Liturgik nur eine Zweigdisciplin der einen Pastoraltheologie sei". Vgl. Thalhofer, Handbuch der kathol. Liturg. I. B., S. 119.

trei secole creştine, ca Irineu, Clement Alexandreanul, Origen, Ipolit, Tertulian, Ciprian şi Constituţiunile apostolice, ne arată (în 4 Tomuri), cea mai veche formă a liturgiilor din orient şi occident [1]. De asemenea Probst, expune într'o fidelă traducere literară în întregimea lor cele mai vechi liturgii răsăritene şi anume: liturgia Constituţiunilor apostolice, a sf. Iacov şi a sf. Marcu.

5. Un manual liturgic scris într'un sistem de adâncă eruditiune, publică la anul 1883 în Freiburg, profesorul din Eichstätt, *Valentin Thalhofer*. Opul intitulat «Handbuch der katholischen Liturgik», complectează multe scăderi ale predecesorilor autorului, cu planul ştiinţific pe care îl are cartea. Aci expune Thalhofer vastele lui cunoştinţe asupra isvoarelor şi literaturei liturgice, fiinţa liturgiei şi a cultului, formele generale şi speciale ale cultului, închinarea şi poziţiunea creştinului în Biserică, spălările liturgice, lumina şi tămâia în casa Domnului, colorile liturgice ş. a.

6. Dintre scrierile *franceze* din acest secol, cea mai preţioasă din specialitatea aceasta, este opera întitulată *«Institutions liturgiques»* a renumitului abate din Solesmes, *Prosper Guéranger* († 1875). Lucrarea aceasta de şi nu este tocmai critică, totuşi a făcut o epocă în Biserica latină şi este mult lăudată de episcopul roman Piu IX. Prin îngrijirea autorului, Instituţiunile au apărut în trei Tomuri publicate în Paris la anii 1840, 1841 şi 1851, 8°. Iar a doua ediţiune a fost dată la lumină în Paris între anii 1878—1885 în patru Tomuri. Primul şi al II-lea Tom, conţin istoria literaturei liturgice şi a cultului cu privire la Bisericile: răsăriteană ortodoxă, romano-catolică, protestantă şi eretice, din vechime şi până în secolul XIX. Tomul III se ocupă cu cărţile liturgice latine, ediţiunile acestora, limba, imprimeria ş. a. Iar Tomul IV cuprinde polemica liturgică romano-catolică şi apărarea doctrinelor latine. Pentru a face să înţeleagă spiritul cultului latin, şi pentru unificarea acestuia, Guéranger a edat *«Année liturgique»*, continuat prin unul din confraţii săi în 11 volume.

7. Un *«Manuel liturgique»* mai nou pentru folosul seminarielor romano-catolice din Francia, este cel compus de către presviterul profesor A. Lerosey, şi tipărit în Paris între anii 1889—1890 în patru volume: a) *Histoire et Symbolisme de la Liturgie;* b) *Cérémonial romain;* c) *Introduction à la Liturgie;* d) *Explication des rubriques.*

8. Cei mai însemnaţi *pastoralişti* ca *Jos. Amberger* pe la anul 1857, *Mihail Benger* pe la 1863, *Gassner* (1870), *Kerschbaumer* (1871) şi *Ricker* (1878), publicară la aceste date manuale de *Teologii Pastorale,* în cari introduc şi Liturgica ca făcând parte din studiul pastoral. Iar *Franz Fischer, Anton Jarisch, Leopold Kopp, Mette, Schild, Schmitz, Storch, Wappler,*

1) Conf. Isvoarele principale ale Tezaurului Liturgic, p. 19. Tom. I.

tipăriră între anii 1854 și 1883 mici *manuale de Liturgică* pentru folosul gimnazielor clasice și reale.

9. Ca *arheologi* în ramura liturgică se distinseră *Binterim* (†1855), iezuitul *Marchi, Giovani Battista de Rossi* renumit prin opul său *«Roma sotterranea cristiana»* în 3 Tomuri folio (1864—1877), *Kraus, Raffaele Garrucci* autorul operei *«Storia della arte cristiana»* în 6 Tomuri folio (1873—1881), *Fr. Bock, Andreas Schmid* și *Martigny* autorul lexiconului *«Dictionnaire des antiquités chrétiennes»* apărut până acum în trei ediţiuni; a III ediţiune apărù în Paris la anul 1889. In lucrările acestor arheologi, aflăm cu privire mai ales la Biserica latină, tipuri vechi de vase liturgice, picturi copiate de pe pereţii catacombelor din primele secole ale creștinătăţei, inscripţiuni adunate de pe zidurile edificielor acum în mare parte distruse, copii de pe icoane vechi și planuri de arhitectură.

10. *Dicţionare* curat liturgice au tipărit: *Fr. Grundmayr* «Liturg. Lexikon der römisch-katholischen Kirchengebräuche», a cărui ultimă ediţiune a apărut în Augsburg la anul 1822; abatele *Migne «Dictionnaire liturgique»* tradus și în limba germană de *Schinke* și apărut astfel în Breslau la anul 1850 într'un volum 8° [1]; și *Léon Clugnet «Dictiomaire gr. fr. des noms liturgiques»*, tipărit în Paris la anul 1895.

§ 26.

Literatura liturgică la Protestanţi din timpul reformaţiunei şi până în secolul XIX-lea.

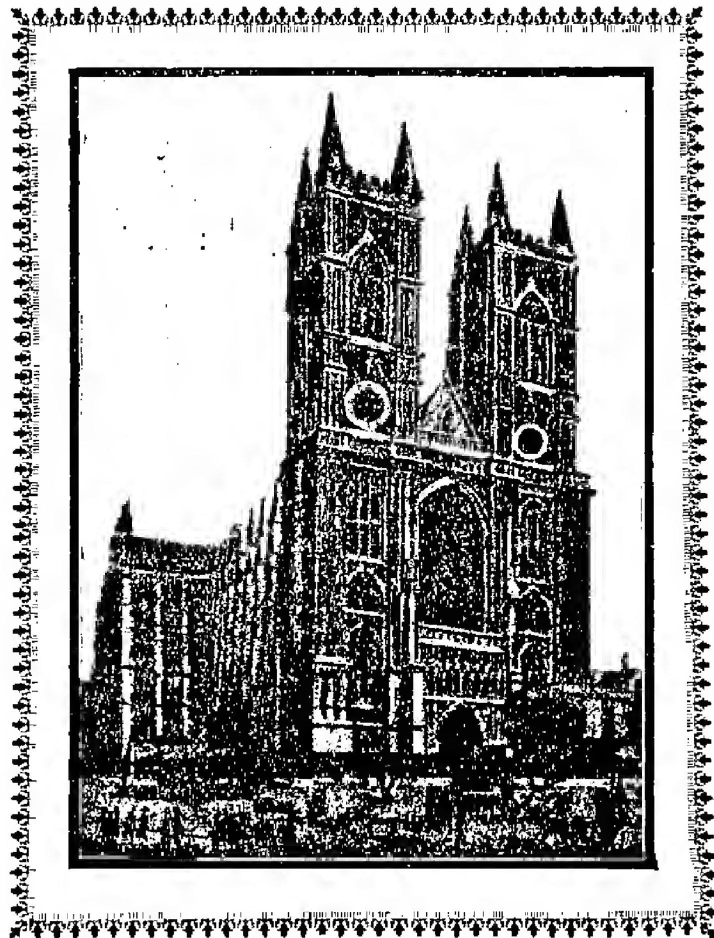
De și succesorii lui Luter și Calvin căutară a învinovăţi pe romano-catolici prin scrieri mai mult istorice și dogmatice, totuși nici terenul liturgic nu fu părăsit. Acum protestanţii îndreptându-se în contra cultului latin schimbat după toate împrejurările aduse de timpurile vechi și moderne, găsiră o bogată materie de cercetat în această direcţiune și începură prin urmare a'și ascuţi armele și a trimite săgeţi în tabăra inimică.

1. Semnalul luptei sistematice de acest fel, fu dat de protestanţii *Hesshusius* care tipări în Jena la 1572 o scriere prin care combate formele exterioare ale liturgiei latine și apoi exorcismele de la botez, și *Policarp Leiyser* prin publicarea în anul 1591 a unui tratat cu același conţinut. Acești autori nu uitară ca în atacul lor îndreptat în contra romano-catolicilor, să apere cultul protestant [2]).

1) Val. Thalhofer, Handbuch der Kathol. Liturg. I. Bd s. 81—139.

2) Le plan liturgique des réformateurs du XVI-e siècle fut, ainsi que les faits le démontrent, de repousser les prières traditionnelles et de les remplacer par des lectures de la Bible, d'élaguer tout ce que les livres antérieurs renfermaient de favorable aux croyances de l'Église contre lesquelles ils se déclaraient,

2. Dar mai puternic în argumente şi mai adânc în cunoştinţele liturgice fu reformatul teolog din Zurich *Rudolf Hospinian* († 1626) care se ridică cu mai multă vehemenţă în contra latinilor pe la 1585 când publică scrierea sa *«De origine et progressu rituum et cæremoniarum ecclesiasticarum»*, pentru a probà că cultul roman prin împodobirea lui a perdut simplitatea şi curăţenia clasică pe cari le avea în timpurile vechi ale

Domnul Doctor BADEA CIREŞEANU, Autorul Tezaurului Liturgic, Vineri 8 August anul 1897, cercetează marea catedrală «Westminster» din Londra.

creştinătăţei şi nu mai poate fi prin urmare un cult impunător şi îmbrăcat cu formele demnităţei. Tot cu acest scop Hospinian dădu mai târziu la lumină (an. 1587) încă alte două scrieri: *«De*

de substituer des formules de leur façon destinées a exprimer les nouveaux dogmes, de faire disparaître du service divin ce qui gêne, ce qui assujétit, de remplacer les antiques prières où respiraient la confiance et la simplicité de la foi. Prosp. Guéranger, Inst. Lit., III T., p. XXI.

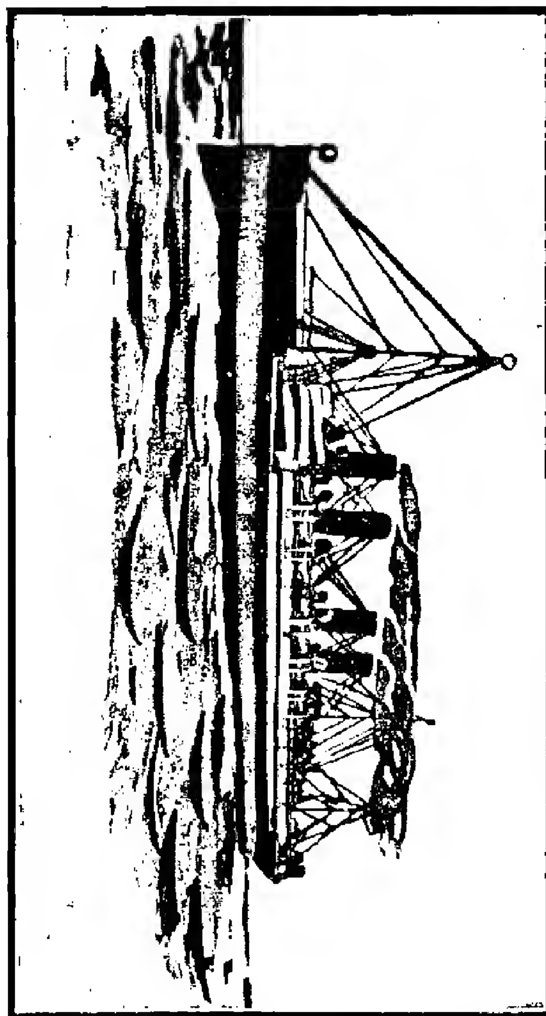
templis, hoc est de origine, progressu et abusu templorum»; apoi pe cea întitulată «*De festis Iudæorum et ethnicorum, hoc est de origine, progressu, cæremoniis et ritibus festorum christianorum*» [1]).

3. În secolul XVIII, teologul episcopal englez din Oxford, *Iosif Bingham* (Josephus Binghamus † 1723) se ilustră prin vestita lui operă «*Origins eccl. of the antiquities of the Cristian church*», apărută la Londra în 8 Tomuri între anii 1708—1722. Protestantul *Henricus Grischovius*, a tradus opera lui Bingham în limba latină şi a tipărit-o în Hallae între anii 1724—1729 cu o prefaţă lăudătoare de *Buddeus* († 1729), sub titlul «*Origines sive antiquitates ecclesiasticæ*», în 10 Tomuri. Iar un rezumat în limba germană a apărut în 4 Tomuri la Augsburg între anii 1788—1796. Cea mai nouă ediţiune a acestei opere a fost însă publicată la 1878 în Oxford. Bingham desfăşură în cartea lui în cea mai deplină ordine şi cu o profundă erudiţiune, toate vechimele religioase creştine şi cu deosebire pe cele liturgice în 23 de cărţi. În cele d'întâiu 8 cărţi, autorul vorbeşte despre numirile ce purtau creştinii cei vechi, treptele ierarhice superioare şi inferioare cu drepturile şi datoriile lor; apoi despre ascetism, locaşurile, odoarele sfinte şi sfinţirea acestora. Cartea IX-a arată geografia Bisericei vechi; cartea X-a tratează despre catehumeni; a XI-a despre botez; a XII-a, sf. mir; a XIII-a despre serviciul divin cu ceremoniile lui s. e. îngenucherea, starea dreaptă la rugăciune ş. a. Cartea XIV-a conţine liturgia catehumenilor; a XV-a liturgia credincioşilor; a XVI-a unitatea şi disciplina bisericei vechi; a XVII-a se ocupă cu disciplina vechilor clerici; a XVIII-a cu penitenţa; a XIX-a conţine deslegarea păcătoşilor. Cartea a XX-a arată sărbătorile vechi bisericeşti; a XXI-a posturile creştinilor; a XXII-a despre căsătorii şi în fine a XXIII-a istoriseşte îngroparea creştinilor în timpurile antice. Conţinutul acestor vechimi liturgice se mărgineşte la *cele d'întâiu şease secole ale creştinismului*, cu scopul de a susţine direcţiunea anglicană în care parte cam alunecă cu argumentaţiunea. Cu toate acestea opera este atât de folositoare în cât totdeauna a fost consultată nu numai de protestanţi şi latini, dar şi de scriitori răsăriteni.

4. De valoare însemnată sunt şi următorii liturgişti protestanţi: Vicarul anglican *Wilhelm Wall* († 1727) autorul lucrărei «*Historia pædobaptismi*» apărută în limba engleză la 1707 şi apoi tradusă în latineşte de Schlosser între anii 1748 şi 1753; francezul *Daillé* († 1760) care a scris cu mult gust 4 cărţi «*De jejuniis et quadragessima*», tipărite la 1754; *Christoph Pfaff* din Tübingen († 1786), renumit prin scrierile liturgico-arheo-

1) La toate acestea, răspunseră scriitorii romano-catolici tot în aceiaşi termeni de violenţă şi energie.

logice. Toți aceștia însă pentru a apără doctrina lor, sunt cu porniri polemice în contra latinilor[1]).

Domnul Doctor **BADEA CIREȘEANU**, Autorul Tezaurului Liturgic, călătorește cu vaporul pe Marea Egee, de la orașul Smirna (Asia) la insula *Samos* și apoi la orașul *Atena*, în luna Iulie anul 1899, pentru cercetări liturgice și arheologice.

1) Multă atențiune merită și numeroasele dizertațiuni liturgice, ținute cu ocaziunea promoțiunilor la titlul academic de „Doctor“, în secolul XVII dar mai ales în prima jumătate a secolului XVIII, în universitățile protestante din Altdorf, Greifswalde, Halle, Iena, Königsberg, Leipzig, Marburg, Upsala etc. și publicate în diferite timpuri. Cu aceste ocaziuni, oratorii protestanți, nu uitară de a face spirit în socoteala latinilor.

§ 27.

Secolul XIX-lea şi scrierile liturgice protestante din acest timp.

Protestanţii din Germania, nu numai în secolul XVIII, dar şi în primele decenii ale secolului al XIX trecură prin grele încercări, sub influenţa răsvrătitoare a raţionalismului. Iar cam de la 1850 încoace, căile spinoase pe cari le străbătuseră sub conducerea raţionaliştilor escentrici ca *Christian Bauer* († 1860), *David Strauss* († 1874[1]), *Schenkel* († 1885), *Keim* († 1878), ş.a., fură părăsite pentru a se face loc unei direcţiuni nouă inspirată de învăţăturile creştine, liturgiile clasice şi pacea evangelică[2]). Acum se încep cercetările vechimilor bisericeşti şi se îndreptă atenţiunea râvnitoare, către starea întru câtvă normală a episcopalilor englezi, cari se credeau a fi în cercul unei autorităţi clasice. Din cercetările ştiinţifice făcute, protestanţii recunoscură că Biserica ortodoxă de răsărit, este *singura depozitară a învăţăturilor apostolice şi păstrătoare cu sfinţenie a liturgiilor originale.*

În Anglia la începutul secolului XIX-lea, episcopalii şi presbiterianii avură mare înclinare către studiul părinţilor bisericeşti şi al liturgiilor celor vechi, sub inspiraţiunea cu deosebire a *Puseismului*[3]). În scrierile liturgice anglicane se intonă euharistia ca centru al cultului, se accentuă caracterul preoţesc al miniştrilor altarului şi se introduseră în serviciile bisericeşti multe ceremonialuri romane. Cu Puseismul are întru câtvă asemănare şi direcţiunea *Irvingiană*, al cărei urzitor este *Irving* († 1834), care predică în Anglia şi Germania reîntoarcerea timpului apostolic şi înfiinţarea unei noui împărăţii divine. Dar în liturgia irvingiană de şi fură introduse multe puncte greceşti, romane şi anglicane, totuşi nu se accentuă caracterul de sacrificiu al euharistiei[4]).

1) Eusev. Popovici, Ist. Bis., op. c., vol. II, p. 385 seqq.

2) *Christian Bauer* înfiinţând pe la anul 1830 şcoala nouă din Tübingen sub influenţa filosofiei lui *Hegel*, recunoscù numai o origine curat omenească a creştinismului şi tăgăduì autenticitatea cărţilor Noului Testament. Discipolul său *David Strauss*, întrecu pe Bauer prin escentricele sale doctrine cu privire la „*Viaţa lui Iisus*"; iar pe Strauss l'a imitat *Schenkel* în scrierea sa „*Charakterbild Jesu*". Aceşti raţionalişti escentrici se siliră a revărsa razele acestor doctrine şi asupra cultului protestant; dar coreligionarii lor ortodoxi respinseră cu indignare aceste tendinţe.

3) Direcţiunea puseistică fu înfiinţată în Anglia pe la anul 1833 de către profesorul *Pusey* († 1882), din Oxford, care tindea la reformarea Bisericei anglicane şi apropierea ei de Biserica romano-catolică. Jocul acesta îl făcea papa Pius IX (1846–1878) prin instrumentul său aflat în persoana lui Pusey.

4) Anglia adoptă sistemul protestant calvin, din impulsul regelui *Enric VIII* (1509–1547), un mare inimic al Vaticanului, devenit astfel după ce papa Climent VII (1523–1534) nu aprobă desfacerea căsătoriei acestui rege şi depărtarea soţiei sale Ca-

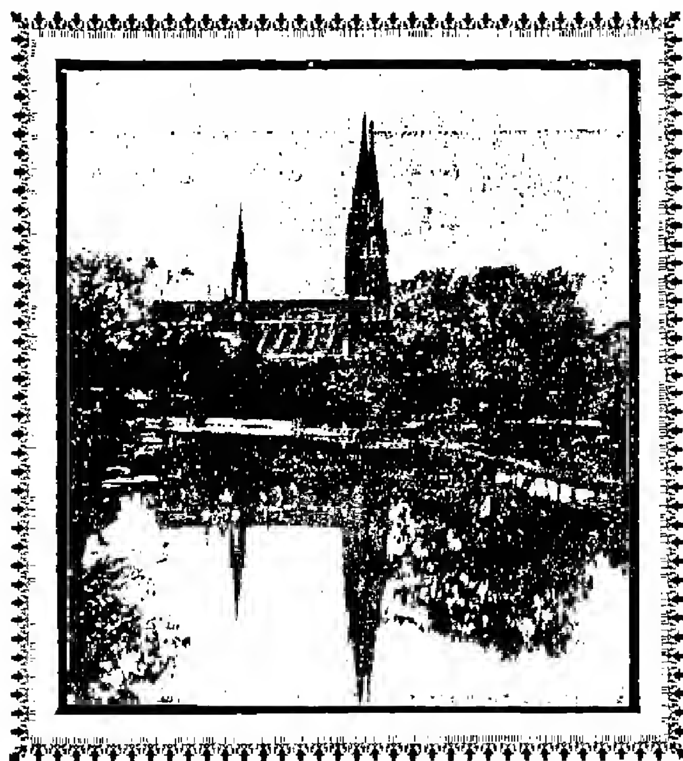
După cum însă furtunele şi viscolele distrug plante, arbori şi clădiri şi nu creşte nimic bun sub imperiul acestor intemperii, tot aşà şi în timpul furtunelor protestante, scrierile compuse în aceste împrejurări, în general sunt violente, iuţi şi pasionate. De la jumătatea II-a a secolului al XIX-lea încoace, încetând aceste vânturi şi urmând de aci în tot apusul liniştirea spiritelor protestante, mulţimea scrierilor liturgice din această confesiune fù aşà de însemnată, că după cum ne încredinţează *Bähr*, în timp de 300 ani poate n'au apărut atâtea lucrări, câte s'au tipărit în cele câtevà decenii ale jumătăţei a II-a a secolului trecut.

1. Studiul liturgiilor vechi orientale şi occidentale cum şi al liturgiilor vechi protestante fù acum înlesnit prin «*Tetralogia liturgica*» a englezului *Neale* (Nil) apărută în Londra la 1840, şi «*Codex liturgicus ecclasiæ universæ*», tipărit la Lipsca în 4 Tomuri între anii 1847 şi 1854 de eruditul profesor protestant *Hermann Adalbert Daniel*. Nu puţin a contribuit la înflorirea acestui studiu şi *I. L. König* prin publicarea scrierei «Die Hauptliturgien der alten Kirche» (an. 1865). Iar protestanţii *K. Bartsch*, *Höfling* († 1853), *Lisco* († 1866), *Ernst Ranke*, *Fried. Strauss* şi *Bobertag*, se făcură cunoscuţi prin tratate cu privire la pericopele evangelice, anul bisericesc evangelic şi taina botezului.

2. Între istoricii arheologi, cercetători ai serviciului divin se deosebiră *Heinrich Alt* şi *Th. Kliefoth*. Heinrich Alt, pastor în Berlin, dădù la lumină pe la 1847 o scriere de multă valoare sub titlul «Der christliche Kultus», în care autorul desfăşură vederile sale destul de clare şi obiective, asupra liturgiilor formulate din cele mai vechi timpuri şi până în timpul său. Această lucrare distribuită în două volume cuprinde următorul material: primul volum se ocupă cu serbarea duminecei, locaşurile sfinte hotărîte pentru exercitarea cultului la greci, romano-catolici, luterani, anglicani şi reformaţi. Al doilea volum conţine

terina de Aragonia, pentru a se cununa cu *Anna Boleyn*. Teologul englez *Toma Cranmer* (Cremer) amicul lui Enric devenit arhiepiscop, după moartea lui Enric înfiinţă *Biserica episcopală* sau *înaltă* pe baza pusă de amicul său regele Enric, şi o organiză cu principii luate din luteranism, calvinism şi catolicism, desfiinţând missa, dar păstrând instituţiunea episcopală ca provenită de la apostoli. Maria supranumită «cea crudă sau sângeroasă» fiică a Caterinei de Aragonia, suindu-se pe tronul Angliei (1553—1558), cea d'întâiu grijă a ei fu de a persecuta pe protestanţii episcopali, a arde cu foc 300 dintre aceştia în frunte cu Cranmer, pentru a resbună pe isgonita ei mamă, şi a restabili catolicismul. Elisabeta însă, fiica Annei Boleyn (1558—1603) iarăşi din motive de răsbunare în contra Mariei, restabilì protestantismul lui Cranmer. Dar afară de Biserica episcopală se înfiinţă în Anglia sub Elisabeta şi o altă Biserică curat calvinică cu un cult de tot simplu numită *presbiteriană* sau *puritană* ori şi *nonconformistă*. Intre aceste două Biserici urmară mai târziu lupte sângeroase predominând când una când alta. Populaţiunea Angliei fiind acum de vr'o 42.000.000 locuitori, enumărăm vr'o 30.000.000 anglicani episcopali cu 220 episcopi şi vr'o 10.000.000 de presbiteriani; iar restul de 2.000.000 aparţine altor confesiuni. Conf. Eusev. Popov., Ist. Bis., op. c., vol. II, p. 229, 369 seqq.

anul bisericesc și desvoltarea lui istorică la greci, romano-catolici, protestanți, armeni și nestorieni. Aci se află și bogate reflexiuni asupra serviciului divin în creștinism. *Kliefoth* în folosul cultului protestant, publică pe la anul 1847 «Die ursprüngliche Gottesdienstordnung in den deutschen Kirchen lutherischen Bekenntnisses ihre Destruction und Reformation», prin care voi să probeze că origina cultului protestant trebue căutată nu numai în liturgia reformatorilor, dar chiar și în cultul vechilor creștini, al cărui prototip se află în cultul mozaic. Edițiunea a II-a a acestei scrieri fù îmbogățită de autor și apărù

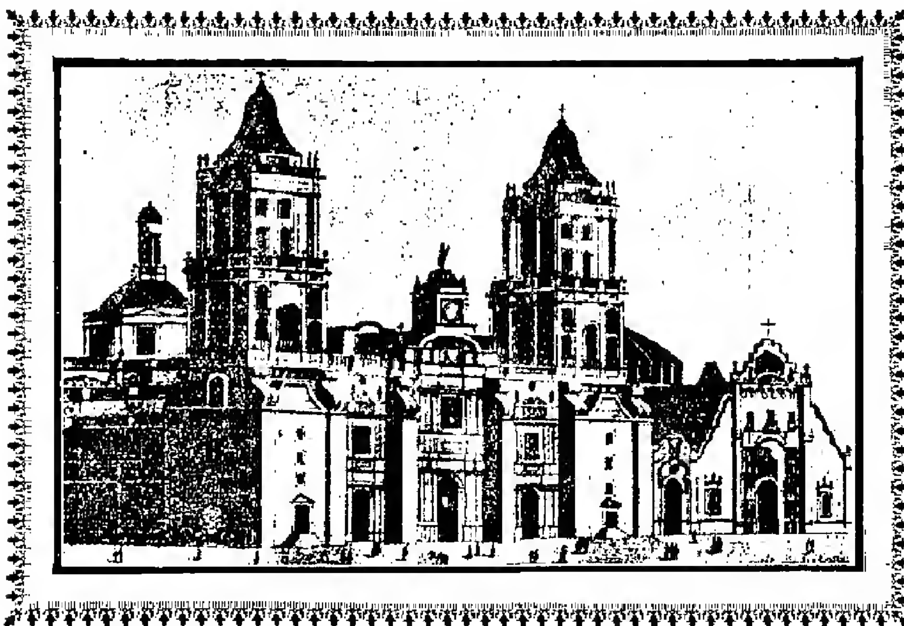

Biserica catedrală a orașului **Upsala** (Suedia).

astfel între anii 1858—1861 la Schwerin în cinci volume foarte prețioase pentru cestiunile liturgice. În primul volum Kliefoth se ocupă de ființa liturgică așà cum o aflăm în scrierile părinților și scriitorilor Bisericei din cele d'întâi trei secole ale creștinismului, precum și în cele d'întâiu 7 cărți ale Constituțiunilor apostolice. După Kliefoth în secolul al IV-lea începe evul mediu al cultului creștin pentru că în acest timp se ivesc cele mai multe aduceri de sacrificii, bogății ritualistice, podoabe simbolice și înfloriri liturgice. Volumul al II-lea cuprinde liturgia din a VIII-a carte a Constituțiunilor apostolice, apoi a ss. Vasilie și

Hrisostom, liturgia africană atribuită fericitului Augustin şi liturgiile: ambroziană sau milanică, spanică şi galică. Volumul al III-lea arată desvoltarea liturgiei romane până la reformaţiune. Volumul al IV-lea, principiile cultului aplicate de reformatori; iar volumul V-lea conţine priviri asupra distrugerei vechiului cult luteran prin pietismul şi raţionalismul din secolul al XVIII-lea. Tot în acest ultim volum autorul face mai multe propuneri pentru **restabilirea şi îmbogăţirea în timpul de faţă a vechiului cult luteran.**

3. Felurite subiecte asupra cultului protestant desvoltară şi următorii scriitori: adeptul teorielor lui *Schleiermacher, I. C. Gass* († 1831) dând la lumină pe la 1815 «Über den christl.

Marea catedrală din oraşul Mexic (America).

Kultus», şi *Höfling* autorul lucrărei «Von der Composition des christl. Gemeindegottesdienstes», publicată la 1837 în Erlangen. Apoi urmează *Karl Wilhelm Vetter, Fr. Ehrenfeuchter, I. D. Seisen, Bähr* şi *Karl* († 1871) un erudit teolog protestant autorul unei Simbolici a cultului mozaic şi al altor lucrări aşternute pe terenul liturgic luteran şi reformat. Mai departe: *Fr. Nees von Esenbeck, Ludwig Schöberlein, Petri* şi pastorul catolicit *Löhe*.

4. În fine sub titlul *Liturgica* s'au publicat următoarele scrieri tot cu privire la cultul protestant: *Klöpper* compuse şi tipări «Liturgik oder Theorie der stehenden Kultusformen in der evangelischen Kirche» în Lipsca, 1841; apoi *Ebrard*,

Hagenbach «Grundlinien der Liturgik und Homiletik» Lipsca, 1863, în care consideră predica ca temeiu al Liturgiei, prin urmare și Omiletica este o parte a Liturgicei.

5. Iar manuale mai mici de *Teologia practică* în cari autorii tratează liturgia dintr'un punct sau altul de vedere, avem în jumătatea II a secolului XIX-lea de la *Marheineke, Nitzsch, Gaupp, Moll, Otto, Henke, Zezschwitz* și *Harnack*; dar între aceste din urmă manuale, cel mai bun și mai bogat este al lui *Harnack* intitulat «Der christliche Gemeindegottesdienst» apărut în anul 1878 [1]).

Din toate acestea se vede că și protestanții au o însemnată literatură; dar melancolismul lor pentru distrugerea cultului protestant se vădește din când în când prin câte o mărturisire tainică a câte unui scriitor din acea credință [2]).

III.

BISERICILE ERETICE.

Imprejurările ierarhice și liturgice la eretici în timpurile moderne.

§ 28.

Numărul și valoarea liturgiilor de cari se servesc ereticii în timpul de față.

In acest period ereticii se mulțumesc cu scrierile moștenite de la predecesorii lor și nu caută o propășire mai depărtată. Numai monoteleții însă, cari în perioadele trecute nu se disting prin lucrări semnificative, se fac acum cunoscuți prin vr'o câțiva bărbați, editori ai liturgiilor orientale și occidentale și autori de numeroase învățături cu privire la cultul iacobit. Stagnarea aceasta literară, aflată mai ales la nestorieni și monofiziți, își găsește deslegarea în certele interne ivite între acești rătăciți, dar mai cu seamă în răsboaele confesionale ce le trimite scaunul roman, cu care luptă necontenit în scopul apărărei doctrinei lor.

Pentru o înțelegere mai de aproape a condițiunilor liturgice la eretici, din secolul XVI-lea și până în timpul de față, 'i am clasificat acum în trei familii: *Nestorieni, Monofiziți* și

1) Valentin Thalhofer, Handbuch der kathol. Liturg., I Bd., pag. 107 seqq.
2) Kliefoth, op. cit., volumul V. Pfaff din Tübingen, Disquisit de liturg. missalibus, etc., Tubingae, 1721.

Monoteleţi reprezentaţi prin Maroniţi, arătând în scurt pentru fie-care grupă, mişcările ierarhice din aceste timpuri şi formularielele liturgice de cari se servesc [1]).

a) Nestorienii.

1. Atât de răspândiţi până în secolul XI-lea în *Cipru, Siria, Persia, Bactria, India* şi *China*, nestorienii, sau cum le place lor a se întitula «Creştinii Haldei», începură de acum a-şi împuţină numărul mai ales în părţile Indiei, din cauza persecuţiunilor venite de la Perşi şi Mongoli. Urmaşii lui Nestorie se deosebesc de conaţionalii lor Iacobiţi atât prin dogme, cât şi prin respingerea cultului icoanelor, dar primirea în schimb a unor puncte iudaice.

Patriarhul nestorian, până în secolul al VIII-lea avù reşedinţa în Seleucia; apoi de acì până în secolul al XIII-lea în Bagdad, şi în alte localităţi până în secolul XVI-lea, când se aşează pentru un îndelungat timp în *Mosul* sau mai drept zis în *Alcoş* lângă Mosul, dar cu titlul de *«Catolicos de Seleucia»*, ori *«Catolicos de Bagdad»*. La anul 1450, sinodul respectiv prin stăruinţa patriarhului nestorian *«Mar-Elias»* (Domnul Elias), hotărî să se moştenească această demnitate numai într'o singură familie, şi să treacă astfel patriarhatul dela unchiu la nepot. Hotărîrea aceasta însă, aduse cu sine o desbinare nestoriană manifestată tocmai la 1551, când nemulţumiţii locuitori ai munţilor, aleseră de patriarh pe *«Mar-Simon V-lea»*, cu reşedinţa deocamdată în *Urmiah*, apoi la 1590 în *Kocihanes*. Iar ca o demonstrare în contra adversarilor, părtaşii lui Mar-Simon făcură şi ei moştenitoare demnitatea patriarhului lor. Nestorienii de pe şesuri recunoscură pe *Mar Elias V-lea* de patriarh al lor, cu reşedinţa în Mosul. De atunci şi până pe la 1842, succesorii acestor patriarhi, păstrară titlurile de *«Mar Elias»* sau *«Mar-Simon»*, după vechii lor predecesori.

2. Episcopii Romei, încă din secolul XIII-lea îşi îndreptară privirile cuceritoare spre nestorieni; dar ocaziunea fù bine venită tocmai acum prin discordiile arătate, când papa se oferi a aduce linişte în schimbul trecerei acestor eretici la unirea cu Roma. Vaticanul în acest scop, înfiinţă la 1681 un patriarh nestorian unit, cu reşedinţa în *Diarbekir* (Amida Karamid), purtând numele pentru sine şi urmaşii lui de *«Mar Iosif»*. Iar pe la anul 1780 patriarhul Elias de la Mosul trecând la unire şi devenind astfel de prisos patriarhia din Diarbekir, aceasta se desfiinţă la 1828

---

1) Numărul creştinilor eterodoxi din orient se ridică la vr'o 10 milioane cu vr'o 130 de episcopi; din ei sunt uniţi cu Roma vr'o jumătate de milion cu 63 episcopi şi mai mulţi vicari apostolici; la protestantism s'au convertit vr'o 20.000 suflete. Aceşti eretici sunt răspândiţi în Europa, Asia şi Africa. Ion Mihălcescu, Compendiu de Teologie Simbolică, Bucureşti, 1902, pag. 51.

adică după moartea lui Iosif VI-lea. Dela anul 1842 patriarhul unit din Mosul nu se mai numește *Mar Elias*, ci *Catolicos de Babilon*, sau de *Bagdad* unde locuește dela 1830 încoace. Astăzi deci, se află un patriarh haldeu nestorian Mar Simon [1]) în Kocihanes cu 55.000 credincioși (căci vr'o 15.000 trecură în anul 1898 la Biserica rusească), și un alt patriarh nestorian unit în Bagdad (având subalterni 5 arhiepiscopi și 7 episcopi) cu 30.000 de suflete [2]).

Un preot nestorian din Siria (Asia) servind liturgia cultului său.

Nestorienii din India numiți și *«Tomiști»* [3]), primiau în vechime pe mitropolitul și episcopii lor de la patriarhul nestorian din Persia. Dar pe la anul 1498, prin constrângerea Portugezilor, o mare parte din ei trecură la unirea cu Roma și primiră mi-

1) Acesta are sub jurisdicțiunea sa un mitropolit, 8 episcopi și 2 episcopi vicari. Eusevie Popovici, Istoria Bisericească, trad. de episcopii Atanasie și Gherasim, București, 1901, Vol. II, p. 510—513.

2) După alți scriitori, numărul tuturor nestorienilor se ridică la 500.000.

3) Se numesc „Tomiști" nestorienii din India, de la apostolul Toma, care după o veche tradițiune a predicat evangelia în India ostică.

tropoliţi iezuiţi. Asprii în purtare şi antipatici în sentimentele lor, mitropoliţii iezuiţi nemulţumind pe Tomişti se desfiinţă unirea pe la 1653. Vaticanul însă le trimise imediat mitropoliţi carmeliţi, mai târziu intitulaţi *«Vicari apostolici»* şi aceştia reuşind a linişti pe uniţi, au şi azi sub conducerea lor 130.000 de suflete.

Cei 70.000 de Tomişti neuniţi, rămaseră cu un mitropolit priimit de la patriarhul lor din Persia; iar de la 1751 aleseră dintre indigeni pe acest păstor al lor.

3. Nestorienii se servesc de *3 liturgii*: a *«sfinţilor apostoli»* atribuită lui Adeu şi Maris [1]), a lui *«Teodor al Mopsuestiei»* [2]) şi în fine a lui *«Nestorie»*, intitulată în unii codici *«Liturgia lui Ioan»* sau şi *«Liturgia a treia»* [3]). Liturgia lui Teodor al Mopsuestiei, cu aceea a lui Nestorie, sunt prelucrate pe temeiul vechei liturgii siriace aşă zisă a *sfinţilor apostoli* (numită de Guéranger greşit *«a celor 12 apostoli»)*, şi se întregesc prin aceasta, cunoscut fiind, că numai Liturgia sfinţilor apostoli Adeu şi Maris conţine *proanafora* şi *anafora* adică *liturgia catehumenilor şi a credincioşilor* (Daniel, Codex, Tom. IV, p. 48: missa catechumenorum sive προαναφορική, şi p. 59: missa fidelium sive ἀναφορὰ [4]); iar celelalte două cuprind numai anafora sau *liturgia credincioşilor* [5]). *Limba liturgică la nestorieni este ca*

1) Eusebiu ne istoriseşte în Hist. eccl. l. I. c. 13, că Adeu sau Sadeu cu învăţăcelul său Maris predicară evangelia la curtea lui Avgar regele Edesei şi apoi în toată Edesa şi Mesopotamia, şi înfiinţară în aceste locuri Biserici creştine. Conf. Herm. Adalb. Daniel, Codex Liturgicus, Tom. IV, p. 171—193 cu textul liturgiei lui ***Adeu*** şi ***Maris***, în limba latină.

2) Liturgia lui Teodor se serveşte în toate duminicile de la începutul postului crăciunului şi până la duminica Floriilor.

3) Creştinii Tomişti întrebuinţează din vechime o liturgie proprie numită ***„Liturgia Bisericei malabare"***, care nu se deosebeşte de cât prea puţin de liturgia ss. apostoli Adeu şi Maris, pe temeiul căreia este compusă. De şi liturgia malabară se modifică prin scaunul roman de când o mare parte din Tomişti trecură la unire, totuşi şi în această formă modificată consună cu aceea a ss. apostoli. ***In total aşa dar nestorienii au 4 liturgii: a ss. apostoli, a lui Teodor al Mopsuestiei, a lui Nestorie,*** servită de cinci ori pe an — adică la Bobotează, sfântul Ioan Botezătorul, ziua învăţătorilor nestorieni, mercurea ajunărei Ninevitenilor şi duminica Paştelor — şi în fine ***liturgia malabară.*** Toate aceste liturgii se servesc în ***limba siriacă.*** Conf. Prosper Guéranger, Inst. Lit., ed. II, T. I, p. 222. Conf. Hermann Adalb. Daniel, Codex Liturgicus, Lipsiæ 1853, Tom. IV, p. 33—41.

4) ἀναφορὰ = jertfa. De aceea liturgia catehumenilor se cheamă la orientali προαναφορά, adică liturgia premergătoare jertfei; iar liturgia credincioşilor se cheamă ἀναφορά, adică, însăşi jertfa. Cuvântul ἀναφορὰ îl găsim în formula *„să stăm bine... sfânta jertfă* (ἀναφορὰ)"... din liturgia sf. Iacov (n. XXVIII), a sf. Vasilie (Daniel, Codex, T. IV, p. 425) şi în liturgia sf. Hrisostom (n. XXVII). Vezi şi Tezaur. Liturgic, Tom, I, pag. 55, n. 2; pag. 69, n. 3; pag. 70, n. 1.

5) Daniel, Codex Liturg., T. IV, Lipsiæ, 1853, p. 48 şi 59. Iar P. Guéranger în Inst. L., T. I, p. 105 zice: „Les Grecs appellent ***Anaphore*** la partie des prières de la Messe qui renferme l'offrande et le canon".

Tot acest autor la p. 388—389 Tomul I aceeaşi operă, spune că „Les jacobites, les nestoriens, seulement depuis l'an 1000, ont produit plus de formules liturgiques, *d'anaphores*, par exemple, que les Grecs melchites, dont les livres n'ont rien gagné depuis leur séparation de l'Église romaine, si l'on excepte

și la Iacobiți și Maroniți, cea siriacă veche [1]). De altfel ei vorbesc limba siriacă nouă, ori arabă, persană sau indiană, după localitățile unde sunt stabiliți.

b) Monofiziții.

Fiind împrăștiați atât în Egipt cât și în Siria, monofiziții numiți și «Eutichieni» după numele lui Eutichie patriarhul Constantinopolului († 451), se deosebiră unii de alții prin numiri diferite: monofiziții din Egipt se numiră *Copți* [2]); iar cei din Siria primiră numele de *Iacobiți*, după reformatorul lor *Iacov Baradai Zanzalus* — adică cerșetorul — episcop al Edesei († 578). Până la anul 450 când s'a întărit monofizitismul, în patriarhatul alexandrean, se întrebuință liturgia orientală atribuită sfântului Marcu, asemănătoare cu aceea a sf. Iacov [3]). De la această dată o întrebuințară numai ortodoxii până în secolul XII-lea, când fu înlocuită cu liturgiile constantinopolitane.

1. *Copții* adică creștinii de naționalitate egipteană, la început întrebuințară și ei pentru un scurt timp liturgiile grecești alexandrine atribuite ss. Marcu, Vasilie și Grigorie de Nazianz, apoi prelucrară liturgiile lor în limba coptică sau neo-egipteană, de pe liturgiile grecești numite. Multe însă din rugăciuni și exclamațiunile tari ale presviterului, remaseră și mai departe în textul coptic tot în limba grecească [4]). Prin secolul VIII-lea, Egiptul căzând sub dominațiunea Mahomedanilor, limba liturgică deveni îndoită, adică pericopele din sfânta scriptură a Vechiului și Noului Testament se cetiră în limba arabă, iar restul serviciului divin

certains recueils d'hymnes composées par toute sorte de personnes, et adjointes aux livres d'offices. Mais encore ce dernier genre de prières ne tient point au fond de la Liturgie, comme les anaphores, les bénédictions, etc., composée par les jacobites et les nestoriens modernes, et dont nous trouvons le texte ou la notice dans l'ouvrage de Renaudot sur les Liturgies d'Orient, ou dans la bibliothèque orientale d'Assemani".

1) Sed illud tantum scimus, Nestorianos, quæcumque in regione Ecclesias instituerant, officia sacra non aliter, quam *Syriace celebrasse*. Renaudot, Collectio Liturgiarum orient. T. II, p. 563.

2) Copții sunt descendenții vechilor Egipteni.

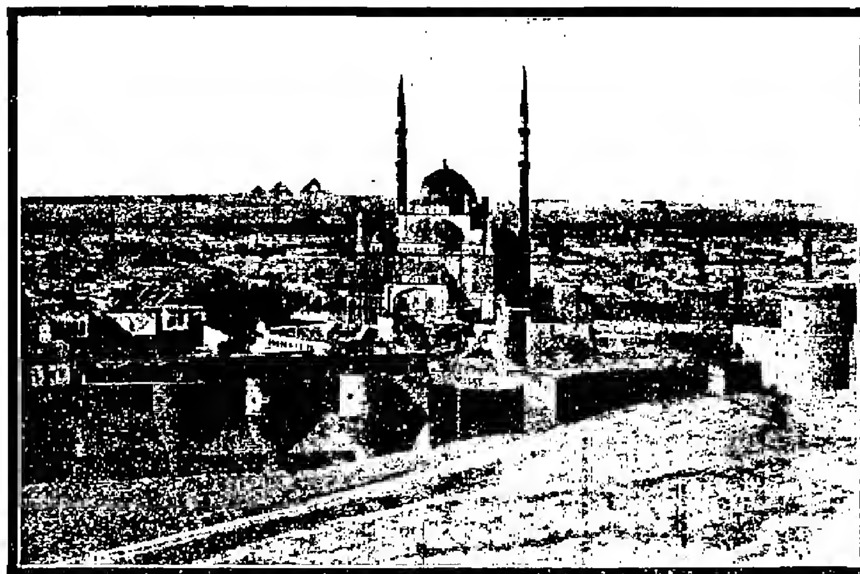
Numirea de „Copți" are mai multe origini: unii zic că se derivă de la un vechiu oraș egiptean „Kopto". Alții susțin că este o prescurtare a cuvântului αἰγύπτιος pe care Arabii spre a'l putea pronunța, l'au schimbat în „Copți". După altă părere, Mahomedanii numiră pe iacobiți „Copți". Iezuitul Bernat crede însă că cuvântul „Copți" e sinonim cu κόπτοι = „tăiați", pentru că Egiptenii monofiziți ca să complacă Mahomedanilor, își tăiară copiii împrejur. Grecii îi numiră de aceea „Copți". A. Lerosey, Histoire et Symbolisme de la Liturgie, p. 6.

3) Conf. Martigny, Diction. des antiq. crhét. art. „Liturgie", p. 429 seqq.

4) Exclamațiunile liturgice ale preoților Copți în limba grecească sunt: Κύριε ἐλέησον. — Ὁ Κύριος μετὰ πάντων ἡμῶν. — Εἰρήνη πᾶσιν. — Προσχῶμεν θεῷ μετὰ φόβου. — Προσφέρειν κατὰ τρόπον. — Ἄνω τὰς καρδίας. — Ἅγιος ὁ θεός... — Δόξα πατρὶ καὶ υἱῷ καὶ... ș.a. In vara anului 1904, am cercetat Biserica coptică din Alexandria Egiptului. Întocmirea ei lăuntrică erà aproape ca și a Bisericilor noastre. Pictura însă era neagră ca să se asemene cu Copții egipteni (Autorul).

în limba coptică [1]). Astăzi Copții cu un patriarh în *Cairo* purtând titlul *«de Alexandria»*, având 12 episcopi subalterni, întrebuințează *3 liturgii*: a sf. *«Vasilie»* care singură este întreagă conținând proanafora și anafora, a sf. *«Grigorie de Nazianz»* și a sf. *«Ciril din Alexandria»*. Aceste două din urmă, conținând numai anafora și prin urmare ne fiind depline, se complectează prin cea dintâi. Liturgia sfântului Ciril este aproape de acelaș conținut cu liturgia sf. Marcu.

De și aceste trei formulare poartă numele autorilor amintiți,

Orașul Cairo din Africa de nord, în care am viețuit în August anul 1904. La mijloc se vede citadela sultanului egiptean *Saladin* (sec. XII), cu frumoasa moschee lucrată (încep. sec. XIX), în alabastru, porfir și marmoră, din porunca guvernatorului *Ali Mahomed*. Mai departe, peste râul Nilul se văd uriașele piramide «Ghizeh» pe cari le-am cercetat tot atunci. (Autorul).

totuși nu se poate dovedi prin nici o mărturie că acești părinți ar fi adevărații autori. Liturgia sf. Vasilie care se bucură de cea

1) Copții se tae împrejur, ca și toți Mahomedanii și Evreii din toată lumea. Această datină există din timpurile începătoare ale omenirei și până azi. Iată ce poruncește Iehova lui Avraam în această privință (I. Moisi, cap. 17, v. 12): וּבֶן־שְׁמֹנַת יָמִים יִמּוֹל לָכֶם כָּל־זָכָר לְדֹרֹתֵיכֶם יְלִיד בָּיִת וּמִקְנַת־כֶּסֶף מִכֹּל בֶּן־נֵכָר אֲשֶׁר לֹא מִזַּרְעֲךָ הוּא׃ (Tot pruncul parte bărbătească de opt zile dintre voi și dintre toate neamurile voastre, se va tăia împrejur, atât cel născut în casă cât și acel cumpărat cu argint de la ori ce strein, care nu este din sevința ta).

mai mare autoritate la Copţi, se întrebuinţează în zilele postului celui mare, la amintirea morţilor şi în alte timpuri anumite; aceea a sf. Grigorie de Nazianz se serveşte la sărbătorile Mântuitorului, ocaziunile solemne şi în alte zile ale anului. Iar liturgia sf. Ciril este hotărîtă pentru luna Decembre şi ajunul Crăciunului [1]).

Limba liturgică la Copţi în timpul de faţă este îndoită: coptică şi arabă. De şi clerul lor respectă cu sfinţenie limba coptică în care sunt scrise şi traduse cărţile sfinte, totuşi aceasta acum fiind prea puţin înţeleasă prin faptul că limba arabă mai ales, este mult vorbită în Egipt, din cauza acestor împrejurări, în liturgie se întrebuinţează limba coptică tâlmăcită prin cea arabă [2]).

2. *Etiopenii*, sau cum se numesc acum *Abisinienii*, încreştinaţi prin secolul IV-lea, erau până în secolul VII-lea ortodocşi şi supuşi iurisdicţiunei patriarhului din Alexandria. Dar în acest timp căzând în monofizitism, au rămas până azi în această erezie. Ei au un mitropolit intitulat *«Abuna»* cu reşedinţa în *«Gondar»*, hirotonit de patriarhul coptic din Cairo, şi se servesc de *10 liturgii*, unele de provenienţă coptică: a *«sfinţilor apostoli»* numită şi a sf. Matei, care consună cu liturgia coptică a sf. Vasilie; apoi a sf. *«Ioan evangelistul»*, a celor *«318 sf. părinţi»* ai sinodului I-iu ecumenic, a sf. *«Epifanie»*, a sf. *«Iacov din Sarug»*, a sf. *«Ioan Hrisostom»*, a *«Domnului nostru Iisus Hristos»*, a *«sfintei Maria»*, pe care a scris-o *Kiriac* episcopul *Behusei*, a sf. *«Grigorie de Nazianz»* şi în fine a lui *«Dioscur»* [3]). Dintre toate aceste liturgii, cea mai însemnată este a sfinţilor apostoli; iar celelalte nouă, sunt hotărîte pentru anumite zile.

Limba liturgică la Abisinieni este astăzi cea etiopică, dialect care diferă de limba arabă vulgară [4]).

3. Afară de Copţi şi Abisinieni, erezia monofizită mai cuprinde încă numeroşi părtaşi şi în Siria, numiţi *«Iacobiţi»*. Aceştia au un patriarh primat (Mafrian) în Antiohia, supranumit *«Ignatie»* cu reşedinţa oficială în mânăstirea *Safarani* lângă *Mardin* şi cu supremaţia asupra Bisericilor iacobite din Siria, Mesopotamia, Kurdistan şi India de răsărit [5]). Iacobiţii se servesc în

1) Conf. Prosper Guéranger, op. cit., Tom. I, ed. II, p. 219.

2) Biserica coptică numără acum vr'o 150.000 suflete într'o stare înapoiată de cultură; după alţii, sunt 500.000 de suflete. Copţii uniţi cu Roma sunt 15.000; iar protestanţi 5.000.

3) Conf. Prosper Guéranger, op. cit., Tom. I, pag. 220.

4) Biserica abisiniană monofizită numără vr'o 3.000.000 de suflete cu credinţe creştine, ebraice şi mahomedane, mai în lipsă de cultură de cât copţii egipteni. La Abisinieni există tăerea împrejur, serbarea sâmbetei, rînduelele jidoveşti de mâncări şi curăţenii şi o mulţime de superstiţii cu forme religioase. Serviciul divin se face în bordee, corturi şi umbrare de pae; la intrarea în ele, încălţămintea trebue scoasă din picioare ca şi la Islamişti. Uniţi cu Roma sunt 10.000 de Abisinieni.

5) Iacobiţii, sunt în număr de 80.000 suflete. După alţi, 130.000, la care se adaogă şi cei din India ca la 60.000 suflete; uniţi cu Roma sunt vr'o 30.000. Iacobiţii neuniţi sunt păstoriţi de un Mafrian, 18 mitropoliţi şi 3 episcopi.

prima linie de liturgia zisă a sf. *Iacov*, care unica este întreagă la ei, compusă adică din proanaforă şi anaforă şi conţinând prin urmare, proscomidia, liturgia catehumenilor şi a credincioşilor. Atâta afinitate se observă între această liturgie şi liturgia greacă a lui Hrisostom precum şi liturgia ierusalimiteană a lui Iacov, în cât proanafora este împrumutată textual din liturgia lui Hrisostom, iar anafora din aceea a lui Iacov fratele Domnului.

Dar pe lângă această liturgie, urmaşii lui Iacov Baradai, mai au încă vr'o *30 de formulare* în fragmente [1]), toate de origine greacă ortodoxă. Cea mai mare parte din aceste liturgii iacobite, sunt compuse prin corifeii monofisitizmului ca *Iacov Baradai, Dioscur, Sever, Gregorie Abulfaragius;* altele sunt atribuite apostolului *Petru, Ioan;* iar o altă serie din ele sunt întitulate: a ss. *Vasile cel Mare, Ioan Hrisostom, Dionisie Areopagitul* etc.[2])

Limba liturgică la Iacobiţi este cea siriacă, cum s'a zis mai înainte.

4. Pe lângă Biserica coptică, abisiniană şi iacobită, mai este cuprinsă de eutihianism sau monofisitizm şi *Biserica armeană*, înfiinţată şi organizată în secolul IV-lea de Gregorie Luminătorul [3]). Ea este astăzi prezidată de un patriarh universal (καθολικός), cu reşedinţa în mânăstirea *Ecimiadzin* spre apus de cetătea Erivan [4]). Acesta mai are însă patru patriarhi sufragani: catolicosul din Sis în Cilicia [5]), catolicosul din Aghtamar [6]),

1) Renaudot în Liturgiarul său numără 40 de liturgii la Iacobiţi. Martigny în dicţionarul antic. bis., zice că aceşti eretici au 28 de liturgii; iar eruditul maronit Avraam Echellensis († 1664), le urcă numărul la 50 de liturgii. De notat este că vestmintele liturgice la Iacobiţi sunt aceleaşi ca şi în Biserica greacă, s. e. Kutino (stichariul), Ouroro (orarul), Zunara (brâul), Zendo (mânecările) şi Taino (felonul). In codicele Colbertin se face amintire şi de sandale. Teodor Tarnavschi, Despre cele mai însemnate liturg. ale Bisericei ortodoxe, pag. 190 seqq. Daniel, IV, s. 376.

2) Prosper Guéranger, Tom. I, pag. 220, Institut. Liturgic.

3) L. Sarmacaş, Taina botezului şi Liturgia Bisericei armene de răsărit, Iaşi, 1895, pag. 121 seqq.

4) Catolicosul din Ecimiadzin, cu un sinod permanent compus din 8 episcopi, se alege de către cei 3.000.000 de Armeni din toate ţările prin delegaţiuni. El supraveghează ortodoxia Bisericei armene de răsărit, hirotoniseşte episcopi şi sfinţeşte mirul. Sub iurisdicţiunea lui stau cele 7 diecese mari din Armenia rusească, două diecese din Persia, şi parohiele din oraşele Calcuta, Madras, Padua şi Singapore din India.

5) Catolicosul din Cilicia cu reşedinţa în Sis, se alege de adunarea generală din Constantinopole după o listă de eligibili, prezentată de congregaţiunea acelei eparhii. Şi acesta are dreptul de a hirotoni episcopi şi a sfinţi mirul, dar recunoaşte suprematia celui din Ecimiadzin. Are pe lângă sine o congregaţiune clericală, şi supraveghează 17 decese împrăştiate în Armenia turcească, Cilicia, Siria, Palestina, Egipt, precum şi alte parohii răspândite prin diferite părţi. In privinţa administraţiunei economice, dă seama înaintea adunărei generale din Constantinopole.

6) Catolicosul din insula Aghtamar, se alege tot de adunarea generală din Constantinopole, ca şi cel din Sis. El n'are diecese, ci supraveghează numai peste două mânăstiri din două insule ale lacului Van. In ceea ce se atinge de administraţia lui economică, ca şi cel din Sis, dă seama înaintea adunărei generale din Constantinopole.

patriarhul din Ierusalim [1]) și în fine cel din Constantinopole [2]).
Biserica armeană, are o *liturgie* proprie urzită în secolul IV-lea de *Grigorie Luminătorul* și așezată apoi în *limba armeană* prin secolul V-lea de către *Sahak* (Isaac) și *Mesrop*. Rugăciunile cari o compun, parte sunt culese din liturgiile grecești a sf. Iacov, Vasile și Ioan Hrisostom, parte sunt originale ale Bisericei armene. De fapt, liturgia aceasta, în care aflăm proscomidia, liturgia catehumenilor și a credincioșilor, seamănă mult cu liturgia greacă a lui Ioan Hrisostom [3]).
Mulți însă dintre Copți [4]), Abisinieni [5]), Iacobiți [6]) și Armeni [7]) au trecut la unirea cu Roma; iară o parte din acești eterodoxi s'au aruncat în brațele protestantismului [8]).

c) Monoteleții.

1. Maroniții de origine sirieni, după sinodul VI-lea ecumenic, rămaseră statornici în erezia *monotelismului*. Pentru a nu fi supărați în doctrina lor, cea mai mare parte din ei se

1) Patriarhul armean din Ierusalim, se alege tot de adunarea generală din Constantinopole ca și cei doui catolicoși de mai sus. El este superiorul tuturor mânăstirilor armene din Ierusalim și până la Iafa. Are la reședința sa un consiliu din 6 episcopi, o congregațiune compusă din episcopi, arhimandriți și diaconi, un seminariu și o tipografie. Starea economică o supune și acesta înaintea adunărei generale din Constantinopole.

2) Patriarhul armean din Constantinopole încă din anul 1863, are un însemnat rol eclesiastic și politic. El este reprezentantul catolicosului din Ecimiadzin, și față cu guvernul otoman este reprezentantul tuturor Armenilor din Turcia, cari aparțin acestei Biserici armene. Tot el prezidează și adunarea generală, care este compusă din 140 de deputați, dintre cari 20 sunt clerici, iar 120 laici armeni. Patriarhul se alege de această adunare generală după o listă de eligibili, prezentată de clerul pendinte de această patriarhie și se confirmă de Sultan. In guvernarea Bisericei este ajutat de două consilii permanente: unul bisericesc compus din 14 episcopi, arhimandriți și preoți, și altul laic compus din 20 de mireni. Amândouă consiliele sunt prezidate de patriarh. Mersul economic îl supune adunărei generale. De această patriarhie atârnă 67 episcopi și 46 eparhii; apoi 7 parohii în Bulgaria, 4 în Rumelia, 11 în România, 1 în Suceava, 1 în Lemberg, 1 în Londra, 1 în Manchester, 1 in Paris, 1 în Marsilia și 3 în America. L. Sarmacaș, op. cit, pag. 166–183.

3) Ioh. Tutuy, Istoria, Dogmele și Liturgia Bisericei armene de răsărit, Iași 1868, pag. 17. Conf. Herm. Adalb. Daniel, Codex Liturgicus ecclesiæ universæ, Tom. IV. Lipsiæ, 1853. Aci se află textul acestei liturgii în limba latină, de la pag. 451–482.

4) Copții uniți, în număr de vr'o 15.000, au un vicar apostolic în Cairo.

5) Abisinienii respinseră prin lupte ori ce Unire cu Roma; dar tot se află și printre ei misionari latini și protestanți. Uniți cu Roma sunt vr'o 10.000 de suflete.

6) Iacobiții uniți, în număr de 30.000, au un patriarh în Mardin.

7) Armenii supuși Romei, sunt vr'o 150.000 de suflete. Ei au un patriarh în Constantinopole și se servesc de liturgia armeană modificată în sensul celei romane. Protestanți sunt vr'o 15.000 de suflete.

8) Numărul protestanților convertiți dintre Copți, Abisinieni, Iacobiți și Armeni, este cu totul neînsemnat. Cel mai mare număr de protestanți convertiți dintre acești eretici, este acel de 15.000 suflete, aflat între Armenii din Turcia

retraseră în *munţii Libanului* şi se grupară lângă vechea mânăstire a sf. Maron († 433 [1]).

Aceşti eretici îşi avură totdeauna pe patriarhul lor monotelet cu reşedinţa în munţii Libanului, dar cu titlul «*de Antiohia*». În secolul XII-lea patriarhul latin din Antiohia *Aimerich* îi induplecă la unirea cu Roma, fapt îndeplinit la anul 1445.

Chipul patriarhului maronit **Ioan Haag** (sec. XIX) din munţii Libanului (Siria).

De la unire încoace, patriarhii monoteleţi îşi au reşedinţa de vară în mânăstirea de pe Liban numită de ei *Kannobin*; iar pe timpul ernei locuesc în *Bkerke* sau *Bkurka*, şi-şi adaogă la titlul «de Antiohia» numele lor propriu şi încă un adaos de «Petru» ori «Pavel».

---

iar între Copţi, Abisinieni şi Iacobiţi, urmaşii lui Luter şi Calvin, au făcut prea puţini proseliţi.

1) Numirea de „Maroniţi" o dobândiră aceşti monoteleţi, după unii istorici, de la mânăstirea sf. Maron; după alţii, de la patriarhul lor Ioan Maron (an. 685). Ei sunt în număr de vr'o 300.000 suflete. Conf. A. Lerosey, op. cit., Hist. et. simb., pag. 6. Vezi Tez. Lit., Tom. I, pag. 57, n. 12.

2. Latinii pentru a-i apropià și mai mult pe Monoteleți, înființară în Roma *Colegiul maronitic* la anul 1584, din care eșiră mulți Maroniți învățați, dar și devotați scaunului papal. Între aceștia figurează liturgistul *Avraam* de la *Chakel* sau *Ekhel*, cunoscut mai bine sub numele de *Abraham Echellensis* (┼ 1664). Apoi se distinse Maronitul *Ioseph Simon Assemani* arhiepiscopul Tirului (1719), și autorul operei «*Bibliotheca orientalis*» apărută în Roma între anii 1719—1728, în care desvoltă

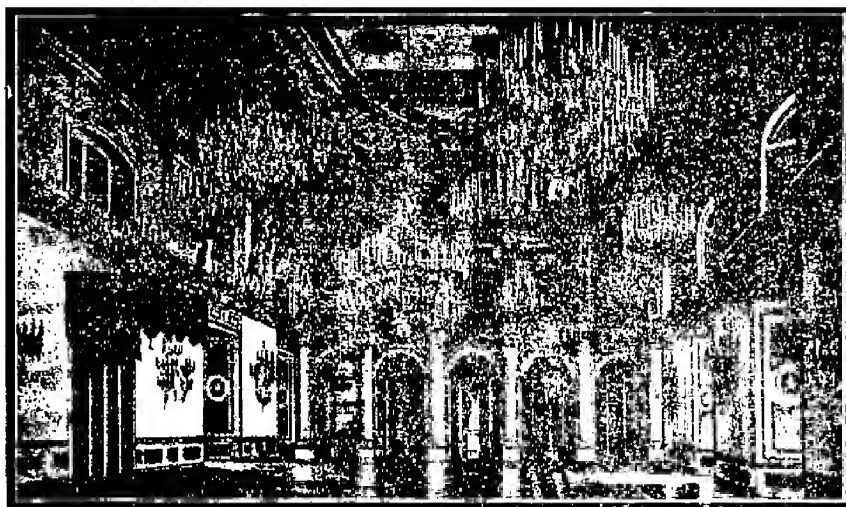

Măreața catedrală din orașul **Milan** (Italia) zidită în cel mai frumos stil gotic.

cu competență multe cestiuni cu privire la cultul oriental. El mai edită și operele lui Efrem Sirul cu mulțimea imnelor cari până atunci nu erau supuse unei critici științifice; iar între anii 1755—1757 apărù în Roma opera lui Simon ne terminată «*Calendaria ecclesiæ universæ*».

Dar nici unul dintre Maroniți nu a ajuns în cultură pe nepotul lui Simon Assemani, eruditul *Ioseph Alois Assemani*

(† 1768), ilustrat prin opera sa în 13 volume *Codex liturgicus ecclesiæ universalis*. De şi autorul n'a terminat această colecţiune liturgică totuşi în jumătatea a II-a a secolului XVIII-lea (1749—1766), au apărut în Roma 13 volume 4⁰, de documente privitoare la rînduielile de botez, ungerea cu sf. mir, liturgia sf. Gelasie, Iacov, Leon, apoi felurite sfinţiri şi rîndueli asupra serviciilor religioase ale Bisericei latine. După planul lui Alois Assemani, 20 de volume ar fi fost de ajuns pentru a termina colecţiunea [1]). De la acest Maronit ne-a mai rămas şi o dizertaţiune «*De sacris ritibus*» publicată în Roma la 1757.

Interiorul palatului împărătesc din Berlin în care am intrat Mercuri 17 Iulie anul 1891, când am călătorit şi prin alte părţi ale Germaniei. In această măreaţă clădire, am văzut multe lucruri religioase. (Autorul).

3. Maroniţii de şi vorbesc astăzi limba arabă, totuşi serviciul divin îl săvârşesc în *limba siriacă* şi *haldaică*, se servesc de *14 liturgii iacobite* şi poartă aceleaşi vestminte liturgice ca şi Iacobiţii. Aceste 14 liturgii sunt alese dintre liturgiile iacobite de curia romană prin secolul XVI-lea, întocmindu-se astfel aşà numitul Liturgiar normativ haldaic, pentru Maroniţi (Missale chaldaicum). Acì însă se dă preferinţă liturgiei care poartă

1) La această colecţiune Assemani fù ajutat de Benedict Manoldini, un călugăr bazilian de la Grotta-Ferrata. De la acest Manoldini ne-a rămas o epistolă adresată lui Assemani cu privire la un manuscript al liturgiilor iacobite. Conf. Prosper Guéranger, op. cit., Tom. II, pag. 496.

numele lui Xist II-lea episcopul Romei, de și liturgia aceasta nu este învestită la Iacobiți cu vr'o autoritate deosebită [1]).

În Liturgiarul maronitic sau întrodus multe modificări în înțelesul roman. Așà în simbolul credinței s'a adaos cuvântul «filioque»; iar cuvintele instituirei, cum și chemarea sfântului spirit la prefacere, dobândiră o formă corespunzătoare liturgiei romane. În euharistie, Maroniții întrebuințează pâne nedospită și se împărtășesc cu lingurița sub amândouă chipurile deodată. Laicii însă nu se apropie de altar pentru a primi sfânta euharistie, ci îl așteaptă pe preot în acest scop la locașurile lor.

Spicuiri asupra Literaturei liturgice

Peste 400 de scrieri liturgice, pline de valoare, cu titlurile, origina, și cu aprecieri asupra lor, sunt cuprinse în Literatura acestui studiu. Tot ce s'a scris până acum pe câmpul cel frumos al cultului, stă așezat cu bună rânduealǎ în această Literatură. Din 400 de scrieri am împletit eu această coroană de mare preț, începând cu cele mai vechi și finind cu cele din zilele noastre. Cei 400 de autori creștini, 'și au arătat cu dragoste pentru Biserică știința lor, și au lăsat-o ca moștenire urmașilor. Literatura liturgică prin bogăția cuprinsului ei, ne spune tot ce s'a petrecut și s'a cugetat în viața sfântă a creștinismului. Ea este cea mai completă Istorie a închinărei de Dumnezeu.

De aci se vede că a studia și a înțelege cultul creștin, este foarte greu, și nu-i este dat aceasta fie cărui muritor. A răsfoì Codicii liturgici, documentele vechi, scrierile tipărite ori rămase în umbra întunerecului, va să zică a închinà întreaga viață acestei munci istovitoare. Pe lângă aceasta se mai cere a fi cinevà înzestrat cu dorul sfânt de a pătrunde rostul închinărei, a trăì cu mintea în timpurile începătoare ale Bisericei, și a petrece cu gândul toate timpurile prin cari a trecut credința creștină.

Din privirile ce aruncăm asupra celor 400 de scrieri, înțelegem că în întocmirea cultului Bisericei noastre creștine ortodoxe de răsărit, în ființa lui publică și particulară, găsim filosofia cea mai înaltă,

1) Cele 14 liturgii maronite poartă aceste nume: a ss. Xist, Ioan Hrisostom, Ioan evangelistul, Petru, 12 Apostoli, Dionisie Barsalibi, sf. Ciril, Matei, Ioan Barsusan, Eustație, Maruthas, Iacov fratele Domnului, sf. Marcu și a II-a a sf. Petru. Prosper Guéranger, op. cit., Tom. II, pag. 221.

formulele cele mai luminoase de cugetare, precum şi cea mai deplină înfăţişare dogmatică. Dar tot din acest mare număr de scrieri, mai vedem că cei ce s'au abătut din calea cea dreaptă a Bisericei, au rătăcit şi umblă în întunerecul necunoştinţei. De aci iarăşi dovedim, că **fără studiul amănunţit al Literaturei liturgice, nu poate să cerceteze cineva temeinic cultul creştin. Fără cunoştinţa acestei Literaturi, nu se poate aşterne o temelie studiului liturgic, ci se rătăceşte în necunoştinţa trecutului.** *Adevărul acesta ni se înfăţişează tot aşà, cum nu se poate închipuì o cultură fără cunoştinţa clasicismului, cum nu poate fi cineva poet, literat, arhitect, pictor, până ce nu cunoaşte rămăşiţele ce se mai păstrează de la cei vechi.*

Nu putem să înţelegem liturgiile ortodoxe fără studiul lor clasic, fără a cunoaşte începutul închinărei creştine, fără a şti că cultul nostru, s'a apărat cu preţul vieţei miilor de martiri, şi mai ales, fără a cunoaşte, **cel puţin în idei generale, tot ce s'a scris pe tărâmul liturgic.** *Numai în această Literatură aflăm cartea ce ne este folositoare pentru a scrie sau a cercetà cevà din cuprinsul cultului, precum şi ori ce carte de acest fel, cu autorul ei, cu anul, conţinutul şi locul tipăririi. Literatura liturgică este deci* **„oglinda"** *în care privim frumuseţea cultului; iar unde lipseşte oglinda, lipseşte şi cunoştinţa adevărată a chipului.*

CUPRINSUL TOMULUI I-IU

AL

TEZAURULUI LITURGIC

ISTORIA ȘI LITERATURA LITURGICA.

PERIODUL I-IU

Istoria și literatura liturgică din secolul I—IX, sau timpul patristic.

A. Secolul I—IV.

B. Secolul IV—IX.

PERIODUL II-LEA

Istoria şi literatura liturgică din secolul IX—XVI, sau timpul evului mediu.

PERIODUL III-LEA

Istoria şi literatura liturgică din secolul XVI-lea şi până zilele noastre, sau timpul evului modern.

I

Biserica ortodoxă.

II

Biserica apuseană.

III

Bisericile eretice.

Imprejurările ierarhiçe şi liturgice la eretici în timpurile moderne.

CELE 44 DE ILUSTRAȚII

ALE

TOMULUI I-IU DIN TEZAURUL LITURGIC

SFÂRȘITUL TOMULUI I

ERORI DE TIPAR

Pag. XXXVIII,	rândul	12	numărând de jos în sus,		ceteşte:	mea	în loc de:	meu
„	5	„	41	„	„	„ τῷ	„	τῳ
„	18	„	30	„	„	„ ἀποστόλων	„	ἁποστόλων
„	25	„	17	„	„	„ Трέвнікъ	„	Трέвнікъ
„	42	„	37	„	„	„ Πρόκλου	„	Πσόκλου
„	45	„	23	„	„	„ § 13	„	§ 10
„	71	„	29	„	„	„ Romela	„	Romela
„	97	„	45	„	„	„ învăţătură	„	îuvăţătură